พระสุตตันตปิฎก

สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค

เล่มที่ ๓

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น

๑. ขันธสังยุต มูลปัณณาสก์

นกุลปิตุวรรคที่ ๑

๑. นกุลปิตุสูตร

ว่าด้วยกายเปรียบด้วยฟองไข่

[๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **เภสกฬาวัน** (ป่าเป็นที่นางยักษ์ชื่อ เภสกฬา อยู่อาศัย) อันเป็นสถานที่ให้อภัยแก่หมู่มฤค ใกล้เมือง**สุงสุมารคิระในภัคคชนบท** ฯลฯ ครั้งนั้นแล คฤหบดีชื่อนกุลบิดา เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์เป็นผู้แก่เฒ่า เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยแล้ว โดยลำดับ ร่างกายกระสับกระส่าย เจ็บป่วยเนืองๆ พระเจ้าข้า ก็ข้าพระองค์มิได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุทั้งหลาย ผู้ให้เจริญใจอยู่เป็นนิตย์ ขอ**พระผู้มี-**

พระภาคเจ้าโปรดสั่งสอนข้าพระองค์ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดพร่ำสอนข้าพระองค์ ด้วยธรรม เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า นั่น ถูกแล้ว ๆ คฤหบดี อันที่จริง กายนี้กระสับกระส่ายเป็นดังฟองไข่ อันหนังหุ้มไว้ ดูก่อนคฤหบดี ก็บุคคลผู้บริหารกายนี้อยู่ พึงรู้ตัวได้ชัดว่าไม่มีโรคได้แม้เพียงครู่เดียว ก็จะมีอะไรเล่า นอกจากความเป็นคนเขลา ดูก่อนคฤหบดี เพราะเหตุนี้แหละ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่ จิตของเราจักไม่กระสับกระส่าย ดูก่อนคฤหบดี ท่านพึงศึกษาอย่างนี้แล.

[๒] ครั้งนั้นแล คฤหบดีชื่อนี้**นกุลบิดา**ชื่นชมยินดีพระภาษิตของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ลุกจากอาสนะ ถวายอภิวาท**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ทำประทักษิณแล้ว เข้าไปหาท่าน**พระสารีบุตร** อภิวาทแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ท่าน**พระสารีบุตร** ได้กล่าวกะ**นกุลปิตุคฤหบดี**ว่า ดูก่อนคฤหบดี อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก สีหน้าของท่านบริสุทธิ์เปล่งปลั่ง วันนี้ ท่านได้ฟังธรรมีกถาในที่เฉพาะ**พระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า**หรือ. **นกุลปิตุคฤหบดี**ตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ไฉนจะไม่เป็นอย่างนี้เล่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงหลั่งอมฤตธรรมรดข้าพเจ้าด้วยธรรมีกถา.

ส. ดูก่อนคฤหบดี **พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหลั่งอมฤตธรรม**รดท่าน ด้วยธรรมีกถาอย่างไรเล่า.

น. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ (ข้าพเจ้าจะเล่าถวาย) ข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวาทแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้ว

ได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์เป็นผู้แก่เฒ่า เป็นผู้ใหญ่ล่วงกาลผ่านวัยแล้วโดยลำดับ มีกายกระสับกระส่าย เจ็บป่วยเนืองๆ พระเจ้าข้า ก็ข้าพระองค์มิได้เห็น**พระผู้มีพระภาคเจ้า**และภิกษุทั้งหลาย ผู้ให้เจริญใจอยู่เป็นนิตย์ ขอ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**โปรดสั่งสอนข้าพระองค์ ขอ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**โปรดพร่ำสอนข้าพระองค์ด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด. เมื่อข้าพเจ้ากราบทูลอย่างนี้แล้ว **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า นั่น ถูกแล้วๆ คฤหบดี อันที่จริง กายนี้กระ สับกระส่าย เป็นดังว่าฟองไข่ อันหนังหุ้มไว้ ดูก่อนคฤหบดีก็บุคคลผู้บริหารกายนี้อยู่ พึงรู้ตัวได้ชัดว่าไม่มีโรคได้แม้เพียงครู่เดียว ก็จะมีอะไรเล่า นอกจากความเป็นคนเขลา ดูก่อนคฤหบดี เพราะเหตุนั้นแหละ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่ จิตของเราจักไม่กระสับกระส่าย ดูก่อนคฤหบดี ท่านพึงศึกษาอย่างนี้แล ข้าแต่ท่านผู้เจริญ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงหลั่งอมฤต-ธรรมรดข้าพเจ้าด้วยธรรมีกถาอย่างนี้แล.

[๓] ส. ดูก่อนคฤหบดี ก็ท่านมิได้ทูลสอบถาม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ต่อไปว่า พระเจ้าข้า ด้วยเหตุเท่าไรหนอ บุคคลจึงชื่อว่าเป็นผู้มีกายกระสับกระส่าย และเป็นผู้มีจิตกระสับกระส่าย และก็ด้วยเหตุเท่าไรเล่า บุคคลแม้เป็นผู้มีกายกระสับกระส่าย แต่หาเป็นผู้มีจิตกระสับกระส่ายไม่.

น. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้ามาแม้แต่ที่ไกล เพื่อจะทราบเนื้อความแห่งภาษิตนั้นในสำนักท่าน**พระสารีบุตร** ดีละหนอ ขอเนื้อความแห่งภาษิตนั้นจงแจ่มแจ้งกะท่าน**พระสารีบุตร**เถิด.

ส. ดูก่อนคฤหบดี ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว.

นกุลปิตุคฤหบดีรับคำท่าน**พระสารีบุตร**แล้ว ท่านพระสารีบุตรจึงได้กล่าวว่า

สักกายทิฏฐิ ๒๐

[๔] ดูก่อนคฤหบดี ก็อย่างไรเล่า บุคคลจึงชื่อว่าเป็นผู้มีกายกระสับกระส่ายด้วย จึงชื่อว่าเป็นผู้มีจิตกระสับกระส่ายด้วย ดูก่อนคฤหบดี คือ ปุถุชนในโลกนี้ผู้มิได้สดับแล้ว มิได้เห็นพระอริยะทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ มิได้รับแนะนำในอริยธรรม มิได้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ มิได้รับแนะนำในสัปปุริสธรรม ย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีรูป ๑ ย่อมเห็นรูปในตน ๑ ย่อมเห็นตนในรูป ๑ เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นรูป รูปของเรา เมื่อเขาตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นรูป รูปของเรา รูปนั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป เพราะรูปแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงเกิดขึ้น ย่อมเห็นเวทนาโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีเวทนา ๑ ย่อมเห็นเวทนาในตน ๑ ย่อมเห็นตนในเวทนา ๑ เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นเวทนา เวทนาของเรา เมื่อเขาตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นเวทนา เวทนาของเรา เวทนานั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป เพราะเวทนาแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงเกิดขึ้น ย่อมเห็นสัญญา โดยความเป็นคน ๑ ย่อมเห็นตนมีสัญญา ๑ ย่อมเห็นสัญญาในตน ๑ ย่อมเห็นตนในสัญญา ๑ เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นสัญญา สัญญาของเรา เมื่อเขาตั้งอยู่ด้วย

ความยึดมั่นว่า เราเป็นสัญญา สัญญาของเรา สัญญานั้นย่อมแปรปรวน เป็นอย่างอื่นไป เพราะสัญญาแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงเกิดขึ้น ย่อมเห็นสังขารโดยความเป็นคน ๑ ย่อมเห็นตนมีสังขาร ๑ ย่อมเห็นสังขารในตน ๑ ย่อมเห็นตนในสังขาร ๑ เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นสังขาร สังขารของเรา เมื่อเขาตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นสังขาร สังขารของเรา สังขารนั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป เพราะสังขารแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงเกิดขึ้น ย่อมเห็นวิญญาณโดยความเป็นคน ๑ ย่อมเห็นตนมีวิญญาณ ๑ ย่อมเห็นวิญญาณในตน ๑ ย่อมเห็นตนในวิญญาณ ๑ เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นวิญญาณ วิญญาณของเรา เมื่อเขาตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นวิญญาณ วิญญาณของเรา วิญญาณนั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป เพราะวิญญาณแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้น ดูก่อนคฤหบดี ด้วยเหตุอย่างนี้แล บุคคลจึงชื่อว่าเป็นผู้มีกายกระสับกระส่าย และเป็นผู้มีจิตกระสับกระส่าย.

[๕] ดูก่อนคฤหบดี ก็อย่างไรเล่า บุคคลแม้เป็นผู้มีกายกระสับกระส่าย แต่หาเป็นผู้มีจิตกระสับกระส่ายไม่ ดูก่อนคฤหบดี คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้ได้สดับแล้ว ผู้เห็นพระอริยะทั้งหลาย ผู้ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ผู้ได้รับแนะนำดีแล้วในอริยะธรรม ผู้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ผู้ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ผู้ได้รับแนะนำดีแล้วในสัปปุริสธรรม ย่อมไม่เห็นรูปโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีรูป ๑ ย่อมไม่เห็นรูปในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในรูป ๑ ไม่เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นรูป รูปของเรา เมื่ออริยสาวกนั้นไม่ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า

เราเป็นรูป รูปของเรา รูปนั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป เพราะรูปแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น ย่อมไม่เห็นเวทนาโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีเวทนา ๑ ย่อมไม่เห็นเวทนาในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในเวทนา ๑ ไม่เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นเวทนา เวทนาของเรา เมื่ออริยสาวกนั้นไม่ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นเวทนา เวทนาของเรา เวทนานั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป เพราะเวทนาแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น ย่อมไม่เห็นสัญญาโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีสัญญา ๑ ย่อมไม่เห็นสัญญาในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในสัญญา ๑ ไม่เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นสัญญา สัญญาของเรา เมื่ออริยสาวกนั้นไม่ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นสัญญา สัญญาของเรา สัญญานั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป เพราะสัญญาแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น ย่อมไม่เห็นสังขารโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีสังขาร ๑ ย่อมไม่เห็นสังขารในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในสังขาร ๑ ไม่เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นสังขาร สังขารของเรา เมื่ออริยสาวกนั้นไม่ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นสังขาร สังขารของเรา สังขารนั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป เพราะสังขารแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น ย่อมไม่เห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีวิญญาณ ๑ ย่อมไม่เห็นวิญญาณในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในวิญญาณ ๑ ไม่เป็นผู้ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นวิญญาณ วิญญาณของเรา เมื่ออริยสาวกนั้นไม่ตั้งอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นวิญญาณ วิญญาณของเรา วิญญาณนั้นย่อมแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป

เพราะวิญญาณแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น ดูก่อนคฤหบดี อย่างนี้แลบุคคลแม้มีกาย กระสับกระส่าย แต่หาเป็นผู้มีจิตกระสับกระส่ายไม่.

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวคำนี้แล้ว **นกุลปิตุคฤหบดี**ชื่นชมยินดี ภาษิตของท่านพระสารีบุตร ฉะนี้แล.

จบ นกุลปิตุสูตรที่ ๑

สารัตถปกาสินี
อรรถกถาสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค

อรรถกถานกุลปิตุสูตรที่ ๑

นกุลปิตุวรรค**สูตรที่ ๑** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ภคฺเคสุ** ได้แก่ ในชนบทมีชื่ออย่างนี้.

บทว่า **สุสุมารคิเร** ได้แก่ ในนครชื่อสุงสุมารคิระ เล่ากันมาว่า เมื่อสร้างนครนั้น จระเข้ร้อง ฉะนั้นคนทั้งหลายจึงตั้งชื่อนครนั้นว่า สุงสุมารคิระ. บทว่า เภสกฬาวเน ความว่า ในป่าที่ได้ชื่ออย่างนี้ เพราะยักษิณีชื่อเภสกฬาสิงอยู่ ป่านั้นแหละ เรียกว่า มิคทายะ เพราะเป็นที่ให้อภัยแก่หมู่เนื้อ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยนครนั้นในชนบทนั้น ประทับอยู่ในไพรสณฑ์นั้น. บทว่า **นกุลปิตา** ได้แก่ เป็นบิดาของทารกชื่อนี้กุละ.

บทว่า **ชิณฺโณ** ได้แก่ เป็นผู้คร่ำคร่าเพราะชรา. บทว่า **วุฑฺโฒ** ได้แก่ เป็นผู้เจริญวัย. บทว่า **มหลฺลโก** ได้แก่ เป็นคนแก่นับแต่เกิด. บทว่า **อทฺธคโต** ได้แก่ ล่วงกาล ๓. บทว่า **วโยอนุปฺปตฺโต** ได้แก่ล่วงกาล ๓ นั้นๆ ถึงปัจฉิมวัยตามลำดับ. บทว่า **อาตุรกาโย** ได้แก่ มีกายเจ็บไข้. ความจริง สรีระนี้แม้มีวรรณะดังทอง ก็ชื่อว่ากระสับกระส่ายอยู่นั่นเอง เพราะอรรถว่าไหลออกเป็นนิจ แต่ว่าโดยพิเศษ สรีระนั้นย่อมมีความกระสับกระส่าย ๓ อย่าง คือ กระสับกระส่ายเพราะชรา ๑ กระสับกระส่ายเพราะพยาธิ ๑ กระสับกระส่ายเพราะมรณะ ๑ ใน ๓ อย่างนั้น เพราะความเป็นคนแก่ จึงชื่อว่ากระสับกระส่ายเพราะชรานั้นก็จริง ถึงอย่างนั้น ในที่นี้ท่านก็ประสงค์เอาความที่สรีระนั้น กระสับกระส่ายเพราะพยาธิ เพราะเป็นโรคอยู่เนืองๆ. บทว่า **อภิกฺขณาตงฺโก** ได้แก่ เป็นโรคเนืองๆ คือเป็นโรคอยู่เรื่อย. บทว่า **อนิจฺจทสฺสาวี** ความว่า ข้าพระองค์ไม่อาจมาในขณะที่ปรารถนาๆ ได้เฝ้าบางคราวเท่านั้น มิได้เฝ้าตลอดกาล. บทว่า **มโนภาวนียานํ** ได้แก่ ผู้ให้เจริญใจ ก็เมื่อข้าพระองค์เห็นภิกษุเหล่าใด จิตย่อมเจริญด้วยอำนาจกุศล ภิกษุเหล่านั้น ได้แก่พระมหาเถระมีพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเป็นต้น ชื่อว่าเป็นผู้ให้เจริญใจ. บทว่า **อนุสาสตุ** ได้แก่ขอโปรดสั่งสอนบ่อย ๆ. จริงอยู่ สอนครั้งแรกชื่อว่าโอวาท สอนครั้งต่อ ๆ ไปชื่อว่าอนุสาสนี. อีกอย่างหนึ่ง สอนในเรื่องที่มีแล้วชื่อว่าโอวาท สอนตามแบบแผนคือตามประเพณีนั่นแหละในเรื่องที่ยังไม่มีชื่อว่าอนุสาสนี. อีกอย่างหนึ่ง คำว่าโอวาทก็ดี คำว่า อนุสาสนี ก็ดี โดยอรรถเป็นอย่างเดียวกันทีเดียว ต่างกันเพียงพยัญชนะเท่านั้นเอง.

บทว่า **อาตุโร หายํ** ตัดเป็น **อาตุโร หิ อยํ .** ความว่า กายนี้มีสี

เหมือนทอง แม้เสมอด้วยไม้ประยงค์ ก็ชื่อว่ากระสับกระส่าย เพราะอรรถว่าไหลออกเป็นนิจ. บทว่า **อณฺฑภูโต** ความว่า เป็นเหมือนฟองไข่ใช้การไม่ได้ ฟองไข่ไก่ก็ตาม ฟองไข่นกยูงก็ตาม ที่คนเอามาทำเป็นลูกข่าง จับโยนหรือขว้างไป ไม่อาจจะเล่นได้ ย่อมแตกในขณะนั้นนั่นเอง ฉันใด กายแม้นี้ก็ฉันนั้น เมื่อคนเหยียบชายผ้าก็ดี สะดุดตอก็ดีล้มลง ย่อมแตกเป็นเหมือนฟองไข่ ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า **อณฺฑภูโต.** บทว่า **ปริโยนทฺโธ** ได้แก่ เพียงผิวหนังที่ละเอียดหุ้มไว้ เพราะฟองไข่มีเปลือกแข็งหุ้มไว้ฉะนั้นแม้เหลือบยุงเป็นต้นแอบเข้าไปเจาะผิวที่ฟองไข่นั้นก็ไม่อาจให้น้ำเยื่อไข่ไหลออกมาได้ แต่ที่กายนี้ เจาะผิวหนังทำได้ตามปรารถนา กายนี้ผิวหนังที่ละเอียดหุ้มไว้อย่างนี้. บทว่า **กิมญฺญตฺร พาลฺยา** ความว่า อย่างอื่นนอกจากความอ่อนแอ จะมีอะไรเล่า กายนี้อ่อนแอจริงๆ. บทว่า **ตสฺมา** ได้แก่ เพราะกายนี้เป็นอย่างนี้

บทว่า **เตนุปสงฺกมิ** ความว่า คฤหบดีชื่อนี้กุลบิดา เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นสัทธรรมจักรพรรดิ ต่อมาประสงค์จะทำความเคารพพระธรรมเสนาบดี จึงเข้าไปหาพระสารีบุตรถึงที่อยู่เหมือนราชบุรุษเข้าเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิแล้วต่อมาจึงเข้าไปหาท่านปรินายกรัตน์ (อัครมหาเสนาบดี). บทว่า **วิปฺปสนฺนามิ** ได้แก่ ผ่องใสด้วยดี. บทว่า **อินฺทฺริยานิ** ได้แก่ อินทรีย์มีใจเป็นที่ ๖. บทว่า **ปริสุทฺโธ** ได้แก่ ปราศจากโทษ. คำว่า ปริโยทาโต เป็นไวพจน์ของคำว่า **ปริสุทฺโธ** นั่นเอง. จริงอยู่ ท่านพระสารีบุตรนี้ ท่านเรียกว่า **ปริโยทาโต** เพราะท่านปราศจากอุปกิเลสนั่นเอง มิใช่เพราะเป็นคนขาว. คฤหบดีพอเห็นความผ่องแผ้วของพระสารีบุตรเท่านั้น ก็รู้ว่าท่านมีอินทรีย์ผ่องใส. ได้ยินว่านี้เป็นปัญญาคาดคะเนของพระเถระ.

บทว่า **กหณฺหิ โน สิยา** ความว่า เพราะเหตุไรท่านจักไม่ได้ปัญญานั้นเล่า อธิบายว่า ได้แล้วทีเดียว. ด้วยบทนี้ ท่านแสดงอะไรแสดงว่าเป็นผู้คุ้นเคยกับพระศาสดา.

ได้ยินว่า คฤหบดีนี้จำเดิมแต่ได้เห็นพระศาสดา ก็ได้ความรักดุจว่าตนเป็นบิดา ฝ่ายอุบาสิกาของท่านก็ได้ความรักดุจตนเป็นมารดา. ท่านทั้งสองเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ศาสดาว่า บุตรของเรา. จริงอยู่ ความรักของท่านทั้งสองนั้นมีมาแล้วในภพอื่นๆ. ได้ยินว่าอุบาสิกานั้นได้เป็นมารดา ส่วนคฤหบดีนั้นได้เป็นบิดาของพระตถาคต ๕๐๐ ชาติ. อุบาสิกาเป็นยายและเป็นป้า-น้า อุบาสกเป็นปู่ และเป็นอา ตลอด ๕๐๐ ชาติอีก. รวมความว่า พระศาสดาทรงเจริญเติบโตในมือของท่านทั้งสองนั้นเองสิ้น ๑,๕๐๐ อัตภาพ. ด้วยเหตุนั้นนั่นแล ท่านทั้งสองนั้นจึงนั่งพูดในสำนักของพระศาสดาใช้คำที่ใคร ๆ ไม่สามารถจะพูดในที่ไกล้บุตรและธิดาได้. ก็ด้วยเหตุนี้นี่แล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตั้งท่านทั้งสองนั้นไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะด้วยพระดำรัสว่า **ภิกษุทั้งหลาย บรรดาอุบาสกสาวกที่สนิทสนมของเรา นกุลปิตา คฤหบดี จัดเป็นเลิศ บรรดาอุบาสิกา สาวิกา ที่สนิมสนมของเรา นกุลมาตา คหปตานี เป็นเลิศ** ดังนั้นพระองค์เมื่อจะทรงประกาศความเป็นผู้สนิทสนมนี้จึงตรัสคำมีอาทิว่า **กหณฺหิ โน สิยา** ดังนี้.

บทว่า **อมเตน อภิสิตฺโต** ความว่า ฌานก็ดี วิปัสสนาก็ดี มรรคก็ดี ผลก็ดี อะไรอื่นในที่นี้ไม่พึงเห็นว่า อมตาภิเสก (คือการโสรจสรงด้วยน้ำอมฤต) แต่พระธรรมเทศนาที่ไพเราะเท่านั้น พึงทราบว่า **อมตาภิเสก.**

บทว่า **ทูรโตปิ** ได้แก่ จากภายนอกแว่นแคว้นบ้าง ภายนอกชนบทบ้าง.

คำว่า **อสุตวา ปุถุชฺชโน** นี้มีอรรถดังกล่าวมาแล้วนั่นแล พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **อริยานํ อทสฺสาวี** เป็นต้นดังต่อไปนี้ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลายกล่าวว่า อริยะเพราะไกลจากกิเลส เพราะไม่ดำเนินไปในความเสื่อม เพราะดำเนินไปในความเจริญ เพราะโลกพร้อมด้วยเทวโลกพึงดำเนินตาม อนึ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นแล เป็นพระอริยะในโลกนี้ อย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า พระตถาคตท่านเรียกว่าอริยะในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ฯลฯ ดังนี้ ก็พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **สปฺปุริสานํ** ดังต่อไปนี้ พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวกของตถาคต พึงทราบว่าสัตบุรุษ จริงอยู่ท่านเหล่านั้น ท่านกล่าวว่าสัตบุรุษ เพราะเป็นคนงาม เพราะประกอบด้วยคุณอันเป็นโลกุตตระ อนึ่ง ท่านทั้งหมดนั้น ท่านกล่าวไว้ว่าเป็นทั้ง ๒ อย่าง จริงอยู่ แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นพระอริยะด้วยเป็นสัปบุรุษด้วย แม้พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เรียกอย่างนั้นเหมือนกัน เหมือนพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

> **บุคคลใดแล เป็นผู้กตัญญูกตเวที เป็นนักปราชญ์ เป็นกัลยาณมิตร และเป็นผู้มีความภักดีอันมั่นคง กระทำกิจของผู้ได้รับทุกข์โดยเคารพ บัณฑิตทั้งหลายเรียกบุคคลผู้เช่นนั้นว่าเป็นสัปปุรุษ.**

บทว่า **กลฺยาณมิตฺโต ทฬฺหภตฺติ จ โหติ** ความว่า ก็พุทธสาวกท่านกล่าวไว้ด้วยบทเพียงเท่านี้ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายท่านกล่าวด้วยคุณมีกตัญญุตา เป็นต้น.

ผู้ใดมีปกติไม่เห็นพระอริยะเจ้าเหล่านั้นในบัดนี้ และไม่ทำความดีในการเห็น ผู้นั้นพึงทราบว่าเป็นผู้ไม่เห็นพระอริยะเจ้า และผู้ไม่เห็นพระอริยะเจ้านั้นมี ๒ จำพวก คือผู้ไม่เห็นด้วยจักษุพวกหนึ่ง ผู้ไม่เห็นด้วยญาณพวกหนึ่ง ใน ๒ พวกนั้น ผู้ไม่เห็นด้วยญาณท่านประสงค์เอาในที่นี้. แม้ผู้ที่เห็นพระอริยะเจ้าด้วยมังสจักษุ หรือด้วยทิพยจักษุ ก็ชื่อว่าเป็นอันไม่เห็นอยู่นั่นเอง เพราะถือเอาเพียงสี (รูป) แห่งจักษุเหล่านั้น ไม่ใช่ถือเอาโดยเป็นอารมณ์แห่งอริยปัญญา แม้สัตว์เดียรัจฉาน มีสุนัขบ้านและสุนัขจิ้งจอกเป็นต้น ย่อมเห็นพระอริยเจ้าด้วยจักษุ และสัตว์เหล่านั้นจะชื่อว่าไม่เห็นพระอริยเจ้าก็หามิได้

ในข้อนั้นมีเรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์

เล่ากันมาว่า อุปัฏฐากของพระเถระผู้ขีณาสพ ผู้อยู่ ณ จิตรลดา-บรรพต เป็นผู้บวชเมื่อแก่ วันหนึ่งท่านเที่ยวบิณฑบาตกับพระเถระ ถือบาตรและจีวรของพระเถระเดินไปข้างหลังถามพระเถระว่า ท่านขอรับ ขึ้นชื่อว่าพระอริยเจ้าทั้งหลายเป็นเช่นไร. พระเถระตอบว่า บุคคลบางตนในโลกนี้เป็นคนแก่ ถือบาตรและจีวรของพระอริยะทั้งหลาย ทำวัตรปฏิบัติ แม้เที่ยวไปด้วยกัน ก็ไม่รู้จักพระอริยะผู้มีอายุ พระอริยะทั้งหลายรู้ได้ยากอย่างนี้. แม้เมื่อท่านกล่าวอย่างนั้น ท่านก็ยังไม่รู้อยู่นั้นเอง เพราะฉะนั้น การเห็นด้วยจักษุและการเห็นด้วยญาณ (ปัญญา) ก็ชื่อว่าเห็น เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อน วักกลิ ประโยชน์อะไรด้วยกายเน่าที่ท่านเห็นอยู่นี้. **ผู้ใดแลเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา. ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม. เพราะฉะนั้น แม้ผู้ที่เห็นด้วยจักษุไม่เห็นอนิจจลักษณะเป็นต้นที่**

พระอริยะทั้งหลายเห็นด้วยญาณ และไม่บรรลุธรรมที่พระอริยะบรรลุแล้ว พึงทราบว่าไม่เห็นพระอริยะ เพราะไม่เห็นธรรมอันกระทำความเป็นพระอริยะ และไม่เห็นความเป็นพระอริยะ.

บทว่า **อริยธมฺมสฺส อโกวิโท** ได้แก่ผู้ไม่ฉลาดในอริยธรรมต่างโดยสติปัฏฐานเป็นต้น ก็ในคำว่า **อริยธมฺเม อวินีโต** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

ขึ้นชื่อว่าวินัย มี ๒ อย่าง ใน ๒ อย่างนี้
แต่ละอย่างแบ่งเป็น ๕ อย่าง ท่านเรียกปุถุชนนี้
ว่า มิได้รับแนะนำ เพราะไม่มีวินัยนั้น.

ก็วินัยนี้มี ๒ อย่าง คือ สังวรวินัย ๑ ปหานวินัย ๑ และในวินัย ๒ อย่างนี้ วินัยแต่ละอย่างแบ่งเป็น ๕ อย่าง.

แม้สังวรวินัยก็มี ๕ อย่าง คือ สีลสังวร สติสังวร ญาณสังวร ขันติสังวร วิริยสังวร.

แม้ปหานวินัยก็มี ๕ อย่าง คือ ตทังคปหาน วิกขัมภนปหาน สมุจเฉทปหาน ปฏิปัสสัทธิปหาน นิสสรณปหาน.

ใน ๕ อย่างนั้น สังวรในประโยคว่า **อิมินา ปาฏิโมกฺขสํ วเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต** ภิกษุเป็นผู้เข้าถึงแล้ว เข้าถึงพร้อมแล้ว ด้วยปาฏิโมกขสังวรนี้ นี้ชื่อว่า **สีลสังวร** สังวรในประโยคว่า **รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ จกฺขุนฺทฺริเย สํ วรํ อาปชฺชติ** ภิกษุย่อมรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ นี้ชื่อว่า **สติสังวร** สังวรในคาถาว่า

ยานิ โสตานิ โลกสฺมึ สติ เตสํ นิวารณํ
โสตานํ สํ วรํ พฺรูมิ ปญฺญาเยเต ปิถิยฺยเรา

กระแสเหล่าใดในโลก สติเป็นเครื่องกั้นกระแส
กระแสเหล่านั้น
เรากล่าวสติว่าเป็นเครื่องกั้นกระแส
ทั้งหลาย กระแสเหล่านั้นอันบัณฑิตจะปิดได้
ด้วยปัญญา. นี้ชื่อว่า ญาณสังวร

สังวรในประโยคว่า **ขโม โหติ สีตสฺส อุณฺหสฺส** ภิกษุย่อมอดทนต่อหนาวต่อร้อน นี้ชื่อว่า ขันติสังวร สังวรในประโยคว่า **อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสติ** ภิกษุอดกลั้นกามวิตกที่เกิดขึ้นแล้วไม่ได้ นี้ชื่อ **วิริยสังวร** อนึ่ง สังวรทั้งหมดนี้ท่านเรียกว่า **สังวร** เพราะเป็นเครื่องปิดกั้นกายทุจริตเป็นต้นที่จะพึงปิดกั้นตามหน้าที่ของตน และท่านเรียกว่า **วินัย** เพราะเป็นเครื่องกำจัดกายทุจริตเป็นต้นที่จะพึงกำจัดตามหน้าที่ของตน สังวรวินัยพึงทราบว่า แบ่งเป็น ๕ อย่าง ด้วยประการฉะนี้ก่อน.

อนึ่ง ในวิปัสสนาญาณมีนามรูปปริจเฉทญาณเป็นต้น การละอนัตถะนั้นๆด้วยวิปัสสนาญาณนั้นๆ เหมือนการละความมืดด้วยแสงประทีปนั่นแล โดยความเป็นปฏิปักษ์กัน คือ ละสักกายทิฏฐิด้วยการกำหนดนามรูป ละทิฏฐิที่ไม่มีเหตุและทิฏฐิที่มีเหตุไม่เสมอกันด้วยการกำหนดปัจจัย ละวิจิกิจฉาด้วยกังขาวิตรณวิสุทธิอันเป็นส่วนเบื้องปลายแห่งการกำหนดปัจจัยนั้นแหละ ละการยึดถือว่า เรา ของเราด้วยการพิจารณานามรูปโดยเป็นกลาป ละสัญญาในสิ่งที่ไม่ใช่ทางว่าเป็นทางด้วยมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ละอุจเฉททิฏฐิด้วยการเห็น

ความเกิดของนามรูป ละสัสสตทิฏฐิด้วยการเห็นความดับของนามรูป ละสัญญาในสิ่งที่มีภัยว่าไม่มีภัย ด้วยการเห็นนามรูปว่าเป็นภัย ละสัญญาในอิสสาทะความยินดี ด้วยการเห็น**อาทีนพโทษ** ละสัญญาในอภิรติความยินดี ด้วย**นิพพิทานุปัสสนา** ละความไม่อยากปล่อย ด้วย**มุญจิตุกามยตาญาณ** ละความไม่วางเฉยด้วยอุเบกขาญาณ ละภาวะที่เป็นปฏิโลมในธรรมฐิติญาณ และในนิพพานด้วยอนุโลมญาณ ละการยึดถือนิมิตในสังขารด้วยโคตรภูญาณ นี้ชื่อว่า **ตทังคปหาน.**

อนึ่ง การละธรรมมีนิวรณ์เป็นต้นนั้นๆ ด้วยอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธินั่นแล เหมือนการกั้นสาหร่ายบนผิวน้ำด้วยการกั้นด้วยไม้ โดยห้ามภาวะ คือความเป็นไปเสีย นี้ชื่อว่า **วิกขัมภนปหาน.**

การละหมู่กิเลสที่เป็นฝักฝ่ายสมุทัย ที่กล่าวไว้โดยนัยเป็นต้นว่าเพื่อละทิฏฐิในสันดานของตนโดยมรรคนั้นๆ เพราะทำอริยมรรค ๔ ให้เกิด โดยมิให้เกิดขึ้นอย่างเด็ดขาด นี้ชื่อว่า**สมุจเฉทปหาน.** อนึ่ง การระงับกิเลสทั้งหลายในขณะแห่งผลจิต นี้ชื่อว่า**ปฏิปัสสัทธิปหาน.**

พระนิพพานที่ละสังขตธรรมได้หมด เพราะสลัดสังขตธรรมทั้งหมดได้ นี้ชื่อว่า **นิสสรณปหาน.**

อีกอย่างหนึ่ง ปหานทั้งหมดนี้ เหตุที่ท่านเรียกว่า **ปหาน** เพราะอรรถว่า สละ เรียกว่า **วินัย** เพราะอรรถว่า กำจัด ฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า **ปหานวินัย.** อีกอย่างหนึ่ง ปหานนี้ท่านเรียกว่า **ปหานวินัย** เพราะมีการละกิเลสนั้นๆ และเพราะมีการกำจัดกิเลสนั้นๆ แม้ปหานวินัย ก็พึงทราบว่า แบ่งเป็น ๕ ด้วยประการฉะนี้.

วินัยนี้โดยสังเขปมี ๒ อย่าง โดยประเภทมี ๑๐ อย่าง ย่อมไม่มีแก่ปุถุชนผู้ไม่ได้ศึกษานั้น เพราะเป็นผู้ทำลายสังวร และเพราะไม่ละ

สิ่งที่ควรละ ฉะนั้นปุถุชนนี้ท่านจึงเรียกว่า ผู้ไม่ได้รับแนะนำ เพราะไม่มีวินัยนั้น. แม้ในคำนี้ว่า **สปฺปุริสานำ อทสฺสาวี สปฺปุริสธมฺมสฺส อโกวิโท สปฺปุริสธมฺเม อวีนีโต** ก็นัยนี้.ความจริง คำนี้ว่าโดยอรรถไม่แตกต่างกันเลย. เหมือนอย่างที่ตรัสว่า ผู้เป็นอริยะก็คือสัตบุรุษ ผู้เป็นสัตบุรุษก็คืออริยะ ธรรมของอริยะก็คือธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของสัตบุรุษก็คือธรรมของอริยะ วินัยของอริยะก็คือวินัยของสัตบุรุษ วินัยของสัตบุรุษก็คือวินัยของอริยะ. คำว่า **อริเย** ก็ตาม **สปฺปุริเส** ก็ตาม **อริยธมฺเม** ก็ตาม **สปฺปุริสธมฺเม** ก็ตาม **อริยวินเย** ก็ตาม **สปฺปุริสวินเย** ก็ตาม นี้ๆเป็นอย่างเดียวกัน มีอรรถอันเดียวกัน เสมอกัน เท่ากัน มีสภาพเป็นอย่างนั้นอื่นๆก็เป็นอย่างนั้น.

บทว่า **รูปี อตฺตโต สมนุปสฺสติ** ความว่า ภิกษุบางรูปในศาสนานี้พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นตนว่า รูปอันใด เราก็อันนั้น เราอันใดรูปก็อันนั้น พิจารณาเห็นรูปและอัตตาว่าเป็นอย่างเดียวกัน. ภิกษุบางรูปในศาสนานี้พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นตน ฯลฯ พิจารณาเห็นรูปและตนว่าเป็นอย่างเดียวกัน รวมความว่า ย่อมเห็นรูปด้วยทิฏฐิว่า ตนเหมือนประทีปน้ำมันที่กำลังตามอยู่ คนย่อมเห็นเปลวไฟและสีเป็นอย่างเดียวกันว่า เปลวไฟอันใด สีก็อันนั้น สีอันใด เปลวไฟก็อันนั้น.บทว่า **รูปวนฺตำ วา อตฺตานำ** ความว่า ยึดสิ่งที่ไม่มีรูปว่าเป็นตน ย่อมพิจารณาเห็นสิ่งที่ไม่มีรูปนั้นว่ามีรูป เหมือนเห็นต้นไม้ที่มีเงา. บทว่า **อตฺตนิ วา รูปี** ความว่า ยึดสิ่งที่ไม่มีรูปนั่นแหละว่าเป็นตน พิจารณาเห็นรูปในตน เหมือนกลิ่นในดอกไม้.บทว่า **รูปสฺมึ วา อตฺตานำ** ความว่า ยึดสิ่งที่ไม่มีรูปนั่นแลว่าตน พิจารณาเห็นตนนั้นในรูป เหมือนแก้วมณีในขวด. บทว่า **ปริยุฏฺฐายี** ความว่า ตั้งอยู่โดยอาการที่ถูกกิเลสกลุ้มรุม คือโดยอาการที่ถูกครองงำ.

อธิบายว่า กลืนรูปด้วยตัณหาและทิฏฐิให้เสร็จไปอย่างนี้ว่า เรา ว่าของเรา ชื่อว่าย่อมยึด.บทว่า **ตสฺส ตํ รูปํ** ได้แก่ รูปของเขานั้น คือที่ยึดไว้อย่างนั้น แม้ในขันธ์มีเวทนาขันธ์เป็นต้น ก็นัยนี้แหละ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รูปี อตฺตโต สมนุปสฺสติ** ความว่า ท่านกล่าว รูปล้วนๆนั่นแลว่าตน.อีกอย่างหนึ่งท่านกล่าว สิ่งที่ไม่มีรูปในฐานะ ๗ เหล่านี้ว่า พิจารณาเห็นตนมีรูป หรือ รูปในตน หรือตนในรูป ๑ เวทนา โดยเป็น ตน ๑ ฯลฯ สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยเป็นตน กล่าว ตน ที่ระคนปนกับรูปและอรูปในฐานะ ๑๒ โดยขันธ์ ๓ ในบรรดาขันธ์ ๔ อย่างนี้ว่า พิจารณาเห็นตนมีเวทนา หรือเวทนาในตน หรือตนในเวทนา ในบรรดาขันธ์เหล่านั้น ท่านกล่าวอุจเฉททิฏฐิ ในฐานะว่า พิจารณาเห็นรูปโดยเป็นตน พิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยเป็นตน. ในทิฏฐิที่เหลือ สัสสตทิฏฐิ ย่อมเป็นอย่างนี้ สรุปความว่า ในปัญจขันธ์เหล่านี้ ภวทิฏฐิ ๑๕ (วิภวทิฏฐิ ๕) ย่อมเป็นอย่างนี้ **ทิฏฐิเหล่านั้นทั้งหมดพึงทราบว่า ย่อมห้ามมรรค ไม่ห้ามสวรรค์ อันโสดาปัตติมรรค พึงฆ่า.**

บทว่า **เอวํ โข คหปติ อาตุรกาโย เจว โหติ อาตุรจิตฺโต จ** ความว่า ขึ้นชื่อว่ากาย แม้ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ย่อมกระสับกระส่ายเหมือนกัน ส่วนจิตซึ่งคล้อยตามราคะ โทสะ และโมหะ ก็ชื่อว่ากระสับกระส่าย จิตนั้นท่านแสดงไว้ในที่นี้แล้ว.

บทว่า **น จ อาตุโร** ความว่า ในที่นี้ท่านแสดงถึงความที่จิตสงัด ไม่กระสับกระส่าย เพราะปราศจากกิเลส.

ดังนั้นในพระสูตรนี้พึงทราบว่า ท่านแสดงถึงโลกิยมหาชนว่ามีกายกระสับกระส่าย และมีจิตกระสับกระส่าย พระขีณาสพ พึง

ทราบว่า มีกายกระสับกระส่าย มีจิตไม่กระสับกระส่าย พระเสขะ ๗ จำพวก มีกายกระสับกระส่าย มีจิตกระสับกระส่ายก็ไม่ใช่ มีจิตไม่กระสับกระส่ายก็ไม่เชิง แต่เมื่อจะคบ ย่อมคบแต่ผู้ที่มีจิตไม่กระสับกระส่ายเท่านั้นแล.

จบ อรรถกถานกุลปิตุสูตรที่ ๑

๒. เทวทหสูตร

ว่าด้วยการกำจัดฉันทราคะในขันธ์ ๕

[๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **นิคมเทวทหะ**ของศากยะทั้งหลายใน**สักกชนบท.** ครั้งนั้นแล ภิกษุมากรูปด้วยกันปรารถนาจะไปสู่**ปัจฉาภูมชนบท** เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ถวายอภิวาท**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์ปรารถนาจะไปสู่**ปัจฉาภูมชนบท** เพื่ออยู่อาศัยใน**ปัจฉาภูมชนบท.** **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เธอทั้งหลายลา**สารีบุตร**แล้วหรือ.ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า พระเจ้าข้า พวกข้าพระองค์ยังมิได้ลาท่านพระสารีบุตร. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงไปลาสารีบุตรเถิด **สารีบุตร**เป็นบัณฑิต อนุเคราะห์เพื่อนสพรหมจารี. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่าอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๗] ก็สมัยนั้นแล ท่าน**พระสารีบุตร**นั่งอยู่ในมณฑปเล็กๆ แห่งหนึ่งที่มุงด้วยตะไคร่น้ำ ไม่ไกล**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีพระภาษิตของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ลุกจากอาสนะ ถวายอภิวาท ทำประทักษิณ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้ว พากันเข้าไปหาท่าน**พระสารีบุตร** กล่าวคำปราศรัยกับท่าน**พระสารีบุตร** ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กล่าวกะท่าน**พระสารีบุตร**ว่า ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร ข้าพเจ้าทั้งหลายปรารถนาจะไป**ปัจฉาภูมชนบท** เพื่ออยู่อาศัยใน**ปัจฉาภูมชนบท** ท่าน**พระสารีบุตร**กล่าวว่า ท่านทั้งหลายกราบทูลลาพระศาสดาแล้วหรือ ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตบ้าง สมณะผู้เป็นบัณฑิตบ้าง เป็นผู้ถามปัญหากะภิกษุผู้ไปไพรัชประเทศต่างๆมีอยู่ ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็พวกมนุษย์ที่เป็นบัณฑิตทดลองถามว่า พระศาสดาของพวกท่านมีวาทะอย่างไร ตรัสสอนอย่างไร ธรรมทั้งหลายพวกท่านฟังดีแล้ว เรียนดีแล้ว ใส่ใจดีแล้ว ทรงจำดีแล้ว แทงตลอดดีแล้ว ด้วยปัญญาบ้างหรือ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พยากรณ์อย่างไร จึงจะชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว จะไม่กล่าวตู่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ด้วยคำไม่จริง และพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการคล้อยตามวาทะที่ถูกไรๆ จะไม่พึงถูกวิญญูชนติเตียนได้.

ภิ. ข้าแต่ท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าทั้งหลายมาแม้แต่ที่ไกล เพื่อจะรู้เนื้อความแห่งภาษิตนั้นในสำนักท่าน**พระสารีบุตร** ดีละหนอ ขอเนื้อความแห่งภาษิตนั้นจงแจ่มแจ้งกะท่าน**พระสารีบุตร**เถิด.

[๘] ส. ถ้าเช่นนั้น ท่านทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่าน**พระสารีบุตรแล้ว** ท่าน**พระสารีบุตร**ได้กล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็กษัตริย์เป็นบัณฑิตบ้าง พราหมณ์เป็นบัณฑิตบ้าง คฤหบดีเป็นบัณฑิตบ้าง สมณะเป็นบัณฑิตบ้าง เป็นผู้ถามปัญหากะภิกษุผู้ไปไพรัชประเทศต่างๆมีอยู่ ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็มนุษย์ทั้งหลายที่เป็นบัณฑิต จะทดลองถามว่า พระศาสดาของท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มีวาทะว่าอย่างไร ตรัสสอนอย่างไร ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้ ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระศาสดาของเราทั้งหลายตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะ เมื่อท่านทั้งหลายพยากรณ์อย่างนี้แล้ว กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตบ้าง สมณะผู้เป็นบัณฑิตบ้าง พึงถามปัญหายิ่งขึ้นไป ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็มนุษย์ทั้งหลายที่เป็นบัณฑิตจะทดลองถามว่า ก็พระศาสดาของท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในสิ่งอะไร ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระศาสดาตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อท่านทั้งหลายพยากรณ์อย่างนี้แล้ว กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตบ้าง สมณะผู้เป็นบัณฑิตบ้าง พึงถามปัญหายิ่งขึ้นไป ก็มนุษย์ทั้งหลายที่เป็นบัณฑิต จะทดลองถามว่า ก็พระศาสดาของท่านผู้มีอายุทั้งหลายทรงเห็นโทษอะไร จึงตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อบุคคลมีความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย

ความกระวนกระวาย ความทะยานอยากในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ยังไม่ปราศจากไปแล้ว โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสย่อมเกิดขึ้นเพราะรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระศาสดาของเราทั้งหลายทรงเห็นโทษนี้แล จึงตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย แม้เมื่อท่านทั้งหลายพยากรณ์อย่างนี้แล กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตบ้าง สมณะผู้เป็นบัณฑิตบ้าง พึงถามปัญหายิ่งขึ้นไป ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็มนุษย์ทั้งหลายที่เป็นบัณฑิต จะทดลองถามว่า ก็พระศาสดาของท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ทรงเห็นอานิสงส์อะไร จึงตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อบุคคลมีความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความกระวนกระวาย ความทะยานอยากในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ปราศจากไปแล้ว โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสย่อมไม่เกิดขึ้นเพราะรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระศาสดาของเราทั้งหลายทรงเห็นอานิสงส์นี้แล จึงตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ.

[๙] ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็เมื่อบุคคลเข้าถึงอกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ จักได้มีการอยู่สบาย ไม่มีความลำบาก ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความเดือดร้อน ในปัจจุบันนี้ และเมื่อตายไปแล้ว ก็พึงหวังสุคติไซร้

พระผู้มีพระภาคเจ้าก็จะไม่พึงทรงสรรเสริญการละอกุศลธรรมทั้งหลาย ก็เพราะเมื่อบุคคลเข้าถึงอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมมีการอยู่เป็นทุกข์ มีความลำบาก มีความคับแค้น มีความเดือดร้อน ในปัจจุบัน และเมื่อตายไปแล้ว ก็พึงหวังได้ทุคติ ฉะนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จึงทรงสรรเสริญการละอกุศลธรรมทั้งหลาย.

[๑๐] ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย แต่เมื่อบุคคลเข้าถึงกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ จักได้มีการอยู่เป็นทุกข์ มีความลำบาก ความคับแค้น มีความเดือดร้อน ในปัจจุบันนี้ และเมื่อตายไปแล้ว ก็พึงหวังได้ทุคติไซร้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็จะไม่พึงทรงสรรเสริญการเข้าถึงกุศลธรรมทั้งหลาย ก็เพราะเมื่อบุคคลเข้าถึงกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ มีการอยู่สบาย ไม่มีความลำบาก ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความเดือดร้อน ในปัจจุบันนี้ และเมื่อตายไปแล้ว ก็พึงหวังได้สุคติ ฉะนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จึงทรงสรรเสริญการเข้าถึงกุศลธรรมทั้งหลาย ท่าน**พระสารีบุตร**ได้กล่าวคำนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของท่าน**พระสารีบุตร** ฉะนี้แล.

จบ เทวทหสูตรที่ ๒

อรรถกถาเทวทหสูตรที่ ๒

ใน**เทวทหสูตรที่ ๒** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ เจ้าทั้งหลายท่านเรียกว่า เทวะ สระอันเป็นมงคลของเจ้าเหล่านั้น ชื่อว่า เทวทหะ อีกนัยหนึ่ง สระนั้นเกิดเอง เพราะเหตุดังนี้นั้น ท่านจึงเรียกว่า **เทวทหะ** นิคมมีอยู่ในที่ไม่ไกลสระเทวทหะนั้น จึงว่า เทวทหะนั้นแหละโดยเป็นนปุงสกลิงค์ บทว่า **ปจฺจาภูมคามิกา** ได้แก่ ผู้ใคร่จะไปยังปัจจาภูมชนบทที่ตั้งอยู่ใน

ทิศอื่นอีก บทว่า **นิวาสํ** ได้แก่ อยู่จำพรรษาตลอด ๓ เดือน บทว่า **อปโลกิโต** แปลว่า บอกลา บทว่า **อปโลเกถ** แปลว่า ขอท่านจงบอกลา ถามว่า เพราะเหตุไร จึงให้พระเถระบอกลา? ตอบว่า เพราะมีพุทธประสงค์จะทำให้ท่านเหล่านั้นมีภาระหน้าที่ จริงอยู่ ผู้ใดแม้เมื่ออยู่ในวิหารเดียวกันก็ไม่ไปสู่สำนัก เมื่อจะหลีกไป ก็หลีกไปโดยไม่บอกลา ผู้นี้ชื่อว่า **นิพฺภาโร ไม่มีภาระ** ผู้ใดแม้อยู่ในวิหารเดียวกัน ก็มาพบกันได้ เมื่อจะหลีกจำต้องบอกลา ผู้นี้ชื่อว่ามีภาระ ภิกษุแม้เหล่านี้หาเป็นเช่นนั้นไม่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า ภิกษุเหล่านี้จักเจริญด้วยคุณมีศีลเป็นต้น แม้ด้วยอาการอย่างนี้ จึงมีพระพุทธประสงค์จะทรงนำภิกษุเหล่านั้น ให้มีภาระหน้าที่ จึงรับสั่งให้บอกลา. บทว่า **ปณฺฑิโต** ความว่า ผู้ประกอบด้วยความเป็นบัณฑิต ๔ อย่าง มีความเป็นผู้ฉลาดในธาตุเป็นต้น. บทว่า **อนุคฺคาหโก** ได้แก่ผู้อนุเคราะห์ด้วยการอนุเคราะห์ ๒ อย่าง คือ อนุเคราะห์ด้วยอามิส และอนุเคราะห์ด้วยธรรม

ได้ยินว่า พระเถระ ไม่ไปบิณฑบาตแต่เช้าตรู่เหมือนภิกษุเหล่าอื่น เมื่อภิกษุทั้งปวงไปแล้ว ก็เดินตรวจไปตามลำดับทั่วสังฆาราม กวาดที่ที่ไม่ได้กวาด ทิ้งหยากเยื่อที่ยังไม่ได้ทิ้ง เก็บงำ เตียงตั่ง เครื่องไม้และเครื่องดิน ที่เก็บไว้ไม่ดีในสังฆาราม ถามว่า เพราะเหตุไร? แก้ว่า เพราะประสงค์ว่า อัญญเดียรถีย์ผู้เข้าไปวิหารเห็นเข้า อย่ากระทำความดูหมิ่น แต่นั้นได้ไปยังศาลาภิกษุไข้ ปลอบใจภิกษุไข้ถามว่าต้องการอะไร จึงหาภิกษุหนุ่มและสามเณรของภิกษุเหล่านั้นไปเพื่อประโยชน์ตามที่ประสงค์ แล้วแสวงหาเภสัชด้วยภิกขาจารวัตรหรือในที่ที่คนชอบพอกัน ถวายแก่ภิกษุเหล่านั้น จึงส่งภิกษุเหล่านั้นไปด้วยกล่าวว่า **ขึ้นชื่อการบำรุงภิกษุไข้ พระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า**

สรรเสริญแล้ว ไปเถิด ท่านสัปปุรุษ พวกท่านอย่าเป็นผู้ประมาท แล้วตนเองก็เที่ยวไปบิณฑบาตหรือกระทำภัตกิจในตระกูลอุปัฏฐาก แล้วไปสู่วิหารข้อนี้เป็นเพราะพระเถระนั้นเคยประพฤติมาในสถานที่อยู่ประจำก่อน

ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไป พระเถระคิดว่า เราเป็นพระอัครสาวกจึงไม่เดินสรวมรองเท้ากั้นร่มไปข้างหน้า. ก็ในบรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้แก่ เป็นผู้ไข้ หรือยังหนุ่มนัก พระเถระก็ให้เอาน้ำมันทาที่เจ็บของภิกษุเหล่านั้น แล้วให้ภิกษุหนุ่มและสามเณรของตนถือบาตรและจีวร วันนั้นหรือวันรุ่งขึ้นก็พาภิกษุเหล่านั้นไป วันหนึ่งพระศาสดาทรงเห็นท่านผู้นี้แล ไม่ได้เสนาสนะนั่งอยู่ในกลดเพราะมาถึงเวลาวิกาลเกินไป วันรุ่งขึ้นจึงให้ประชุมภิกษุสงฆ์แสดงเรื่องช้าง ลิง และนกกระทา แล้วทรงบัญญัติ สิกขาบทว่า ท่านพึงให้เสนาสนะตามลำดับผู้แก่. อันดับแรกพระองค์ทรงอนุเคราะห์ด้วยอามิสด้วยประการฉะนี้ ก็แลพระองค์เมื่อจะทรงโอวาทร้อยครั้งบ้าง พันครั้งบ้าง จนกระทั่งบุคคลนั้นดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล ลำดับนั้นจึงทรงผละบุคคลนั้นแล้วโอวาทบุคคลอื่น โดยนัยนี้คนทั้งหลายตั้งอยู่ในโอวาทของพระองค์ผู้ทรงโอวาทอยู่ ก็บรรลุพระอรหัตนับไม่ถ้วน พระองค์ทรงอนุเคราะห์ด้วยธรรมด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **ปจฺจสฺโสสุ** ความว่า ภิกษุเหล่านั้นคิดว่า ผู้นี้ไม่ได้เป็นอุปัชฌาย์ ไม่ได้เป็นอาจารย์ ไม่ได้เป็นเพื่อนเห็นเพื่อนคบกันมา ดังนั้นเราจักทำในสำนักของท่านดังนี้แล้ว มิได้นิ่งเฉยเสีย จึงรับพระดำรัสพระศาสดาว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า.

บทว่า **เอลคลาคุมฺเพ** ได้แก่ ที่โรงที่มุงบังด้วยตะไคร่น้ำ ได้ยินว่าพุ่มตะไคร่น้ำนั้นเกิดในที่มีน้ำขังนานๆ ครั้งนั้นภิกษุเหล่านั้น ทำโรง

๔ เสาในที่นั้น แล้วยกพุ่มตะไคร่น้ำนั้นขึ้นไว้บนโรงนั้น ตะไคร่น้ำนั้นปิดกั้นโรงนั้น ที่นั้นภิกษุเหล่านั้น จึงก่ออิฐไว้ภายใต้โรงนั้น เกลี่ยทรายปูลาดอาสนะไว้ ลมอ่อนๆพัดต้องที่พักกลางวันอันร่มเย็น พระเถระนั่งในที่นั้น ซึ่งท่านมุ่งหมายกล่าวไว้ว่า ที่พุ่มตะไคร่น้ำ. บทว่า **นานา-เวรชฺชคตํ** ความว่า ได้แก่ประเทศต่างๆนอกจากประเทศพระราชาพระองค์หนึ่ง. บทว่า **วิรชฺชํ** ได้แก่ ประเทศอื่น เหมือนอย่างว่า ถิ่นอื่นนอกจากถิ่นของตนออกไป ชื่อว่า วิเทส (ต่างถิ่น) ฉันใด ประเทศอื่นนอกจากประเทศที่เคยอยู่อาศัยชื่อวิรัชชะ (ต่างประเทศ) ฉันนั้น. ต่างประเทศนั้นท่านเรียกว่า เวรัชชะ. บทว่า **ขตฺติยปณฺฑิตา** ได้แก่ พระราชาผู้เป็นบัณฑิต มีพระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้าโกศลเป็นต้น. บทว่า **พฺราหฺมณปณฺฑิตา** ได้แก่ พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต มีจังกีพราหมณ์และตารุกขพราหมณ์เป็นต้น. บทว่า **คหปติปณฺฑิตา** ได้แก่ คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิต มีจิตตคฤหบดีและสุทัตตคฤหบดีเป็นต้น. บทว่า **สมณปณฺฑิตา** ได้แก่ นักบวช ผู้เป็นบัณฑิต มีสัพพิยปริพาชก และปิโลติกปริพาชกเป็นต้น. บทว่า **วีมํสกา** ได้แก่ผู้แสวงหาประโยชน์. บทว่า **กึวาที** ได้แก่ ท่านกล่าวความเห็นของตนว่าอย่างไร อธิบายว่า ผู้มีลัทธิว่าอย่างไร. บทว่า **กิมกฺขายี** ได้แก่ บอกโอวาทและอนุสาสน์แก่สาวกทั้งหลายว่าอย่างไร. บทว่า **ธมฺมสฺส จานุธมฺมํ** ได้แก่ พยากรณ์ตามพยากรณ์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว. บทว่า **สหธมฺมิโก** ได้แก่ ผู้เป็นไปกับด้วยเหตุ. บทว่า **วาทานุวาโท** ได้แก่ กล่าวตามวาทะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส. บาลี **วาทานุวาโต** ดังนี้ก็มี. อธิบายว่า ตกไปตาม คล้อยตาม เป็นไปตาม. แม้ด้วยบทนี้ เป็นอันท่านแสดงเฉพาะวาทะที่คล้อยตามวาทะนั่นเอง

ในบทว่า **อวีตราคสฺส** พึงทราบอรรถโดยตัณหานั่นเอง เพราะฉะนั้นตัณหาแล ท่านเรียกว่า ราคะ เพราะกำหนัด ว่าฉันทะ เพราะพอใจ ว่าเปมะ เพราะอรรถว่าประพฤติรักใคร่ ว่าปิปาสาระหาย เพราะอรรถว่าประสงค์จะดื่ม ว่าปริฬาหะรุ่มร้อน เพราะอรรถว่าตามเผา. ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงเริ่มคำเป็นต้นว่า **อกุสเล จาวุโส ธมฺเม** แก้ว่า เพื่อแสดงโทษของผู้ไม่ปราศจากราคะและอานิสงส์ของผู้ปราศจากราคะในขันธ์ ๕. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อวิฆาโต** ได้แก่ ผู้หมดทุกข์แล้ว. บทว่า อนุปายาโส ได้แก่ ผู้หมดความเดือดร้อน. บทว่า **อปริฬาโห** ได้แก่ผู้ไม่มีความรุ่มร้อน พึงทราบความทุกบทดังว่ามานี้.

จบ อรรถกถาเทวทหสูตรที่ ๒

๓. หลิททิกานิสูตรที่ ๑

ว่าด้วยลักษณะมุนี

[๑๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง ท่าน**พระมหากัจจาน**ะอยู่ ณ ภูเขาชันข้างหนึ่ง ใกล้กุรรฆรนคร แคว้นอวันตี ครั้งนั้นแล คฤหบดีชื่อว่า**หลิททิกานิ**เข้าไปหาท่าน**พระมหากัจจาน**ะถึงที่อยู่ อภิวาทแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กล่าวกะท่าน**พระมหากัจจาน**ะว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสพระภาษิตนี้ในมาคัณฑิยปัญหา อันมีในอัฏฐกวรรคว่า

มุนีละที่อยู่แล้ว ไม่มีที่พักเที่ยวไป ไม่ทำ
ความสนิทสนมในบ้าน เป็นผู้ว่างจากกามทั้งหลาย
ไม่มุ่งถึงกาลข้างหน้า ไม่ทำถ้อยคำแก่งแย่งกับ
ชนอื่น ดังนี้.

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เนื้อความแห่งพระพุทธวจนะที่พระผู้มี-พระภาคเจ้าตรัสโดยย่อนี้ จะพึงเห็นได้โดยพิสดารอย่างไร.

[๑๒] พระมหากัจจานะได้กล่าวว่า ดูก่อนคฤหบดี รูปธาตุเป็นที่อยู่อาศัยของวิญญาณ ก็แหละมุนีใดมีวิญญาณพัวพันด้วยราคะในรูปธาตุ มุนีนั้นท่านกล่าวว่า มีที่อยู่อาศัยเที่ยวไป ดูก่อนคฤหบดี เวทนา... สัญญา...สังขารธาตุเป็นที่อยู่อาศัยของวิญญาณ ก็แหละมุนีใดมีวิญญาณพัวพันด้วยราคะในสังขารธาตุ มุนีนั้นท่านกล่าวว่ามีที่อยู่อาศัยเที่ยวไป ดูก่อนคฤหบดี มุนีชื่อว่าเป็นผู้มีที่อยู่อาศัยเที่ยวไป ด้วยประการอย่างนี้แล.

[๑๓] ดูก่อนคฤหบดี ก็มุนีเป็นผู้ไม่มีที่อยู่อาศัยเที่ยวไปอย่างไร ดูก่อนคฤหบดี ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก ความเข้าถึง ความยึดมั่น อันเป็นที่ตั้งที่อยู่อาศัยแห่งจิตเหล่าใด ในรูปธาตุ ความพอใจเป็นต้นเหล่านั้น อันพระตถาคตทรงละเสียแล้ว ทรงตัดรากขาดแล้ว ทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ทรงกระทำให้ไม่มี มีอันไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น พระตถาคตบัณฑิตจึงกล่าวว่า เป็นผู้ไม่มีที่อาศัยเที่ยวไป ดูก่อน

คฤหบดี ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก ความเข้าถึง ความยึดมั่น อันเป็นที่ตั้งที่อยู่อาศัยแห่งจิตเหล่าใดในเวทนาธาตุ... ในสัญญาธาตุ... ในสังขารธาตุ... ในวิญญาณธาตุ ความพอใจเป็นต้นเหล่านั้น อันพระตถาคตทรงละเสียแล้ว ทรงตัดรากขาดแล้ว ทรงทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ทรงกระทำให้ไม่มี มีอันไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น พระตถาคตบัณฑิตจึงกล่าวว่าเป็นผู้ไม่มีที่อยู่อาศัยเที่ยวไป ดูก่อนคฤหบดี มุนีชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีที่อยู่อาศัยเที่ยวไปอย่างนี้แล.

[๑๔] ดูก่อนคฤหบดี ก็มุนีเป็นผู้มีที่พักเที่ยวไปอย่างไร ดูก่อนคฤหบดี มุนีท่านกล่าวว่า เป็นผู้มีที่พักเที่ยวไป เพราะซ่านไปและพัวพันในรูป อันเป็นนิมิตและเป็นที่พัก ดูก่อนคฤหบดี มุนีท่านกล่าวว่าเป็นผู้มีที่พักเที่ยวไป เพราะซ่านไปและพัวพันในเสียง... ในกลิ่น... ในรส... ในโผฏฐัพพะ... ในธรรมารมณ์ อันเป็นนิมิตและเป็นที่พัก ดูก่อนคฤหบดี มุนีเป็นผู้มีที่พักเที่ยวไป อย่างนี้แล.

[๑๕] ดูก่อนคฤหบดี ก็มุนีเป็นผู้ไม่มีที่พักเที่ยวไปอย่างไร ดูก่อนคฤหบดี กิเลสเป็นเหตุซ่านไปและพัวพันในรูปอันเป็นนิมิตและที่พัก อันพระตถาคตทรงละเสียแล้ว ทรงตัดรากขาดแล้ว ทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ทรงกระทำให้ไม่มี มีอันไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น พระตถาคตบัณฑิตจึงกล่าวว่า เป็นผู้ไม่มีที่พักเที่ยวไป ดูก่อนคฤหบดี กิเลสเป็นเหตุไปพัวพันในเสียง... ในกลิ่น... ในรส... ในโผฏฐัพพะ... ในธรรมารมณ์อันเป็นนิมิตและเป็นที่พัก อันพระตถาคตทรงละเสียแล้ว ทรงตัดรากขาดแล้ว ทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ทรงกระทำให้ไม่มี มีอันไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น

พระตถาคตบัณฑิตจึงกล่าวว่า เป็นผู้ไม่มีที่พักเที่ยวไป ดูก่อนคฤหบดี มุนีชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีที่พักเที่ยวไปอย่างนี้แล.

[๑๖] ดูก่อนคฤหบดี ก็มุนีเป็นผู้สนิทสนมในบ้านอย่างไร ดูก่อนคฤหบดี มุนีบ้างคนในโลกนี้ เป็นผู้คลุกคลีกับพวกคฤหัสถ์อยู่ คือเป็นผู้พลอยชื่นชมกับเขา พลอยโศกกับเขา เมื่อพวกคฤหัสถ์มีสุขก็สุขด้วย มีทุกข์ ก็ทุกข์ด้วย เมื่อพวกคฤหัสถ์มีกรณียกิจที่ควรทำเกิดขึ้น ก็ขวนขวายในกรณียกิจเหล่านั้นด้วยตนเอง ดูก่อนคฤหบดี มุนีเป็นผู้สนิทสนมในบ้านอย่างนี้แล.

[๑๗] ดูก่อนคฤหบดี ก็มุนีไม่เป็นผู้สนิทสนมในบ้านอย่างไร ดูก่อนคฤหบดี ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นผู้คลุกคลีกับพวกคฤหัสถ์ คือไม่พลอยชื่นชมกับเขา ไม่พลอยโศกกับเขา เมื่อพวกคฤหัสถ์มีสุขก็ไม่สุขด้วย มีทุกข์ ก็ไม่ทุกข์ด้วย เมื่อคฤหัสถ์มีกรณียกิจที่ควรทำเกิดขึ้น ก็ไม่ขวนขวายในกรณียกิจเหล่านั้นด้วยตนเอง ดูก่อนคฤหบดี มุนีไม่เป็นผู้สนิทสนมในบ้าน อย่างนี้แล.

[๑๘] ดูก่อนคฤหบดี ก็มุนีเป็นผู้ไม่ว่างจากกามทั้งหลายอย่างไร ดูก่อนคฤหบดี มุนีบางคนในโลกนี้ ยังเป็นผู้ไม่ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความกระวนกระวาย ความทะยานอยากในกามทั้งหลาย ดูก่อนคฤหบดี มุนีเป็นผู้ไม่ว่างจากกามทั้งหลายอย่างนี้แล.

[๑๙] ดูก่อนคฤหบดี ก็มุนีเป็นผู้ว่างจากกามทั้งหลายอย่างไร ดูก่อนคฤหบดี ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความกระวนกระวาย

ความทะยานอยากในกามทั้งหลาย ดูก่อนคฤหบดี มุนีเป็นผู้ว่างจากกามทั้งหลาย อย่างนี้แล.

[๒๐] ดูก่อนคฤหบดี ก็มุนีเป็นผู้มุ่งถึงกาลข้างหน้าอย่างไร ดูก่อนคฤหบดี มุนีบางคนในโลกนี้ มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ในกาลข้างหน้า ขอเราพึงเป็นผู้มีรูปอย่างนี้ มีเวทนาอย่างนี้ มีสัญญาอย่างนี้ มีสังขารอย่างนี้ มีวิญญาณอย่างนี้ ดูก่อนคฤหบดี มุนีเป็นผู้มุ่งถึงกาลข้างหน้า อย่างนี้แล.

[๒๑] ดูก่อนคฤหบดี ก็มุนีเป็นผู้ไม่มุ่งถึงกาลข้างหน้าอย่างไร ดูก่อนคฤหบดี ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ไม่มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ในกาลข้างหน้า ขอเราพึงเป็นผู้มีรูปอย่างนี้ มีเวทนาอย่างนี้ มีสัญญาอย่างนี้ มีสังขารอย่างนี้ มีวิญญาณอย่างนี้ ดูก่อนคฤหบดี มุนีเป็นผู้ไม่มุ่งถึงกาลข้างหน้า อย่างนี้แล.

[๒๒] ดูก่อนคฤหบดี ก็มุนีเป็นผู้ทำถ้อยคำแก่งแย่งกับชนอื่นอย่างไร ดูก่อนคฤหบดี มุนีบางคนในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้ทำถ้อยคำเห็นปานนี้ว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ เรารู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ ไฉนท่านจักรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้ ท่านเป็นผู้ปฏิบัติผิด เราเป็นผู้ปฏิบัติชอบ คำที่ควรกล่าวก่อน ท่านกล่าวทีหลัง คำที่ควรกล่าวทีหลัง ท่านกล่าวก่อน คำของเรามีประโยชน์ คำของท่านไม่มีประโยชน์ ข้อที่ท่านเคยประพฤติมาผิดเสียแล้ว เรายกวาทะแก่ท่านแล้ว ท่านจงประพฤติเพื่อปลดเปลื้องวาทะเสีย ท่านเป็นผู้อันเราข่มได้แล้ว หรือจงปลดเปลื้องเสียเอง ถ้าท่านสามารถ ดูก่อนคฤหบดี มุนีเป็นผู้ทำถ้อยคำแก่งแย่งกับชนอื่น อย่างนี้แล.

[๒๓] ดูก่อนคฤหบดี ก็มุนีไม่เป็นผู้ทำคำแก่งแย่งกับชนอื่นอย่างไร ดูก่อนคฤหบดี ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้ไม่ทำถ้อยคำเห็นปานนี้ว่า ท่านย่อมไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ เรารู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ ไฉนท่านจักรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้ ท่านเป็นผู้ปฏิบัติผิด เราเป็นผู้ปฏิบัติชอบ คำที่ควรกล่าวก่อน ท่านกล่าวทีหลัง คำที่ควรกล่าวทีหลัง ท่านกล่าวก่อน คำของเรามีประโยชน์ คำของท่านไม่มีประโยชน์ ข้อที่ท่านเคยปฏิบัติมาผิดเสียแล้ว เรายกวาทะแก่ท่านแล้ว ท่านจงประพฤติเพื่อปลดเปลื้องวาทะเสีย ท่านเป็นผู้อันเราข่มได้แล้ว หรือจงปลดเปลื้องเสียเอง ถ้าท่านสามารถ ดูก่อนคฤหบดี มุนีไม่เป็นผู้ทำถ้อยคำแก่งแย่งกับชนอื่น อย่างนี้แล.

[๒๔] ดูก่อนคฤหบดี พระพุทธวจนะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วในมาคัณฑิยปัญหา อันมีในอัฏฐกวรรคว่า

มุนีละที่อยู่แล้ว ไม่มีที่พักเที่ยวไป ไม่ทำ
ความสนิทสนมในบ้าน เป็นผู้ว่างจากกามทั้งหลาย
ไม่มุ่งถึงกาลข้างหน้า ไม่ทำถ้อยคำแก่งแย่งกับ
ชนอื่น ดังนี้.

ดูก่อนคฤหบดี เนื้อความแห่งพระพุทธพจน์ที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสโดยย่อนี้แล พึงเห็นโดยพิสดารอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

จบ หลิททิการนิสูตรที่ ๓

อรรถกถาหลิททิกานิสูตรที่ ๓

ในหลิททิกานิสูตรที่ ๓ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า **อวนฺตีสุ** ได้แก่ในแคว้นอวันตี กล่าวคือ อวันตีทักขิณาปถ. บทว่า **กุรรฆเร** ได้แก่ ในนครมีชื่ออย่างนั้น. บทว่า **ปปาเต** ได้แก่ในเหว ข้างหนึ่ง ได้ยินว่า ภูเขาลูกนั้นมีข้างแถบหนึ่งเป็นเสมือนขาดตกไป. บาลีว่า **ปวตฺเต** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า เป็นสถานที่ประกาศลัทธิของพวกเดียรถีย์ต่างๆ. ดังนั้นพระเถระจึงอาศัยนครนั้นในรัฐนั้นแล้ว อยู่บนภูเขานั้น. บทว่า **หลิทฺทิกานิ** ได้แก่ คฤหบดีนั้นผู้มีชื่ออย่างนั้น บทว่า **ฏฺฐกวคฺคิเย มาคณฺฑิยปญฺเห** ได้แก่ในปัญหาที่มีชื่อว่า มาคัณฑิยปัญหา ในวรรคที่ ๘.

ด้วยบทว่า **รูปธาตุ** ท่านประสงค์เอารูปขันธ์. บทว่า **รูปธาตุ-ราควินิพนฺธํ** ความว่า อันความกำหนัดในรูปธาตุรึงรัดแล้ว. บทว่า **วิญฺญาณํ** ได้แก่กรรมวิญญาณ. บทว่า **โอกสารี** ได้แก่ผู้อาศัยเรือนอยู่ประจำ คือผู้อาศัยอาลัยอยู่ประจำ. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ในที่นี้ ท่านจึงไม่กล่าวว่า **วิญฺญาณธาตุ โข คหปติ.** แก้ว่า เพื่อกำจัดความงมงาย. จริงอยู่ ว่าโดยอรรถ ปัจจัย ท่านเรียกว่า **โอกะ** กรรมวิญญาณที่เกิดก่อนย่อมเป็นปัจจัยทั้งแก่กรรมวิญญาณ ทั้งแก่วิบากวิญญาณที่เกิดภายหลัง ส่วนวิบากวิญญาณย่อมเป็นปัจจัยทั้งแก่วิบากวิญญาณ ทั้งแก่กรรมวิญญาณ ฉะนั้น เพื่อจะกำจัดความงมงายที่จะพึงมีว่า อะไรหนอแลชื่อว่า วิญญาณ ในที่นี้ จึงไม่ทรงกำหนดเอาข้อนั้นทำเทศนาโดยไม่ปนเปกัน อีกอย่างหนึ่ง เมื่อว่าโดยอำนาจอารมณ์ เพื่อจะแสดงวิญญาณฐิติที่ปัจจัยปรุงแต่ง ๔ อย่าง ที่ตรัสไว้นั้น จึงไม่จัดวิญญาณเข้าในที่นี้.

อุบายในคำว่า **อุปายุปาทานา** มี ๒ อย่าง คือ ตัณหาอบาย ๑ ทิฏฐิอุบาย ๑ และอุปาทาน ในคำว่า **อุปายุปาทานา** มี ๔ อย่าง มีกามุปาทานเป็นต้น. บทว่า เจตโส อธิฏฺฐานาภินิเวสานุสยา ได้แก่เป็นที่ตั้งอาศัย เป็นที่ยึดมั่น และเป็นที่นอนเนื่องแห่งอกุศลจิต. บทว่า **ตถาคตสฺส** ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จริงอยู่ ตัณหาและอุปาทานเหล่านั้น พระขีณาสพทุกจำพวกละได้แล้ว. แต่เมื่อว่าโดยส่วนสูง ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า ความที่พระศาสดาเป็นพระขีณาสพ ปรากฏชัดแล้วในโลก. ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงจัดวิญญาณไว้ในที่นี้ว่าวิญฺญาณธาตุยา ดังนี้. แก้ว่า เพื่อแสดงการละกิเลส. ด้วยว่า กิเลสที่ท่านละในขันธ์ ๔ เท่านั้น ยังไม่เป็นอันละได้ ต้องละได้ขันธ์ทั้ง ๕ จึงเป็นอันละได้ ฉะนั้น ท่านจึงจัดไว้ เพื่อแสดงการละกิเลส. บทว่า **เอวํ โข คหปติ อโนกสารี โหติ** ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีที่อยู่อาศัยประจำอย่างนี้ คือด้วยกรรมวิญญาณที่ไม่อาศัยที่อยู่.

บทว่า **รูปนิมิตฺตนิเกตวิสารวินิพนฺธา** ความว่า รูปนั่นแหละชื่อว่านิมิต เพราะอรรถว่าเป็นปัจจัยของกิเลสทั้งหลาย ชื่อว่า**นิเกต**เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่อาศัยกล่าวคือเป็นอารมณ์ ดังนั้นจึงชื่อว่ามีรูปเป็นนิมิตและเป็นที่อยู่อาศัย. ความซ่านไปและความพัวพัน ชื่อว่า**วิสารวินิพันธะ.** ด้วยสองบทว่า วิสาระ และ วินิพันธะ ท่านกล่าวถึงความที่กิเลสแผ่ไปและความที่กิเลสพัวพัน. บทว่า **รูปนิมิตฺตนิเกตวิสารวินิพนฺธา** แปลว่าเพราะซ่านไปและพัวพันในรูปอันเป็นนิมิตและเป็นที่พัก ฉะนั้นจึงมีอธิบายว่า ด้วยความซ่านไปแห่งกิเลส และด้วยความพัวพันแห่งกิเลสที่เกิดขึ้นในรูปที่เป็นนิมิตและเป็นที่อยู่อาศัย. บทว่า **นิเกตสารีติ วุจฺจติ** ความว่า สถานที่เป็นที่อยู่อาศัย ท่านเรียกว่า **สารี** โดยกระทำให้เป็น

อารมณ์. บทว่า **ปหีนา** ความว่า พระตถาคตทรงละความซ่านไปและความพัวพันแห่งกิเลสในรูปที่เป็นนิมิตและเป็นที่อยู่อาศัย. ถามว่าก็เพราะเหตุไร ในที่นี้ เบญจขันธ์ท่านจึงเรียกว่า **โอกะ** อารมณ์ ๖ ท่านจึงเรียกว่า นิเกตะ แก้ว่า เพราะฉันทราคะมีกำลังแรงและมีกำลังอ่อน. จริงอยู่ แม้เมื่อฉันทราคะมีกำลังเสมอกัน อารมณ์เหล่านั้นก็มีความแตกต่างกัน ด้วยอรรถว่าเป็นที่อยู่อาศัย คือ เรือนเป็นที่อยู่อาศัยประจำนั่นแล ท่านเรียกว่า **โอกะ.** สวนเป็นต้นเป็นที่อยู่อาศัยของผู้ที่นัดหมายกันทำงานว่า วันนี้พวกเราจักทำในที่โน้น ชื่อว่า **นิเกตะ** ในสองอย่างนั้น ในขันธ์ที่เป็นไปภายใน เหมือนฉันทราคะในเรือนที่เต็มด้วยบุตรภรรยาทรัพย์และธัญญาหาร ย่อมมีกำลังแรง. ในอารมณ์ภายนอก ๖ เหมือนฉันทราคะในที่สวนเป็นต้น มีกำลังอ่อนกว่านั้น ฉะนั้น พึงทราบว่า ตรัสเทศนาอย่างนี้เพราะฉันทราคะมีกำลังแรงและมีกำลังอ่อน.

บทว่า **สุขิเตสุ สุขิโต** ความว่า เมื่อพวกอุปัฏฐากได้รับความสุขโดยได้ทรัพย์ธัญญาหารเป็นต้น ก็มีความสุขด้วยความสุขอาศัยเรือนว่าบัดนี้เราจักได้โภชนะที่น่าพอใจ เป็นเหมือนเสวยสมบัติที่พวกอุปัฏฐากเหล่านั้นได้รับ เที่ยวไป. บทว่า **ทุกฺขิเตสุ ทุกฺขิโต** ความว่า เมื่อพวกอุปัฏฐากเหล่านั้นเกิดความทุกข์ด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ตนเองมีความทุกข์สองเท่า. บทว่า **กิจฺจกรณีเยสุ** ได้แก่ ในเรื่องที่ควรทำ คือกิจ. บทว่า **โยคํ อาปชฺชติ** ความว่า ช่วยขวนขวาย คือทำกิจเหล่านั้นด้วยตนเอง. บทว่า **กาเมสุ** ได้แก่ ในวัตถุกามทั้งหลาย. บทว่า **เอวํ โข คหปติ กาเมหิ น ริตฺโต โหติ** ความว่า เป็นผู้ไม่ว่างจากกิเลสกามทั้งหลาย คือเป็นผู้ไม่เปล่า เพราะยังมีกามภายใน อย่างนี้. ฝ่ายตรงข้าม พึงทราบว่า

ว่าง คือเปล่า เพราะไม่มีกามเหล่านั้น.

บทว่า **ปุรกฺขราโน** ได้แก่ มุ่งเพ่งแต่โทษ. ในบทว่า **เอวํ รูโป สิยํ** เป็นต้น ได้แก่ ปรารถนาว่า เราพึงเป็นผู้มีรูปอย่างนี้ในบรรดารูปที่สูงและต่ำ ดำและขาวเป็นต้น ปรารถนาว่า ในเวทนามีสุขเวทนาเป็นต้น เราพึงเป็นผู้ชื่อว่ามีเวทนาอย่างนั้น ในสัญญามีสัญญาที่กำหนดด้วยนีลกสิณเป็นต้น เราพึงเป็นผู้ชื่อว่ามีสัญญาอย่างนั้น ในสังขารมีปุญญาภิสังขารเป็นต้น เราพึงเป็นผู้ชื่อว่ามีสังขารอย่างนั้น ในวิญญาณมีจักขุวิญญาณเป็นต้น เราพึงเป็นผู้ชื่อว่ามีวิญญาณอย่างนั้น. บทว่า **อปุรกฺขราโน** ได้แก่ไม่มุ่งแต่โทษ.

บทว่า **สหิตมฺเม อสหิตนฺเต** ได้แก่ คำของท่านไม่มีประโยชน์ ไม่สละสลวย คำของเรามีประโยชน์ สละสลวย หวาน. บทว่า **อธิจิณฺณนฺเต วิปราวตฺตํ** ได้แก่ คำพูดของท่านที่สะสมคล่องแคล่วดีมานานทั้งหมดนั้นพอมาถึงวาทะของเราก็เปลี่ยนแปรกลับกันโดยทันที. บทว่า **อาโรปิโต เต วาโท** ได้แก่ โทษของท่านเรายกขึ้นแล้ว. บทว่า **จร วาทปฺปโมกฺขาย** ความว่า ท่านจงท่องเที่ยวไปเข้าหาอาจารย์นั้น ๆ เสาะหาให้ดียิ่งขึ้นไปเพื่อจะปลดเปลื้องวาทะนี้. บทว่า **นิพฺเพเธหิ วา สเจ ปโหสิ** ได้แก่ ถ้าตนเองสามารถ ท่านก็จงกล่าวแก้เสียในที่นี้เลยทีเดียว.

จบ อรรถกถาหลิททิการนิสูตรที่ ๓

๔. หลิททิการนิสูตร ที่ ๒

ว่าด้วยผู้สำเร็จล่วงส่วน

[๒๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง ท่าน**พระมหากัจจานะ**อยู่ ณ ภูเขาชันข้างหนึ่ง ใกล้

เมือง**กุรรฆรนคร อวันตีรัฐ** ครั้งนั้นแล คฤหบดีชื่อว่า**หลิททิกานิ**เข้าไป หา ท่าน**พระมหากัจจานะ**ถึงที่อยู่ อภิวาทแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ถามท่าน**พระมหากัจจานะ**ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ตรัสพระภาษิตนี้ในสักกปัญหาว่า สมณพราหมณ์เหล่าใด หลุดพ้นแล้ว เพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้สำเร็จ ล่วงส่วน เป็นผู้มีความเกษมจากโยคธรรมล่วงส่วน เป็นพรหมจารี บุคคลล่วงส่วน มีที่สุดล่วงส่วน เป็นผู้ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ ทั้งหลาย ดังนี้ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เนื้อความแห่งพระพุทธพจน์ที่ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสโดยย่อนี้ จะพึงเห็นได้โดยพิสดารอย่างไร.

[๒๖] พระมหากัจจานะได้กล่าวว่า ดูก่อนคฤหบดี ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก ความเข้าถึง ความยึดมั่น อันเป็นที่ตั้งที่อยู่อาศัยแห่งจิตเหล่าใด ในรูปธาตุ จิต ท่าน กล่าวว่าพ้นดีแล้ว เพราะความสิ้น เพราะความคลายกำหนัด เพราะ ความดับ เพราะความสละ เพราะความสละคืน ซึ่งความพอใจเป็นต้น เหล่านั้น ดูก่อนคฤหบดี ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก ความเข้าถึง ความยึดมั่น อันเป็นที่ตั้งที่อยู่อาศัย แห่งจิตเหล่าใด ในเวทนาธาตุ... ในสัญญาธาตุ... ในสังขารธาตุ... ในวิญญาณธาตุ จิต ท่านกล่าวว่าพ้นดีแล้ว เพราะความสิ้น เพราะ ความคลายกำหนัด เพราะความดับ เพราะความสละ เพราะความ สละคืน ซึ่งความพอใจ เป็นต้นเหล่านั้น ดูก่อนคฤหบดี พระภาษิตที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสในสักกปัญหาว่าสมณพราหมณ์เหล่าใด พ้นแล้ว เพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็น ผู้สำเร็จล่วงส่วน มีความเกษมจากโยคธรรมล่วงส่วน เป็นพรหมจารี

บุคคลล่วงส่วน มีที่สุดล่วงส่วน เป็นผู้ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้ ดูก่อนคฤหบดี เนื้อความแห่งพระพุทธพจน์ ที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสโดยย่อนี้แล พึงเห็นได้โดยพิสดารอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบ ทุติยหลิททิการนิสูตรที่ ๔

อรรถกถาทุติยหลิททิการนิสูตรที่ ๔

ใน**ทุติยหลิททิกานิสูตรที่ ๔** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

คำว่า **สกฺกปญฺเห** นี้ท่านกล่าวไว้แล้วทั้งในจูฬสักกปัญหาและทั้งในมหาสักกปัญหา. บทว่า **ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺตา** ได้แก่ น้อมไปในพระนิพพานอันเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหาด้วยผลวิมุตติ ซึ่งมีพระนิพพานนั้นเป็นอารมณ์. บทว่า **อจฺจนฺตนิฏฺฐา** ได้แก่ เสร็จ คือสำเร็จด้วยดีเหลือเกิน แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยเดียวกันนี้.

จบ อรรถกถาหลิททิกานิสูตรที่ ๔

๕. สมาธิสูตร

ว่าด้วยสมาธิเป็นเหตุเกิดปัญหา

[๒๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **พระวิหารเชตวัน** อารามของ**อนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี** ณ ที่นั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสแล้ว **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ ภิกษุมีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง ก็ภิกษุย่อม

รู้ชัดตามเป็นจริงอย่างไร ย่อมรู้ชัดซึ่งความเกิดและความดับแห่งรูป ความเกิดและความดับแห่งเวทนา ความเกิดและความดับแห่งสัญญา ความเกิดและความดับแห่งสังขาร ความเกิดและความดับแห่งวิญญาณ.

[๒๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเป็นความเกิดแห่งรูป อะไรเป็นความเกิดแห่งเวทนา อะไรเป็นความเกิดแห่งสัญญา อะไรเป็นความเกิดแห่งสังขาร อะไรเป็นความเกิดแห่งวิญญาณ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลในโลกนี้ ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพร่ำถึง ย่อมดื่มด่ำอยู่ ก็บุคคลย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพร่ำถึง ย่อมดื่มด่ำอยู่ ซึ่งอะไร ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพร่ำถึง ย่อมดื่มด่ำอยู่ซึ่งรูป เมื่อเพลิดเพลิน พร่ำถึง ดื่มด่ำอยู่ซึ่งรูป ความยินดีก็เกิดขึ้น ความยินดีในรูป นั่นเป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานของบุคคลนั้นเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนั้น ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ บุคคลย่อมเพลิดเพลินซึ่งเวทนา ฯลฯ ย่อมเพลิดเพลินซึ่งสัญญา ฯลฯ ย่อมเพลิดเพลินซึ่งสังขาร ฯลฯ ย่อมเพลิดเพลิน ย่อมพร่ำถึง ย่อมดื่มด่ำอยู่ซึ่งวิญญาณ เมื่อเพลิดเพลิน พร่ำถึง ดื่มด่ำอยู่ซึ่งวิญญาณ ความยินดีย่อมเกิดขึ้น ความยินดีในวิญญาณ นั่นเป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานของบุคคลนั้นเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นความเกิดแห่งรูป นี่เป็นความเกิดแห่งเวทนา นี่เป็นความเกิดแห่งสัญญา นี่เป็นความเกิดแห่งสังขาร นี่เป็นความเกิดแห่งวิญญาณ.

[๒๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเป็นความดับแห่งรูป อะไรเป็นความดับแห่งเวทนา อะไรเป็นความดับแห่งสัญญา อะไรเป็นความดับแห่งสังขาร อะไรเป็นความดับแห่งวิญญาณ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมไม่เพลิดเพลิน ย่อมไม่พร่ำถึง ย่อมไม่ดื่มด่ำอยู่ ก็ภิกษุย่อมไม่เพลิดเพลิน ย่อมไม่พร่ำถึง ย่อมไม่ดื่มด่ำอยู่ซึ่งอะไร ย่อมไม่เพลิดเพลิน ย่อมไม่พร่ำถึง ย่อมไม่ดื่มด่ำอยู่ซึ่งรูป เมื่อเธอไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำถึง ไม่ดื่มด่ำอยู่ซึ่งรูป ความยินดีในรูปย่อมดับไป เพราะความยินดีของภิกษุนั้นดับไป อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ภิกษุย่อมไม่เพลิดเพลิน ย่อมไม่พร่ำถึง ย่อมไม่ดื่มด่ำซึ่งเวทนา... ซึ่งสัญญา... ซึ่งสังขาร... ซึ่งวิญญาณ เมื่อเธอไม่เพลิดเพลิน ไม่พร่ำถึง ไม่ดื่มด่ำอยู่ซึ่งเวทนา... ซึ่งสัญญา... ซึ่งสังขาร... ซึ่งวิญญาณ ความยินดีในเวทนา... ในสัญญา... ในสังขาร... ในวิญญาณ ย่อมดับไป เพราะความยินดีของภิกษุนั้นดับไป อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นความดับแห่งรูป นี้เป็นความดับแห่งเวทนา นี้เป็นความดับแห่งสัญญา นี้เป็นความดับแห่งสังขาร นี้เป็นความดับแห่งวิญญาณ.

จบ สมาธิสูตรที่ ๕

อรรถกถาสมาธิสูตรที่ ๕

ใน**สมาธิสูตรที่ ๕** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นภิกษุเหล่านั้นผู้เสื่อมจากความเป็น

ผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งแล้วทรงทราบว่า เมื่อภิกษุเหล่านี้ได้ความมีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง กรรมฐานจักเจริญ ดังนี้แล้วจึงได้ตรัสพระดำรัสนี้ว่า **สมาธึ** เป็นต้น บทว่า **อภินนฺทติ** ได้แก่ย่อมปรารถนา. บทว่า **อภิวทติ** ความว่า ภิกษุย่อมกล่าวด้วยความยินดียิ่งนั้นว่า แหมอารมณ์นี้ช่างน่าปรารถนาน่าใคร่น่าพอใจ ดังนี้ อนึ่ง เมื่อเธอยินดียิ่งซึ่งอารมณ์นั้น อาศัยอารมณ์นั้นทำให้เกิดความโลภขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ชื่อว่าย่อมกล่าวยกย่อง. บทว่า **อชฺโฌสาย ติฏฺฐติ** ได้แก่ กลืนเสร็จสรรพรับไว้. บทว่า **ยา รูเป นนฺทิ** ได้แก่ ความเพลิดเพลินกล่าวคือความปรารถนาในรูปอย่างแรงกล้า. บทว่า **ตทุปฺปาทานํ** คือ ชื่อว่าอุปาทานเพราะอรรถว่ายึดมั่นอารมณ์นั้น. บทว่า **นาภินนฺทติ** ได้แก่ ไม่ปรารถนา. บทว่า **นาภิวทติ** ความว่า เธอย่อมไม่กล่าวว่า อารมณ์น่าปรารถนา น่าใคร่ด้วยอำนาจแห่งความปรารถนา คือ ภิกษุผู้มีจิตใจประกอบด้วยวิปัสสนาแม้เมื่อทำการเปล่งวาจาว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ก็ชื่อว่าย่อมไม่กล่าวยกย่องทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาสมาธิสูตรที่ ๕

๖. ปฏิสัลลานสูตร

ว่าด้วยการหลีกเร้นเป็นเหตุเกิดปัญญา

[๓๐] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล ฯลฯ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงประกอบความเพียรในการหลีกออกเร้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้หลีกออกเร้น ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง ก็ภิกษุย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงอย่างไร ย่อมรู้ชัดซึ่งความเกิด

และความดับแห่งรูป... แห่งเวทนา... แห่งสัญญา... แห่งสังขาร... แห่งวิญญาณ (ความต่อไปนี้เหมือนข้อที่ ๒๘-๒๙)

จบ ปฏิสัลลานสูตรที่ ๖

อรรถกถาปฏิสัลลานสูตรที่ ๖

ใน**ปฏิสัลลานสูตรที่ ๖** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นภิกษุเหล่านั้นผู้เสื่อมจากกายวิเวกแล้ว ทรงทราบว่า เมื่อพวกเธอได้กายวิเวก กรรมฐานจักเจริญ จึงได้ตรัสพระดำรัสนี้ว่า **ปฏิสลฺลาเน** เป็นต้น.

จบ อรรถกถาปฏิสัลลานสูตรที่ ๖

๗. อุปาทานปริตัสสนาสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความสะดุ้งและไม่สะดุ้ง

[๓๑] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความสะดุ้งเพราะความถือมั่นและความไม่สะดุ้ง เพราะความไม่ถือมั่น แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ฯลฯ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสดังต่อไปนี้.

[๓๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความสะดุ้งเพราะความถือมั่นย่อมมีอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มิได้สดับแล้วในโลกนี้ มิได้เห็นพระอริยะทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ มิได้รับแนะนำในอริยธรรม มิได้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ มิได้รับแนะนำในสัปปุริสธรรม ย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตน ๑

ย่อมเห็นตนมีรูป ๑ ย่อมเห็นรูปในตน ๑ ย่อมเห็นตนในรูป ๑ รูปของเขานั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป เพราะรูปของเขาแปรปรวนและเป็นอย่างอื่นไป วิญญาณจึงมีความหมุนเวียนไปตามความแปรปรวนแห่งรูป ความสะดุ้ง และความเกิดขึ้นแห่งธรรมที่เกิดแต่ความหมุนเวียนไปตามความแปรปรวนแห่งรูป ย่อมครอบงำจิตของปุถุชนนั้นตั้งอยู่ เพราะจิตถูกครองงำ ปุถุชนนั้นย่อมมีความหวาดเสียว มีความลำบากใจ มีความห่วงใย และสะดุ้งอยู่ เพราะความถือมั่น ย่อมเห็นเวทนาโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีเวทนา ๑ ย่อมเห็นเวทนาในตน ๑ ย่อมเห็นตนในเวทนา ๑ เวทนาของเขานั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป ฯลฯ ย่อมเห็นสัญญาโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีสัญญา ๑ ย่อมเห็นสัญญาในตน ๑ ย่อมเห็นตนในสัญญา ๑ สัญญาของเขานั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป ฯลฯ ย่อมเห็นสังขารโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีสังขาร ๑ ย่อมเห็นสังขารในตน ๑ ย่อมเห็นตนในสังขาร ๑ สังขารของเขานั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป ฯลฯ ย่อมเห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีวิญญาณ ๑ ย่อมเห็นวิญญาณในตน ๑ ย่อมเห็นตนในวิญญาณ ๑ วิญญาณของเขานั้นย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป เพราะวิญญาณแปรปรวนและเป็นอย่างอื่นไป วิญญาณจึงมีความหมุนเวียนไปตามความแปรปรวนแห่งวิญญาณ ความสะดุ้ง และความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมที่เกิดแต่ความหมุนเวียนไปตามความแปรปรวนแห่งวิญญาณ ย่อมครอบงำจิตของปุถุชนนั้นตั้งอยู่ เพราะจิตถูกครองงำ ปุถุชนนั้นย่อมมีความหวาดเสียว มีความลำบากใจ มีความห่วงใยและสะดุ้งอยู่ เพราะความถือมั่น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสะดุ้งเพราะความถือมั่นย่อมมีอย่างนี้แล.

[๓๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความไม่สะดุ้งเพราะความไม่ถือมั่นย่อมมีอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้ได้สดับแล้ว ได้เห็นพระอริยะทั้งหลาย ผู้ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ผู้ได้รับแนะนำดีแล้วในอริยธรรม ผู้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ผู้ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ผู้ได้รับแนะนำดีแล้วในสัปปุริสธรรม ย่อมไม่เห็นรูปโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีรูป ๑ ย่อมไม่เห็นรูปในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในรูป ๑ รูปของอริยสาวกนั้น ย่อมแปรปรวนย่อมเป็นอย่างอื่นไป เพราะรูปแปรปรวนและเป็นอย่างอื่นไป วิญญาณจึงไม่มีความหมุนเวียนไปตามความแปรปรวนแห่งรูป ความสะดุ้ง และความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมที่เกิดแต่ความหมุนเวียนไปตามความแปรปรวนแห่งรูป ย่อมไม่ครอบงำจิตของอริยสาวกนั้นตั้งอยู่ เพราะจิตไม่ถูกครอบงำ อริยสาวกนั้นย่อมไม่มีความหวาดเสียว ไม่มีความลำบากใจ ไม่มีความห่วงใย และไม่สะดุ้ง เพราะไม่ถือมั่น ย่อมไม่เห็นเวทนาโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีเวทนา ๑ ย่อมไม่เห็นเวทนาในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในเวทนา ๑ เวทนาของอริยสาวกนั้นย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป... ย่อมไม่เห็นสัญญาโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีสัญญา ๑ ย่อมไม่เห็นสัญญาในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในสัญญา ๑ สัญญาของอริยสาวกนั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป... ย่อมไม่เห็นสังขารโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีสังขาร ๑ ย่อมไม่เห็นตนในสังขาร ๑ ย่อมไม่เห็นสังขารในตน ๑ สังขารของอริยสาวกนั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป... ย่อมไม่เห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนมีวิญญาณ ๑ ย่อมไม่เห็นวิญญาณในตน ๑ ย่อมไม่เห็นตนในวิญญาณ ๑ วิญญาณของอริยสาวกนั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป เพราะวิญญาณ

แปรปรวนและเป็นอย่างอื่นไป วิญญาณจึงไม่มีความหมุนเวียนไปตามความแปรปรวนแห่งวิญญาณ ความสะดุ้งและความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมที่เกิดแต่ความหมุนเวียนไปตามความแปรปรวนแห่งวิญญาณ ย่อมไม่ครอบงำจิตของอริยสาวกนั้นตั้งอยู่ เพราะจิตไม่ถูกครอบงำ อริยสาวกนั้นย่อมไม่มีความหวาดเสียว ไม่มีความลำบากใจ ไม่มีความห่วงใย และไม่สะดุ้ง เพราะไม่ถือมั่น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความไม่สะดุ้งเพราะความไม่ถือมั่น ย่อมมีอย่างนี้แล.

จบ อุปาทานปริตัสสนาสูตรที่ ๗

อรรถกถาอุปาทานปริตัสสนาสูตรที่ ๗

ใน**อุปาทานปริตัสสนาสูตรที่ ๗** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า **อุปาทานปริตสฺสนํ** ได้แก่ ความสะดุ้งที่เกิดขึ้นเพราะความยึดถือ. บทว่า **อนุปาทานอปริตสฺสนํ** ได้แก่ ความไม่สะดุ้งที่เกิดขึ้นเพราะความไม่ยึดถือ. บทว่า **รูปวิปริณามานุวตฺติ** ความว่า กรรมวิญญาณย่อมเป็นธรรมชาติหมุนเวียนไปตามความแตกแห่งรูปโดยนัยเป็นต้นว่า รูปของเราแปรไปแล้วดังนี้ หรือว่ารูปนี้ได้เคยมีแก่เราแล้ว มาบัดนี้รูปนี้ไม่มีแก่เราหนอดังนี้ บทว่า **วิปริณามานุปริวตฺติ** ได้แก่ อันเกิดแต่จิตที่มีความแปรปรวนเป็นอารมณ์โดยหมุนเวียนไปตามรูปที่แปรปรวนไป. บทว่า **ปริตสฺสนาธมฺมสมุปฺปาทา** ได้แก่ ความสะดุ้งเพราะตัณหาและความเกิดขึ้นพร้อมแห่งอกุศลธรรม. บทว่า **จิตฺตํ** ได้แก่ กุศลจิต. บทว่า ปริยาทาย **ติฏฺฐนฺติ** ได้แก่ ครอบงำตั้งอยู่. บทว่า **อุตฺตาสวา** ได้แก่

มีความสะดุ้ง. บทว่า **วิฆาตวา** ได้แก่ มีความคับแค้นคือมีความทุกข์. บทว่า **อเปกฺขวา** ได้แก่ มีความอาลัย. บทว่า **อุปาทาย จ ปริตสฺสติ** ได้แก่ เป็นผู้ชื่อว่า สะดุ้งเพราะยึดถือ. บทว่า **น รูปวิปริณามานุปริวตฺติ** ได้แก่ กรรมวิญญาณนั่นแหละไม่มีแก่พระขีณาสพ เพราะฉะนั้น การพูดว่าความหมุนเวียนไปตามความแตกแห่งรูป ย่อมไม่มี ดังนี้จึงถูกต้อง.

จบ อรรถกถาอุปาทานปริตัสสนาสูตรที่ ๗

๘. อุปาทานปริตัสสนาสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความสะดุ้งและไม่สะดุ้ง

[๓๔] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเราจักแสดงความสะดุ้งเพราะความถือมั่น และความไม่สะดุ้งเพราะความไม่ถือมั่นแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดีเราจักกล่าว ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความสะดุ้งเพราะความถือมั่น ย่อมมีอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้วในโลกนี้ ย่อมตามเห็นรูปว่านั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา รูปของเขานั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป เพราะรูปแปรปรวนและเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงเกิดขึ้น ย่อมเห็นเวทนาว่านั่นของเรา ฯลฯ ย่อมเห็นสัญญาว่า นั่นของเรา ฯลฯ ย่อมเห็นสังขารทั้งหลายว่า นั่นของเรา ฯลฯ ย่อมเห็นวิญญาณว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา วิญญาณของเขานั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป เพราะวิญญาณแปรปรวนและเป็นอย่างอื่นไป โสกะ

ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงเกิดขึ้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสะดุ้งเพราะความถือมั่น ย่อมมีอย่างนี้แล.

[๓๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความไม่สะดุ้งเพราะความไม่ถือมั่น ย่อมมีอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ผู้ได้สดับแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นรูปว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา รูปของอริยสาวกนั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป เพราะรูปแปรปรวนและเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ฯลฯ ย่อมพิจารณาเห็นสัญญาว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ฯลฯ ย่อมพิจารณาเห็นสังขารว่า นั่นไม่ใช่ของเรา ฯลฯ ย่อมพิจารณาเห็นวิญญาณว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา วิญญาณของอริยสาวกนั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมเป็นอย่างอื่นไป เพราะวิญญาณแปรปรวน และเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความไม่สะดุ้งเพราะความไม่ถือมั่น ย่อมมีอย่างนี้แล.

จบ อุปาทานปริตัสสนาสูตรที่ ๘

อรรถกถาอุปาทานปริตัสสนาสูตรที่ ๘

ใน**ทุติยอุปาทานปริตัสสนาสูตรที่ ๘** พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาด้วยอำนาจตัณหา มานะและทิฏฐิ. พระองค์ตรัสเฉพาะวัฏฏะและวิวัฏฏะในสูตรทั้ง ๔ ตามลำดับ ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาอุปาทานปริตัสสนาสูตรที่ ๘

๕ อตีตานาคตปัจจุปันนสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งขันธ์ ๕ ในสามกาล

[๓๖] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอดีต อนาคต ไม่เที่ยง จักกล่าวถึงรูปที่เป็นปัจจุบันไปไยเล่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเป็นผู้ไม่มีความอาลัยในรูปที่เป็นอดีต ไม่เพลิดเพลินรูปที่เป็นอนาคต ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อความดับรูปที่เป็นปัจจุบัน เวทนาที่เป็นอดีต เวทนา ที่เป็นอนาคต ไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาที่เป็นอดีต สัญญาที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารที่เป็นอดีต สังขารที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณที่เป็นอดีต วิญญาณที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง จักกล่าวถึงวิญญาณที่เป็นปัจจุบันไปไยเล่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเป็นผู้ไม่มีความอาลัยในวิญญาณที่เป็นอดีต ไม่เพลิดเพลินวิญญาณที่เป็นอนาคต ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อความดับวิญญาณที่เป็นปัจจุบัน.

จบ อตีตานาคตปัจจุปันนสูตรที่ ๑

อรรถกถาอตีตานาคตปัจจุปันนสูตรที่ ๑

ใน**กาลัตตยอนิจจสูตรที่ ๕** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า **โก ปน วาโท ปจฺจุปฺปนฺนสฺส** ความว่า ในปัจจุบันไม่จำต้องกล่าวถึงเลย. รูปนั้นก็คงยังเป็นของไม่เที่ยงอยู่นั่นเอง. ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านั้นกำหนดว่า รูปที่เป็นอดีตอนาคตไม่เที่ยง จึง

ลำบากในปัจจุบัน. ลำดับนั้น เมื่อภิกษุเหล่านั้นกล่าวถึงรูปที่เป็นอดีตและอนาคตจากรูปปัจจุบันนี้ว่า รูปที่เป็นปัจจุบันเป็นของไม่เที่ยง ดังนี้ พระศาสดาทรงทราบอัธยาศัยว่า จักตรัสรู้จึงทรงแสดงพระธรรมเทศนานี้ตามอัธยาศัยของบุคคล.

จบ อรรถกถาอดีตานาคตปัจจุบันสูตรที่ ๑

๑๐. อดีตานาคตปัจจุปันนสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความเป็นทุกข์แห่งขันธ์ ๕ ในสามกาล

[๓๗] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอดีต รูปที่เป็นอนาคตเป็นทุกข์ จักกล่าวถึงรูปที่เป็นปัจจุบันไปไยเล่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเป็นผู้ไม่มีความอาลัยในรูปที่เป็นอดีต ไม่เพลิดเพลินรูปที่เป็นอนาคต ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อความดับรูปที่เป็นปัจจุบัน เวทนาที่เป็นอดีต เวทนาที่เป็นอนาคต เป็นทุกข์ ฯลฯ สัญญาที่เป็นอดีต สัญญาที่เป็นอนาคต เป็นทุกข์ ฯลฯ สังขารที่เป็นอดีต สังขารที่เป็นอนาคต เป็นทุกข์ ฯลฯ วิญญาณที่เป็นอดีต วิญญาณที่เป็นอนาคต เป็นทุกข์ จักกล่าวถึงวิญญาณที่เป็นปัจจุบันไปไยเล่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเป็นผู้ไม่มีความอาลัยในวิญญาณที่เป็นอดีต ไม่เพลิดเพลินวิญญาณที่เป็นอนาคต ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อความดับวิญญาณที่เป็นปัจจุบัน.

จบ อดีตานาคตปัจจุปันนสูตรที่ ๒

๑๑. อตีตานาคตปัจจุปันนสูตรที่ ๓

ว่าด้วยความเป็นอนัตตาแห่งขันธ์ ๕ ในสามกาล

[๓๘] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอดีต รูปที่เป็นอนาคต เป็นอนัตตา จักกล่าวถึงรูปที่เป็นปัจจุบันไปไยเล่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเป็นผู้ไม่มีความอาลัยในรูปที่เป็นอดีต ไม่เพลิดเพลินในรูปที่เป็นอนาคต ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อความดับรูปที่เป็นปัจจุบัน เวทนาที่เป็นอดีต เวทนาที่เป็นอนาคต เป็นอนัตตา ฯลฯ สัญญาที่เป็นอดีต สัญญาที่เป็นอนาคต เป็นอนัตตา ฯลฯ สังขารที่เป็นอดีต สังขารที่เป็นอนาคต เป็นอนัตตา ฯลฯ วิญญาณที่เป็นอดีต วิญญาณที่เป็นอนาคต เป็นอนัตตา จักกล่าวถึงวิญญาณที่เป็นปัจจุบันไปไยเล่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเป็นผู้ไม่มีความอาลัยในวิญญาณที่เป็นอดีต ไม่เพลิดเพลินวิญญาณที่เป็นอนาคต ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อความดับวิญญาณที่เป็นปัจจุบัน.

จบ อตีตานาคตปัจจุปันนสูตรที่ ๓

จบ นกุลปิตุวรรคที่ ๑

๑-๑๑ อรรถกถาอตีตานาคตปัจจุปันนสูตร

สูตรที่ ๑ และ**สูตรที่ ๑๑** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตามอัธยาศัยของบุคคลเห็นปานนั้นแลให้พิเศษออกไป ด้วยบทว่า **ทุกฺขํ อนตฺตา** ดังนี้

จงอรรถกถาอตีตานาคตปัจจุปันนสูตรที่ ๑-๑๑

จบอรรถกถานกุลปิตุวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. นกุลปิตสูตร ๒. เทวทหสูตร ๓. หลิททิกานิสูตรที่ ๑ ๔. หลิททิกานิสูตรที่ ๒ ๕. สมาธิสูตร ๖. ปฏิสัลลานสูตร ๗. อุปาทานปริตัสสนาสูตรที่ ๑ ๘. อุปาทานปริตัสสนาสูตรที่ ๒ ๙. อตีตานาคต-ปัจจุปันนสูตรที่ ๑ ๑๐. อตีตานาคตปัจจุปันนสูตรที่ ๒ ๑๑. อตีตานาคต-ปัจจุปันนสูตรที่ ๓

อนิจจวรรคที่ ๒

๑. อนิจจสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งขันธ์ ๕

[๓๙] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายแล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนิจจสูตรที่ ๑

๒. ทุกขสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความเป็นทุกข์แห่งขันธ์ ๕

[๔๐] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นทุกข์ เวทนาเป็นทุกข์ สัญญาเป็นทุกข์ สังขารเป็นทุกข์ วิญญาณ

๑. สูตรที่ ๑ - ๙ ไม่มีอรรถกถา

เป็นทุกข์ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ทุกขสูตรที่ ๑

๓. อนัตตสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความเป็นอนัตตาแห่งขันธ์ ๕

[๔๑] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา สังขารเป็นอนัตตา วิญญาณเป็นอนัตตา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนัตตสูตรที่ ๑

๔. อนิจจสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งขันธ์ ๕

[๔๒] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็น

อนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นสิ่งนั้น นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้ อริยสาวกพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นสิ่งนั้น นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้อริยสาวกพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนิจจสูตรที่ ๒

๕. ทุกขสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความเป็นทุกข์แห่งขันธ์ ๕

[๔๓] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นสิ่งนั้น นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้อริยสาวกพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ เวทนาเป็นทุกข์ ฯลฯ สัญญาเป็นทุกข์ ฯลฯ สังขารเป็นทุกข์ ฯลฯ วิญญาณเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นสิ่งนั้น นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้อริยสาวกพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว

เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ทุกขสูตรที่ ๒

๖. อนัตตสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความเป็นอนัตตาแห่งขันธ์ ๕

[๔๔] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา รูปนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นรูปนั้น นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้ อริยสาวกพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ เวทนาเป็นอนัตตา ฯลฯ สัญญาเป็นอนัตตา ฯลฯ สังขารเป็นอนัตตา ฯลฯ วิญญาณเป็นอนัตตา ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนัตตสูตรที่ ๒

๗. อนิจจเหตุสูตร

ว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งเหตุปัจจัย

[๔๕] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง แม้เหตุปัจจัยที่ให้รูปเกิดขึ้นก็ไม่เที่ยง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เกิดจากสิ่งที่ไม่เที่ยง ที่ไหนจักเที่ยงเล่า เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ

สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง แม้เหตุปัจจัยที่ให้วิญญาณเกิดขึ้น ก็ไม่เที่ยง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณที่เกิดจากสิ่งไม่เที่ยง ที่ไหนจะเที่ยงเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนิจจเหตุสูตร

๘. ทุกขเหตุสูตร

ว่าด้วยความเป็นทุกข์แห่งเหตุปัจจัย

[๔๖] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นทุกข์ แม้เหตุปัจจัยที่ให้รูปเกิดขึ้นก็เป็นทุกข์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปที่เกิดจากสิ่งที่เป็นทุกข์ ฯลฯ ที่ไหนจะเป็นสุขเล่า เวทนาเป็นทุกข์ ฯลฯ สัญญาเป็นทุกข์ ฯลฯ สังขารเป็นทุกข์ ฯลฯ วิญญาณเป็นทุกข์ แม้เหตุปัจจัยที่ให้วิญญาณเกิดขึ้นก็เป็นทุกข์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณที่เกิดจากสิ่งที่เป็นทุกข์ ที่ไหนจักเป็นสุขเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ทุกขเหตุสูตร

๙. อนัตตเหตุสูตร

ว่าด้วยความเป็นอนัตตาแห่งเหตุปัจจัย

[๔๗] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยที่ให้รูปเกิดขึ้นก็เป็นอนัตตา ดูก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย รูปเกิดจากสิ่งที่เป็นอนัตตา ที่ไหนจักเป็นอัตตาเล่า เวทนาเป็นอนัตตา ฯลฯ สัญญาเป็นอนัตตา ฯลฯ สังขารเป็นอนัตตา ฯลฯ วิญญาณเป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยที่ให้วิญญาณเกิดขึ้นก็เป็นอนัตตา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณที่เกิดจากสิ่งที่เป็นอนัตตา ที่ไหนจักเป็นอัตตาเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนัตตเหตุสูตร

๑๐. อานันทสูตร

ว่าด้วยความดับแห่งขันธ์ ๕

[๔๘] **กรุงสาวัตถี.** ในอาราม ฯลฯ ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความดับเรียกว่านิโรธ ความดับแห่งธรรมเหล่าไหนแล เรียกว่านิโรธ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ รูปแลเป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา ความดับแห่งรูปนั้น เรียกว่านิโรธ เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไป

เป็นธรรมดา ความดับแห่งวิญญาณนั้น เรียกว่านิโรธ ดูก่อนอานนท์ ความดับแห่งธรรมเหล่านี้แล เรียกว่านิโรธ

จบ อานันทสูตร

จบ อนิจจวรรคที่ ๒

อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๑๐

พระสูตรสุดท้ายในอนิจจวรรค เป็นไปด้วยอำนาจคำถามบทที่เหลือ พระองค์ทรงแสดงด้วยอำนาจแห่งผู้มีปัญญาตรัสรู้โดยประการนั้น ๆ.

จบ อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๑๐

จบ อรรถกถาอนิจจวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อนิจจสูตรที่ ๑ ๒. ทุกขสูตรที่ ๑ ๓. อนัตตสูตรที่ ๑ ๔. อนิจจสูตรที่ ๒ ๕. ทุกขสูตรที่ ๒ ๖. อนัตตสูตรที่ ๒ ๗. อนิจจเหตุสูตร ๘. ทุกขเหตุสูตร ๙. อนัตตเหตุสูตร ๑๐. อานันทสูตร

ภารวรรคที่ ๓

๑. ภารสูตร

ว่าด้วยขันธ์ ๕ เป็นภาระ

[๔๙] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงภาระ ผู้แบกภาระ การถือภาระ และการวางภาระ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระพุทธดำรัสแล้ว **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภาระเป็นไฉน พึงกล่าวว่า ภาระ คืออุปาทานขันธ์ ๕ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นไฉน คือ อุปาทานขันธ์ คือรูป อุปาทานขันธ์ คือ เวทนา อุปาทานขันธ์ คือสัญญา อุปาทานขันธ์ คือ สังขาร และอุปาทานขันธ์ คือวิญญาณ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าภาระ.

[๕๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผู้แบกภาระเป็นไฉน พึงกล่าวว่า บุคคลบุคคลนี้นั้น คือ ท่านผู้มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ผู้แบกภาระ.

[๕๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็การถือภาระเป็นไฉน ตัณหานี้ใด นำให้เกิดภพใหม่ ประกอบด้วยความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน มีปกติเพลิดเพลินยิ่งในภพหรืออารมณ์นั้นๆ ได้แก่กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าการถือภาระ.

[๕๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็การวางภาระเป็นไฉน ความที่ตัณหานั่นแล ดับไปด้วยสำรอกโดยไม่เหลือ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าการวางภาระ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกในภายหลังว่า

[๕๓] ขันธ์ ๕ ชื่อว่าภาระแล และผู้แบกภาระคือบุคคล การถือภาระเป็นเหตุนำมาซึ่งความทุกข์ในโลก การวางภาระเสียได้เป็นสุข บุคคลวางภาระหนักเสียได้แล้ว ไม่ถือภาระอื่น ถอนตัณหาพร้อมทั้งมูลรากแล้ว เป็นผู้หายหิว ดับรอบแล้วดังนี้.

จบ ภารสูตรที่ ๑

อรรถกถาภารวรรคที่ ๓

อรรถกถาภารสูตรที่ ๑

ภารวรรค ภารสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้. **ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาติสฺส วจนียํ** ตัดเป็น **ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา อิติ อสฺส วจนียํ** ความว่าเป็นข้อที่จะพึงตรัสอย่างนั้น. บทว่า **อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ภาโร** ความว่าอุปาทานขันธ์ ๕ ท่านกล่าวว่าเป็นภาระ. ถามว่า ด้วยอรรถว่ากระไร? แก้ว่า ด้วยอรรถว่าเป็นภาระที่จะต้องบริหาร. จริงอยู่ อุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านั้น จำต้องบริหารด้วยการให้ยืน ให้เดิน ให้นั่ง ให้นอน ให้อาบน้ำ แต่งตัว ให้เคี้ยว ให้กิน เป็นต้น จึงชื่อว่าเป็นภาระ(ของหนัก) เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า ภาระเพราะอรรถว่าเป็นภาระจะต้องบริหาร.

บทว่า **เอวํ นาโม** ได้แก่มีชื่อเป็นต้นว่า ติสสะ ว่าทัตตะ บทว่า **เอวํ โคตฺโต** ได้แก่ มีโคตรเป็นต้นว่า กัจจายนโคตร วัจฉายนโคตร. ดังนั้น ทรงแสดงบุคคลที่สำเร็จเพียงโวหาร ให้ชื่อว่า **ภารหาระ-ผู้แบกภาระ** จริงอยู่บุคคล ยกขันธภาระขึ้นในขณะปฏิสนธินั้นเอง แล้วให้ขันธ์นี้ อาบ บริโภค นั่ง นอน บนเตียงและตั่ง ที่อ่อนนุ่มแล้ว บริหาร ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง จนตลอดชีวิต แล้วทิ้งไปในจุติขณะ ยึดเอาขันธ์อื่นในปฏิสนธิขณะอีก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าผู้แบกภาระ.

บทว่า **โปโนพฺภวิกา** ได้แก่ที่เกิดในภพใหม่. บทว่า **นนฺทิราคสหคตา** ได้แก่ถึงความเป็นอันเดียวกันกับนันทิราคะนั่นเอง ในที่นี้ท่านประสงค์ว่าเกิดพร้อมกับความเป็นนันทิราคะนั้น. บทว่า **ตตฺร ตตฺราภินนฺทินี** ได้แก่ มีปกติยินดีในที่เกิดหรือในอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้นๆ. ในกามตัณหาเป็นต้น ความยินดีอันเป็นไปในกามคุณ ๕ ชื่อว่า กามตัณหา ความยินดีในรูปภพและอรูปภพ ความติดอยู่ในฌาน ความยินดีที่เกิดพร้อมด้วยสัสสตทิฏฐิ นี้ชื่อว่า **ภวตัณหา** ความยินดีที่เกิดพร้อมกับอุจเฉททิฏฐิ ชื่อว่า **วิภวตัณหา.** บทว่า **ภาราหาโร** ได้แก่ การถือภาระ. จริงอยู่บุคคลนี้ย่อมถือภาระด้วยตัณหา.

บทว่า **อเสสวิราคนิโรโธ**เป็นต้นทั้งหมดเป็นไวพจน์ของนิพพานนั้นเอง. จริงอยู่ ตัณหามาถึงพระนิพพานนั้นแล้ว ย่อมคลายความยินดี ย่อมดับ ย่อมละขาด ย่อมสละคืน ย่อมหลุดพ้น โดยไม่มีส่วนเหลือ ก็ในพระนิพพานนี้ไม่มีอาลัยคือกาม หรืออาลัยคือทิฏฐิ ฉะนั้น พระนิพพานจึงได้ชื่อเหล่านี้. บทว่า **สมูลํ ตณฺหํ** ความว่า อวิชชาชื่อว่า

เป็นมูลของตัณหา. บทว่า **อพฺพุยฺห** ได้แก่ ถอนตัณหานั้นพร้อมทั้งราก ด้วยอรหัตตมรรค. บทว่า **นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโต** ความว่า ผู้ออกจากตัณหา จะเรียกว่า ผู้ปรินิพพานแล้ว ก็ควรแล.

จบ อรรถกถาภารสูตรที่ ๑

๒. ปริญญาสูตร

ว่าด้วยธรรมที่ควรกำหนดรู้และความกำหนดรู้

[๕๔] **กรุงสาวัตถีฯ** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมที่ควรกำหนดรู้และความกำหนดรู้ เธอทั้งหลายจงฟัง ดูก่อนภิกษุทั้งหลายก็ธรรมที่ควรกำหนดรู้เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่าธรรมที่ควรกำหนดรู้.

[๕๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความกำหนดรู้เป็นไฉน คือ ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าความกำหนดรู้.

จบ ปริญญาสูตรที่ ๒

อรรถกถาปริญญาสูตรที่ ๒

ในปริญญาสูตรที่ ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **ปริญฺเญยฺเย** แปลว่า พึงกำหนดรู้ อธิบายว่า พึงก้าวล่วงด้วยดี. บทว่า **ปริญฺญํ** ได้แก่กำหนดรู้ล่วงส่วน อธิบายว่า ก้าวล่วงด้วยดี.

บทว่า **ราคกฺขโย** เป็นต้น เป็นชื่อของพระนิพพาน. จริงอยู่ พระนิพพานนั้นชื่อว่ากำหนดรู้ล่วงส่วน.

จบ อรรถกถาปริญญาสูตรที่ ๒

๓. ปริชานสูตร

ว่าด้วยผู้ไม่ควรและผู้ควรสิ้นทุกข์

[๕๖] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่หน่าย ไม่ละซึ่งรูป เป็นผู้ไม่ควรเพื่อสิ้นทุกข์ บุคคลเมื่อไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่หน่าย ไม่ละซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ เป็นผู้ไม่ควรเพื่อสิ้นทุกข์.

[๕๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลเมื่อรู้ยิ่ง เมื่อกำหนดรู้ เมื่อหน่าย เมื่อละได้ซึ่งรูป จึงเป็นผู้ควรเพื่อสิ้นทุกข์ บุคคลเมื่อรู้ยิ่ง เมื่อกำหนดรู้ เมื่อหน่าย เมื่อละได้ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ จึงเป็นผู้ควรเพื่อสิ้นทุกข์.

จบ ปริชานสูตรที่ ๓

อรรถกถาปริชานสูตรที่ ๓

ใน**ปริชานสูตรที่ ๓** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า **อภิชานํ** ได้แก่รู้ยิ่ง ด้วยบทนี้ ท่านกล่าวหมายเอาญาตปริญญา ด้วยบทที่ ๒ ท่านกล่าวหมายเอาติรณปริญญา ด้วย

บทที่ ๓ และที่ ๔ ท่านกล่าวหมายเอาปหานปริญญา รวมความว่า ในสูตรนี้ ท่านกล่าวปริญญา ๓ อย่างแล.

จบ อรรถกถาอภิชานสูตรที่ ๓

๔. ฉันทราคสูตร

ว่าด้วยการละฉันทราคะในขันธ์ ๕

[๕๘] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละฉันทราคะในรูปเสีย ด้วยการละอย่างนี้ รูปนั้นจักเป็นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว กระทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ทำให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงละฉันทราคะในเวทนาเสีย ฯลฯ เธอทั้งหลายจงละฉันทราคะในสัญญาเสีย ฯลฯ เธอทั้งหลายจงละฉันทราคะในสังขารเสีย ฯลฯ เธอทั้งหลายจงละฉันทราคะในวิญญาณเสีย ด้วยการละอย่างนี้ วิญญาณนั้นจักเป็นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว กระทำให้เป็นดังตาลยอดด้วน ทำให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา

จบ ฉันทราคสูตรที่ ๔

๕. อัสสาทสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความปริวิตกของพระโพธิสัตว์เกี่ยวกับขันธ์ ๕

[๕๙] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อเรายังเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความปริวิตกอย่างนี้ว่า อะไรหนอเป็นคุณของรูป อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่อง

สลัดออก อะไรเป็นคุณของเวทนา... อะไรเป็นคุณของสัญญา... อะไรเป็นคุณของสังขาร... อะไรเป็นคุณของวิญญาณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้ปริวิตกต่อไปว่า สุขโสมนัสอันใด อาศัยรูปเกิดขึ้น นี่เป็นคุณของรูป รูปใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของรูป การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในรูปเสียได้ นี้เป็นเครื่องสลัดออกแห่งรูป สุขโสมนัสอันใดอาศัยเวทนาเกิดขึ้น... สุขโสมนัสอันใด อาศัยสัญญาเกิดขึ้น... สุขโสมนัสอันใด อาศัยสังขารเกิดขึ้น... สุขโสมนัสอันใด อาศัยวิญญาณเกิดขึ้น นี้เป็นคุณแห่งวิญญาณ วิญญาณใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษแห่งวิญญาณ การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในวิญญาณเสียได้ นี้เป็นเครื่องสลัดออกแห่งวิญญาณ.

[๖๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้ยิ่งซึ่งคุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่งอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ เพียงใด เราก็ยังไม่ปฏิญาณว่า เป็นผู้ตรัสรู้ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เพียงนั้น เมื่อใด เรารู้ยิ่งซึ่งคุณโดยความเป็นคุณ ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ ซึ่งเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่งอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณว่า เป็นผู้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้ง

สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ก็แลญาณทัสสนะได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นที่สุด บัดนี้ภพใหม่ไม่มี

จบ อัสสาทสูตรที่ ๕

๖. อัสสาทสูตรที่ ๒

ว่าด้วยสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบ

[๖๑] **กรุงสาวัตถีฯ** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้เที่ยวค้นหาคุณแห่งรูป เราได้พบคุณแห่งรูปแล้ว เราได้เห็นคุณแห่งรูปเท่าที่มีอยู่ด้วยปัญญาดีแล้ว เราได้เที่ยวค้นหาโทษแห่งรูป เราได้พบโทษแห่งรูปแล้ว เราได้เห็นโทษแห่งรูปเท่าที่มีอยู่ด้วยปัญญาดีแล้ว เราได้เที่ยวค้นหาเครื่องสลัดออกแห่งรูป เราได้พบเครื่องสลัดออกแห่งรูปแล้ว เราได้เห็นเครื่องสลัดออกแห่งรูปเท่าที่มีอยู่ด้วยปัญญาดีแล้ว เราได้เที่ยวค้นหาคุณแห่งเวทนา ฯลฯ เราได้เที่ยวค้นหาคุณแห่งสัญญา ฯลฯ เราได้เที่ยวค้นหาคุณแห่งสังขาร ฯลฯ เราได้เที่ยวค้นหาคุณแห่งวิญญาณ เราได้พบคุณแห่งวิญญาณแล้ว เราได้เห็นคุณแห่งวิญญาณเท่าที่มีอยู่ด้วยปัญญาดีแล้ว เราได้เที่ยวค้นหาโทษแห่งวิญญาณ เราได้พบโทษแห่งวิญญาณแล้ว เราได้เห็นโทษแห่งวิญญาณเท่าที่มีอยู่ด้วยปัญญาดีแล้ว เราได้เที่ยวค้นหาเครื่องสลัดออกแห่งวิญญาณ เราได้พบเครื่องสลัดออกแห่งวิญญาณแล้ว เราได้เห็นเครื่องสลัดออกแห่งวิญญาณเท่าที่มีอยู่ด้วยปัญญาดีแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้ยิ่งซึ่งคุณ โดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ เครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่งอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ตามความ

เป็นจริง เพียงใด° เราก็ยังไม่ปฏิญาณ ฯลฯ เพียงนั้น ก็แลญาณทัสสนะได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นที่สุด บัดนี้ภพใหม่ไม่มี.

จบ อัสสาทสูตรที่ ๖

๗. อัสสาทสูตรที่ ๓

ว่าด้วยคุณโทษและเครื่องสลัดออกแห่งขันธ์ ๕

[๖๒] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าคุณแห่งรูปจักไม่มีไซร้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงกำหนัดในรูป แต่เพราะคุณแห่งรูปมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงกำหนัดในรูป ถ้าโทษแห่งรูปจักไม่มีไซร้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงเบื่อหน่ายในรูป แต่เพราะโทษแห่งรูปมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในรูป ถ้าเครื่องสลัดออกแห่งรูปจักไม่มีไซร้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงออกไปจากรูปได้ แต่เพราะเครื่องสลัดออกแห่งรูปมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงออกไปจากรูปได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าคุณแห่งเวทนา ฯลฯ แห่งสัญญา ฯลฯ แห่งสังขาร ฯลฯ แห่งวิญญาณจักไม่มีไซร้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงกำหนัดในวิญญาณ แต่เพราะคุณแห่งวิญญาณมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงกำหนัดในวิญญาณ ถ้าโทษแห่งวิญญาณจักไม่มีไซร้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงเบื่อหน่ายในวิญญาณ แต่เพราะโทษแห่งวิญญาณมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในวิญญาณ ถ้าเครื่องสลัดออกแห่งวิญญาณจักไม่มีไซร้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงออกไปจากวิญญาณได้ แต่เพราะเครื่องสลัดออกแห่งวิญญาณมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงออกไปจากวิญญาณได้.

๑. ตรงนี้ บาลีไม่มีคำว่า "เอวं " เหมือนข้อ ๖๐

[๖๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้ยิ่งซึ่งคุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่งอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ตามความเป็นจริงเพียงใด สัตว์ทั้งหลายก็ยังไม่เป็นผู้ออกไป พรากไป หลุดพ้นไป มีใจอันหาขอบเขตมิได้อยู่ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด สัตว์ทั้งหลายรู้ยิ่งซึ่งคุณโดยความเป็นคุณ ซึ่งโทษโดยความเป็นโทษ ซึ่งเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก แห่งอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเป็นผู้ออกไป พรากไป หลุดพ้นไป มีใจอันหาขอบเขตมิได้อยู่ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์.

จบ อัสสาทสูตรที่ ๗

๘. อภินันทนสูตร

ว่าด้วยผลแห่งความเพลิดเพลินและไม่เพลิดเพลินในขันธ์ ๕

[๖๔] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเพลิดเพลินรูป ผู้นั้นชื่อว่าเพลิดเพลินทุกข์ ผู้ใดเพลิดเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้นไม่พ้นไปจากทุกข์ ผู้ใดเพลิดเพลินเวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ ผู้นั้นชื่อว่าเพลิดเพลินทุกข์ ผู้ใดเพลิดเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้นไม่พ้นไปจากทุกข์.

[๖๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดแลไม่เพลิดเพลินรูป ผู้นั้นชื่อว่าไม่เพลิดเพลินทุกข์ ผู้ใดไม่เพลิดเพลินทุกข์ เรากล่าวว่าผู้นั้นพ้นไป

จากทุกข์ ผู้ใดไม่เพลิดเพลินเวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ ผู้นั้นชื่อว่าไม่เพลิดเพลินทุกข์ ผู้ใดไม่เพลิดเพลินทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้นพ้นไปจากทุกข์ได้.

จบ อภินันทนสูตรที่ ๘

๙. อุปปาทสูตร

ว่าด้วยความเกิดและความดับทุกข์

[๖๖] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งรูป นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งเวทนา ฯลฯ แห่งสัญญา ฯลฯ แห่งสังขาร ฯลฯ แห่งวิญญาณ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๖๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความดับ ความเข้าไประงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งรูป นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความเข้าไประงับแห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ ความดับ ความเข้าไประงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งเวทนา ฯลฯ แห่งสัญญา ฯลฯ แห่งสังขาร ฯลฯ แห่งวิญญาณ นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความเข้าไประงับแห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ.

จบ อุปปาทสูตรที่ ๙

อรรถกถาฉันทราคสูตรที่ ๔-๙

สูตรที่ ๔ เป็นต้น พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในธาตุสังยุตนั่นแล. แต่ในที่นี้ท่านกล่าวสัจจะ ๔ ไว้ในสูตรที่ ๕ ที่ ๖ และที่ ๗ ในธาตุสังยุตนั้น ตามลำดับ. ในสูตรที่ ๙ ท่านกล่าววัฏฏะและนิพพานไว้.

จบ อรรถกถาฉันทราคสูตรที่ ๔-๙

๑๐. อฆมูลสูตร

ว่าด้วยทุกข์และมูลเหตุแห่งทุกข์

[๖๘] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั่นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงทุกข์และมูลเหตุแห่งทุกข์แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกข์เป็นไฉน ทุกข์คือรูป ทุกข์คือเวทนา ทุกข์คือสัญญา ทุกข์คือสังขาร ทุกข์คือวิญญาณ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าทุกข์.

[๖๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มูลเหตุแห่งทุกข์เป็นไฉน ตัณหานี้ใด นำให้เกิดในภพใหม่ ประกอบด้วยความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน มีปกติเพลิดเพลินยิ่งในอารมณ์นั้นๆ ได้แก่กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่ามูลเหตุแห่งทุกข์.

จบ อฆมูลสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาอฆมูลสูตรที่ ๑๐

ในอฆมูลสูตรที่ ๑๐ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อฆ** ได้แก่ ทุกข์. ในที่นี้ท่านกล่าวทุกขลักษณะเท่านั้นด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาอฆมูลสูตรที่ ๑๐

๑๑. ปภังคุสูตร

ว่าด้วยความสลายและไม่สลายแห่งทุกข์

[๗๐] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงภาวะสลาย และภาวะไม่สลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเป็นภาวะสลาย อะไรเป็นภาวะไม่สลาย รูปเป็นภาวะสลาย ความดับ ความเข้าไประงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งรูปนั้นเป็นภาวะไม่สลาย เวทนาเป็นภาวะสลาย ฯลฯ สัญญาเป็นภาวะสลาย ฯลฯ สังขารเป็นภาวะสลาย ฯลฯ วิญญาณเป็นภาวะสลาย ความดับ ความเข้าไประงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ แห่งวิญญาณนั้น เป็นภาวะไม่สลาย.

จบ ปภังคุสูตรที่ ๑๑

จบภารวรรคที่ ๓

อรรถกถาปภังคุสูตรที่ ๑๑

ใน**ปภังคุสูตรที่ ๑๑** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปภงฺคุ** ได้แก่ มีอันแตกไปเป็นสภาวะ. ในที่นี้ท่านกล่าวอนิจจลักษณะเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาปภังคุสูตรที่ ๑๑

จบภารวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ภารสูตร ๒. ปริญญาสูตร ๓. ปริชานสูตร ๔. ฉันทราคสูตร ๕. อัสสาทสูตรที่ ๑ ๖. อัสสาทสูตรที่ ๒ ๗. อัสสาทสูตรที่ ๓ ๘. อภินันทนสูตร ๙. อุปปาทสูตร ๑๐. อฆมูลสูตร ๑๑. ปภังคุสูตร.

นตุมหากวรรคที่ ๔

๑. นตุมหากสูตรที่ ๑

ว่าด้วยขันธ์ ๕ ไม่ใช่ของใคร

[๗๑] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละวิญญาณนั้นเสีย วิญญาณนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข.

[๗๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนชนพึงนำไป พึงเผา หรือกระทำตามปัจจัย ซึ่งหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ในเชตวันวิหารนี้ ก็เธอทั้งหลายพึงคิดอย่างนี้หรือว่า ชนย่อมนำไป ย่อมเผา หรือย่อมกระทำตามปัจจัยซึ่งเราทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร ?

ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะสิ่งนั้นไม่ใช่ตนหรือสิ่งที่นับเนื่องในตนของข้าพระองค์ทั้งหลาย.

พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกัน รูปไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว

จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละวิญญาณนั้นเสีย วิญญาณนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข.

จบ นตุมหากสูตรที่ ๑

นตุมหากวรรคที่ ๔

อรรถกถานตุมหากสูตรที่ ๑

นตุมหากวรรค นตุมหากสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปชหถ** ได้แก่จงละด้วยการละฉันทราคะ. ในวัตถุมีหญ้าเป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ต้นตาลและมะพร้าวเป็นต้น มีกระพี้ภายในมีแก่น (แข็ง) ภายนอก ชื่อว่า **หญ้า** ต้นตะเคียน ต้นสาละ และต้นมะหาดเป็นต้น มีแก่นภายใน มีกระพี้ภายนอก ชื่อว่า **ไม้** กิ่งไม้ที่ยื่นออกไปเหมือนแขนต้นไม้ ชื่อว่า **สาขา** ใบตาลและใบมะพร้าวเป็นต้น ชื่อว่า **ปลาสะ.**

จบ อรรถกถานตุมหากสูตรที่ ๑

๒. นตุมหากสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการละขันธ์ ๕ มิใช่ของใคร

[๗๓] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข ดูก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย ก็อะไรไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย ก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละวิญญาณนั้นเสีย วิญญาณนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข ก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นอันเธอทั้งหลายละได้แล้วจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข.

จบ นตุมหากสูตรที่ ๒

อรรถกถานตุมหากสูตรที่ ๒

นตุมหากสูตรที่ ๒ เว้นผู้ทำการตรัสรู้ด้วยอุปมา ก็ตรัสตามอัธยาศัย.

จบ อรรถกถานตุมหากสูตรที่ ๒

๓. ภิกขุสูตรที่ ๑

ว่าด้วยเหตุได้ชื่อว่าเป็นผู้กำหนัดขัดเคืองและลุ่มหลง

[๗๔] **กรุงสาวัตถี.** ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายบังคม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ขอประทานวโรกาส พระเจ้าข้า ขอ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ที่ข้าพระองค์ฟังแล้ว พึงเป็นผู้ผู้เดียวหลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมั่นคงอยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลย่อมครุ่นคิดถึงสิ่งใด ย่อมถึงการนับเพราะสิ่งนั้น บุคคลย่อมไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด ย่อมไม่ถึงการนับเพราะสิ่งนั้น.

ภิ. ข้าแต่**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ข้าพระองค์เข้าใจแล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์เข้าใจแล้ว.

พ. ดูก่อนภิกษุ ก็เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวโดยย่อได้โดยพิสดารอย่างไร.

ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าบุคคลครุ่นคิดถึงรูป ย่อมถึงการนับเพราะรูปนั้น ถ้าครุ่นคิดถึงเวทนา ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงสัญญา ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงสังขาร ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงวิญญาณย่อมถึงการนับเพราะวิญญาณนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าบุคคลไม่ครุ่นคิดถึงรูป ก็ไม่ถึงการนับเพราะรูปนั้น ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงเวทนา ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงสัญญา ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงสังขาร ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงวิญญาณ ก็ไม่ถึงการนับเพราะวิญญาณนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความแห่งพระภาษิต**ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้วโดยย่อได้โดยพิสดารอย่างนี้แล.

[๗๕] พ. ถูกแล้ว ถูกแล้ว ภิกษุ เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวโดยย่อได้โดยพิสดารดีนักแล ดูก่อนภิกษุ ถ้าบุคคลครุ่นคิดถึงรูป ก็ย่อมถึงการนับเพราะรูปนั้น ถ้าบุคคลครุ่นคิดถึงเวทนา ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงสัญญา ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงสังขาร ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงวิญญาณ ก็ย่อมถึงการนับเพราะวิญญาณนั้น ดูก่อนภิกษุ ถ้าบุคคลไม่ครุ่นคิดถึงรูป ก็ย่อมไม่ถึงการนับเพราะรูปนั้น ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงเวทนา ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงสัญญา ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงสังขาร

ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงวิญญาณ ก็ย่อมไม่ถึงการนับเพราะวิญญาณนั้น ดูก่อนภิกษุ เธอพึงเห็นเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวโดยย่อ โดยพิสดาร อย่างนี้แล.

[๗๖] ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปนั้นเพลิดเพลินอนุโมทนาพระภาษิตของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ลุกจากอาสนะ ถวายบังคม กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป ครั้งนั้นแล เธอได้เป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมั่นคงอยู่ ไม่นานเท่าไร ก็กระทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ก็ภิกษุนั้นได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ ภิกขุสูตรที่ ๑

อรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๑

ใน**ภิกขุสูตรที่ ๑** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **รูปญฺเจ ภนฺเต อนุเสติ** ความว่า ครุ่นคิดถึงรูปอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า **เตน สงฺขํ คจฺฉติ** ความว่า ครุ่นคิดถึงรูปนั้นด้วยความครุ่นคิดอันใดในกามราคะเป็นต้น ด้วยความครุ่นคิดนั้นนั่นแล ย่อมถึงการนับคือบัญญัติว่า รักแล้ว โกรธแล้ว หลงแล้ว. บทว่า **น เตน สงฺขํ คจฺฉติ** ความว่า ด้วยความครุ่นคิดอันไม่เป็นจริงนั้น ย่อมไม่ถึงการนับว่า รักแล้ว โกรธแล้ว หลงแล้ว.

จบ อรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๑

๔. ภิกขุสูตรที่ ๒

ว่าด้วยเหตุได้ชื่อว่าเป็นผู้กำหนัดขัดเคืองและลุ่มหลง

[๗๗] **กรุงสาวัตถี.** ฯลฯ ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้กราบทูล**พระผู้มี-พระภาคเจ้า**ว่า ขอประทานวโรกาส พระเจ้าข้า ขอ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ที่ข้าพระองค์ฟังแล้วพึงเป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมั่นคงอยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลรุ่นคิดถึงสิ่งใด ย่อมหมกมุ่นสิ่งนั้น หมกมุ่นสิ่งใด ย่อมถึงการนับเพราะสิ่งนั้น ไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด ย่อมไม่หมกมุ่นสิ่งนั้น ไม่หมกมุ่นสิ่งใด ย่อมไม่ถึงการนับเพราะสิ่งนั้น.

ภิ. ข้าแต่**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ข้าพระองค์เข้าใจแล้ว ข้าแต่**พระสุคต** ข้าพระองค์เข้าใจแล้ว.

พ. ดูก่อนภิกษุ ก็เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวโดยย่อได้โดยพิสดารอย่างไร.

ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าบุคคลครุ่นคิดถึงรูป ย่อมหมกมุ่นรูปใด ย่อมถึงการนับเพราะรูปนั้น ถ้าครุ่นคิดถึงเวทนา ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงสัญญา ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงสังขาร ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงวิญญาณ ย่อมหมกมุ่นวิญญาณนั้น หมกมุ่นวิญญาณใด ย่อมถึงการนับเพราะวิญญาณนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าบุคคลไม่ครุ่นคิดถึงรูป ย่อมไม่หมกมุ่นรูปนั้น ไม่หมกมุ่นรูปใด ย่อมไม่ถึงการนับเพราะรูปนั้น ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงเวทนา ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงสัญญา ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิด

ถึงสังขาร ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงวิญญาณย่อมไม่หมกมุ่นวิญญาณนั้น ไม่หมกมุ่นวิญญาณใด ย่อมไม่ถึงการนับเพราะวิญญาณนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความแห่งพระภาษิต ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วโดยย่อได้โดยพิสดารอย่างนี้แล.

[๗๘] พ. ถูกแล้ว ถูกแล้ว ภิกษุ เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวโดยย่อได้โดยพิสดารดีนักแล ดูก่อนภิกษุ ถ้าบุคคลครุ่นคิดถึงรูป ย่อมหมกมุ่นรูปนั้น หมกมุ่นรูปใด ย่อมถึงการนับเพราะรูปนั้น ถ้าครุ่นคิดถึงเวทนา ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงสัญญา ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงสังขาร ฯลฯ ถ้าครุ่นคิดถึงวิญญาณ ย่อมหมกมุ่นวิญญาณนั้น หมกมุ่นวิญญาณใด ย่อมถึงการนับเพราะวิญญาณนั้น ดูก่อนภิกษุ ถ้าบุคคลไม่ครุ่นคิดถึงรูป ย่อมไม่หมกมุ่นรูปนั้น ไม่หมกมุ่นรูปใด ย่อมไม่ถึงการนับเพราะรูปนั้น ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงเวทนา ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงสัญญา ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงสังขาร ฯลฯ ถ้าไม่ครุ่นคิดถึงวิญญาณ ย่อมไม่หมกมุ่นวิญญาณนั้น ไม่หมกมุ่นวิญญาณใด ย่อมไม่ถึงการนับเพราะวิญญาณนั้น ดูก่อนภิกษุ เธอพึงเข้าใจเนื้อความแห่งคำนี้ที่เรากล่าวแล้วโดยย่อโดยพิสดารอย่างนี้ ฯลฯ ก็ภิกษุรูปนั้นได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ ภิกขุสูตรที่ ๒

อรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๒

ใน**ภิกขุสูตรที่ ๒** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ตํ อนุมิยฺยติ** ความว่า รูปที่เขาครุ่นคิดนั้น ย่อมตายไปตามความครุ่นคิดที่กำลังตายไป ด้วยว่าเมื่ออารมณ์แตกไป ธรรมที่

มีรูปนั้นเป็นอารมณ์ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้. บทว่า **ยํ อนุมิยฺยติ** ความว่า รูปใดตายไปตามความครุ่นคิดใด. บทว่า **เตน สุงฺขํ คจฺฉติ** ความว่า ด้วยความครุ่นคิดนั้น บุคคลย่อมถึงการนับว่า รัก โกรธ หลง อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **ยํ** เป็นตติยาวิภัตติ ความว่า บุคคลย่อมถึงการนับว่า รัก โกรธ หลง ด้วยความครุ่นคิดถึงรูปที่ตายไปนั้น.

จบ อรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๒

๕. อานันทสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งขันธ์ ๕

[๗๙] **กรุงสาวัตถี** ฯลฯ ครั้งนั้นแล ท่าน**พระอานนท์**ออกจากที่พักผ่อนในเวลาเย็น เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายบังคม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่าน**พระอานนท์**ว่า ดูก่อน**อานนท์** ถ้าภิกษุทั้งหลายพึงถามเธออย่างนี้ว่า ท่านอานนท์ ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่าไหนย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งธรรมเหล่าไหนย่อมปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งธรรมเหล่าไหนที่ตั้งอยู่แล้วย่อมปรากฏ ดังนี้ไซร้ เธอถูกถามอย่างนี้แล้ว จะพึงพยากรณ์ว่าอย่างไร.

ท่าน**พระอานนท์**กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ฯลฯ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ความบังเกิดขึ้นแห่งรูปแลย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งรูปย่อมปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งรูปที่ตั้งอยู่แล้วย่อมปรากฏ ความบังเกิดขึ้นแห่งเวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งวิญญาณย่อมปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งวิญญาณที่ตั้งอยู่แล้วย่อมปรากฏ

ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้แลย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งธรรมเหล่านี้แลย่อมปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งธรรมที่ตั้งอยู่แล้วย่อมปรากฏ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้วพึงพยากรณ์อย่างนี้แล.

[๘๐] พ. ถูกแล้ว ถูกแล้ว **อานนท์** ความบังเกิดขึ้นแห่งรูปแลย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งรูปแลย่อมปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งรูปที่ตั้งอยู่แล้วย่อมปรากฏ ความบังเกิดขึ้นแห่งเวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งวิญญาณย่อมปรากฏ ความเป็นไปอย่างอื่นแห่งวิญญาณที่ตั้งอยู่แล้วย่อมปรากฏ ดูก่อนอานนท์ ความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้แลย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งธรรมเหล่านี้แลย่อมปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งธรรมเหล่านี้ที่ตั้งอยู่แล้วย่อมปรากฏ ดูก่อนอานนท์ เธอถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้.

จบ อานันทสูตรที่ ๑

อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๑

ใน**อานันทสูตรที่ ๑** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **จิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ** ความว่า เมื่อรูปยังดำรงอยู่ คือเป็นอยู่ ชรายอมปรากฏ. ก็คำว่า **ฐิติ** เป็นชื่อของการหล่อเลี้ยงกล่าวคือ ชีวิตินทรีย์. คำว่า **อญฺญถตฺตํ** เป็นชื่อของชรา. ด้วยเหตุนั้น โบราณาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า

อุปฺปาโท ชาติ อกฺขาโต ภงฺโค วุตฺโต วโยติ จ
อญฺญถตฺตํ ชรา วุตฺตา ฐิติ จ อนุปาลนา.

ความเกิดขึ้นเรียกว่าชาติ

ความดับเรียกว่าวยะ

ความแปรปรวน เรียกว่าชรา

ความหล่อเลี้ยง เรียกว่าฐิติ

ขันธ์แต่ละขันธ์มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ อุปปาทะ ชรา และภังคะ ด้วยประการฉะนี้ ที่พระองค์หมายถึงตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขตลักษณะแห่งสังขตะเหล่านี้มี ๓ อย่าง ดังนี้. ในคำนั้น ที่ชื่อว่า**สังขตะ ได้แก่สังขารชนิดใดชนิดหนึ่งที่เกิดแต่ปัจจัย. แต่สังขารไม่ชื่อว่าลักษณะ และไม่ชื่อว่าสังขาร ด้วยว่าเว้นลักษณะเสีย ใครๆ ไม่อาจจะบัญญัติสังขารได้ ทั้งเว้นลักษณะเสีย ก็ชื่อว่าสังขารไม่ได้. แต่สังขารก็ย่อมปรากฏด้วยลักษณะ.**

เหมือนอย่างว่า แม่โคนั่นแหละไม่จัดเป็นลักษณะ. ลักษณะนั่นแหละเป็นแม่โค. แม้ละลักษณะเสีย ก็ไม่อาจบัญญัติแม่โคได้ แม้ละแม่โคเสีย ก็ไม่อาจบัญญัติลักษณะได้ แต่แม่โคย่อมปรากฏด้วยลักษณะฉันใด ข้ออุปไมยนี้ก็พึงทราบฉันนั้น.

บรรดาขณะทั้ง ๓ นั้น ในอุปาทขณะแห่งสังขารทั้งหลาย สังขารก็ดี อุปาทลักษณะก็ดี ขณะแห่งสังขารนั้น กล่าวคือกาละก็ดี ย่อมปรากฏ. เมื่อกล่าวว่า**อุปฺปาเทติ** ย่อมเกิดขึ้น สังขารก็ดี ชราลักษณะก็ดี ขณะแห่งสังขารนั้นกล่าวคือกาสะก็ดี ย่อมปรากฏ. ในภังคขณะ สังขารก็ดี สังขารลักษณะก็ดี ขณะแห่งสังขารนั้นกล่าวคือกาละก็ดี ย่อมปรากฏ. แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ขึ้นชื่อว่าชราขณะแห่งอรูปธรรมทั้งหลาย ใครๆไม่อาจบัญญัติได้ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อตรัสว่า ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งเวทนา

ย่อมปรากฏ เมื่อเวทนาตั้งอยู่ ความแปรปรวนย่อมปรากฏ ทรงบัญญัติลักษณะ ๓ แม้แห่งอรูปธรรม ย่อมได้ลักษณะ ๓ เหล่านั้น เพราะอาศัยขณะปัจจุบัน ครั้นกล่าวดังนี้แล้วสำเร็จความนั้นตามอาจริยคาถานี้ว่า

อตฺถิตา สพฺพธมฺมานํ ฐิติ นาม ปวุจฺจติ
ตสฺเสว เภโท มรณํ สพฺพทา สพฺพปาณินํ
ความที่ธรรมทั้งปวงเป็นปัจจุบัน ท่าน
เรียกว่าฐิติขณะ ความแตกดับแห่งรูปนั้นแล
ของสรรพสัตว์ในกาลทุกเมื่อ เรียกว่า มรณะ ดังนี้

อนึ่ง ท่านยังกล่าวว่า พึงทราบว่าปาณะปราณด้วยอำนาจสันตติ. ก็เพราะเหตุที่ในพระสูตรไม่มีความแปลกกัน ฉะนั้น ตามมติของอาจารย์ก็ไม่พึงเพิกถอนพระสูตร พึงกระทำพระสูตรเท่านั้นเป็นสำคัญ.

จบ อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๑

๖. อานันทสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งขันธ์ ๕ ในสามกาล

[๕๑] **กรุงสาวัตถี.** ฯลฯ ครั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า ดูก่อน**อานนท์** ถ้าภิกษุทั้งหลายพึงถามเธออย่างนี้ว่า **ท่านอานนท์** ความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่าไหนปรากฏแล้ว ความเสื่อมแห่งธรรมเหล่าไหนปรากฏแล้ว ความเป็นอย่างอื่นแห่งธรรมเหล่าไหนที่ตั้งอยู่ปรากฏแล้ว ความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่าไหนจักปรากฏ

ความเสื่อมแห่งธรรมเหล่าไหนจักปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งธรรมที่ตั้งอยู่แล้วเหล่าไหนจักปรากฏ ความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่าไหนย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งธรรมเหล่าไหนย่อมปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งธรรมที่ตั้งอยู่แล้วเหล่าไหนย่อมปรากฏ ก่อนอานนท์ เธอถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างไร.

ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ฯลฯ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย รูปใดแลที่ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว แปรไปแล้ว ความบังเกิดขึ้นแห่งรูปนั้นปรากฏแล้ว ความเสื่อมแห่งรูปนั้นปรากฏแล้ว ความเป็นอย่างอื่นแห่งรูปที่ตั้งอยู่แล้วนั้นปรากฏแล้ว เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณใดที่ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว แปรไปแล้ว ความบังเกิดขึ้นแห่งวิญญาณนั้นปรากฏแล้ว ความเสื่อมแห่งวิญญาณนั้นปรากฏแล้ว ความเป็นอย่างอื่นแห่งวิญญาณที่ตั้งอยู่แล้วนั้นปรากฏแล้ว ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้แลปรากฏแล้ว ความเสื่อมแห่งธรรมเหล่านี้แลปรากฏแล้ว ความเป็นอย่างอื่นแห่งธรรมที่ตั้งอยู่แล้วเหล่านี้แลปรากฏแล้ว ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย รูปใดแลยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ ความบังเกิดขึ้นแห่งรูปนั้นจักปรากฏ ความเสื่อมแห่งรูปนั้นจักปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งรูปที่ตั้งอยู่แล้วนั้นจักปรากฏ เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณใดยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ ความบังเกิดขึ้นแห่งวิญญาณนั้นจักปรากฏ ความเสื่อมแห่งวิญญาณนั้นจักปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งวิญญาณที่ตั้งอยู่แล้วนั้นจักปรากฏ ก่อนอาวุโสทั้งหลาย ความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้แลจักปรากฏ ความเสื่อมแห่งธรรมเหล่านี้แลจักปรากฏ ความเป็น

อย่างอื่นแห่งธรรมเหล่านี้ที่ตั้งอยู่แล้วแลจักปรากฏ ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย รูปใดแลที่เกิด ที่ปรากฏ ความบังเกิดขึ้นแห่งรูปนั้นย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งรูปนั้นย่อมปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งรูปที่ตั้งอยู่แล้วนั้นย่อมปรากฏ เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณใดที่เกิด ที่ปรากฏ ความบังเกิดขึ้นแห่งวิญญาณนั้นย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งวิญญาณนั้นย่อมปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งวิญญาณที่ตั้งอยู่แล้วนั้นย่อมปรากฏ ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้แลย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งธรรมเหล่านี้แลย่อมปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งธรรมที่ตั้งอยู่แล้วเหล่านี้แลย่อมปรากฏ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้แล.

[๘๒] พ. ถูกแล้ว ถูกแล้ว อานนท์ รูปใดที่ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว แปรไปแล้ว ความบังเกิดขึ้นแห่งรูปนั้นปรากฏแล้ว ฯลฯ[๑] ดูก่อนอานนท์ ความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้แลย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งธรรมเหล่านี้แลย่อมปรากฏ ความเป็นอย่างอื่นแห่งธรรมที่ตั้งอยู่เหล่านี้แลย่อมปรากฏ ดูก่อนอานนท์ เธอถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์อย่างนี้.

จบอานันทสูตรที่ ๒

อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๒

ใน**อานันทสูตรที่ ๒** มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น

จบ อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๒

๑. แยกเป็น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๔ กาล เหมือนข้อ ๘๑

๗. อนุธรรมสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความหน่ายในขันธ์ ๕

[๘๓] **กรุงสาวัตถี.** พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมมีธรรมอันเหมาะสม คือ พึงเป็นผู้มากไปด้วยความหน่ายในรูปอยู่ พึงเป็นผู้มากไปด้วยความหน่ายในเวทนาอยู่ พึงเป็นผู้มากไปด้วยความหน่ายในสัญญาอยู่ พึงเป็นผู้มากไปด้วยความหน่ายในสังขารอยู่ พึงเป็นผู้มากไปด้วยความหน่ายในวิญญาณอยู่ ภิกษุนั้น .เมื่อเป็นผู้มากไปด้วยความหน่ายในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณอยู่ ย่อมกำหนดรู้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อกำหนดรู้รูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อมหลุดพ้นจากรูป ย่อมหลุดพ้นจากเวทนา ย่อมหลุดพ้นจากสัญญา ย่อมหลุดพ้นจากสังขาร ย่อมหลุดพ้นจากวิญญาณ ย่อมหลุดพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เรากล่าวว่า ย่อมหลุดพ้นไปจากทุกข์.

จบ อนุธรรมสูตรที่ ๑

อรรถกถาอนุธรรมสูตรที่ ๑

ในอนุธรรมสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า **ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺนสฺส** ความว่า ผู้ปฏิบัติปุพพภาค-ปฏิปทาอันเป็นธรรมสมควรแก่โลกุตตรธรรม ๙. บทว่า **อยมนุธมฺโม** ความว่า ธรรมนี้เป็นอนุโลมธรรม. บทว่า **นิพฺพิทาพหุโล** ได้แก่เป็น

ผู้ไม่มากไปด้วยความกระสัน. บทว่า **ปริชานาติ** ได้แก่กำหนดรู้ด้วยปริญญา ๓. บทว่า **ปริมุจฺจติ** ได้แก่หลุดพ้นด้วยปหานปริญญาที่เกิดขึ้นในมรรคขณะ.

ในพระสูตรนี้ เป็นอันตรัสเฉพาะมรรคเท่านั้น ด้วยประการฉะนี้. ในปริญญา ๓ นอกจากนี้ก็เหมือนกัน. แต่ในที่นี้ ท่านไม่กำหนดเอาอนุปัสสนา กำหนดเอาในปริญญา ๓ เหล่านั้น เพราะฉะนั้น แม้ในที่นี้ อนุปัสสนานั้น พึงกำหนดตามที่ท่านกำหนดไว้แล้วในปริญญา ๓ นั่นแล. จริงอยู่ ในปริญญา ๓ เหล่านั้น เว้นอนุปัสสนาอย่างใดอย่างหนึ่งเสีย ใครๆไม่อาจจะเบื่อหน่ายหรือกำหนดรู้ได้.

จบ อรรถกถาอนุธรรมสูตรที่ ๑

๘. อนุธรรมสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการพิจารณาเห็นอนิจจังในขันธ์ ๕

[๘๔] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมมีธรรมอันเหมาะสม คือ พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณอยู่ ย่อมกำหนดรู้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อเธอกำหนดรู้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อมหลุดพ้นจากรูป ย่อมหลุดพ้นจากเวทนา ย่อมหลุดพ้นจากสัญญา ย่อมหลุดพ้นจากสังขาร ย่อมหลุดพ้นจากวิญญาณ ย่อมหลุดพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เรากล่าวว่า ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์.

จบ อนุธรรมสูตรที่ ๒

๙. อนุธรรมสูตรที่ ๓

ว่าด้วยการพิจารณาเห็นทุกข์ในขันธ์ ๕

[๘๕] **กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมมีธรรมอันเหมาะสม คือพึงเป็นผู้พิจารณาเห็นทุกข์ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นทุกข์ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณอยู่ ย่อมกำหนดรู้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อกำหนดรู้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อมหลุดพ้นจากรูป ย่อมหลุดพ้นจากเวทนา ย่อมหลุดพ้นจากสัญญา ย่อมหลุดพ้นจากสังขาร ย่อมหลุดพ้นจากวิญญาณ ย่อมหลุดพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เรากล่าวว่าย่อมหลุดพ้นจากทุกข์.

จบ อนุธรรมสูตรที่ ๓

๑๐. อนุธรรมสูตรที่ ๔

ว่าด้วยการพิจารณาเห็นอนัตตาในขันธ์ ๕

[๘๖] **กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมมีธรรมอันเหมาะสม คือพึงเป็นผู้พิจารณาเห็นอนัตตาในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นอนัตตาในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณอยู่ ย่อมกำหนดรู้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อเธอกำหนดรู้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อม

หลุดพ้นจากรูป ย่อมหลุดพ้นจากเวทนา ย่อมหลุดพ้นจากสัญญา ย่อมหลุดพ้นจากสังขาร ย่อมหลุดพ้นจากวิญญาณ ย่อมหลุดพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เรากล่าวว่า ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์.

จบ อนุธรรมสูตรที่ ๔

จบ นตุมหากวรรคที่ ๔

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๑-๗

จบ อรรถกถานตุมหากวรรคที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ[๑]

๑. นตุมหากสูตรที่ ๑ ๒. นตุมหากสูตรที่ ๒ ๓. ภิกขุสูตรที่ ๑ ๔. ภิกขุสูตรที่ ๒ ๕. อานันทสูตรที่ ๑ ๖. อานันทสูตรที่ ๒ ๗. อนุธรรมสูตรที่ ๑ ๘. อนุธรรมสูตรที่ ๒ ๙. อนุธรรมสูตรที่ ๓ ๑๐. อนุธรรมสูตรที่ ๔

๑. สูตรที่ ๘ - ๑๐ ไม่มีอรรถกถา

อัตตทีปวรรคที่ ๕

๑. อัตตทีปสูตร

ว่าด้วยการพึ่งตนพึ่งธรรม

[๘๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **พระวิหารเชตวัน** อารามของท่าน**อนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี** ณ ที่นั้นแล **พระผู้มี-พระภาคเจ้า**ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายแล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีตนเป็นที่พึ่ง มีตนเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ จงเป็นผู้มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ อยู่เถิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลายจะมีตนเป็นที่พึ่ง มีตนเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะอยู่ จะต้องพิจารณาโดยแยบคายว่า โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส มีกำเนิดมาอย่างไร เกิดมาจากอะไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส มีกำเนิดมาอย่างไร เกิดมาจากอะไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มิได้สดับแล้วในโลกนี้ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้รับแนะนำในอริยธรรม ไม่ได้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับแนะนำในสัปปุริสธรรม ย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีรูป ๑ ย่อมเห็นรูปในตน ๑ ย่อมเห็นตนในรูป ๑ รูปนั้นของเขาย่อมแปรไป ย่อมเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ย่อมเกิดขึ้น

แก่เขา เพราะรูปแปรไปและเป็นอื่นไป ย่อมเห็นเวทนาโดยความเป็นตน ฯลฯ ย่อมเห็นสัญญาโดยความเป็นตน ฯลฯ ย่อมเห็นสังขารโดยความเป็นตน ฯลฯ ย่อมเห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีวิญญาณ ๑ ย่อมเห็นวิญญาณในตน ๑ ย่อมเห็นตนในวิญญาณ ๑ วิญญาณนั้นของเขาย่อมแปรไป ย่อมเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ย่อมเกิดขึ้นแก่เขา เพราะวิญญาณแปรไปและเป็นอย่างอื่นไป.

[๘๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อภิกษุรู้ว่ารูปไม่เที่ยง แปรปรวนไป คลายไป ดับไป เห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า รูปในกาลก่อน และรูปทั้งมวลในบัดนี้ ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ดังนี้ ย่อมละโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสได้ เพราะละโสกะเป็นต้นเหล่านั้นได้ จึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมอยู่เป็นสุข ภิกษุผู้มีปรกติอยู่เป็นสุข เรากล่าวว่าผู้ดับแล้วด้วยองค์นั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อภิกษุรู้ว่าเวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง แปรปรวนไป คลายไป ดับไป เห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า วิญญาณในกาลก่อน และวิญญาณทั้งมวลในบัดนี้ ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ดังนี้ ย่อมละโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสได้ เพราะละโสกะเป็นต้นเหล่านั้นได้ ย่อมไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมอยู่เป็นสุข ภิกษุผู้มีปรกติอยู่เป็นสุข เรากล่าวว่าผู้ดับแล้วด้วยองค์นั้น.

จบ อัตตทีปสูตรที่ ๑

อัตตทีปวรรคที่ ๕

อรรถกถาอัตตทีปสูตรที่ ๑

อัตตทีปวรรค สูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า **อตฺตทีปา** ความว่า ท่านทั้งหลายจงทำตนให้เป็นเกาะ เป็นที่ต้านทาน เป็นที่เร้น เป็นคติ ที่ไปในเบื้องหน้า เป็นที่พึ่งอยู่เถิด. บทว่า **อตฺตสรณา** นี้เป็นไวพจน์ของบทว่า **อตฺตทีปา** นั้นแล. บทว่า **อนญฺญสรณา** นี้ เป็นคำห้ามพึ่งผู้อื่น ด้วยว่าผู้อื่นเป็นที่พึ่งไม่ได้ เพราะคนหนึ่งจะพยายามทำอีกคนหนึ่งให้บริสุทธิ์หาได้ไม่ สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า

ตนนั่นแลเป็นที่พึ่งของตน
คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อนญฺญสรณา** ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ.

ถามว่า ก็ในที่นี้ อะไรชื่อว่าตน ?

แก้ว่า ธรรมที่เป็นโลกิยะและเป็นโลกุตตระ (ชื่อว่าตน).

ด้วยเหตุนั้นนั่นแล พระองค์จึงตรัสว่า **ธมฺมทีปา ธมฺมสรณา อนญฺญสรณา** มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะดังนี้. บทว่า **โยนิ** ได้แก่ เหตุ ดุจในประโยคมีอาทิว่า **โยนิ เหสา ภูมิชผลสฺส อธิคมาย** นี้แลเป็นเหตุให้บรรลุผลอันเกิดแต่ภูมิ. บทว่า **กึปโหติกา** ได้แก่ มีอะไรเป็นแดนเกิด อธิบายว่า เกิดจากอะไร บทว่า **รูปสฺส เตฺวว**

นี้ ท่านปรารภเพื่อแสดงการละความโศกเป็นต้น เหล่านั้นนั่นแล.
บทว่า **น ปริตสฺสติ** ได้แก่ ไม่ดิ้นรน คือไม่สะดุ้ง. บทว่า **ตทงฺคนิพฺพุโต** ได้แก่ ดับสนิทด้วยองค์นั้นๆ เพราะดับกิเลสทั้งหลายด้วยองค์คือวิปัสสนานั้น. ในพระสูตรนี้ท่านกล่าวเฉพาะวิปัสสนาเท่านั้น.

จบ อรรถกถาอัตตทีปสูตรที่ ๑

๒. ปฏิปทาสูตร

ว่าด้วยข้อปฏิบัติเพื่อความเกิดและความดับสักกายทิฏฐิ

[๘๙] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงปฏิปทาอันจะยังสัตว์ให้ถึงสักกายสมุทัย (ความเกิดขึ้นแห่งกายตน) และปฏิปทาอันจะยังสัตว์ให้ถึงสักกายนิโรธ (ความดับแห่งกายตน) เธอทั้งหลายจงฟังปฏิปทาทั้ง ๒ นั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิปทาอันจะยังสัตว์ให้ถึงสักกายสมุทัยเป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มิได้สดับแล้วในโลกนี้ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมแห่งพระอริยะ มิได้รับการแนะนำในอริยธรรม ไม่ได้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในสัปปุริสธรรม ย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีรูป ๑ ย่อมเห็นรูปในตน ๑ ย่อมเห็นตนในรูป ๑ ย่อมเห็นเวทนาโดยความเป็นตน ฯลฯ ย่อมเห็นสัญญาโดยความเป็นตน ฯลฯ ย่อมเห็นสังขารโดยความเป็นตน ฯลฯ ย่อมเห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีวิญญาณ ๑ ย่อมเห็นวิญญาณในตน. ย่อมเห็นตนในวิญญาณ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

นี้เรียกว่าปฏิปทาอันจะยังสัตว์ให้ถึงสักกายสมุทัย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำที่กล่าวแล้วนี้ เรียกว่าการตามเห็นอันจะยังสัตว์ให้ถึงทุกขสมุทัย (ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์) นี้แลเป็นใจความข้อนี้.

[๙๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิปทาอันจะยังสัตว์ให้ถึงสักกาย-นิโรธเป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในศาสนานี้ ผู้ได้สดับแล้ว ได้เห็นพระอริยะทั้งหลาย ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ได้รับการแนะนำดีแล้วในอริยธรรม ได้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับการแนะนำดีแล้วในสัปปุริสธรรม ย่อมไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นตน ๑ ย่อมไม่ตามเห็นตนมีรูป ๑ ย่อมไม่ตามเห็นรูปในตน ๑ ย่อมไม่ตามเห็นตนในรูป ๑ ไม่ตามเห็นเวทนาโดยความเป็นตน ฯลฯ ไม่ตามเห็นสัญญาโดยความเป็นตน ฯลฯ ไม่ตามเห็นสังขารโดยความเป็นตน ฯลฯ ไม่ตามเห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ๑ ไม่ตามเห็นตนมีวิญญาณ ๑ ไม่ตามเห็นวิญญาณในตน ๑ ไม่ตามเห็นตนในวิญญาณ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าปฏิปทาอันจะยังสัตว์ให้ถึงสักกายนิโรธ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำที่กล่าวแล้วนี้ เรียกว่าการพิจารณาเห็นอันจะยังสัตว์ให้ถึงทุกขนิโรธ นี้แลเป็นใจความในข้อนี้.

จบ ปฏิปทาสูตรที่ ๒

อรรถกถาปฏิปทาสูตรที่ ๒

ใน**ปฏิปทาสูตรที่ ๒** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ในบทว่า **ทุกฺขสมุทยคามินี สานุปสฺสนา** นี้ มีอธิบายดังนี้ว่า เพราะชื่อว่าปฏิปทาเครื่องให้ถึงเหตุเกิดขึ้นแห่งสักกายะอันเป็นตัวทุกข์

ที่ท่านตรัสว่า **ทิฏฐิสมนุปัสสนา**อย่างนี้ว่า พิจารณาเห็นรูปโดยเป็นตน ฉะนั้นจึงชื่อว่า **ทุกขสมุทยคามินี สมนุปัสสนา.** มรรคญาณ ๔ พร้อมด้วยวิปัสสนา ตรัสว่า **สมนุปัสสนา** ในคำนี้ว่า **ทุกฺขนิโรธคามินี สมนุปสฺสนา** ดังนี้. ในสูตรนี้ท่านกล่าววัฏฏะและพระนิพพานไว้ด้วยประการฉะนี้

จบ อรรถกถาปฏิปทาสูตรที่ ๒

๓. อนิจจสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความเป็นไตรลักษณ์แห่งขันธ์ ๕

[๙๑] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงเห็นสิ่งนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น เวทนาไม่เที่ยง... สัญญาไม่เที่ยง... สังขารไม่เที่ยง... วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงเห็นสิ่งนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น.

[๙๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนัดแล้ว จากรูปธาตุหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนัดแล้วจากเวทนาธาตุ... จากสัญญาธาตุ... จากสังขารธาตุ... จากวิญญาณธาตุ หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น เพราะหลุดนั้นแล้ว จิตจึงดำรงอยู่ เพราะดำรงอยู่ จึงยินดีพร้อม เพราะยินดีพร้อม จึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมดับรอบเฉพาะตนเท่านั้น ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนิจจสูตรที่ ๑

อรรถกถาอนิจจสูตรที่ ๑

ในอนิจจสูตรที่ ๑ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า **สมฺมปฺปญฺญาย ทฏฺฐพฺพำ** ความว่า พึงเห็นด้วยปัญญาอันสัมปยุตด้วยมรรค พร้อมด้วยวิปัสสนา. บทว่า **วิรชฺชติ วิมุจฺจติ** ได้แก่ ย่อมคลายกำหนัดในขณะแห่งมรรค ย่อมหลุดพ้นในขณะแห่งผล. บทว่า **อนุปาทาย อาสเวหิ** ความว่า เพราะไม่ยึดถือ จึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายที่ดับสนิทด้วยการดับสนิทโดยไม่เกิดขึ้น. บทว่า **รูปธาตุยา** เป็นต้น ตรัสไว้เพื่อแสดงปัจจเวกขณญาณ. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เพื่อแสดงปัจจเวกขณญาณพร้อมด้วยผล ดังนี้ก็มี. บทว่า **ฐิตำ** ได้แก่ ตั้งอยู่โดยความเป็นกิจที่จะพึงกระทำให้สูงขึ้นไป บทว่า **จิตตฺตา สนฺตุสิตำ** ได้แก่ ยินดีโดยภาวะเที่ยงแท้ที่จะพึงบรรลุ. บทว่า **ปจฺจตฺตำ เยว ปรินิพฺพายติ** ได้แก่ ย่อมปรินิพพานด้วยตนเองทีเดียว.

จบ อรรถกถาอนิจจสูตรที่ ๑

๔. อนิจจสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความเป็นไตรลักษณ์แห่งขันธ์ ๕

[๙๓] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงเห็นสิ่งนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา เวทนาไม่เที่ยง... สัญญาไม่เที่ยง... สังขารไม่เที่ยง... วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงเห็นสิ่งนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ ทิฏฐิเป็นไปตามส่วนเบื้องต้น (อดีต) ย่อมไม่มี เมื่อทิฏฐิเป็นไปตามส่วนเบื้องต้นไม่มี ทิฏฐิเป็นไปตามส่วนเบื้องปลาย (อนาคต) ย่อมไม่มี เมื่อทิฏฐิเป็นไปตามส่วนเบื้องปลายไม่มีความยึดมั่นอย่างแรงกล้าย่อมไม่มี เมื่อความยึดมั่นอย่างแรงกล้าไม่มี จิตย่อมคลายกำหนัดในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น เพราะหลุดพ้น จิตจึงดำรงอยู่ เพราะดำรงอยู่ จึงยินดีพร้อม เพราะยินดีพร้อม จึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมดับรอบเฉพาะตนเท่านั้น ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนิจจสูตรที่ ๒

อรรถกถาอนิจจสูตรที่ ๒

ในอ**นิจจสูตรที่ ๒** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า **ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐิโย** ความว่า ทิฏฐิ ๑๘ ที่ไปตามที่สุดเบื้องต้นไม่มี. บทว่า **อปรนฺตานุทิฏฺฐิโย** ความว่า ทิฏฐิ ๔๔ ที่ไปตามที่สุดเบื้องปลายไม่มี. บทว่า **ถามโส ปรามาโส** ความว่า ความแรงของทิฏฐิและความยึดมั่นของทิฏฐิไม่มี. ด้วยอันดับคำเพียงเท่านี้ เป็นอันทรงแสดงปฐมมรรคแล้ว.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงมรรค ๓ และผล ๓ พร้อมด้วยวิปัสสนาจึงเริ่มคำมีอาทิว่า **รูปสฺมึ** ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง ขึ้นชื่อว่าทิฏฐิทั้งหลายละได้ด้วยวิปัสสนานั่นเอง แต่คำนี้ ท่านเริ่มเพื่อแสดงมรรค ๔ พร้อมด้วยวิปัสสนาชั้นสูง

จบ อรรถกถาอนิจจสูตรที่ ๒

๕. สมนุปัสสนาสูตร

ว่าด้วยการพิจารณาเห็นอุปาทานขันธ์ ๕

[๘๔] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เมื่อพิจารณาเห็น ย่อมพิจารณาเห็นตนเป็นหลายวิธี สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมพิจารณาเห็นอุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนไม่ได้สดับแล้วในโลกนี้ ไม่ได้เห็น

พระอริยเจ้าทั้งหลาย ฯลฯ ไม่ได้รับการแนะนำในสัปปุริสธรรม ย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นตน ๑ ย่อมตามเห็นตนมีรูป ๑ ย่อมตามเห็นรูปในตน ๑ ย่อมตามเห็นตนในรูป ๑ ย่อมตามเห็นเวทนาโดยความเป็นตน... ย่อมตามเห็นสัญญาโดยความเป็นตน... ย่อมตามเห็นสังขารโดยความเป็นตน... ย่อมตามเห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ๑ ย่อมตามเห็นตนมีวิญญาณ ๑ ย่อมตามเห็นวิญญาณในตน ๑ ย่อมตามเห็นตนในวิญญาณ ๑ การตามเห็นด้วยประการดังนี้แล เป็นอันผู้นั้นยึดมั่นถือมั่นว่า เราเป็น เมื่อผู้นั้นยึดมั่นถือมั่นว่า เราเป็น ในกาลนั้น อินทรีย์ ๕ คือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ ย่อมหยั่งลง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มนะมีอยู่ ธรรมทั้งหลายมีอยู่ อวิชชาธาตุมีอยู่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้ว อันความเสวยอารมณ์ซึ่งเกิดจากอวิชชาสัมผัสถูกต้องแล้ว เขาย่อมมีความยึดมั่นถือมั่นว่า เราเป็นดังนี้บ้าง เราเป็นอย่างนี้ ดังนี้บ้าง เราจักเป็นดังนี้บ้าง จักไม่เป็นดังนี้บ้าง จักมีรูปดังนี้บ้าง จักไม่มีรูปดังนี้บ้าง จักมีสัญญาดังนี้บ้าง จักไม่มีสัญญาดังนี้บ้าง จักมีสัญญาก็หามิได้ ไม่มีสัญญาก็หามิได้ดังนี้บ้าง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อินทรีย์ ๕ ย่อมตั้งอยู่ ในเพราะการตามเห็นนั้นทีเดียว เมื่อเป็นเช่นนี้ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมละอวิชชาเสียได้ วิชชาย่อมเกิดขึ้น เพราะความคลายไปแห่งอวิชชา เพราะความเกิดขึ้นแห่งวิชชา อริยสาวกนั้นย่อมไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในอินทรีย์เหล่านั้นว่า เราเป็นดังนี้บ้าง เราเป็นอย่างนี้ดังนี้บ้าง เราจักเป็นดังนี้บ้าง จักไม่เป็นดังนี้บ้าง จักมีรูปดังนี้บ้าง จักไม่มีรูปดังนี้บ้าง จักมีสัญญาดังนี้บ้าง จักไม่มีสัญญาดังนี้บ้าง จักมีสัญญาก็หามิได้ ไม่มีสัญญาก็หามิได้ดังนี้บ้าง.

จบ สมนุปัสสนาสูตรที่ ๕

อรรถกถาสมนุปัสสนาสูตรที่ ๕

ในสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปญฺจุปาทานกฺขนฺเธ สมนุปสฺสนฺติ เอเตสํ วา อญฺญตรํ** ความว่า สมณะหรือพราหมณ์พิจารณาเห็นเบญจขันธ์ด้วยอำนาจยึดถือขันธ์ที่บริบูรณ์ พิจารณาเห็นบรรดาขันธ์เหล่านั้นด้วยอำนาจยึดถือขันธ์ที่ไม่บริบูรณ์ขันธ์ได้ขันธ์หนึ่ง. บทว่า **อิติ อยญฺเจว สมนุปสฺสนา** ความว่า ก็อนุปัสสนานี้ ชื่อว่าทิฏฐิสมนุปัสสนา ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **อสฺมีติ จสฺส อธิคตํ โหติ** ความว่า ธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า ๓ อย่าง คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิว่า เราได้เป็นแล้วในธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า ๓ อย่างนั้น ซึ่งมีตัวสมนุปัสสนาอยู่ เป็นอันเราบรรลุแล้ว. บทว่า **ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ อวกฺกนฺติ โหติ** ความว่า เมื่อกิเลสชาตนั้นมีอยู่ อินทรีย์ ๕ ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งกรรมกิเลส ย่อมบังเกิด.

คำว่า **อตฺถิ ภิกฺขเว มโน** นี้ ท่านกล่าวหมายเอาใจซึ่งมีธรรมเป็นอารมณ์. บทว่า **ธมฺมา** ได้แก่ อารมณ์. บทว่า **อวิชฺชาธาตุ** ได้แก่ อวิชชาในขณะแห่งชวนจิต. บทว่า **อวิชฺชาสมฺผสฺสเชน** ได้แก่ เกิดจากผัสสะอันสัมปยุตด้วยอวิชชา. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **มโน** ได้แก่ ใจที่มีวิบากเป็นอารมณ์ในขณะแห่งภวังคจิต มโนธาตุฝ่ายกิริยาในขณะแห่งอาวัชชนจิตและธรรมเป็นต้น ซึ่งมีประการดังกล่าวแล้ว. บทว่า **อสฺมีติปิสฺส โหติ** ความว่า เขาได้ยึดมั่นอย่างนี้ว่า เราได้เป็นแล้วด้วยอำนาจตัณหามานะทิฏฐิ. นอกจากนี้ คำว่า **อยมหมสฺมิ** ท่านยึดถือธรรมในอารมณ์มีรูปเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง กล่าวด้วยอำนาจอัตตทิฏฐิ ถือว่าเป็นตน ว่า

เราเป็นนี้. คำว่า **ภวิสฺสํ** ท่านกล่าวด้วยอำนาจสัสสตทิฏฐิ ถือว่าทุกสิ่งเที่ยง คำว่า **น ภวิสฺสํ** ท่านกล่าวด้วยอำนาจอุจเฉททิฏฐิ ถือว่าทุกสิ่งขาดสูญ. คำทั้งหมดมี **รูปี ภวิสฺสํ** เป็นต้น หมายเอาสัสสตทิฏฐิเท่านั้น. บทว่า **อเถตฺถ** ความว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น คือเมื่ออินทรีย์เหล่านั้นดำรงอยู่โดยประการนั้นนั่นแล. บทว่า **อวิชฺชา ปหียติ** ความว่า เราละอวิชชาอันเป็นตัวไม่รู้ในสัจจะ ๔. บทว่า **วิชฺชา อุปฺปชฺชติ** ความว่า วิชชาในอรหัตตมรรคย่อมเกิดขึ้น.

ในที่นี้พึงทราบวินิจฉัยอย่างนี้ บทว่า อสฺมิ ได้แก่ตัณหามานะและทิฏฐิ. อธิบายว่า ระหว่างกรรมกับอินทรีย์ ๕ เป็นสนธิหนึ่ง ระหว่างอินทรีย์ ๕ นับใจที่มีวิบากเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นฝ่ายอินทรีย์ ๕ กับใจที่มีกรรมเป็นอารมณ์เป็นสนธิหนึ่ง. ธรรมเครื่องเนิ่นช้า ๓ อย่าง จัดเป็นอดีตอัทธา อินทรีย์เป็นต้น จัดเป็นปัจจุบันอัทธา ในอัทธา ๒ อย่างนั้น ท่านแสดงปัจจัยแห่งอนาคตอัทธา เริ่มต้นแต่ใจที่มีกรรมเป็นอารมณ์ด้วยประการฉะนี้แล.

จบ อรรถกถาสมนุปัสสนาสูตรที่ ๕

๖. ปัญจขันธสูตร

ว่าด้วยขันธ์และอุปาทานขันธ์ ๕

[๙๕] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงขันธ์ ๕ และอุปาทานขันธ์ ๕ เธอทั้งหลายจงฟัง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ขันธ์ ๕ เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือ

ประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ นี้เรียกว่ารูปขันธ์ เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ฯลฯ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ นี้เรียกว่าวิญญาณขันธ์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่าขันธ์ ๕.

[๙๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ เป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นปัจจัยแก่อุปาทาน นี้เรียกว่าอุปาทานขันธ์คือรูป เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ฯลฯ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ เป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นปัจจัยแก่อุปาทาน นี้เรียกว่าอุปาทานขันธ์คือวิญญาณ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่าอุปาทานขันธ์ ๕.

จบ ปัญจขันธสูตรที่ ๖

อรรถกถาปัญจขันธสูตรที่ ๖

ใน**ปัญจขันธสูตรที่ ๖** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

รูปขันธ์เป็นกามาพจร ขันธ์ ๔ เป็นไปในภูมิ ๔ (กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ โลกุตตรภูมิ). บทว่า **สาสวํ** ได้แก่เป็นปัจจัยแห่งอาสวะโดยเป็นอารมณ์. บทว่า **อุปาทานียํ** ได้แก่และเป็นปัจจัยแก่อุปาทานอย่างนั้นเหมือนกัน. ก็ในข้อนี้มีอรรถแห่งคำดังต่อไปนี้

รูปชื่อว่า **สาสวะ** เพราะเป็นไปกับด้วยอาสวะทั้งหลายที่ทำอารมณ์เป็นไป ชื่อว่า **อุปาทานียะ** เพราะพึงยึดมั่น. ในที่นี้ รูปขันธ์ท่านกล่าวว่าเป็นกามาพจร ธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓ ที่เหลือ ท่านกล่าวด้วยอำนาจการประพฤติวิปัสสนา. ในที่นี้พึงทราบวินิจฉัยอย่างนี้ รูปจัดเข้าในขันธ์ด้วยอรรถว่าเป็นกอง เวทนาเป็นต้นทั้งที่มีอาสวะทั้งที่ไม่มีอาสวะ จัดเข้าในอุปาทานขันธ์ ด้วยอรรถว่าเป็นกองธรรมที่มีอาสวะ ทั้งหมดจัดเข้าในขันธ์ด้วยอรรถว่าเป็นกอง. แต่ในที่นี้ธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓ จัดเข้าในอุปาทานขันธ์ ด้วยอรรถว่าเป็นกองธรรมมีอาสวะ.

จบ อรรถกถาปัญจขันธสูตรที่ ๖

๗. โสณสูตรที่ ๑

ว่าด้วยขันธ์ ๕ มิใช่ของเรา

[๙๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **พระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์** ครั้งนั้นแล คฤหบดีบุตรชื่อ**โสณะ**เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายบังคม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสกะคฤหบดีบุตรชื่อโสณะว่า ดูก่อน**โสณะ** ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมพิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา พิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้เสมอเขา หรือพิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้เลวกว่าเขา ด้วยรูปอันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ที่เป็นดังนี้มิใช่อื่นไกล นอกจากการไม่เห็นธรรมตามความเป็นจริง ย่อมพิจารณา

เห็นว่า เราเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา พิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้เสมอเขา หรือพิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้เลวกว่าเขา ด้วยเวทนาอันไม่เที่ยง... ด้วยสัญญาอันไม่เที่ยง... ด้วยสังขารอันไม่เที่ยง... ด้วยวิญญาณอันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ที่เป็นดังนี้มิใช่อื่นไกล นอกจากการไม่เห็นธรรมตามความเป็นจริง.

[๙๘] ดูก่อน**โสณะ** ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่พิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา ไม่พิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้เสมอเขา หรือไม่พิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้เลวกว่าเขา ด้วยรูปอันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ที่เป็นดังนี้มิใช่อื่นไกล นอกจากการเห็นธรรมตามความเป็นจริง ย่อมไม่พิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา ไม่พิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้เสมอเขา หรือไม่พิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้เลวกว่าเขา ด้วยเวทนาอันไม่เที่ยง... ด้วยสัญญาอันไม่เที่ยง... ด้วยสังขารอันไม่เที่ยง... ด้วยวิญญาณอันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ที่เป็นดังนี้มิใช่อื่นไกล นอกจากการเห็นธรรมตามความเป็นจริง.

[๙๙] **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อน**โสณะ** ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

คฤหบดีบุตรชื่อ **โสณะ**ทูลว่า ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ส. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นตัวตนของเรา ?

ส. ข้อนั้นไม่ควรเลย พระเจ้าข้า.

พ. เวทนาเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ส. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯลฯ

พ. สัญญาเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ส. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯลฯ

พ. สังขารเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ส. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯลฯ

พ. วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ส. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ส. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นตัวตนของเรา ?

ส. ข้อนั้นไม่ควรเลย พระเจ้าข้า.

[๑๐๐] ดูก่อน**โสณะ** เพราะเหตุนั้นแล ท่านพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ รูปทั้งหมด นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง... วิญญาณ

อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ วิญญาณทั้งหมดนั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา.

ดูก่อน**โสณะ** อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว ย่อมทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ โสณสูตรที่ ๗

๘. โสณสูตรที่ ๒

ว่าด้วยผู้ควรยกย่องและไม่ควรยกย่องเป็นสมณพราหมณ์

[๑๐๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **พระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์** ครั้งนั้นแล คฤหบดีบุตรชื่อ**โสณะ**เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายบังคม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสกะคฤหบดีบุตรชื่อ**โสณะ**ว่า ดูก่อน**โสณะ** ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่ทราบชัดรูป ไม่ทราบชัดเหตุเกิดแห่งรูป ไม่ทราบชัดความดับแห่งรูป ไม่ทราบชัดข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งรูป ไม่ทราบชัดเวทนา... ไม่ทราบชัดสัญญา... ไม่ทราบชัดสังขาร... ไม่ทราบชัดวิญญาณ ไม่ทราบชัดเหตุเกิดแห่งวิญญาณ ไม่ทราบชัดความดับแห่ง

วิญญาณ ไม่ทราบชัดข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ ดูก่อน **โสณะ** สมณะหรือพราหมณ์เหล่านี้ เราไม่ยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่านเหล่านั้นหาทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ไม่.

[๑๐๒] ดูก่อน**โสณะ** ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทราบชัดรูป ทราบชัดเหตุเกิดแห่งรูป ทราบชัดความดับแห่งรูป ทราบชัดข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งรูป ทราบชัดเวทนา... ทราบชัดสัญญา... ทราบชัดสังขาร... ทราบชัดวิญญาณ ทราบชัดเหตุเกิดแห่งวิญญาณ ทราบชัดความดับแห่งวิญญาณ ทราบชัดข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ ดูก่อน**โสณะ** สมณะหรือพราหมณ์เหล่านี้แล เรายกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่านเหล่านั้นย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะและประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่

จบ โสณสูตรที่ ๒

อรรถกถาโสณสูตรที่ ๑-๒

ใน**โสณสูตรที่ ๑** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **เสยฺโยหมสฺมิ** ความว่า เราได้เป็นผู้ประเสริฐสูงสุด. บทว่า **กิมญฺญตฺร ยถาภูตสฺส อทสฺสนา** ความว่า อะไรจะพึงเป็นอย่างอื่นนอกจากการไม่เห็นธรรมตามความเป็นจริง. อธิบายว่า การไม่รู้การไม่เห็นนั่นแลจะพึงมี. บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะเริ่มแสดงประเภท

แห่งวชิระอันจะหมุนเวียน ๓ รอบ แก่ท่านพระโสณะนั้น จึงตรัสมีอาทิว่า ดูก่อน**โสณะ** เธอสำคัญข้อนั้นเป็นอย่างไร ? **โสณสูตรที่ ๒** มีอรรถตื้นทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาโสณสูตรที่ ๗-๘

๙. นันทิขยสูตรที่ ๑

ว่าด้วยการสิ้นความยินดีเป็นเหตุหลุดพ้นจากทุกข์

[๑๐๓] **กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นรูปอันไม่เที่ยงนั่นแหละ ว่าไม่เที่ยง ความเห็นของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อเธอเห็นโดยชอบ ย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความยินดี จึงสิ้นความกำหนัด เพราะสิ้นความกำหนัด จึงสิ้นความยินดี เพราะสิ้นความยินดีและความกำหนัด จิตหลุดพ้นแล้ว เรียกว่าหลุดพ้นดีแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นเวทนาอันไม่เที่ยงนั่นแหละ ว่าไม่เที่ยง ฯลฯ เห็นสัญญาอันไม่เที่ยงนั่นแหละว่าไม่เที่ยง ฯลฯ เห็นสังขารอันไม่เที่ยงนั่นแหละ ว่าไม่เที่ยง ฯลฯ เห็นวิญญาณอันไม่เที่ยงนั่นแหละว่าไม่เที่ยง ความเห็นของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อเธอเห็นโดยชอบ ย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความยินดี จึงสิ้นความกำหนัด เพราะสิ้นความกำหนัด จึงสิ้นความยินดี เพราะสิ้นความยินดีและความกำหนัด จิตหลุดพ้นแล้ว เรียกว่าหลุดพ้นดีแล้ว.

จบ นันทิขยสูตรที่ ๑

๑๐. นันทิขยสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการสิ้นความยินดีเป็นเหตุหลุดพ้นจากทุกข์

[๑๐๔] **กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงทำไว้ในใจซึ่งรูปโดยอุบายอันแยบคาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งรูป ตามความเป็นจริง เมื่อภิกษุทำไว้ในใจซึ่งรูปโดยอุบายอันแยบคาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งรูป ตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อหน่ายในรูป เพราะสิ้นความยินดี จึงสิ้นความกำหนัด เพราะสิ้นความกำหนัด จึงสิ้นความยินดี เพราะสิ้นความยินดีและความกำหนัด จิตหลุดพ้นแล้ว เรียกว่า หลุดพ้นดีแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงทำไว้ในใจซึ่งเวทนาโดยอุบายอันแยบคาย ฯลฯ ซึ่งสัญญาโดยอุบายอันแยบคาย ฯลฯ ซึ่งสังขารโดยอุบายอันแยบคาย ฯลฯ ซึ่งวิญญาณโดยอุบายอันแยบคาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งวิญญาณ ตามความเป็นจริง เมื่อภิกษุทำไว้ในใจซึ่งวิญญาณโดยอุบายอันแยบคาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งวิญญาณตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อหน่ายในวิญญาณ เพราะสิ้นความยินดี จึงสิ้นความกำหนัด เพราะสิ้นความกำหนัด จึงสิ้นความยินดี เพราะสิ้นความยินดีและความกำหนัด จิตหลุดพ้นแล้ว เรียกว่า หลุดพ้นดีแล้ว.

จบ นันทิขยสูตรที่ ๒

จบ อัตตทีปวรรคที่ ๕

อรรถกถานันทิขยสูตรที่ ๑ - ๒

ในสูตรที่ ๑- ๒ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

คำว่า **นนฺทิกฺขยา ราคกฺขโย, ราคกฺขยา นนฺทิกฺขโย** เพราะความเพลิดเพลินสิ้นไป ราคะก็สิ้นไป. เพราะราคะสิ้นไป ความเพลิดเพลินก็สิ้นไปนี้ ท่านกล่าวไว้เพื่อกระทำให้ต่างจากอรรถแห่งคำเหล่านี้ว่า **นนฺทิ** หรือว่า **ราโค.** อนึ่ง บุคคลเมื่อเบื่อหน่ายด้วยนิพพิทานุปัสสนา ชื่อว่า ย่อมละนันทิ ความเพลิดเพลิน เมื่อคลายความกำหนัดด้วยวิราคานุปัสสนา ชื่อว่าย่อมละราคะ.

ด้วยอันดับคำเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้วิปัสสนาจบลงแล้ว ทรงแสดงมรรคจิตในที่นี้ว่า เพราะราคะสิ้นไป นันทิก็สิ้นไป ดังนี้แล้วแสดงผลจิตว่า เพราะนันทิ-ราคะสิ้น จิตหลุดพ้นแล้วแล.

จบ อรรถกถานันทิขยสูตรที่ ๑ ๒

จบ อัตตทีปวรรค

จบ อรรถกถามูลปัณณาสก์

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อัตตทีปสูตร ๒. ปฏิปทาสูตร ๓. อนิจจสูตรที่ ๑ ๔. อนิจจสูตรที่ ๒ ๕. สมนุปัสสนาสูตร ๖. ปัญจขันธสูตร ๗. โสณสูตรที่ ๑ ๘. โสณสูตรที่ ๒ ๙. นันทิขยสูตรที่ ๑ ๑๐. นันทิขยสูตรที่ ๒.

จบ มูลปัณณาสก์

รวมวรรคที่มีในมูลปัณณาสก์นี้ คือ

๑. นกุลปิตุวรรค ๒. อนิจจวรรค ๓. ภารวรรค ๔. นตุมหากวรรค ๕. อัตตทีปวรรค.

มัชฌิมปัณณาสก์

อุปายวรรคที่ ๑

๑. อุปายสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นความหลุดพ้นและไม่หลุดพ้น

[๑๐๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **พระวิหารเชตวัน** อารามของท่าน**อนาถบิณฑิกเศรษฐี** กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเข้าถึง ด้วยอำนาจตัณหา มานะ ทิฏฐิ เป็นความไม่หลุดพ้น ความไม่เข้าถึง เป็นความหลุดพ้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณที่เข้าถึงรูปก็ดี เมื่อตั้งอยู่ พึงตั้งอยู่ วิญญาณที่มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง มีความยินดีเป็นที่เข้าไปซ่องเสพ พึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ฯลฯ วิญญาณที่มีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้ง มีความยินดีเป็นที่เข้าไปซ่องเสพ พึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักบัญญัติการมา การไป จุติ อุปบัติ หรือความเจริญงอกงามไพบูลย์แห่งวิญญาณ เว้นจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าความกำหนัดในรูปธาตุ ในเวทนาธาตุ ในสัญญาธาตุ ในสังขารธาตุ ในวิญญาณธาตุ เป็นอันภิกษุละได้แล้วไซร้ เพราะละความกำหนัดเสียได้ อารมณ์ย่อมขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญาณย่อมไม่มี วิญญาณอันไม่มีที่ตั้ง ไม่งอกงาม ไม่แต่งปฏิสนธิ หลุดพ้นไป เพราะหลุดพ้นไป จึงดำรงอยู่

เพราะดำรงอยู่ จึงยินดีพร้อม เพราะยินดีพร้อม จึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมดับรอบเฉพาะตนเท่านั้น ภิกษุนั้นย่อมทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อุปายสูตรที่ ๑

อรรถกถาอุปายสูตรที่ ๑

ในอุปายสูตรที่ ๑ แห่งอุปายวรรคมีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อุปาโย** ได้แก่ เข้าถึงขันธ์ ๕ ด้วยอำนาจ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ บทว่า **วิญฺญาณํ** ได้แก่ กรรมวิญญาณ (วิญญาณที่เกิดแต่กรรม). บทว่า **อาปชฺเชยฺย** ได้แก่พึงให้กรรมย่อยยับไปแล้วถึงความเจริญเป็นต้นโดยความเป็นธรรมชาติสามารถรั้งปฏิสนธิมาได้. เหตุในการไม่ถือเอาบทว่า **วิญฺญาณูปายํ** ท่านได้กล่าวไว้แล้วนั่นแล. บทว่า **โวจฺฉิชฺชตารมฺมณํ** ความว่า อารมณ์ย่อมขาดลง เพราะความไม่สามารถรั้งปฏิสนธิมา. บทว่า **ปติฏฺฐา วิญฺญาณสฺส** ความว่า กรรมวิญญาณย่อมไม่มีที่ตั้งอาศัย. บทว่า **ตทปฺปติฏฺฐิตํ** ตัดบทเป็น **ตํ อปฺปติฏฺฐิตํ .** บทว่า **อนภิสํ ขจฺจ วิมุตฺตํ** ความว่า ไม่ปรุงแต่งปฏิสนธิหลุดพ้นไป.

จบ อรรถกถาอุปายสูตรที่ ๑

๒. พีชสูตร

ว่าด้วยอุปมาวิญญาณด้วยพืช

[๑๐๖] **กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พืช ๕ อย่างนี้ ๕ อย่างเป็นไฉน คือ พืชงอกจากเหง้า ๑

พืชงอกจากลำต้น ๑ พืชงอกจากข้อ ๑ พืชงอกจากยอด ๑ พืชงอกจากเมล็ด ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พืช ๕ อย่างนี้ มิได้ถูกทำลาย ไม่เน่า ไม่ถูกลมแดดทำให้เสีย ยังเพาะขึ้น อันบุคคลเก็บไว้ดี แต่ไม่มีดิน ไม่มีน้ำ พืช ๕ อย่าง พึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้หรือ ?

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้อนั้นไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พืช ๕ อย่างนี้ มิได้ถูกทำลาย ฯลฯ อันบุคคลเก็บไว้ดี และมีดิน มีน้ำ พืช ๕ อย่างนี้ พึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้หรือ ?

ภิ. ได้ พระพุทธเจ้าข้า.

[๑๐๗] พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเห็นวิญญาณฐิติ ๔ เหมือนปฐวีธาตุ พึงเห็นความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลินเหมือนอาโปธาตุ พึงเห็นวิญญาณพร้อมด้วยอาหาร เหมือนพืช ๕ อย่าง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณที่เข้าถึงรูปก็ดี เมื่อตั้งอยู่ พึงตั้งอยู่ วิญญาณที่มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง มีความยินดีเป็นที่เข้าไปซ่องเสพ พึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณที่เข้าถึงเวทนาก็ดี ฯลฯ วิญญาณที่เข้าถึงสัญญาก็ดี ฯลฯ วิญญาณที่เข้าถึงสังขารก็ดี เมื่อตั้งอยู่ พึงตั้งอยู่ วิญญาณที่มีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้ง มีความยินดีเป็นที่เข้าไปซ่องเสพ พึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักบัญญัติการมา การไป จุติ อุปบัติ หรือความเจริญงอกงามไพบูลย์แห่งวิญญาณ เว้นจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าความกำหนัดในรูปธาตุ ในเวทนาธาตุ ในสัญญาธาตุ ในสังขารธาตุ ในวิญญาณธาตุ

เป็นอันภิกษุละได้แล้วไซร้ เพราะละความกำหนัดเสียได้ อารมณ์ย่อมขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญาณย่อมไม่มี วิญญาณอันไม่มีที่ตั้งนั้น ไม่งอกงาม ไม่แต่งปฏิสนธิ หลุดพ้นไป เพราะหลุดพ้นไป จึงดำรงอยู่ เพราะดำรงอยู่ จึงยินดีพร้อม เพราะยินดีพร้อม จึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมดับรอบเฉพาะตนเท่านั้น เธอย่อมเธอทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ พีชสูตรที่ ๒

อรรถกถาพีชสูตรที่ ๒

ใน**พีชสูตรที่ ๒** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **พีชชาตานิ** ได้แก่ พืชทั้งหลาย. บทว่า **มูลพีชํ** ได้แก่ พืชเกิดแต่ราก มีว่านน้ำ ว่านเปราะ ขมิ้น ขิง เป็นต้น. บทว่า **ขนฺธพีชํ** ได้แก่ พืชเกิดแต่ลำต้น มีต้นโพธิ ต้นไทรเป็นต้น. บทว่า **ผลุพีชํ** ได้แก่ พืชเกิดแต่ข้อ มี อ้อย ไม้ไผ่ ไม้อ้อ เป็นต้น. บทว่า **อคฺคพีชํ** ได้แก่ พืชเกิดแต่ยอด มีผักบุ้ง แมงลัก เป็นต้น. บทว่า **พีชพีชํ** ได้แก่ พืชเกิดแต่เมล็ด คือปุพพัณณชาตมีสาลีและข้าวเจ้าเป็นต้น และอปรัณณชาตมีถั่วเขียวและถั่วราชมาส เป็นต้น. บทว่า **อกฺขณฺฑานิ** ได้แก่ ไม่แตกตั้งแต่เวลาที่พืชแตกแล้ว ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์แก่พืช. บทว่า **อปูติกานิ** ได้แก่ ไม่เน่าเพราะชุ่มด้วยน้ำ. จริงอยู่. พืชที่เน่า ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์แก่พืช. บทว่า **อวาตาตปปฺปตานิ** ความว่า ไม่ถูกลมและแดดกราด ปราศจากธุลี ไม่เปียกชุ่ม จริงอยู่ พืชที่เป็นกากไม่มีธุลี ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์แก่พืช. บทว่า **สาราทานิ** ได้แก่ พืชที่มีสาระคือที่มีแก่นอยู่แล้ว จริงอยู่พืชที่ไม่มีแก่น ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์แก่พืช.

บทว่า **สุขสยิตานิ** ได้แก่ อยู่อย่างสบาย ตลอดสี่เดือน โดยทำนองที่เขาใส่ไว้ในฉางนั่นแล. บทว่า **ปฐวี** ได้แก่ แผ่นดินที่ตั้งอยู่ภายใต้ บทว่า **อาโป**ได้แก่ น้ำที่กำหนดแต่เบื้องบน. บทว่า จตสฺโส วิญฺญาณฏฺฐิติโย ความว่า ขันธ์ ๔ มีรูปขันธ์ เป็นต้น อันเป็นอารมณ์แห่งกรรมวิญญาณจริงอยู่ ขันธ์เหล่านั้นเสมือนกับปฐวีธาตุ เพราะเป็นธรรมชาติ ตั้งอยู่ได้ด้วยอำนาจของอารมณ์ นันทิและราคะ เป็นเสมือนกับอาโปธาตุ เพราะอรรถว่าเป็นใยยาง. บทว่า **วิญฺญาณํ สาหารํ** ได้แก่ กรรมวิญญาณพร้อมด้วยปัจจัย, จริงอยู่ กรรมวิญญาณนั้น งอกขึ้นบนแผ่นดินคืออารมณ์ เหมือนพืชงอกขึ้นบนแผ่นดิน ฉะนั้น.

จบ อรรถกถาพีชสูตรที่ ๒

๓. อุทานสูตร

ว่าด้วยการตัดสังโยชน์และความสิ้นอาสวะ

[๑๐๘] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า ภิกษุน้อมใจไปอย่างนี้ว่า ถ้าว่าเราไม่พึงมี ขันธปัญจกของเราก็ไม่พึงมี กรรมสังขารจักไม่มี การปฏิสนธิก็จักไม่มีแก่เรา ดังนี้ พึงตัดโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้.

[๑๐๙] เมื่อ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสทานอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ภิกษุน้อมใจไปอย่างนี้ว่า ถ้าว่าเราไม่พึงมี ขันธปัญจกของเราก็ไม่พึงมี กรรมสังขารจักไม่มี ปฏิสนธิก็จักไม่มีแก่เรา ดังนี้ พึงตัดโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้อย่างไร พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้วในโลกนี้ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า ฯลฯ ไม่ได้รับการแนะนำในสัปปุริสธรรม ย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีรูป ๑ ย่อมเห็นรูปในตน ๑ ย่อมเห็นตนในรูป ๑ ตามเห็นเวทนาโดยความเป็นต้น ฯลฯ ตามเห็นสัญญาโดยความเป็นตน ฯลฯ ตามเห็นสังขารโดยความเป็นตน ฯลฯ ตามเห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ๑ ย่อมเห็นตนมีวิญญาณ ๑ ย่อมเห็นวิญญาณในตน ๑ ย่อมเห็นตนในวิญญาณ ๑ เขาย่อมไม่ทราบชัดรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันไม่เที่ยง ตามความเป็นจริงว่า เป็นของไม่เที่ยง ไม่ทราบชัดรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นทุกข์ ตามความเป็นจริงว่า เป็นทุกข์ ไม่ทราบชัดรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นอนัตตา ตามความเป็นจริงว่า เป็นอนัตตา ไม่ทราบชัดรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันปัจจัยปรุงแต่ง ตามความเป็นจริงว่า อันปัจจัยปรุงแต่ง ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า แม้รูป แม้เวทนา แม้สัญญา แม้สังขาร แม้วิญญาณ จักมี.

[๑๑๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับแล้วแล ผู้ได้เห็นพระอริยเจ้า ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ได้รับการแนะนำดีในอริยธรรม ได้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับการแนะนำดีในสัปปุริสธรรม ย่อมไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นตน ฯลฯ ไม่พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นตน ฯลฯ ไม่พิจารณาเห็นสัญญาโดยความเป็นตน ฯลฯ ไม่พิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นตน ฯลฯ ไม่พิจารณาเห็นวิญญาณโดยความเป็นตน ฯลฯ เธอย่อมทราบชัดรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันไม่เที่ยง ตามความเป็นจริงว่า

ไม่เที่ยง ย่อมทราบชัดรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นทุกข์ ตามความเป็นจริงว่า เป็นทุกข์ ย่อมทราบชัดรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นอนัตตา ตามความเป็นจริงว่า เป็นอนัตตา ย่อมทราบชัดรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันปัจจัยปรุงแต่ง ตามความเป็นจริงว่า อันปัจจัยปรุงแต่ง ย่อมทราบชัดตามความเป็นจริงว่า แม้รูป แม้เวทนา แม้สัญญา แม้สังขาร แม้วิญญาณ จักมี ย่อมทราบชัดตามความเป็นจริงเช่นนั้น เพราะเห็นความเป็นต่างๆ แห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุน้อมใจไปอย่างนี้แลว่า ถ้าว่าเราไม่พึงมี ขันธปัญจกของเราก็ไม่พึงมี กรรมสังขารจักไม่มี ปฏิสนธิก็จักไม่มีแก่เรา ดังนี้ พึงตัดโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้ด้วยอาการอย่างนี้แล.

[๑๑๑] ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุน้อมใจไปอยู่อย่างนี้ พึงตัดโอรัมภาคิยสังโยชน์เสียได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อภิกษุรู้เห็นอย่างไร อาสวะทั้งหลายจึงจะสิ้นไปในกาลเป็นลำดับ.

พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มิได้สดับแล้วในโลกนี้ ฯลฯ ย่อมถึงความสะดุ้งในฐานะอันไม่ควรสะดุ้ง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปุถุชนผู้มิได้สดับแล้ว ย่อมมีความสะดุ้งดังนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้ขันธปัญจกของเราก็ไม่พึงมี กรรมสังขารจักไม่มี ปฏิสนธิของเราก็จักไม่มี ดังนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับแล้วแล ฯลฯ ย่อมไม่ถึงความสะดุ้งในฐานะอันไม่ควรสะดุ้ง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ไม่มีความสะดุ้งดังนี้ว่า ถ้าว่าเราไม่พึงมี ขันธปัญจกของเราก็ไม่พึงมี กรรมสังขารจักไม่มี ปฏิสนธิของเราก็จักไม่มี ดังนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณที่เข้าถึงรูปก็ดี เมื่อตั้งอยู่

พึงตั้งอยู่ วิญญาณที่มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง มีความยินดีเป็นที่เข้าไปซ่องเสพ พึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ วิญญาณที่เข้าถึงเวทนาก็ดี ฯลฯ วิญญาณที่เข้าถึงสัญญาก็ดี ฯลฯ วิญญาณที่เข้าถึงสังขารก็ดี เมื่อตั้งอยู่ พึงตั้งอยู่ วิญญาณที่มีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้ง มีความยินดีเป็นที่เข้าไปซ่องเสพ พึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ภิกษุนั้นพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักบัญญัติการมา การไป จุติ อุปบัติ หรือความเจริญงอกงามไพบูลย์แห่งวิญญาณ เว้นจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร ดังนี้ ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าความกำหนัดในรูปธาตุ ในเวทนาธาตุ ในสัญญาธาตุ ในสังขารธาตุ ในวิญญาณธาตุ เป็นอันภิกษุละได้แล้วไซร้ เพราะละความกำหนัดเสียได้ อารมณ์ย่อมขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญาณย่อมไม่มี วิญญาณอันไม่มีที่ตั้งนั้น ไม่งอกงาม ไม่แต่งปฏิสนธิ หลุดพ้นไป เพราะหลุดพ้นไป จึงดำรงอยู่ เพราะดำรงอยู่จึงยินดีพร้อม เพราะยินดีพร้อม จึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมดับรอบเฉพาะตนเท่านั้น เธอย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้เห็นอย่างนี้แล อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไป ในกาลเป็นลำดับ.

จบ อุทานสูตรที่ ๓

อรรถกถาอุทานสูตรที่ ๓

ใน**อุทานสูตรที่ ๓** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อุทานํ อุทาเนสิ** ความว่า ทรงเปล่งอุทาน ซึ่งมีโสมนัสมีกำลังแรงเป็นสมุฏฐาน. ถามว่า ก็โสมนัสนั้นเกิดแก่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**

เพราะอาศัยอะไร ? แก้ว่า เพราะอาศัยภาวะที่ศาสนาเป็นเหตุนำสัตว์ออกจากทุกข์. อย่างไร ? ได้ยินว่า พระองค์ทรงพระดำริว่า อุปนิสสัยของเรามีอยู่ ๓ อย่าง คือ ทานูปนิสสัย สีลูปนิสสัย ภาวนูปนิสสัย ในอุปนิสสัย ๓ อย่างนั้น ทานูปนิสสัย และสีลูปนิสสัย มีกำลังเพลา ภาวนูปนิสสัย มีกำลังกล้า จริงอยู่ ทานูปนิสสัยและสีลูปนิสสัย ย่อมยังสัตว์ให้บรรลุ มรรค ๓ และ ผล ๓ ภาวนูปนิสสัย ให้บรรลุพระอรหัต ภิกษุดำรงอยู่ในอุปนิสสัยที่มีกำลังเพลา เพียร พยายาม ตัดเครื่องผูก คือโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ได้แล้ว ย่อมทำมรรค ๓ และ ผล ๓ ให้เกิด ด้วยประการฉะนี้ เมื่อพระองค์ทรงรำพึงอยู่ว่า น่าอัศจรรย์จริง พระศาสนา เป็นนิยานิกะ นำสัตว์ออกจากทุกข์โสมนัสนี้ย่อมเกิดขึ้น.

ใน ๒ อย่างนั้น ภิกษุตั้งอยู่ในอุปนิสสัยที่มีกำลังเพลา เพียร พยายาม ย่อมบรรลุ มรรค ๓ ผล ๓ ดังนั้น เมื่อจะเผยเนื้อความนี้ พึงทราบเรื่องพระมิลกเถระ ดังต่อไปนี้.

เล่ากันมาว่า ในเวลาเป็นคฤหัสถ์ พระเถระนั้นเลี้ยงชีพด้วยการกระทำปาณาติบาต ประกอบบ่วงไว้ร้อยหนึ่ง ฟ้าทับเหว้ร้อยหนึ่ง ในป่า. ภายหลังวันหนึ่ง เธอเคี้ยวกินเนื้อที่ปิ้งไว้บนถ่านเพลิง แล้วเที่ยวไปในที่ใกล้บ่วง ถูกความกระหายครอบงำ จึงไปสู่วิหารของพระเถระผู้อยู่ป่ารูปหนึ่ง เปิดหม้อน้ำดื่มที่ตั้งอยู่ในที่ไม่ไกลของพระเถระผู้กำลังจงกรมอยู่. ไม่ได้เห็นน้ำแม้เพียงมือเปียก. เธอโกรธกล่าวว่า ภิกษุ ภิกษุ พวกท่านฉันโภชนะที่คฤหบดีให้แล้วก็หลับไป ไม่จัดตั้งน้ำไว้แม้เพียงนิ้วมือหนึ่งในหม้อน้ำ นั่นเป็นสิ่งไม่ถูกต้อง. พระเถระกล่าวว่า ผมได้ตั้งหม้อน้ำดื่มไว้เต็มแล้ว นี่เหตุอะไรหนอ ดังนี้แล้วจึงไปตรวจดู เห็นหม้อน้ำยังเต็ม จึงบรรจุสังข์สำหรับใส่น้ำดื่ม

จนเต็มได้ให้แล้ว. เธอดื่มน้ำที่เต็มสังข์ที่สอง คิดว่า ขึ้นชื่อว่าหม้อเต็มน้ำอย่างนี้ อาศัยการกระทำของเรา เกิดเป็นราวกะว่ากระเบื้องร้อนในอนาคต อัตภาพของเราจักเป็นอย่างไรหนอ มีจิตสลด ทิ้งธนูแล้วกล่าวว่า ขอท่านโปรดบวชให้กระผมเถิดขอรับ. พระเถระบอกตจปัญจกกัมมัฏฐานแล้วให้เธอบรรพชา.

เมื่อเธอทำสมณธรรมอยู่ สถานที่ที่ฆ่าเนื้อและสุกรเป็นอันมาก และสถานที่ดักบ่วงและฟ้าทับเหว ย่อมปรากฏ เมื่อเธอกำลังระลึกถึงสถานที่นั้นอยู่ เกิดความเร่าร้อนในร่างกาย เธอไม่ดำเนินไปตามแนวพระกัมมัฏฐาน เป็นเหมือนโคโกงฉะนั้น. เธอคิดว่า โดยภาวะเป็นภิกษุเราจะทำอย่างไร ถูกความไม่ยินดียิ่งบีบคั้น ไปหาพระเถระ ไหว้แล้วกล่าวว่า ท่านขอรับ ผมไม่อาจทำสมณธรรมได้. ลำดับนั้น พระเถระกล่าวกะเธอว่า เธอจงทำการฝีมือ. เธอรับว่า ดีละ ขอรับ แล้วตัดไม้สดมีไม้มะเดื่อเป็นต้น ทำเป็นกองใหญ่ แล้วถามว่า บัดนี้ผมจะทำอย่างไร. จงเผามัน. เธอก่อไฟในทิศทั้ง ๔ ก็ไม่อาจจะเผาได้ จึงกล่าวว่า ผมไม่อาจ ขอรับ. พระเถระกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น จงหลีกไป แล้วขุดหลุมเอาไฟประมาณเท่าหิ่งห้อยจากเปลวไฟใส่เข้าในหลุมนั้น. เธอเผากองไม้ใหญ่เพียงนั้นให้ไหม้โดยฉับพลันเหมือนเผาใบไม้แห้ง ลำดับนั้นพระเถระแสดงเปลวไฟแก่เธอแล้วกล่าวว่า ถ้าเธอจักสึก เธอจักไหม้ในที่นี้ ดังนี้แล้วให้เธอเกิดความสังเวช. จำเดิมแต่เธอได้เห็นเปลวไฟ เธอตัวสั่นถามว่า ท่านขอรับ พระพุทธศาสนาเป็นเหตุนำออกจากทุกข์หรือ. อย่างนั้น อาวุโส. ท่านขอรับ เมื่อพระพุทธศาสนาเป็นเหตุนำออกจากทุกข์ มิลกภิกษุจักทำตนให้พ้นทุกข์ ท่านอย่าคิดไปเลย. จำเดิมแต่นั้นมา เธอเพียรพยายามทำสมณธรรม บำเพ็ญวัตตปฏิบัติต่อท่าน

เมื่อถูกความหลับบีบคั้น วางฟางที่ชุ่มน้ำไว้บนศีรษะ นั่งหย่อนเท้าทั้งสองลงในแอ่งน้ำ. วันหนึ่งเธอกรองน้ำดื่ม วางหม้อน้ำไว้ที่ขา ได้ยืนคอยจนน้ำในหม้อหมด. ครั้งนั้นแล พระเถระได้บอกอุทเทศแก่สามเณรดังนี้ว่า

อุฏฺฐานวโต สติมโต สุจิกมฺมสฺส นิสมฺมการิโน
สญฺญตสฺส จ ธมฺมชีวโน อปฺปมตฺตสฺส ยโสภิวฑฺฒติ
ยศย่อมเจริญยิ่งแก่บุคคลผู้มีความหมั่น มีสติ
มีการงานสะอาด ใคร่ครวญก่อนจึงทำ ผู้สำรวม
ผู้เป็นอยู่โดยธรรม และเป็นผู้ไม่ประมาท.

เธอน้อมคาถาแม้ที่ประกอบด้วยบท ๔ เข้ามาในตนทีเดียว ขึ้นชื่อว่าผู้มีความหมั่น ต้องเป็นเช่นกับเรา แม้ผู้มีสติก็เป็นเช่นกับเรา เหมือน ฯลฯ ทั้งผู้ไม่ประมาทเล่า ก็พึงเป็นเช่นกับเราเหมือนกัน รวมความว่าเธอน้อมคาถานั้นเข้าไปในตนเข้ามาในตนอย่างนั้นแล้ว ตั้งอยู่ในวาระย่างเท้านั้นนั่นเอง ตัดสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อย่างแล้ว ดำรงอยู่ในอนาคามิผล หรรษาร่าเริง กล่าวคาถานี้ว่า

เราเทินกลุ่มก้อนฟางสดจงกรม บรรลุผลที่ ๓ (อนาคามิผล)
ดูก่อนท่านผู้นิรทุกข์เป็นลาภของเราหนอ.

เธอตั้งอยู่ในอุปนิสสัยมีกำลังเพลา เพียรพยายามอยู่อย่างนี้ ตัดสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อย่าง และทำมรรค ๓ ผล ๓ ให้เกิดได้ ด้วยประการฉะนี้

ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **โน จสฺส โน จ เม สิยา, น ภวิสฺส น เม ภวิสฺสติ** ดังนี้ เมื่อภิกษุหลุดพ้นอย่างนี้แล้ว ชื่อว่าพึงตัดสังโยชน์เบื้องต่ำเสียได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โน จสฺสํ โน จ เม สิยา** ความว่า ก็เราไม่พึงเป็น แม้ปริขารของเราก็ไม่พึงมี ก็หรือว่าถ้าการปรุงแต่งกรรมในอดีตของเราจักไม่ได้มีแล้วไซร้ บัดนี้ขันธ์ ๕ หมวดของเรานี้ไม่พึงมี. บทว่า **น ภวิสฺส น เม ภวิสฺสติ** ความว่า ก็บัดนี้เราจักพยายามโดยประการที่การปรุงแต่งกรรมอันให้ขันธ์บังเกิดแก่เราในอนาคตจักไม่มี เมื่อการปรุงแต่งกรรมไม่มี ชื่อว่าปฏิสนธิในอนาคตก็จักไม่มีแก่เรา. บทว่า **เอวํ วิมุจฺจมาโน** ความว่า ภิกษุเมื่อน้อมใจไปอย่างนี้ตั้งอยู่ในอุปนิสัยมีกำลังอ่อน พึงตัดโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ได้. บทว่า **เอวํ วุตฺเต** ความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรำพึงถึงความที่พระศาสนาเป็นเหตุนำออกจากทุกข์ ตรัสอุทานนี้อย่างนี้. บทว่า **รูปํ ปิ ภวิสฺสติ** ความว่า รูปจักมี. บทว่า **รูปสฺส วิภวา** ได้แก่เพราะเห็นไม่เป็นไปของรูป. จริงอยู่ มรรค ๔ ที่สัมปยุตด้วยวิปัสสนา ชื่อว่าเห็นความเปลี่ยนแปลงแห่งรูปเป็นต้นซึ่งท่านหมายกล่าวไว้เช่นนั้น.
บทว่า **เอวํ วิมุจฺจมาโน ภนฺเต ภิกฺขุ ฉินฺเทยฺย** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุเมื่อน้อมใจไปอย่างนี้ พึงตัดโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ได้เหตุไรจักไม่ตัด.

บัดนี้ เมื่อจะทูลถามถึงมรรคผลสูงๆขึ้นไป ภิกษุนั้นจึงกราบทูลคำเป็นต้นว่า **กถํ ปน ภนฺเต** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น. บทว่า **อนนฺตรา** ได้แก่กาลอันเป็นลำดับ ซึ่งมีอยู่ ๒ อย่าง คือ กาลเป็นลำดับใกล้ ๑ กาลเป็นลำดับไกล ๑ วิปัสสนาชื่อว่า กาลเป็นลำดับใกล้ต่อมรรคไกลต่อผล ภิกษุหมายเอากาลเป็นลำดับนั้น จึงทูลถามว่า ข้าแต่-พระองค์ผู้เจริญ เมื่อภิกษุรู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร อรหัตตผลที่นับว่าความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ย่อมมีในลำดับแห่งวิปัสสนา. บทว่า

อตสิตาเย ได้แก่ ในฐานะอันไม่ควรสะดุ้งคือไม่ควรกลัว. บทว่า **ตาสํ อาปชฺชติ** แปลว่า ย่อมถึงความกลัว. บทว่า **ตาโส เหโส** ความว่า เพราะวิปัสสนาอย่างอ่อนที่เป็นไปอย่างนี้ว่า **โน จสฺสํ โน จ เม สิยา** นี้นั้นไม่สามารถจะยึดครองความรักในตนได้ ฉะนั้นปุถุชนผู้ไม่ได้สดับจึงชื่อว่า มีความสะดุ้ง เพราะเขาคิดว่า บัดนี้เราจักขาดสูญ เราจักไม่มีอะไรๆ จึงเห็นตนเสมือนตกไปในเหว เหมือนพราหมณ์คนหนึ่ง.

เล่ากันมาว่า **พระจูฬนาคเถระ**ผู้ทรงพระไตรปิฎก สวดพระธรรมเนื่องด้วยไตรลักษณ์อยู่ใต้โลหะปราสาท. ครั้งนั้น พราหมณ์คนหนึ่งกำลังยืนฟังธรรมอยู่ในที่แห่งหนึ่ง สังขารได้ปรากฏเป็นของว่างเปล่า. เขาเป็นเสมือนตกไปในเหว หนีออกจากที่นั้นทางประตูที่เปิดไว้ เข้าเรือนแล้วให้ลูกนอนบนอก กล่าวว่า พ่อ เมื่อเรานึกถึงลัทธิของตนเป็นอันฉิบหายแล้ว. บทว่า **น เหโส ภิกฺขุ ตาโส** ความว่า วิปัสสนาที่มีกำลังนั้นคือที่เป็นไปอย่างนั้น ย่อมไม่ชื่อว่าเป็นความสะดุ้งสำหรับพระอริยสาวกผู้ได้สดับ ความจริงเขามิได้คิดอย่างนี้ว่า เราจักขาดสูญหรือจักพินาศ แต่เขามีความคิดอย่างนี้ว่า สังขารทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นและย่อมดับไป.

จบ อรรถกถาอุทานสูตรที่ ๓

๔. ปริวัฏฏสูตร

ว่าด้วยการรู้อุปาทานขันธ์โดยเวียนรอบ ๔

[๑๑๒] **กรุงสาวัตถี.** ที่นั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน ?

คือ อุปาทานขันธ์คือรูป อุปาทานขันธ์คือเวทนา อุปาทานขันธ์คือสัญญา อุปาทานขันธ์คือสังขาร อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้ยิ่งซึ่งอุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ โดยเวียนรอบ ๔ ตามความเป็นจริง เพียงใด เราก็ยังไม่ปฏิญาณว่า เป็นผู้ตรัสรู้ชอบยิ่งซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณ อย่างยอดเยี่ยม ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เพียงนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล เรารู้ยิ่งซึ่งอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ โดยเวียนรอบ ๔ ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณว่า เป็นผู้ตรัสรู้ชอบยิ่งซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณ อย่างยอดเยี่ยม ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เวียนรอบ ๔ อย่างไร คือ เรารู้ยิ่งซึ่งรูป ความเกิดแห่งรูป ความดับแห่งรูป ปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งรูป รู้ยิ่งซึ่งเวทนา ฯลฯ รู้ยิ่งซึ่งสัญญา ฯลฯ รู้ยิ่งซึ่งสังขาร ฯลฯ รู้ยิ่งซึ่งวิญญาณ ความเกิดแห่งวิญญาณ ความดับแห่งวิญญาณ ปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ.

[๑๑๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็รูปเป็นไฉน. คือ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่ารูป ความเกิดขึ้นแห่งรูปย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร ความดับแห่งรูปย่อมมีเพราะความดับแห่งอาหาร อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งรูป ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยิ่งซึ่งรูปอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งความเกิดแห่งรูปอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งความดับแห่งรูปอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งรูปอย่างนี้ ปฏิบัติแล้วเพื่อ

ความหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับรูป สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยิ่งซึ่งรูปอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งความเกิดแห่งรูปอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งความดับแห่งรูปอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งข้อปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งรูปอย่างนี้ เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นรูป สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้มีกำลังสามารถเป็นของตน สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเป็นผู้มีกำลังสามารถเป็นของตน ความเวียนวนเพื่อปรากฏ ย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

[๑๑๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เวทนาเป็นไฉน เวทนา ๖ หมวดนี้ คือ เวทนาเกิดแต่จักษุสัมผัส เวทนาเกิดแต่โสตสัมผัส เวทนาเกิดแต่ชิวหาสัมผัส เวทนาเกิดแต่กายสัมผัส เวทนาเกิดแต่มโนสัมผัส ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าเวทนา ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา ย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความดับแห่งเวทนา ย่อมมีเพราะความดับแห่งผัสสะ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งเวทนา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยิ่งซึ่งเวทนาอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งความเกิดแห่งเวทนาอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งความดับแห่งเวทนาอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งเวทนาอย่างนี้ ปฏิบัติแล้วเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด

เพื่อความดับเวทนา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่า ย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยิ่งซึ่งเวทนาอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งความเกิดแห่งเวทนาอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งความดับแห่งเวทนาอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งข้อปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งเวทนาอย่างนี้ เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นเวทนา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้มีกำลังสามารถเป็นของตน สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเป็นผู้มีกำลังสามารถเป็นของตน ความเวียนวนเพื่อความปรากฏย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

[๑๑๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัญญาเป็นไฉน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัญญา ๖ หมวดนี้ คือ ความสำคัญในรูป ความสำคัญในเสียง ความสำคัญในกลิ่น ความสำคัญในรส ความสำคัญในโผฏฐัพพะ ความสำคัญในธรรมารมณ์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าสัญญา ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา ย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความดับแห่งสัญญาย่อมมีเพราะความดับแห่งผัสสะ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งสัญญา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยิ่งซึ่งสัญญาอย่างนี้ ฯลฯ ความวนเวียนเพื่อความปรากฏ ย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

[๑๑๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สังขารเป็นไฉน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เจตนา ๖ หมวดนี้ คือ รูปสัญเจตนา สัททสัญเจตนา

คันธสัญเจตนา รสสัญเจตนา โผฏฐัพพสัญเจตนา ธรรมสัญเจตนา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าสังขาร ความเกิดขึ้นแห่งสังขารย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความดับแห่งสังขารย่อมมีเพราะความดับแห่งผัสสะ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งสังขาร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ยิ่งซึ่งสังขารอย่างนี้ ฯลฯ ความวนเวียนเพื่อความปรากฏ ย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

[๑๑๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็วิญญาณเป็นไฉน ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณ ๖ หมวดนี้ คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าวิญญาณ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป ความดับแห่งวิญญาณย่อมมีเพราะความดับแห่งนามรูป อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ยิ่งซึ่งวิญญาณอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งเหตุเกิดแห่งวิญญาณอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งความดับแห่งวิญญาณอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งข้อปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งวิญญาณอย่างนี้ ปฏิบัติแล้วเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับวิญญาณ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยิ่งซึ่งวิญญาณอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งความเกิดแห่งวิญญาณอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่ง

ความดับแห่งวิญญาณอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งข้อปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งวิญญาณอย่างนี้ เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นวิญญาณ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้มีกำลังสามารถเป็นของตน สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเป็นผู้มีกำลังสามารถเป็นของตน ความวนเวียนเพื่อความปรากฏ ย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น.

จบ ปริวัฏฏสูตรที่ ๔

อรรถกถาอุปาทานปริวัฏฏสูตรที่ ๔

ใน**อุปาทานปริวัฏฏสูตรที่ ๔** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **จตุปริวฏฺฏํ** ได้แก่ความหมุนเวียน ๔ อย่าง ในขันธ์แต่ขันธ์. บทว่า **รูปี อพฺภญฺญาสึ** ความว่า ได้รู้ยิ่งว่า รูปเป็นทุกขสัจ. พึงทราบความด้วยอำนาจสัจจะ ๔ ในบททั้งปวง ด้วยประการฉะนี้. กพฬิงการาหารที่เป็นไปกับฉันทราคะ ชื่อว่า อาหาร ในคำว่า **อาหารสมุทยา** นี้. บทว่า **ปฏิปนฺนา** ได้แก่เป็นผู้ปฏิบัติตั้งต้นแต่ศีลจนถึงอรหัตตมรรค. บทว่า **คาธนฺติ** แปลว่า ตั้งอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเสขภูมิด้วยพระดำรัสมีประมาณเท่านี้ บัดนี้เมื่อจะตรัสอเสขภูมิ จึงตรัสคำมีอาทิว่า **เย จ โข เกจิ ภิกฺขเว** ดังนี้. บทว่า **สุวิมุตฺตา** ได้แก่พ้นด้วยดีด้วยอรหัตตมรรค. บทว่า เกพลิโน ได้แก่มีกำลังเป็นของตน คือมีกิจที่จะพึงทำ. บทว่า **วฏฺฏํ เตสํ นตฺถิ ปญฺญาปนาย** ความว่า สมณพราหมณ์ความปรากฏย่อมไม่มีแก่เขาเหล่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **วฏฺฏ**

ได้แก่เหตุ ความว่า เหตุเพื่อความปรากฏย่อมไม่มี ด้วยพระดำรัสเพียงเท่านี้ เป็นอันทรงแสดงวาระแห่งอเสขภูมิแล้ว.

จบ อรรถกถาอุปาทานปริวัฏฏสูตรที่ ๔

๕. สัตตัฏฐานสูตร

ว่าด้วยการรู้ขันธ์ ๕ โดยฐานะ

[๑๑๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **พระวิหารเชตวัน** อารามของท่าน**อนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี** ณ ที่นั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ ผู้เพ่งพินิจโดยวิธี ๓ ประการ เราเรียกว่ายอดบุรุษผู้เสร็จกิจอยู่จบพรหมจรรย์ ในธรรมวินัยนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ เป็นอย่างไร ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้ชัดซึ่งรูป เหตุเกิดแห่งรูป ความดับแห่งรูป ปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งรูป คุณแห่งรูป โทษแห่งรูป และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งรูป รู้ชัดเวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ เหตุเกิดแห่งวิญญาณ ความดับแห่งวิญญาณ ปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ คุณแห่งวิญญาณ โทษแห่งวิญญาณ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งวิญญาณ.

[๑๑๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็รูปเป็นไฉน ? มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เราเรียกว่ารูป ความเกิดขึ้นแห่งรูปย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร ความดับแห่งรูปย่อมมีเพราะความดับแห่งอาหาร อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งรูป ความสุขโสมนัสอาศัยรูปนี้เกิดขึ้น นี้เป็นคุณแห่งรูป รูปไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษแห่งรูป การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในรูปเสียได้ นี้เป็นอุบายเครื่องสลัดออกแห่งรูป ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยิ่งซึ่งรูป เหตุเกิดแห่งรูป ความดับแห่งรูป ปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งรูป คุณแห่งรูป โทษแห่งรูป และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งรูป อย่างนี้ๆแล้ว ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับรูป สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยิ่งซึ่งรูป เหตุเกิดแห่งรูป ความดับแห่งรูป ปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งรูป คุณแห่งรูป โทษแห่งรูป และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งรูป อย่างนี้ๆแล้ว หลุดพ้นไปเพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ความดับ (และ) เพราะไม่ถือมั่นรูป สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเป็นอันเสร็จกิจ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเสร็จกิจ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมไม่มีวัฏฏะเพื่อความปรากฏอีก.

[๑๒๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เวทนาเป็นไฉน ? เวทนา ๖ หมวด นี้ คือ เวทนาเกิดเพราะจักขุสัมผัส ฯลฯ เวทนาเกิดเพราะมโนสัมผัส

นี้เรียกว่าเวทนา ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา ย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความดับแห่งเวทนา ย่อมมีเพราะความดับแห่งผัสสะ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งเวทนา ฯลฯ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมไม่มีวัฏฏะเพื่อความปรากฏอีก.

[๑๒๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัญญาเป็นไฉน ? สัญญา ๖ หมวดนี้ คือ รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา ธรรมสัญญา นี้เรียกว่าสัญญา ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา ย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความดับแห่งสัญญาย่อมมีเพราะความดับแห่งผัสสะ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งสัญญา ฯลฯ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่มีวัฏฏะเพื่อความปรากฏอีก.

[๑๒๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารเป็นไฉน ? เจตนา ๖ หมวด นี้ คือ รูปสัญเจตนา ฯลฯ ธรรมสัญเจตนา นี้เรียกว่าสังขาร ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร ย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความดับแห่งสังขารย่อมมีเพราะความดับแห่งผัสสะ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งสังขาร ฯลฯ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่มีวัฏฏะเพื่อความปรากฏอีก.

[๑๒๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็วิญญาณเป็นไฉน ? วิญญาณ ๖ หมวดนี้ คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ นี้เรียกว่าวิญญาณ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ ย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป ความดับแห่งวิญญาณ

ย่อมมีเพราะความดับแห่งนามรูป อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ สุขโสมนัสอาศัยวิญญาณเกิดขึ้น นี้เป็นคุณแห่งวิญญาณ วิญญาณไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษแห่งวิญญาณ การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในวิญญาณ นี้เป็นความสลัดออกแห่งวิญญาณ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยิ่งซึ่งวิญญาณ เหตุเกิดแห่งวิญญาณ ความดับแห่งวิญญาณ ปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ คุณแห่งวิญญาณ โทษแห่งวิญญาณ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งวิญญาณอย่างนี้ๆแล้ว ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับวิญญาณ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยิ่งซึ่งวิญญาณ เหตุเกิดแห่งวิญญาณ ความดับแห่งวิญญาณ ปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ คุณแห่งวิญญาณ โทษแห่งวิญญาณ อุบายเครื่องสลัดออกแห่งวิญญาณ อย่างนี้ๆแล้ว หลุดพ้นไปเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นวิญญาณ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น หลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นเป็นอันเสร็จกิจแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเสร็จกิจแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมไม่มีวัฏฏะเพื่อความปรากฏอีก. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุย่อมเป็นผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ.

[๑๒๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้เพ่งพินิจโดยวิธี ๓ ประการ เป็นอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเพ่งพินิจโดยความ

เป็นธาตุประการหนึ่ง โดยความเป็นอายตนะประการหนึ่ง โดยเป็นปฏิจจสมุปบาทประการหนึ่ง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุย่อมเป็นผู้เพ่งพินิจโดยวิธี ๓ ประการ ภิกษุฉลาดในฐานะ ๗ ประการ ผู้เพ่งพินิจโดยวิธี ๓ ประการ เราเรียกว่า ยอดบุรุษ ผู้เสร็จกิจอยู่จบพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้.

จบ สัตตัฏฐานสูตรที่ ๕

อรรถกถาสัตตัฏฐานสูตรที่ ๕

ในสัตตัฏฐานสูตรที่ ๕ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สตฺตฏฺฐานกุสโล** ได้แก่ผู้ฉลาดในโอกาส ๗ ประการ. บทว่า **วุสิตวา** ได้แก่ผู้อยู่จบพรหมจรรย์. บทว่า **อตฺตมปริโส** ได้แก่บุรุษผู้ประเสริฐที่สุด. คำที่เหลือพึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในที่นี้นั่นแล. แต่พระสูตรนี้พึงทราบว่า ประกอบด้วยความเพลิดเพลินมาก และเป็นที่ตั้งแห่งความยั่วยวน เหมือนพระราชาชนะสงครามแล้ว สถาปนาเหล่าทหารที่ชนะสงครามไว้ในตำแหน่งสูง แล้วพระราชทานสักการะแก่ทหารเหล่านั้น เพราะเหตุไร ? เพราะพวกคนที่เหลือเห็นสักการะของทหารเหล่านั้น จักสำคัญเพื่อเป็นคนกล้าบ้าง ฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบำเพ็ญพระบารมีตลอดกาลหาประมาณมิได้ ทรงชนะกิเลสมาร ณ มหาโพธิมณฑล ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ประทับ นั่ง ณ พระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี เมื่อจะแสดงพระสูตรนี้ จึงยกพระขีณาสพขึ้นชมเชยสรรเสริญ เพราะเหตุไร ? เพราะเสขบุคคลที่เหลือ จักสำคัญพระอรหัตตผลว่า ควรบรรลุ ด้วยประการฉะนี้. พระสูตรนี้ พึงทราบว่า ประกอบด้วยความเพลิดเพลินมาก

เพราะพระองค์ทรงยกพระขีณาสพขึ้นสรรเสริญ พึงทราบว่า เป็นที่ตั้งแห่งความยั่วยวน เพราะพระเสขะทั้งหลายก็อยากได้.

ก็ในคำนี้ว่า **เอวํ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ สตฺตฏฺฐานกุสโล โหติ** นี้ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เทศนาจบลงด้วยการพิจารณามรรคจิต และผลจิตด้วยพระดำรัสเพียงเท่านี้ พระองค์ได้ตรัสพระดำรัสนี้ว่า **กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ติวิฐปปริกฺขี โหติ** อีกก็เพื่อทรงแสดงเหตุเป็นเครื่องอยู่ ๗ ประการของพระขีณาสพ อย่างนี้ว่า พระขีณาสพย่อมอยู่ด้วยเหตุเป็นเครื่องอยู่ ๗ ประการ ในอารมณ์ใด อารมณ์นั้นไม่ใช่เป็นสัตว์หรือบุคคล แต่เป็นเพียงธาตุเป็นต้นเท่านั้น และแสดงถึงอาคมนีย-ปฏิปทาว่า ในธรรมเหล่านี้ ธรรมนี้มาเพราะทำกรรม. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธาตุโส อุปปริกฺขติ** ความว่า เห็น คือตรวจดูโดยความเป็นธาตุ. แม้ในบททั้งสองที่เหลือ ก็นัยนี้แหละ.

จบ อรรถกถาสัตตัฏฐานสูตรที่ ๕

๖. พุทธสูตร

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าต่างกับภิกษุหลุดพ้นด้วยปัญญา

[๑๒๕] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าหลุดพ้นเพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นรูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ เทวดาและมนุษย์ต่างพากันเรียกว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ภิกษุผู้หลุดพ้นได้ด้วยปัญญา หลุดพ้นแล้วเพราะเบื่อหน่าย เพราะ

คลายกำหนัด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นรูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร....วิญญาณ เราเรียกว่า ผู้หลุดพ้นได้ด้วยปัญญา.

[๑๒๖] ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้นจะมีอะไรเป็นข้อแปลกกัน จะมีอะไรเป็นข้อประสงค์ที่ยิ่งกว่ากัน จะมีอะไรเป็นเหตุทำให้ต่างกัน ระหว่างพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า กับภิกษุผู้หลุดพ้นได้ด้วยปัญญา.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมี**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เป็นรากฐาน เป็นแบบฉบับ เป็นที่อิงอาศัย ขอประทานพระวโรกาส ขออรรถแห่งภาษิตนี้จง แจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเจ้าทีเดียวเถิด ภิกษุทั้งหลายได้สดับต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจักทรงจำไว้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคต-อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังทางที่ยังไม่เกิดให้เกิด ยังประชุมชนให้รู้จักมรรคที่ใครๆไม่รู้จัก บอกทางที่ยังไม่มีใครบอก เป็นผู้รู้จักทาง ประกาศทางให้ปรากฏ ฉลาดในทาง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สาวกทั้งหลาย ในบัดนี้ เป็นผู้ที่ดำเนินไปตามทาง เป็นผู้ตามมาในภายหลัง อันนี้แลเป็นข้อแปลกกัน อันนี้เป็นข้อประสงค์ยิ่งกว่ากัน อันนี้เป็นเหตุทำให้ต่างกัน ระหว่างพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า กับภิกษุผู้หลุดพ้นได้ด้วยปัญญา.

จบ พุทธสูตรที่ ๖

อรรถกถาพุทธสูตรที่ ๖

ในพุทธสูตรที่ ๖ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **โก อธิปฺปายโส** ความว่า อะไรเป็นความประสงค์ที่ยิ่งกว่ากัน. บทว่า **อนุปฺปนฺนสฺส** ความว่า จริงอยู่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปทรงให้มรรคจิตนี้เกิดขึ้น ถัดจากนั้น ศาสดาอื่นไม่อาจให้เกิดขึ้นได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่าทำมรรคจิตที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ด้วยประการฉะนี้. จริงอยู่ ในนครโรปัมมสูตร ทางเก่าเกิดในที่ที่ไม่มีร่องรอย ในที่นี้ชื่อว่ามรรคที่ยังไม่เกิดขึ้น เพราะอรรถว่ายังไม่เป็นไป. บทว่า **อสญฺชาตสฺส** เป็นไวพจน์ของบทว่า **อนุปฺปนฺนสฺส** นั่นเอง. บทว่า **อนกฺขาตสฺส** ได้แก่มิได้ตรัสไว้. ชื่อว่า **มัคคัญญู** เพราะรู้มรรคจิต. ชื่อว่า **มัคควิทู** เพราะทำมรรคจิตให้แจ่มแจ้ง คือให้ปรากฏ. ชื่อว่า **มัคคามัคคโกวิทะ** เพราะฉลาดในมรรคจิตและธรรมชาติมิใช่มรรคจิต. บทว่า **มคฺคานุคา** แปลว่า ไปตามมรรคจิต. บทว่า **ปจฺฉา สมนฺนาคตา** ความว่า เราถึงก่อน สาวกถึงภายหลัง.

จบ อรรถกถาพุทธสูตรที่ ๖

๗. ปัญจวัคคิยสูตร

ว่าด้วยอนัตตลักษณะ

[๑๒๗] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ ป่า **อิสปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ณ** ที่นั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสเรียกภิกษุเบญจวัคคีย์ ฯลฯ แล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปมิใช่ตัวตน ก็หากว่ารูปนี้จักเป็นตัวตนแล้วไซร้ รูปนี้ก็คงไม่เป็นไปเพื่อ

อาพาธ ทั้งยังจะได้ตามความปรารถนาในรูปว่า ขอรูปของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ก็เพราะเหตุที่รูปมิใช่ตัวตน ฉะนั้นรูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และไม่ได้ตามความปรารถนาในรูปว่า ขอรูปของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนามิใช่ตัวตน ก็หากเวทนานี้จักเป็นตัวตนแล้วไซร้ ก็คงไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ ทั้งยังจะได้ตามความปรารถนาว่า ขอเวทนาของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ก็เพราะเหตุที่เวทนามิใช่ตัวตน ฉะนั้น เวทนาจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และไม่ได้ตามความปรารถนาในเวทนาว่า ขอเวทนาของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัญญามิใช่ตัวตน ก็หากสัญญานี้จักเป็นตัวตนแล้วไซร้ ก็คงไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ ทั้งยังจะได้ตามความปรารถนาในสัญญาว่า ขอสัญญาของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ก็เพราะเหตุที่สัญญามิใช่ตัวตน ฉะนั้น สัญญาจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และไม่ได้ตามความปรารถนาในสัญญาว่า ขอสัญญาของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารมิใช่ตัวตน ก็หากสังขารนี้จักเป็นตัวตนแล้วไซร้ ก็คงไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ ทั้งยังจะได้ตามความปรารถนาในสังขารว่า ขอสังขารของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ก็เพราะเหตุที่สังขารมิใช่ตัวตน ฉะนั้น สังขารจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และไม่ได้ตามความปรารถนาในสังขารว่า ขอสังขารของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณมิใช่ตัวตน ก็หากวิญญาณนี้จักเป็นตัวตนแล้วไซร้ ก็คงไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ ทั้งยังจะได้ตามความปรารถนาในวิญญาณว่า ขอวิญญาณของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ก็เพราะเหตุที่วิญญาณมิใช่

ตัวตน ฉะนั้น วิญญาณจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และไม่ได้ตามความปรารถนาในวิญญาณว่า ขอวิญญาณของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย.

[๑๒๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นตัวตนของเรา ?

ภิ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นตัวตนของเรา ?

ภิ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๑๒๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแหละ รูปอย่างใด อย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ทั้งที่อยู่ไกลหรือใกล้ รูปทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา เวทนาอย่างใด อย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ฯลฯ ทั้งที่อยู่ไกลหรือใกล้ เวทนาทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ทั้งที่อยู่ไกลหรือใกล้ สัญญาทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ทั้งที่อยู่ไกลหรือใกล้ สังขารทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ทั้งที่อยู่ไกลหรือใกล้ วิญญาณทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา.

[๑๓๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า

ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส**อนัตตลักขณสูตร**นี้จบลงแล้ว ภิกษุเบญจวัคคีย์ต่างมีใจยินดี ชื่นชมพระภาษิตของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ก็แหละเมื่อ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**กำลังตรัสไวยากรณภาษิตนี้อยู่ ภิกษุเบญจวัคคีย์ ก็มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ถือมั่น.

จบ ปัญจวัคคิยสูตรที่ ๗

อรรถกถาปัญจวัคคิยสูตรที่ ๗

ใน**ปัญจวัคคิยสูตรที่ ๗** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปญฺจวคฺคิเย** ได้แก่นักบวช ๕ รูป มีพระอัญญาโกณฑัญญเถระเป็นต้น ซึ่งเป็นอุปัฏฐากเดิม. บทว่า **อามนฺเตสิ** ความว่า วันแรม ๕ ค่ำ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุปัญจวัคคีย์ผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผลตามลำดับ ตั้งแต่ทรงประกาศธรรมจักรในวันอาสาฬหปุณณมีว่า บัดนี้เราจักแสดงธรรมเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะแก่เธอทั้งหลาย. บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า ได้ตรัสคำนี้ คือ **อนัตตลักขณสูตร** ซึ่งเป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนตฺตา** ความว่า ชื่อว่าอนัตตา ด้วยเหตุ ๔ อย่างที่กล่าวแล้วในก่อน. เพราะเหตุไรพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มคำนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน. เพราะโดยฐานะเพียงเท่านี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอนัตตลักษณะเท่านั้น มิได้ตรัสอนิจจลักษณะและทุกขลักษณะ บัดนี้ ทรงแสดงลักษณะเหล่านั้น เพื่อรวมแสดงลักษณะทั้ง ๓ จึงทรงเริ่มคำนี้.

พึงทราบดังนี้. บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะขันธ์ ๕ เหล่านี้ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา. คำอธิบายอย่างพิสดารในคำว่า **ยงฺกิญฺ จิ รูปํ** เป็นต้น กล่าวไว้แล้วในขันธนิเทศ ตอนว่าด้วยปัญญาภาวนา ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค. คำที่เหลือในที่ทุกแห่ง พึงทราบตามทำนองที่กล่าวแล้วนั่นแล ก็ในพระสูตรนี้ ท่านกล่าวอนัตตลักษณะเท่านั้นแล.

จบ อรรถกถาปัญจวัคคิยสูตรที่ ๗

๘. มหาลิสูตร

ว่าด้วยเหตุปัจจัยแห่งความบริสุทธิ์

[๑๓๑] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี** ครั้งนั้นแล **เจ้ามหาลีลิจฉวี**ได้เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ **ท่านปูรณกัสสป**พูดอย่างนี้ว่า เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ย่อมเศร้าหมองเอง เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ย่อมบริสุทธิ์เอง ในข้อนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสอย่างไร **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า ดูก่อน**มหาลิ** เหตุมี ปัจจัยมี เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย ย่อมเศร้าหมอง เหตุมี ปัจจัยมี เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย ย่อมบริสุทธิ์.

ม. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เหตุปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองของสัตว์เป็นไฉน สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย ย่อมเศร้าหมองอย่างไร.

พ. ดูก่อน**มหาลิ** ก็หากรูปนี้จะเป็นทุกข์ถ่ายเดียว รังแต่ทุกข์ตามสนอง หยั่งลงสู่ความทุกข์ มิได้ประกอบด้วยสุขบ้างแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงกำหนัดในรูป ก็เพราะรูปเป็นสุข สุขตามสนอง หยั่งลงสู่ความสุข มิได้ประกอบด้วยทุกข์เสมอไป ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงกำหนัดในรูป เพราะกำหนัดจึงถูกประกอบเข้าไว้ เพราะถูกประกอบจึงเศร้าหมอง ดูก่อน**มหาลิ** แม้ข้อนี้ก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย จึงเศร้าหมอง แม้ด้วยอาการอย่างนี้ ดูก่อน**มหาลิ** ก็หากเวทนานี้เป็นทุกข์ถ่ายเดียว ฯลฯ ก็หากสัญญานี้เป็นทุกข์ถ่ายเดียว ฯลฯ ก็หากสังขารนี้เป็นทุกข์ถ่ายเดียว ฯลฯ ก็หากวิญญาณนี้เป็นทุกข์ถ่ายเดียว รังแต่ทุกข์ตามสนอง หยั่งลงสู่ความทุกข์ มิได้ประกอบด้วยสุขบ้างแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงกำหนัดในวิญญาณ ก็เพราะวิญญาณเป็นสุข สุขตามสนอง หยั่งลงสู่ความสุข มิได้ประกอบด้วยทุกข์เสมอไป ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงกำหนัดในวิญญาณ เพราะกำหนัด จึงถูกประกอบเข้าไว้ เพราะถูกประกอบ จึงเศร้าหมอง ดูก่อน**มหาลิ** แม้ข้อนี้แลก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย จึงเศร้าหมอง แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

[๑๓๒] ม. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ส่วนเหตุปัจจัยเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์เป็นไฉน สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย ย่อมบริสุทธิ์ได้อย่างไร.

พ. ดูก่อน**มหาลิ** ก็หากว่ารูปนี้จักเป็นสุขถ่ายเดียว สุขตามสนอง หยั่งลงสู่ความสุข มิได้ประกอบด้วยทุกข์บ้างแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงเบื่อหน่ายในรูป ก็เพราะรูปเป็นทุกข์ ทุกข์ตามสนอง หยั่งลงสู่

ความทุกข์ มิได้ประกอบด้วยสุขเสมอไป ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึง เบื่อหน่ายในรูป เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จึงบริสุทธิ์ แม้ข้อนี้แล ก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย จึงบริสุทธิ์ แม้ด้วยอาการอย่างนี้ ดูก่อน **มหาลิ** ก็หากว่าเวทนาเป็นสุขถ่ายเดียว ฯลฯ สัญญาเป็นสุขถ่ายเดียว ฯลฯ สังขารเป็นสุขถ่ายเดียว ฯลฯ วิญญาณเป็นสุขถ่ายเดียว สุขตามสนอง หยั่งลงสู่ความสุข มิได้ประกอบด้วยทุกข์บ้างแล้วไซร้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงเบื่อหน่ายในวิญญาณ ก็เพราะวิญญาณเป็นทุกข์ ทุกข์ตามสนอง หยั่งลงสู่ความทุกข์ มิได้ประกอบด้วยสุขเสมอไป ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจึงบริสุทธิ์ แม้ข้อนี้แล ก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ สัตว์ทั้งหลายมีเหตุ มีปัจจัย จึงบริสุทธิ์ แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

จบ มหาลิสูตรที่ ๘

อรรถกถามหาลิสูตรที่ ๘

ใน**มหาลิสูตรที่ ๘** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

คำว่า **เอกนฺตทุกฺขํ** เป็นต้น มีนัยดังกล่าวแล้วในธาตุสังยุตนั่นแล.

จบ อรรถกถามหาลิสูตรที่ ๘

๙. อาทิตตสูตร

ว่าด้วยความเป็นของร้อนแห่งขันธ์ ๕

[๑๓๓] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณร้อนนัก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อาทิตตสูตรที่ ๙

อรรถกถาอาทิตตสูตรที่ ๙

ใน**อาทิตตสูตรที่ ๙** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อาทิตฺตํ** ความว่า ร้อนนัก คือลุกโพลงด้วยไฟ ๑๑ อย่าง ในพระสูตรทั้งสองนี้ ตรัสทุกขลักษณะเท่านั้น

จบ อรรถกถาอาทิตตสูตรที่ ๙

๑๐. นิรุตติปถสูตร

ว่าด้วยวิถีทางแห่งนิรุตติ ๓ ประการ

[๑๓๔] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ได้ตรัสว่า ก่อนภิกษุทั้งหลาย วิถีทาง ๓ ประการ คือ หลักภาษา ชื่อ และบัญญัติ นี้ไม่ถูกทอดทิ้ง และยังไม่เคยถูกทอดทิ้ง ย่อมไม่ถูกทอดทิ้ง จักไม่ถูกทอดทิ้ง อันสมณพราหมณ์ผู้วิญญูชนไม่คัดค้านแล้ว ๓ ประการเป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การนับรูปที่ผ่านพ้นไปแล้ว ดับแล้ว แปรปรวนไปแล้ว ว่าได้มีแล้ว การให้ชื่อรูปนั้นว่า ได้มีแล้ว การบัญญัติรูปนั้นว่า ได้มีแล้ว รูปนั้นไม่นับว่า มีอยู่ ไม่นับว่า จักมี การนับเวทนาที่ผ่านพ้นไปแล้ว ดับแล้ว แปรปรวนไปแล้วว่า ได้มีแล้ว การให้ชื่อเวทนานั้นว่า ได้มีแล้ว การบัญญัติเวทนานั้นว่า ได้มีแล้ว เวทนานั้นไม่นับว่า มีอยู่ ไม่นับว่า จักมี การนับสัญญาที่ผ่านพ้นไปแล้ว ดับแล้ว แปรปรวนไปแล้วว่า ได้มีแล้ว การให้ชื่อสัญญานั้นว่า ได้มีแล้ว การบัญญัติสัญญานั้นว่า ได้มีแล้ว สัญญานั้นไม่นับว่า มีอยู่ ไม่นับว่า จักมี การนับสังขารที่ผ่านพ้นไปแล้ว ดับแล้ว แปรปรวนไปแล้วว่า ได้มีแล้ว การให้ชื่อสังขารนั้นว่า ได้มีแล้ว การบัญญัติสังขารนั้นว่า ได้มีแล้ว สังขารเหล่านั้นไม่นับว่า มีอยู่ ไม่นับว่า จักมี การนับวิญญาณที่ผ่านพ้นไปแล้ว ดับแล้ว แปรปรวนไปแล้วว่า ได้มีแล้ว การให้ชื่อวิญญาณนั้นว่า ได้มีแล้ว การบัญญัติวิญญาณนั้นว่า ได้มีแล้ว วิญญาณนั้นไม่นับว่า มีอยู่ ไม่นับว่า จักมี.

[๑๓๕] การนับรูปที่ยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏว่า จักมี การให้ชื่อรูปเช่นนี้ว่า จักมี และการบัญญัติรูปเช่นนั้นว่า จักมี รูปนั้นไม่นับว่า

มีอยู่ ไม่นับว่า มีแล้ว การนับเวทนาที่ยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏว่า จักมี การให้ชื่อเวทนาเช่นนั้นว่า จักมี และการบัญญัติเวทนาเช่นนั้นว่า จักมี เวทนานั้นไม่นับว่า มีอยู่ ไม่นับว่า มีแล้ว การนับสัญญาที่ยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏว่า จักมี การให้ชื่อสัญญาเช่นนั้นว่า จักมี และการบัญญัติสัญญาเช่นนั้นว่า จักมี สัญญานั้นไม่นับว่า มีอยู่ ไม่นับว่า มีแล้ว การนับสังขารที่ยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏว่าจักมี การให้ชื่อสังขารเช่นนั้นว่า จักมี และการบัญญัติสังขารเช่นนั้นว่า จักมี สังขารเหล่านั้นไม่นับว่า มีอยู่ ไม่นับว่า มีแล้ว การนับวิญญาณที่ยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏว่า จักมี การให้ชื่อวิญญาณเช่นนั้นว่า จักมี และการบัญญัติวิญญาณเช่นนั้นว่า จักมี วิญญาณนั้นไม่นับว่า มีอยู่ ไม่นับว่า มีแล้ว.

[๑๓๖] การนับรูปที่เกิดแล้ว ปรากฏแล้วว่า มีอยู่ การให้ชื่อรูปนั้นว่า มีอยู่ และการบัญญัติรูปเช่นนั้นว่า มีอยู่ รูปนั้นไม่นับว่า มีแล้ว ไม่นับว่า จักมี การนับเวทนาที่เกิดแล้ว ปรากฏแล้วว่า มีอยู่ การให้ชื่อเวทนาเช่นนั้นว่า มีอยู่ และการบัญญัติเวทนาเช่นนั้นว่า มีอยู่ เวทนานั้นไม่นับว่า มีแล้ว ไม่นับว่า จักมี การนับสัญญาที่เกิดแล้ว ปรากฏแล้วว่า มีอยู่ การให้ชื่อสัญญาเช่นนั้นว่า มีอยู่ และการบัญญัติสัญญาเช่นนั้นว่า มีอยู่ สัญญานั้นไม่นับว่า มีแล้ว ไม่นับว่า จักมี การนับสังขารที่เกิดแล้ว ปรากฏแล้วว่า มีอยู่ การให้ชื่อสังขารเช่นนั้นว่า มีอยู่ และการบัญญัติสังขารเช่นนั้นว่า มีอยู่ สังขารเหล่านั้นไม่นับว่า มีแล้ว ไม่นับว่า จักมี การนับวิญญาณที่เกิดแล้ว ปรากฏแล้วว่า มีอยู่ การให้ชื่อวิญญาณเช่นนั้นว่า มีอยู่ และการบัญญัติวิญญาณเช่นนั้นว่า มีอยู่ วิญญาณนั้นไม่นับว่า มีแล้ว ไม่นับว่าจักมี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิถีทาง ๓ ประการ คือ หลักภาษา การตั้งชื่อ และ

บัญญัติ เหล่านี้แล ไม่ถูกทอดทิ้งแล้ว ยังไม่เคยถูกทอดทิ้ง ย่อมไม่ถูกทอดทิ้ง จักไม่ถูกทอดทิ้ง อันสมณพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูชนไม่คัดค้านแล้ว.

[๑๓๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ชนชาว**อุกกลชนบท** กับชนชาว**วัสสโคตรภัญญโคตร**ทั้งสองนั้น ล้วนพูดว่าไม่มีเหตุ บุญบาปที่ทำไปแล้วไม่เป็นอันทำ ทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล ก็ได้สำคัญวิถีทาง ๓ ประการนี้ คือ หลักภาษา การตั้งชื่อ และข้อบัญญัติว่า ไม่ควรติ ไม่ควรคัดค้านข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะกลัวถูกนินทา กลัวกระทบกระทั่ง กลัวใส่โทษ และกลัวจะต่อความยาว.

จบ นิรุตติปถสูตรที่ ๑๐

จบ อุปายวรรคที่ ๑

อรรถกถานิรุตติปถสูตรที่ ๑๐

ใน**นิรุตติปถสูตรที่ ๑๐** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

ภาษานั่นแหละ ชื่อว่า **ทางภาษา** อีกอย่างหนึ่ง ภาษานั้น ๆ ด้วยชื่อว่า **ปถะ** เพราะเป็นทางแห่งเนื้อความที่พึงรู้แจ้งด้วยอำนาจภาษาด้วยเหตุนั้นจึงชื่อว่า **นิรุตติปถะ.** แม้ในสองบทที่เหลือก็นัยนี้แหละ. อนึ่ง บททั้งสามเหล่านี้ พึงทราบว่าเป็นไวพจน์ของกันและกันทั้งนั้น. บทว่า **อสงฺกิณฺณา** ความว่า ไม่ถูกทอดทิ้ง คือไม่ถูกกล่าวว่า จะเป็นประโยชน์อะไรด้วยทางเหล่านี้ แล้วทิ้งเสีย. บทว่า **อสงฺกิณฺณปุพฺพา** ความว่า ไม่เคยถูกทอดทิ้งแม้ในอดีต. บทว่า **น สงฺกิยนฺติ** ความว่า แม้ในบัดนี้ก็ไม่ถูกทอดทิ้งว่า ประโยชน์อะไรด้วยทางเหล่านี้. บทว่า **น สงฺกิยิสฺสนฺติ** ความว่า แม้ในอนาคตก็จักไม่ถูกทอดทิ้ง. บทว่า **อปฺปฏิกุฏฺฐา** ได้แก่ไม่ห้ามแล้ว. บทว่า **อตีตํ** ได้แก่ก้าวล่วงสภาวะของตน

หรือภวังคจิตนั่นแหละ. บทว่า **นิรุทฺธ** ความว่า ไม่ล่วงเลยส่วนอื่น ดับคือเข้าไปสงบในที่นั้นเอง. บทว่า **วิปริณตฺ** ได้แก่ถึงความแปรปรวน คือพินาศไป. บทว่า **อชาตฺ** แปลว่า ไม่เกิดขึ้น. บทว่า **อปาตุภูตฺ** ได้แก่ ไม่ตั้งอยู่โดยปรกติ.

บทว่า **อุกฺกลา** ได้แก่ผู้อยู่ในอุกกลชนบท. บทว่า **วสฺสภญฺญา** ได้แก่วัสสโคตรและภัญญโคตร. ชนทั้งสองพวกนั้นยึดถือทิฏฐิเป็นมูล. ในบทว่า **อเหตุกวาทา** เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ชื่อว่า **อเหตุกวาทา** เพราะถือว่า เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี ชื่อว่า **อกิริยวาทา** เพราะถือว่า เมื่อบุคคลทำ บาปชื่อว่าไม่เป็นอันทำ เป็นต้น ชื่อว่า **นัตถิกวาทา** เพราะถือว่า ทานที่ให้แล้ว ไม่มีผล เป็นต้น. ในข้อนั้น มีชนอยู่ ๒ พวก มีทิฏฐิอยู่ ๓ อย่าง แต่มิใช่พวกหนึ่ง ๆ มีทิฏฐิ พวกละทิฏฐิครึ่ง ในข้อนี้ พวกหนึ่ง ๆ พึงทราบว่า ทำทิฏฐิทั้งสามให้เกิด เหมือนภิกษุรูปหนึ่ง ทำฌานทั้ง ๔ ให้เกิดขึ้นตามลำดับ. เมื่อบุคคลรำพึงยินดีเพลิดเพลินอยู่ บ่อย ๆ ว่า เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี ความเห็นของเขาย่อมเป็นเหมือนยินดี ในฌาน เหมือนมรรคทัสสนะ เขาหยั่งลงสู่ความกำหนดว่าเป็น มิจฉาทิฏฐิ. เขาถูกเรียกว่าเป็นผู้มีธรรมฝ่ายดำอย่างแท้จริง. ในฐานะ แม้เหล่านี้ คือเมื่อบุคคลทำ บาปไม่ชื่อว่าเป็นอันทำ ทานที่ให้แล้ว ย่อมไม่มีผล มิจฉาทิฏฐิกบุคคลย่อมหยั่งลงสู่ความกำหนดว่าเป็น มิจฉาทิฏฐิ เหมือนหยั่งลงในอเหตุกทิฏฐิ ฉะนั้น.

ในคำว่า **น ครหิตพฺพ น ปฏิกุโกสิตพฺพ อมญฺญิสุ** นี้มีวินิจฉัย ดังต่อไปนี้ เมื่อบุคคลกล่าวว่าสิ่งที่ชื่อว่าอดีตก็คงเป็นอดีต สิ่งที่เป็น อดีตนี้ เป็นอนาคตก็ได้ เป็นปัจจุบันก็ได้ ชื่อว่าย่อมติเตียน. ครั้นเห็นโทษ ในทิฏฐินั้นแล้ว เมื่อจะกล่าวว่า ประโยชน์อะไรด้วยสิ่งที่เราติเตียนนี้

ชื่อว่าย่อมคัดค้าน. ก็พวกยึดถือทิฏฐิผู้ถูกเรียกว่าเป็นผู้มีธรรมฝ่ายดำอย่างแท้จริง แม้เหล่านั้นสำคัญทางภาษาเหล่านี้ว่าไม่ควรติเตียน ไม่ควรคัดค้าน แต่กล่าวสิ่งที่เป็นอดีตว่าคงเป็นอดีต สิ่งที่เป็นอนาคตว่าคงเป็นอนาคต สิ่งที่เป็นปัจจุบันว่าคงเป็นปัจจุบันอยู่นั่นเอง. บทว่า **นินฺทาพฺยาโรสอุปารมฺภยา** ความว่า เพราะกลัวแต่การนินทา เพราะกลัวแต่การเสียดสี เพราะกลัวแต่การใส่โทษ และเพราะกลัวแต่การติเตียน จากสำนักของวิญญูชนทั้งหลาย. ในพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบัญญัติขันธ์ที่เป็นไปในภูมิ ๔ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบ อรรถกถานิรุตติปถสูตรที่ ๑๐

จบ อุปายวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อุปายสูตร ๒. พีชสูตร ๓. อุทานสูตร ๔. ปริวัฏฏสูตร ๕. สัตตัฏฐานสูตร ๖. พุทธสูตร ๗. ปัญจวัคคิยสูตร ๘. มหาลิสูตร ๙. อาทิตตสูตร ๑๐. นิรุตติปถสูตร.

อรหันตวรรคที่ ๒

๑. อุปาทิยสูตร

ว่าด้วยการถูกมารผูกมัดเพราะถือมั่น

[๑๓๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่าน**อนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี** ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดประทานพระวโรกาสแสดงพระธรรมเทศนาโดยสังเขปแก่ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว เป็นผู้ผู้เดียวหลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมั่นคงอยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ เมื่อบุคคลยังถูกตัณหามานะทิฏฐิยึดไว้ ก็ต้องถูกมารมัดไว้ เมื่อไม่ถูกยึด จึงหลุดพ้นจากมาร.

ภิ. ข้าแต่**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ข้าพระองค์ทราบแล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์ทราบแล้ว.

พ. ดูก่อนภิกษุ ก็เธอรู้ซึ้งถึงอรรถแห่งคำที่กล่าวแล้วอย่างย่อโดยพิสดารได้อย่างไรเล่า.

ภิ. ข้าแต่พระองค์เจริญ เมื่อบุคคลยังยึดรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณมั่นอยู่ ก็ต้องถูกมารมัดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นจึงหลุดพ้นจากมาร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์รู้ซึ้งถึงอรรถ

แห่งพระดำรัสที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้แล.

พ. ดีแล้ว ๆ ภิกษุ เธอรู้ซึ้งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างดีแล้ว ดูก่อนภิกษุ บุคคลยังยึดรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณมั่นอยู่ ก็ต้องถูกมารมัดไว้ เมื่อไม่ถูกยึด จึงหลุดพ้นจากมาร เธอพึงทราบอรรถแห่งคำนี้ที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้เถิด.

[๑๓๙] ครั้งนั้นแล. ภิกษุรูปนั้นเพลิดเพลิน อนุโมทนาพระภาษิตของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ลุกจากอาสนะ ถวายบังคม กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป ครั้งนั้นแล เธอเป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมั่นคงอยู่ ไม่นานเท่าไร ก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิต โดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ก็ภิกษุรูปนั้นได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ อุปาทิยสูตรที่ ๑

อรหันตวรรคที่ ๒

อรรถกถาอุปาทิยสูตรที่ ๑

ใน**อุปาทิยสูตรที่ ๑ อรหันตวรรค** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อุปาทิยมาโน** ได้แก่ ถูกตัณหามานะและทิฏฐิยึด. บทว่า

พนฺโธ มารสฺส ได้แก่ ชื่อว่าจกบ่วงมารมัดไว้. บทว่า **มุตฺโต ปาปิมโต** ได้แก่ เป็นอันชื่อว่าพ้นแล้วจากบ่วงแห่งมารผู้มีบาป.

จบ อรรถกถาอุปทิยสูตรที่ ๑

๒. มัญญมานสูตร

ว่าด้วยการถูกมารผูกมัดเพราะสำคัญในขันธ์ ๕

[๑๔๐] **กรุงสาวัตถี.** ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**โปรดประทานพระวโรกาส โปรดแสดงพระธรรมเทศนาโดยสังเขปแก่ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว เป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมั่นคง อยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ เมื่อบุคคลยังมัวสำคัญอยู่ ก็ต้องถูกมารมัดไว้ เมื่อไม่สำคัญ จึงหลุดพ้นจากบ่วงมาร.

ภิ. ข้าแต่**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ข้าพระองค์ทราบแล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์ทราบแล้ว.

พ. ดูก่อนภิกษุ ก็เธอรู้ซึ้งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อโดยพิสดารได้อย่างไรเล่า.

ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลสำคัญรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณอยู่ ก็ต้องถูกมารมัดไว้ เมื่อไม่สำคัญ จึงหลุดพ้นจากบ่วงมาร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์รู้ซึ้งถึงอรรถแห่งพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้แล.

พ. ดีแล้ว ๆ ภิกษุ เธอรู้ซึ้งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างดีแล้ว ดูก่อนภิกษุ เมื่อบุคคลสำคัญ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณอยู่ ก็ต้องถูกมารมัดไว้ เมื่อไม่สำคัญ จึงหลุดพ้นจากบ่วงมาร เธอพึงทราบอรรถแห่งคำนี้ที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้เถิด.

ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปนั้นเพลิดเพลิน อนุโมทนาพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าลุกจากอาสนะ ถวายบังคม กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป ครั้งนั้นแล เธอเป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมั่นคงอยู่ ไม่นานเท่าไร ก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ก็ภิกษุรูปนั้นได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ มัญญมานสูตรที่ ๒

อรรถกถามัญญมานสูตรที่ ๒

ใน**มัญญมานสูตรที่ ๒** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **มญฺญมาโน** ได้แก่ สำคัญด้วยตัณหามานะและทิฏฐิ.

จบ อรรถกถามัญญมานสูตรที่ ๒

๓. อภินันทมานสูตร

ว่าด้วยการถูกมารผูกมัดเพราะมัวเพลิดเพลิน

[๑๔๑] **กรุงสาวัตถี.** ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**โปรดประทานพระวโรกาส โปรดแสดงพระธรรมเทศนาโดยสังเขปแก่ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว ฯลฯ มีใจมั่นคงอยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลเมื่อยังมัวเพลิดเพลินอยู่ ก็ต้องถูกมารมัดไว้ เมื่อไม่เพลิดเพลิน จึงพ้นจากบ่วงมารได้.

ภิ. ข้าแต่**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ข้าพระองค์ทราบแล้ว ข้าแต่**พระสุคต** ข้าพระองค์ทราบแล้ว.

พ. ดูก่อนภิกษุ ก็เธอรู้ซึ้งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อโดยพิสดารได้อย่างไรเล่า.

ภิ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลเมื่อยังมัวเพลิดเพลินรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณอยู่ ก็ต้องถูกมารมัดไว้ เมื่อไม่เพลิดเพลิน จึงพ้นจากบ่วงมารได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์รู้ซึ้งถึงอรรถแห่งพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างย่อโดยพิสดารอย่างนี้แล.

พ. ดีแล้ว ๆ ภิกษุ เธอรู้ซึ้งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างดีแล้ว ดูก่อนภิกษุ บุคคลเมื่อเพลิดเพลินรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณอยู่ ก็ต้องถูกมารมัด

ไว้ เมื่อไม่เพลิดเพลิน จึงหลุดพ้นจากบ่วงมาร เธอพึงทราบอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้เถิด.

ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปนั้นเพลิดเพลิน อนุโมทนาพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าลุกจากอาสนะ ถวายบังคม กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป ครั้งนั้นแล เธอเป็นผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมั่นคงอยู่ ไม่นานเท่าไร ก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ก็ภิกษุรูปนั้นได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ อภินันทมานสูตรที่ ๓

อรรถกถาอภินนทมานสูตรที่ ๓

ใน**อภินันทมานสูตรที่ ๓** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อภินนฺทมาโน** ได้แก่ เพลิดเพลินด้วยตัณหา มานะและทิฏฐินั่นแหละ.

จบ อรรถกถาอภินันทมานสูตรที่ ๓

๔. อนิจจสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจในสิ่งเป็นอนิจจัง

[๑๔๒] **กรุงสาวัตถี.** ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

ครั้นแล้วได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**โปรดประทานพระวโรกาส โปรดแสดงพระธรรมเทศนา โดยสังเขปแก่ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว ฯลฯ มีใจมั่นคงอยู่เถิด.

พ. ดูก่อนภิกษุ สิ่งใดแลเป็นของไม่เที่ยง เธอควรละความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

ภิ. ข้าแต่**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ข้าพระองค์ทราบแล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์ทราบแล้ว.

พ. ดูก่อนภิกษุ ก็เธอรู้ซึ้งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารได้อย่างไรเล่า.

ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นของไม่เที่ยง ข้าพระองค์ควรละความพอใจในสิ่งนั้น ๆ เสีย ข้าพระองค์รู้ซึ้งถึงอรรถแห่งพระดำรัสที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้แล.

พ. ดีแล้ว ๆ ภิกษุ เธอรู้ซึ้งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างดีแล้ว ดูก่อนภิกษุ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นของไม่เที่ยง ควรละความพอใจในสิ่งนั้น ๆ เสีย เธอพึงทราบอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้เถิด ฯลฯ ก็ภิกษุรูปนั้นได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ อนิจจสูตรที่ ๔

อรรถกถาอนิจจสูตรที่ ๔

ใน**อนิจจสูตรที่ ๔** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ฉนฺโท** ได้แก่ ความพอใจด้วยอำนาจตัณหา.

จบ อรรถกถาอนิจจสูตรที่ ๔

๕. ทุกขสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจในสิ่งที่เป็นทุกข์

[๑๔๓] **กรุงสาวัตถี** ฯลฯ ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้า**พระผู้มี-พระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**โปรดประทานพระวโรกาส โปรดแสดงพระธรรมเทศนาโดยสังเขปแก่ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว ฯลฯ มีใจมั่นคงอยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ สิ่งใดแลเป็นทุกข์ เธอควรละความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

ภิ. ข้าแต่**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ข้าพระองค์ทราบแล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์ทราบแล้ว.

พ. ดูก่อนภิกษุ ก็เธอรู้ซึ้งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารได้อย่างไรเล่า ?

ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นทุกข์ ข้าพระองค์ควรละความพอใจในสิ่งนั้น ๆ เสีย

ข้าพระองค์รู้ซึ้งถึงอรรถแห่งพระดำรัสที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้แล.

พ. ดีแล้ว ๆ ภิกษุ เธอรู้ซึ้งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างดีแล้ว ดูก่อนภิกษุ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นทุกข์ ควรละความพอใจในสิ่งนั้น ๆ เสีย เธอพึงทราบอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้ เถิด ฯลฯ ภิกษุรูปนั้นได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ ทุกขสูตรที่ ๕

๖. อนัตตสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจในสิ่งเป็นอนัตตา

[๑๔๔] **กรุงสาวัตถี.** ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**โปรดประทานพระวโรกาส โปรดแสดงพระธรรมเทศนาโดยสังเขปแก่ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว ฯลฯ มีใจมั่นคงอยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ ธรรมใดแลเป็นอนัตตา เธอควรละความพอใจในธรรมนั้นเสีย.

ภิ. ข้าแต่**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ข้าพระองค์ทราบแล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์ทราบแล้ว.

พ. ดูก่อนภิกษุ ก็เธอรู้ซึ้งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารได้อย่างไรเล่า.

ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นอนัตตา ข้าพระองค์ควรละความพอใจในสิ่งนั้น ๆ เสีย ข้าพระองค์รู้ซึ้งถึงอรรถแห่งพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้แล.

พ. ดีแล้ว ๆ ภิกษุ เธอรู้ซึ้งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างดีแล้ว ดูก่อนภิกษุ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นอนัตตา ควรละความพอใจในธรรมนั้น ๆ เสีย เธอพึงทราบอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้เถิด ฯลฯ ภิกษุนั้นได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ อนัตตสูตรที่ ๖

อรรถกถาทุกขสูตรที่ ๕ - อนัตตสูตรที่ ๖

แม้ในทุกขสูตรที่ ๕ และอนัตตสูตรที่ ๖ ก็นัยนี้เหมือนกัน.

จบ อรรถกถาทุกขสูตรที่ ๕ - อนัตตสูตรที่ ๖

๗. อนัตตนิยสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจในสิ่งมิใช่ของตน

[๑๔๕] **กรุงสาวัตถี.** ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ. ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

ขอ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**โปรดประทานพระวโรกาส โปรดแสดงพระธรรมเทศนาโดยสังเขปแก่ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว ฯลฯ มีใจมั่นคงอยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ สิ่งใดแลมิใช่เป็นของตน เธอควรละความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

ภิ. ข้าแต่**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ข้าพระองค์ทราบแล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์ทราบแล้ว.

พ. ดูก่อนภิกษุ ก็เธอรู้ซึ้งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารได้อย่างไรเล่า.

ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ มิใช่เป็นของตน ข้าพระองค์ควรละความพอใจในสภาวะนั้นๆ เสีย ข้าพระองค์รู้ซึ้งถึงอรรถแห่งพระดำรัสที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้แล.

พ. ดีแล้ว ๆ ภิกษุ เธอรู้ซึ้งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวอย่างย่อโดยพิสดารอย่างดีแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ มิใช่เป็นของตน ควรละความพอใจในสภาวะนั้น ๆ เสีย เธอพึงทราบอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้ เถิด ฯลฯ ภิกษุรูปนั้นได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ อนัตตนิยสูตรที่ ๗

อรรถกถาอนัตตนิยสูตรที่ ๗

ในอ**นัตตนิยสูตรที่ ๗** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อนตฺตนิยํ** ได้แก่ มิใช่ของของตน อธิบายว่า สูญจากความเป็นบริขารของตน.

จบ อรรถกถาอนัตตนิยสูตรที่ ๗

๗. รชนิยสัณฐิตสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจในสิ่งจูงใจให้กำหนัด

[๑๔๖] **กรุงสาวัตถี.** ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**โปรดประทานพระวโรกาสโปรดแสดงพระธรรมเทศนาโดยสังเขปแก่ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์ได้สดับแล้ว ฯลฯ มีใจมั่นคงอยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ สิ่งใดแลจูงใจให้กำหนัด เธอควรละความพอใจในสิ่งนั้นเสีย

ภิ. ข้าแต่**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ข้าพระองค์ทราบแล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์ทราบแล้ว.

พ. ดูก่อนภิกษุ ก็เธอรู้ซึ้งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารได้อย่างไรเล่า.

ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ล้วนจูงใจให้กำหนัด ข้าพระองค์ควรละความพอใจในสิ่งนั้น ๆ

เสีย ข้าพระองค์รู้ซึ้งถึงอรรถแห่งพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้แล.

พ. ดีแล้ว ๆ ภิกษุ เธอรู้ซึ้งถึงอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างดีแล้ว ดูก่อนภิกษุ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณแล้ว ล้วนจูงใจให้กำหนัด ควรละความพอใจในสิ่งนั้น ๆ เสีย เธอพึงทราบอรรถแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อ โดยพิสดารอย่างนี้เถิด ฯลฯ ภิกษุรูปนั้นได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ รชนิยสัณฐิตสูตรที่ ๘

อรรถกถารชนิยสัณฐิตสูตรที่ ๘

ใน**รชนียสัณฐิตสูตรที่ ๘** มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **รชนียสณฺิตา** ได้แก่ ตั้งอยู่โดยอาการอันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี อธิบายว่า ตั้งอยู่โดยความเป็นปัจจัยแห่งราคะ.

จบ อรรถกถารชนิยสัณฐิตสูตรที่ ๘

๙. ราธสูตร

ว่าด้วยการไม่มีหังการมมังการและมานานุสัย

[๑๔๗] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ท่าน**พระราธะ**ได้เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ทูลถาม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลรู้เห็นอย่างไร จึงจะไม่มีหังการมมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อน**ราธะ** รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นรูปทั้งหมดนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นวิญญาณทั้งหมดนั้นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ดูก่อนราธะ บุคคลรู้เห็นอย่างนี้แล จึงไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก ฯลฯ ท่านพระราธะได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ ราธสูตรที่ ๙

๑๐. สุราธสูตร

ว่าด้วยการมีใจปราศจากอหังการมมังการและมานานุสัย

[๑๔๘] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ท่าน**พระสุราธะ**ได้ทูลถาม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้เห็นอย่างไร จึงจะมีใจปราศจากอหังการ นมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับ พ้นวิเศษแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อน**สุราธะ** รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ อริยสาวก

พิจารณาเห็นรูปทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ดังนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง วิญญาณอย่างใด อย่างหนึ่ง อริยสาวกพิจารณาเห็นวิญญาณทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญา อันชอบ ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ดังนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น ดูก่อน **สุราธะ** บุคคลเมื่อรู้เห็นอย่างนี้แล จึงจะมีใจปราศจากอหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับ พ้นวิเศษแล้ว ฯลฯ ท่าน**พระสุราธะ**ได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

จบ สุราธสูตรที่ ๑๐

จบ อรหันตวรรคที่ ๒

อรรถกถาราธสูตรที่ ๙ และสุราธสูตรที่ ๑๐

ราธสูตรที่ ๙ และ**สุราธสูตรที่** ๑๐ พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้ว ในราหุลสังยุตแล.

จบ อรรถกถาอรหันตวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อุปาทิยสูตร ๒. มัญญมานสูตร ๓. อภินันทมานสูตร ๔. อนิจจสูตร ๕. ทุกขสูตร ๖. อนัตตสูตร ๗. อนัตตนิยสูตร ๘. รชนิย-สัณฐิตสูตร ๙. ราธสูตร ๑๐. สุราธสูตร.

ขัชชนิยวรรคที่ ๓

๑. อัสสาทสูตร

ว่าด้วยคุณโทษของขันธ์ ๕ และอุบายสลัดออก

[๑๔๙] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้ว จะไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งคุณ โทษ ของรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ และอุบายเครื่องสลัดออกซึ่งรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว จะรู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งคุณ โทษ ของรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ และอุบายเครื่องสลัดออกซึ่งรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ.

จบ อัสสาทสูตร

๒. สมุทยสูตรที่ ๑

ว่าด้วยการเกิดดับแห่งขันธ์ ๕

[๑๕๐] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้ว จะไม่ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ ของรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ. และอุบายเครื่องสลัดออกซึ่งรูป, เวทนาม สัญญา, สังขาร, วิญญาณ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว จะรู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ ของรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ. และอุบายเครื่องสลัดออกซึ่งรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ.

จบ สมุทยสูตรที่ ๑

๓. สมุทยสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการรู้ ความเกิดดับแห่งขันธ์ ๕

[๑๕๑] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว จะรู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ ของรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ. และอุบายเครื่องสลัดออก ซึ่งรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ.

จบ สมุทยสูตรที่ ๒

อรรถกถาขัชชนิยวรรค

ใน ๓ สูตรแรกของ**ขัชชนิยวรรค** พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอริยสัจ ๔ ไว้ทั้งนั้น.

๔. อรหันตสูตรที่ ๑

ว่าด้วยพระอรหันต์เป็นผู้เลิศในโลก

[๑๕๒] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง ฯลฯ เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นควรเห็นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบ อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ จะเบื่อหน่ายทั้งในรูป ทั้งในเวทนา ทั้งในสัญญา ทั้งในสังขาร ทั้งในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย จะคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตจะหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว จะมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว จะรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่น

เพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอรหันต์ทั้งหลาย เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก กว่าสัตว์ชั้นสัตตาวาสและภวัคคพรหม.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

[๑๕๓] พระอรหันต์ทั้งหลาย มีความสุขหนอ เพราะท่านไม่มีตัณหา ตัดอัสมิมานะได้เด็ดขาด ทำลายข่ายคือโมหะได้แล้ว. พระอรหันต์เหล่านั้น ถึงซึ่งความไม่หวั่นไหว มีจิตไม่ขุ่นมัว ท่านเหล่านั้น ไม่แปดเปื้อนแล้ว ด้วยเครื่องแปดเปื้อนคือตัณหาและทิฏฐิในโลก เป็นผู้ประเสริฐ ไม่มีอาสวะ เป็นสัต-บุรุษ เป็นพุทธชิโนรส กำหนดรู้เบญจขันธ์ มีสัทธรรม ๗ เป็นโคจร ควรสรรเสริญ เป็นมหาวีรผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ ศึกษาแล้วในไตร-สิกขา ละความกลัวและความขลาดได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมท่องเที่ยวไป โดยลำดับ. ท่านมหานาคผู้สมบูรณ์ด้วยองค์ ๑๐ ประการเหล่านี้แล มีจิตตั้งมั่นประเสริฐสุดในโลก. ท่านเหล่านั้นไม่มีตัณหา. อเสขญาณได้เกิดขึ้นแล้วแก่ท่าน. ท่านมีร่างกายนี้เป็นครั้งสุดท้าย ไม่ต้องอาศัยผู้อื่น ในคุณที่เป็นแก่นสารแห่งพรหมจรรย์. ท่านเหล่านั้นไม่หวั่นไหว เพราะมานะหลุดพ้นจากภพใหม่ ถึงอรหัตตภูมิแล้ว ชนะเด็ดขาดแล้วในโลก.ท่านเหล่านั้นไม่มีความเพลิดเพลินอยู่ในส่วนเบื้องบน ท่ามกลางและเบื้องล่าง เป็นพุทธผู้ยอดเยี่ยมในโลก บันลือสีหนาทอยู่.

๔. อรรถกถาอรหันตสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยใน**อรหันตสูตรที่ ๔** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ยาวตา ภิกฺขเว สตฺตาวาสา** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า สัตตาวาส มีอยู่ประมาณเท่าใด. บทว่า **ยาวตา ภวคฺคํ** ความว่า ชื่อว่า ภวัคคพรหม (พรหมสถิตย์อยู่ในภพสูงสุด) มีอยู่ประมาณเท่าใด. บทว่า **เอเต อคฺคา เอเต เสฏฺฐา** ความว่า พระอรหันต์ทั้งหลายเหล่านั้น นับว่า เป็นเลิศ และประเสริฐที่สุด บทว่า **ยทิทํ อรหนฺโต** คือ **เยเมว[๑] อรหนฺโต นาม** (แปลว่า ชื่อว่า พระอรหันต์เหล่านี้ใดแล) แม้พระสูตรนี้ ก็พึงทราบว่า เพิ่มพูนความยินดีและเร้าใจโดยนัยก่อนนั่นแล. บทว่า **อถาปรํ เอตทโวจ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัสนั่น คือพระดำรัสมีอาทิว่า **สุขิโน วต อรหนฺโต** (พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นสุขแท้หนอ) ด้วยคาถาทั้งหลายที่กำหนดแสดงความหมายนั้น และที่กำหนดแสดงความหมายพิเศษ.

คุณสมบัติพิเศษของพระอรหันต์

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุขิโน** คือ (พระอรหันต์ทั้งหลาย) เป็นสุขด้วยความสุขอันเกิดจากการเข้าฌาน ด้วยความสุขอันเกิดจากการบรรลุมรรค และด้วยความสุขอันเกิดจากการบรรลุผล.

บทว่า **ตณฺหา เตสํ น วิชฺชติ** ความว่า พระอรหันต์เหล่านั้น ไม่มีตัณหาที่เป็นตัวการให้เกิดทุกข์ (ที่จะต้องได้รับ) ในอบาย. พระอรหันต์เหล่านั้น ชื่อว่าเป็นสุขแท้ทีเดียว เพราะไม่มีทุกข์ที่มีตัณหาเป็นมูลแม้นี้ ด้วยประการฉะนี้.

๑. ปาฐะว่า **เยเมว** ฉบับพม่าเป็น **เย อิเม**

บทว่า **อสฺมิมาโน สมุจฺฉินฺโน** ความว่า อัสมิมานะ (ความสำคัญว่า เรามีอยู่) ๙ อย่าง (พระอรหันต์) ตัดได้ขาดแล้ว ด้วยอรหัตตมรรค.

บทว่า **โมหชาลํ ปทาลิตํ** ความว่า ข่ายคือกิเลส (พระอรหันต์) ทำลายแล้วด้วยญาณ.

บทว่า **อเนชํ** ได้แก่ พระอรหัตต์เป็นเครื่องละตัณหา กล่าวคือ เอชา[๑].

บทว่า **อนุปลิตฺตา** ได้แก่ (พระอรหันต์) ไม่ถูกฉาบไล้ ด้วยเครื่องฉาบไล้ คือ ตัณหาและทิฏฐิ. บทว่า **พฺรหฺมภูตา** แปลว่า ประเสริฐที่สุด. บทว่า **ปริญฺญาย** ได้แก่ กำหนดรู้แล้วด้วยปริญญา ๓. ในบทว่า **สตฺตสทฺธมฺมโคจรา** มีวิเคราะห์ว่า สัทธรรม ๗ ประการเหล่านี้ คือ **ศรัทธา ๑ หิริ ๑ โอตตัปปะ ๑ พาหุสัจจะ ๑ ความเป็นผู้ปรารภความเพียร ๑ ความเป็นผู้มีสติตั้งมั่น ๑ ปัญญา ๑** เป็นอารมณ์ของพระอรหันต์เหล่านั้น เหตุนั้นพระอรหันต์เหล่านั้นจึงชื่อว่า มีสัทธรรม ๗ เป็นอารมณ์.

บทว่า **สตฺตรตนสมฺปนฺนา** ได้แก่ ประกอบด้วยรัตนะคือ โพชฌงค์ ๗ ประการ.

บทว่า **อนุวิจรนฺติ** ความว่า แม้เหล่าโลกิยมหาชนก็เที่ยวถามอยู่ร่ำไป.

ก็ในสูตรนี้ ท่านมุ่งถึง อาจาระที่ปราศจากข้อระแวงสงสัยของพระขีณาสพทั้งหลาย ด้วยเหตุนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ปหีนภยเภรวา (ผู้ละความกลัวธรรมดาและความกลัวขั้นรุนแรงได้แล้ว).

๑. ปาฐะว่า **อเนชาสงฺขาตาย** แต่ฉบับพม่าเป็น **เอชาสงฺขาตาย** แปลตามฉบับพม่า

ในบทว่า **ปหีนภยเภรวา** นั้น มีอธิบายว่า ความกลัวขั้นธรรมดาชื่อว่า **ภัย** ความกลัวขั้นรุนแรงชื่อว่า **เภรวะ.**

บทว่า **ทสหงฺเคหิ สมฺปนฺนา** ได้แก่ ประกอบด้วยองค์ที่เป็นอเสขะ.

บทว่า **มหานาคา** ได้แก่ เป็นมหานาคด้วยเหตุ ๔ ประการ.

บทว่า **สมาหิตา** ได้แก่ (มีใจมั่นคง) ด้วยอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ

บทว่า **ตณฺหา เตสํ น วิชฺชติ** ความว่า พระอรหันต์เหล่านั้นไม่มีแม้ตัณหาที่ทำ (สัตว์โลก) ให้เป็นทาสซึ่งพระรัฐบาลเถระกล่าวไว้อย่างนี้ว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นตรัสไว้แล้วว่า สัตว์โลกพร่องอยู่ (เป็นนิตย์) ไม่รู้จักอิ่ม เป็นทาสแห่งตัณหาดังนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า แสดงภาวะที่พระขีณาสพทั้งหลายเป็นไทด้วยบทว่า **ตณฺหา เตสํ น วิชฺชติ** นี้.

บทว่า **อเสกฺขญาณํ** ได้แก่ ญาณในอรหัตตผล.

บทว่า **อนฺติโมยํ สมุสฺสโย** แปลว่า อัตตภาพนี้มีเป็นครั้งสุดท้าย.

บทว่า **โย สาโร พฺรหฺมจริยสฺส** ความว่า ผลชื่อว่า เป็นสาระแห่งพรหมจรรย์คือมรรค.

บทว่า **ตสฺมึ อปรปจฺจยา** ความว่า ดำรงอยู่ในอริยผลนั้นแทงตลอดโดยประจักษ์ (ด้วยตนเอง) ทีเดียวว่า สมบัตินี้ไม่ใช่สมบัติของผู้อื่น.

บทว่า **วิธาสุ น วิกมฺปนฺติ** คือ ไม่หวั่นไหวในส่วนแห่งมานะ ๓.

บทว่า **ทนฺตภูมึ** ได้แก่ อรหัตตผล.

บทว่า **วิชิตาวิโน** ได้แก่ ชำนะกิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้น อย่างเด็ดขาด.

ในบทว่า **อุทฺธ์** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

(ในร่างกาย) ปลายผม พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า เบื้องบน (อุทฺธ์) ฝ่าเท้า ตรัสเรียกว่า เบื้องล่าง (อปาจี) กลางลำตัว ตรัสเรียกว่า เบื้องขวาง (ติริย์)

(ในอารมณ์) อารมณ์ที่เป็นอดีตตรัสเรียกว่า เบื้องบน อารมณ์ที่เป็นอนาคตตรัสเรียกว่า เบื้องล่าง อารมณ์ที่เป็นปัจจุบันตรัสเรียกว่า เบื้องขวาง.

อีกอย่างหนึ่ง (ในโลก) **เทวโลก**ตรัสเรียกว่า เบื้องบน **อบายโลก** ตรัสเรียกว่า เบื้องล่าง มนุสสโลก ตรัสเรียกว่า เบื้องขวาง.

บทว่า **นนฺทิ เตสํ น วิชฺชติ** ความว่า พระอรหันต์เหล่านั้น ไม่มีตัณหาในฐานะเหล่านั้น หรือเมื่อว่าโดยย่อ (ก็คือ) ไม่มีตัณหาในขันธ์ทั้งหลาย ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน.

ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงถึงว่า พระอรหันต์ทั้งหลาย ไม่มีตัณหาที่เป็นมูลรากของวัฏฏะ

บทว่า **พุทฺธา** ได้แก่ ผู้รู้สัจจะ ๔.

ในพระคาถานี้ มีการประมวลสีหนาทดังไปนี้ :-

พระขีณาสพทั้งหลายสถิตย์อยู่เบื้องหลังภพ (ผู้ข้ามภพได้แล้ว) ย่อมบันลือสีหนาท[๑] กล่าวคือ บันลืออย่างไม่หวาดกลัวว่าเราทั้งหลาย

๑. ปาฐะว่า **นทนฺตขีณาสวานํ โหติ** ฉบับพม่าเป็น **สีหนาทं นทนฺติ ขีณาสวา** แปลตามฉบับพม่า

อยู่เป็นสุขด้วยวิมุตติสุข ตัณหาที่ทำให้อยู่เป็นทุกข์เราทั้งหลายละได้แล้ว ขันธ์ ๕ เราทั้งหลายกำหนดรู้แล้ว ตัณหาที่ทำให้สัตว์โลกเป็นทาส และตัณหาที่เป็นมูลของวัฏฏะ นับว่า เราทั้งหลายละได้แล้ว เราทั้งหลายเป็นผู้ที่ไม่มีใครยิ่งไปกว่า (และ) ไม่เหมือนใคร ชื่อว่า **พุทธะ** (สาวกพุทธ) เพราะรู้สัจจะ ๔.

จบ อรรถกถาอรหันตสูตรที่ ๑

๕. อรหันตสูตรที่ ๒

ว่าด้วยพระอรหันต์เป็นผู้เลิศในโลก

[๑๕๔] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง ฯลฯ เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นควรเห็นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบ อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ จะเบื่อหน่ายทั้งในรูป ทั้งในเวทนา ทั้งในสัญญา ทั้งในสังขาร ทั้งในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตจะหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว จะมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว จะรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่น เพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก กว่าสัตตาวาสและภวัคคพรหม.

จบ อรหันตสูตรที่ ๒

อรรถกถาอรหันตสูตรที่ ๒

สูตรที่ ๕ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสให้เป็นร้อยแก้วล้วน ๆ ไม่มีคาถา ก็ตรัสตามอัธยาศัยของผู้ฟังผู้จะตรัสรู้.

จบ อรรถกถาอรหันตสูตรที่ ๒

๖. สีหสูตร

ว่าด้วยอุปมาพระพุทธเจ้ากับพญาราชสีห์

[๑๕๕] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พญาสีหมฤคราช เวลาเย็นออกจากที่อาศัย แล้วก็เหยียดกาย ครั้นแล้วก็เหลียวแลดูทิศทั้ง ๔ โดยรอบ แล้วก็ได้บันลือสีหนาท ๓ ครั้ง จึงออกเดินไปเพื่อหากิน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกสัตว์ดิรัจฉานทุกหมู่เหล่าได้ยินเสียงพญาสีหมฤคราชบันลือสีหนาทอยู่ โดยมากจะถึงความกลัว ความตกใจ และความสะดุ้ง จำพวกที่อาศัยอยู่ในรู จะเข้ารู จำพวกที่อาศัยอยู่ในน้ำ จะดำน้ำ จำพวกที่อาศัยอยู่ในป่าจะเข้าป่า จำพวกปักษีจะบินขึ้นสู่อากาศ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลายถึงพระยาช้างทั้งหลายของพระมหากษัตริย์ ซึ่งล่ามไว้ด้วยเครื่องผูก คือ เชือกหนังที่เหนียว ในคามนิคมและราชธานี ก็จะสลัดทำลายเครื่องผูกเหล่านั้นจนขาด กลัวจนมูตรคูถไหลหนีเตลิดไป. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พญาสีหมฤคราชมีฤทธิ์ศักดานุภาพยิ่งใหญ่กว่าสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายเช่นนี้แล.

[๑๕๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อพระตถาคต-**อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า** ทรงถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งซึ่งโลก ทรงเป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงเบิกบานแล้ว

เป็นผู้จำแนกธรรม เสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระองค์ทรงแสดงธรรมว่า รูปเป็นดังนี้ เหตุเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นดังนี้ ความดับแห่งรูปเป็นดังนี้ เวทนาเป็นดังนี้ ฯลฯ สัญญาเป็นดังนี้ ฯลฯ สังขารเป็นดังนี้ ฯลฯ วิญญาณเป็นดังนี้ เหตุเกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นดังนี้ ความดับแห่งวิญญาณเป็นดังนี้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้เทวดาทั้งหลายที่มีอายุยืน มีวรรณะงาม มากด้วยความสุข ซึ่งดำรงอยู่ได้นานในวิมานสูง ได้สดับธรรมเทศนาของพระตถาคตแล้ว โดยมากต่างก็ถึงความกลัว ความสังเวช ความสะดุ้ง ว่าพ่อมหาจำเริญทั้งหลายเอ๋ย นัยว่า เราทั้งหลาย เป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ แต่ได้เข้าใจว่าเที่ยง เราทั้งหลายเป็นผู้ไม่ยั่งยืนเลย แต่ได้เข้าใจว่ายั่งยืน เราทั้งหลายเป็นผู้ไม่แน่นอนเลย แต่ได้เข้าใจว่าแน่นอน พ่อมหาจำเริญทั้งหลาย.ได้ทราบว่า ถึงพวกเราก็เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่แน่นอน นับเนื่องแล้วในกายตน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมีฤทธิ์ศักดานุภาพยิ่งใหญ่กว่าโลก กับทั้งเทวโลก เช่นนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

[๑๕๗] เมื่อใด พระพุทธเจ้า ผู้เป็นศาสดา
หาบุคคลเปรียบมิได้ ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว
ทรงประกาศธรรมจักร คือ ความเกิดพร้อมแห่ง
กายตน ความดับแห่งกายตน และอัฏฐังคิกมรรค
อันประเสริฐ อันให้ถึงความสงบทุกข์ แก่สัตว์โลก
กับทั้งเทวโลก. เมื่อนั้น แม้ถึงเทวดาทั้งหลาย
ผู้มีอายุยืน มีวรรณะงาม มียศ ก็กลัว ถึงความ

สะดุ้งว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า พวกเรา
ไม่เที่ยง ไม่ล่วงพ้นกายตนไปได้ ดังนี้ เพราะได้
สดับถ้อยคำของพระอรหันต์ผู้หลุดพ้น ผู้คงที่
เหมือนหมู่มฤคสะดุ้งต่อพญาสีหมฤคราช ฉะนั้น.

จบ สีหสูตร

อรรถกถาสีหสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน**สีหสูตรที่ ๖** ดังต่อไปนี้ :-

ราชสีห์ ๔ จำพวก

บทว่า **สีโห** ได้แก่ ราชสีห์ ๔ จำพวก คือ **ติณราชสห์** จำพวก ๑. **กาพราชสีห์** จำพวก ๑ **ปัณฑุราชสีห์** จำพวก ๑ **ไกรสรราชสีห์** จำพวก ๑.

บรรดาราชสีห์ ๔ จำพวกนั้น **ติณราชสีห์** (มีรูปร่าง) เป็นเหมือนแม่โค สีคล้ายนกพิราบ และกินหญ้าเป็นอาหาร.

กาพราชสีห์ (มีรูปร่าง) เป็นเหมือนแม่โคดำ กินหญ้าเป็นอาหารเหมือนกัน.

ปัณฑุราชสีห์ (มีรูปร่าง) เป็นเหมือนแม่โคสีคล้ายใบไม้เหลือง กินเนื้อเป็นอาหาร.

ไกรสรราชสีห์ ประกอบด้วย (ลักษณะคือ) ดวงหน้า (ที่สวยงาม) เป็นเหมือนมีใครเอาน้ำครั่งมาแต่งเติมไว้ หางที่มีปลาย (สวยงาม) และปลายเท้าทั้ง ๔ ตั้งแต่ศีรษะของราชสีห์นั้นลงไป มีแนวปรากฏอยู่ ๓ แนว ซึ่งเป็นเหมือนมีใครมาแต้มไว้ ด้วยสีน้ำครั่ง สีชาด และ

สีหิงคุ (แนวทั้ง ๓ นั้น) ผ่านหลังไป สุดที่ภายในขาอ่อน เป็นวงทักษิณาวรรต.

ก็ที่ต้นคอของ**ไกรสรราชสีห์**นั้น มีขนขึ้นเป็นพวง เหมือนวงไว้ด้วยผ้ากัมพล ราคาตั้งแสน (ส่วน) ที่ที่เหลือ (ภายในร่างกาย) มีสีขาวบริสุทธิ์เหมือนแป้งข้าวสาลี และผงจุรณ์แห่งสังข์.

บรรดาราชสีห์ทั้ง ๔ จำพวกนี้ **ไกรสรราชสีห์**นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประสงค์เอาแล้วในสูตรนี้.

บทว่า **มิคราชา** ได้แก่ ราชาแห่งหมู่เนื้อ.

บทว่า **อาสยา** แปลว่า จากที่อยู่ อธิบายว่า **ไกรสรราชสีห์** ย่อมออกไปจากถ้ำทอง หรือจากถ้ำเงิน ถ้ำแก้วมณี ถ้ำแก้วผลึก และถ้ำมโนสิลา.

ก็**ไกรสรราชสีห์**นี้ เมื่อจะออกไป (จากที่อยู่) ย่อมออกไปด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ถูกความมืดเบียดเบียนออกไปเพื่อต้องการแสงสว่าง ปวดอุจจาระปัสสาวะออกไปเพื่อต้องการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ถูกความหิวบีบคั้นออกไปเพื่อต้องการล่าเหยื่อ หรือถูกน้ำสมภพ (อสุจิ) บีบคั้น (เกิดความกำหนัด) ออกไปเพื่อต้องการเสพอสัทธรรม (ร่วมประเวณี) แต่ในสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์เอาว่า ไกรสรราชสีห์ออกไปเพื่อต้องการหาเหยื่อ.

บทว่า **วิชมฺภติ** ความว่า ไกรสรราชสีห์วางเท้าหลังสองเท้าไว้เสมอกันบนแผ่นทอง แผ่นเงิน แผ่นแก้วมณี แผ่นแก้วผลึก และมโนสิลา อย่างใดอย่างหนึ่งแล้วเหยียดเท้าหน้าออก หดส่วนหลังของร่างกายเข้าแล้ว ยืดส่วนหน้าออกไปโก่งหลังชูคอ คล้ายจะส่งเสียงเหมือนฟ้าร้อง พลางสลัดฝุ่นที่ติดอยู่ตามร่างกายออกไปชื่อว่า เยื้องกราย.

ก็และไกรสรราชสีห์จะวิ่งกลับไปกลับมาอยู่บนพื้นดินที่เยื้องกราย (นั้นเอง) เหมือนลูกวัวรุ่นตะกอ ฉะนั้น ก็เมื่อมันวิ่งอยู่ ร่างกายจะปรากฏอยู่ในที่มืดเหมือนท่อนฟืน (ถูกขว้าง) หมุนคว้างอยู่ฉะนั้น.

ในบทว่า **อนุวิโลเกติ** มีอธิบายว่า :-

ถามว่า เพราะเหตุไร **ไกรสรราชสีห์**จึงชำเลืองดูซ้ายขวา.

ตอบว่า เพราะมีความเอ็นดูในสัตว์อื่น.

ว่ากันว่า เมื่อ**ไกรสรราชสีห์**นั้นบันลือสีหนาท สัตว์ทั้งหลาย เช่น ช้าง กวาง และกระบือ ซึ่งกำลังเที่ยว (หากิน) ใกล้ที่ซึ่งไม่ราบเรียบ ทั้งหลายมีขอบปากเหวเป็นต้น ก็จะ (ตกใจแล้ว) พลัดตกลงไปในเหว ก็ได้ไกรสรราชสีห์ชำเลืองดูซ้ายขวาก็เพราะเอ็นดูต่อสัตว์เหล่านั้น.

ถามว่า ก็ไกรสรราชสีห์นั้น ทำหน้าที่อย่างนายพรานกินเนื้อสัตว์อื่นอยู่เป็นประจำ ยังจะมีความเอ็นดูด้วยหรือ ?

ตอบว่า ใช่แล้ว ยังมีอยู่.

เป็นความจริง ไกรสรราชสีห์นั้น ไม่ยอมจับสัตว์เล็กสัตว์น้อยเป็นอาหารของตน เพราะคิดว่า เรื่องอะไรจะต้องให้สัตว์จำนวนมากถูกฆ่าตาย อย่างนี้ชื่อว่าทำความเอ็นดู.

สมด้วยคำที่กล่าวไว้ดังนี้ว่า ขออย่าทำให้สัตว์เล็กสัตว์น้อยที่อยู่ตามสถานที่ที่ขรุขระ (ไม่ราบเรียบ) ต้องได้รับความกระทบกระเทือนด้วยเลย.

บทว่า **สีหนาทำ นทติ** ความว่า อันดับแรก ไกรสรราชสีห์จะบันลือ (สีหนาท) ที่ไม่ก่อให้เกิดความน่ากลัว ๒ ครั้ง ก็แลเมื่อมันยืนบันลือ (สีหนาท) บนพื้นดินที่เยื้องกรายอยู่อย่างนั้น เสียง (บันลือ) ก็จะก้อง

กระหึ่มเป็นเสียงเดียวกันไปรอบทิศตลอดพื้นที่ ๓ โยชน์ หมู่สัตว์ ๒ เท้า และ ๔ เท้า ที่อยู่ภายในพื้นที่ ๓ โยชน์ ได้ยินเสียงบันลืออย่างก้อง กระหึ่มนั้นของไกรสรราชสีห์นั้นแล้วก็จะไม่สามารถจะยืนอยู่ในที่เดิมได้. บทว่า **โคจราย ปกฺกมติ** ความว่า ไปล่าเหยื่อ.

ไกรสรราชสีห์ไปล่าเหยื่อด้วยวิธีอย่างไร ?

อธิบายว่า **ไกรสรราชสีห์**นั้นยืนอยู่บนพื้นดินที่ตนเยื้องกราย เมื่อกระโจนไปทางด้านขวา ด้านซ้าย หรือด้านหลัง ก็จะ (กระโจน) ไปถึงพื้นที่ได้ประมาณอุสภะหนึ่ง เมื่อกระโจนขึ้นข้างบน ก็จะกระโจนขึ้นไปได้ ๔ อุสภะบ้าง ๘ อุสภะบ้าง เมื่อจะโลดแล่นตรง ๆ หน้าบนพื้นที่ที่เรียบเสมอ ก็จะโลดแล่นไปได้ตลอดพื้นที่ประมาณ ๑๖ อุสภะบ้าง ประมาณ ๒๐ อุสภะบ้าง เมื่อจะโลดแล่นจากฝั่งแม่น้ำหรือจากภูเขา ก็จะโลดแล่นไปได้ตลอดพื้นที่ประมาณ ๖๐ อุสภะบ้าง ประมาณ ๘๐ อุสภะบ้าง. (เมื่อวิ่งไป) ในระหว่างทางเห็นต้นไม้หรือภูเขาเข้าแล้ว เมื่อจะเลี่ยงต้นไม้หรือภูเขานั้น ก็จะเลี่ยงไปทางข้างซ้าย ข้างขวาหรือข้างบนได้ประมาณอุสภะหนึ่ง. แต่พอบันลือสีหนาทครั้งที่ ๓ พร้อมกับการบันลือนั้นแล ก็จะปรากฏในที่ ๓ โยชน์ ครั้นไปได้ ๓ โยชน์แล้ว ก็จะกลับมาหยุดยืนฟังเสียงสะท้อนเสียงบันลือของตนเอง. ไกรสรราชสีห์ หลีกออกไป (จากที่อยู่) ด้วยความเร็วอย่างนี้.

บทว่า **เยภุยฺเยน** ได้แก่ **ปาเยน** (แปลว่า โดยมาก). บทว่า **ภยํ สํเวคํ สนฺตาสํ** ทั้งหมดเป็นชื่อของความหวาดสะดุ้งกลัวแห่งจิตนั่นเอง. เพราะว่า สัตว์จำนวนมากได้ฟังเสียงราชสีห์แล้วย่อม (ตกใจ) กลัว. ที่ไม่กลัวมีจำนวนน้อย.

ถามว่า ก็สัตว์จำนวนน้อยพวกนั้น คือ พวกไหนบ้าง ?

ตอบว่า สัตว์พวกนั้นคือ ราชสีห์ด้วยกัน ๑ ช้างอาชาไนย ๑ ม้าอาชาไนย ๑ โคอุสภะอาชาไนย ๑ บุรุษอาชาไนย ๑ พระขีณาสพ ๑

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร สัตว์พวกนั้นจึงไม่กลัว ?

ตอบว่า ราชสีห์ด้วยกันที่ไม่กลัวก็เพราะคิดว่า เราเสมอเหมือนกันด้วยชาติ โคตร ตระกูล และความกล้าหาญ. ช้างอาชาไนยเป็นต้นที่ไม่กลัว ก็เพราะตนเองมีสักกายทิฏฐิรุนแรง.(ส่วน) พระขีณาสพไม่กลัวเพราะท่านละสักกายทิฏฐิได้แล้ว.

บทว่า **พิลาสยา** ได้แก่ สัตว์ที่อยู่ในรู คือ อยู่รูเป็นประจำ มีงู พังพอน และเหี้ย เป็นต้น. บทว่า **ทกาสยา** ได้แก่สัตว์ที่อยู่ในน้ำ (สัตว์น้ำ) มีปลาและเต่าเป็นต้น. บทว่า **วนาสยา** ได้แก่ สัตว์ที่อยู่ในป่า (สัตว์ป่า) มีช้าง ม้า กวาง และเนื้อ เป็นต้น. บทว่า **ปวิสนฺติ** ความว่า เข้าไปพลางมองดูทางด้วยคิดว่า จักมาจับเอาในบัดนี้. บทว่า **ทพฺเหหิ** แปลว่า มั่นคง. บทว่า **วรตฺเตหิ** แปลว่า เชือกหนัง. ในบทว่า **มหิทฺธิโก** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

พึงทราบว่า **ไกรสรราชสีห์**มีฤทธิ์มาก ด้วยการยืนอยู่บนพื้นดินที่ตนเยื้องกรายแล้วกระโจนไปข้างขวาเป็นต้นได้ประมาณอุสภะหนึ่ง กระโจนไปตรงด้านหน้าได้ประมาณ ๒๐ อุสภะหนึ่ง เป็นต้น. พึงทราบว่า ไกรสรราชสีห์มีศักดิ์มาก ด้วยการเป็นเจ้าแห่งมฤคที่เหลือทั้งหลาย. พึงทราบว่า ไกรสรราชสีห์มีอานุภาพมาก เพราะเหล่าสัตว์ที่เหลือได้ฟังเสียงในที่ประมาณ ๓ โยชน์ รอบทิศแล้วจะพากันหนีไป.

บทว่า **เอวเมวโข** มีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระองค์ว่าเป็นเหมือนอย่างนั้น ๆ ในสูตรนั้น ๆ (คือ)

อันดับแรก ในสูตรนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า **สีหะ** นี้แล เป็นชื่อของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระองค์ว่าเป็นเหมือนราชสีห์.

ในสูตรนี้ว่า ดูก่อน**สุนักขัตตะ** คำว่า นายแพทย์ผู้ผ่าตัดนี้แล เป็นชื่อของตถาคต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระองค์ว่า เป็นเหมือนนายแพทย์.

ในสูตรนี้ว่า ดูก่อน**ภิกษุทั้งหลาย** คำว่า**พราหมณ์**นี้แลเป็นชื่อของตถาคต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระองค์ว่าเป็นเหมือนพราหมณ์.

ในสูตรนี้ว่า ดูก่อน**ติสสะ** คำว่า บุรุษผู้ฉลาดในหนทางนี้แล เป็นชื่อของตถาคต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระองค์ว่า เป็นเหมือนมัคคุเทศก์.

ในสูตรนี้ว่า ดูก่อน**เสละ** เราตถาคตเป็นพระราชา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระองค์ว่าเป็นเหมือนพระราชา.

แต่ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสถึงพระองค์ว่าเป็นเหมือนราชสีห์แล จึงได้ตรัสไว้อย่างนี้.

ในพระดำรัสนั้นมี (ข้อเปรียบเทียบ) เหมือนกันดังต่อไปนี้ :-

เวลาที่พระตถาคตเจ้าทรงกระทำอภินิหาร (ปรารถนาพุทธภูมิ) แทบบาทมูลของพระทีปังกรพุทธเจ้าแล้วทรงบำเพ็ญบารมีมาสิ้นเวลานับไม่ถ้วน ในภพสุดท้ายทรงทำหมื่นโลกธาตุให้หวั่นไหวด้วยการถือปฏิสนธิ และด้วยการประสูติออกจากพระครรภ์ของพระมารดา (ต่อมา) ทรงเจริญวัยได้เสวยสมบัติเช่นทิพยสมบัติประทับอยู่ในปราสาท ๓ หลัง พึงเห็นว่าเหมือนกับเวลาที่ราชสีห์อยู่ในถ้ำที่อยู่มีถ้ำทองเป็นต้น ฉะนั้น.

เวลาที่พระตถาคตเจ้าทรงม้ากัณฐกะมีนายฉันนะเป็นพระสหาย เสด็จออกทางพระทวาร (นคร) ที่เทวดาเปิดถวาย ผ่านเลย (ไม่สน-พระทัย) ราชสมบัติทั้ง ๓ ทรงครองผ้ากาสาวะที่พรหมน้อมเกล้าถวาย แล้ว (อธิษฐานพระทัย) ถือบวช ณ ริมฝั่งแม่น้ำอโนมานที เมื่อมีพระชนมายุได้ ๒๙ พระพรรษา (ต่อจากนั้น) ในวันที่ ๗ เสด็จไปยังเมืองราชคฤห์ เสด็จเที่ยวบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์นั้นแล้ว (มาประทับ) เสวยพระกระยาหารที่เงื้อมเขาชื่อปัณฑวะ จนกระทั่งถึง (เวลา) ที่ทรงประทานปฏิญญาแต่พระราชา (พิมพิสาร) เพื่อว่าครั้นตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว จะได้เสด็จมายังแคว้นมคธก่อนเพื่อน พึงเห็นว่าเหมือนเวลาที่ราชสีห์ออกจากถ้ำที่อยู่มีถ้ำทองเป็นต้น ฉะนั้น.

เวลาเริ่มตั้งแต่ที่พระตถาคตเจ้าทรงประทานปฏิญญา (แด่-พระราชา) แล้ว เข้าไปหา อาฬารดาบสกาลามโคตร กระทั่งถึงเวลาเสวยข้าว (มธุ) ปายาสที่นางสุชาดาถวายโดย (ปั้นเป็น) ก้อน ๔๙ ก้อน พึงทราบว่าเหมือนเวลาที่ราชสีห์ปีดกาย ฉะนั้น.

การที่พระตถาคตเจ้าทรงรับหญ้า ๘ กำมือที่โสตถิยพราหมณ์ (ถวาย) ในเวลาเย็น อันเทวดาในหมื่นจักรวาลทรงสดุดี (พระเกียรติคุณ) (และ) บูชาด้วยเครื่องบูชามีของหอมเป็นต้น ทรงทำประทักษิณ (เสด็จเวียนขวา) โพธิพฤกษ์ ๓ รอบ แล้วทรงก้าวขึ้นสู่โพธิบัลลังก์ ทรงลาดหญ้าเป็นเครื่องลาด (รองนั่ง) บนที่สูง ๑๔ ศอก แล้วประทับนั่งอธิฏฐาน จาตุรงคปธาน (ความเพียรมีองค์ ๔) ทันใดนั้นเอง ทรงกำจัดมาร และพลพรรคของมารได้แล้วทรงชำระวิชชา ๓ ให้บริสุทธิ์ ในยามทั้ง ๓ ทรงพิจารณาทั้งอนุโลมและปฏิโลม ด้วยการ

พิจารณาญาณคู่[๑] (ยมกญาณ) คือปหานญาณ และสมุทยญาณ แห่งปฏิจจสมุปบาท เมื่อทรงแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณแล้วทำหมื่นโลกธาตุให้หวั่นไหว. ด้วยอานุภาพแห่งพระสัพพัญญุตญาณนั้น พึงทราบว่า เหมือนการที่ราชสีห์สะบัดสร้อยคอ ฉะนั้น.

การที่พระตถาคตเจ้าทรงแทงตลอด**พระสัพพัญญุ ตญาณ**แล้วประทับอยู่ที่ควงโพธิ สิ้น ๗ สัปดาห์ เสวยพระกระยาหาร คือก้อนข้าวมธุปายาส ๔๙ ก้อน วันละก้อนหมดแล้ว (จากนั้นเสด็จประทับ) ณ ควงไม้อชปาลนิโครธ ทรงรับคำอาราธนาของท้าวมหาพรหมที่ทูลขอให้ทรงแสดงธรรม แล้วประทับอยู่ ณ ควงไม้อชปาลนิโครธนั้น (เอง) ในวันที่ ๑๑ (จากวันที่ประทับอยู่ ณ ควงไม้อชปาลนิโครธ) ทรงดำริว่า วันพรุ่งนี้จะเป็นวันเพ็ญอาสาฬหะแล้ว เวลาเช้ามืดทรงรำพึงว่า เราควรแสดงธรรมแก่ใครก่อน (พอ) ทรงทราบว่า **อาฬารดาบส** และ**อุทกดาบส**มรณภาพแล้ว จึงได้ตรวจดูท่านเบญจวัคคีย์เพื่อต้องการจะ (เสด็จไป) แสดงธรรมโปรด พึงเห็นว่าเหมือนเวลาที่ราชสีห์ตรวจดูทิศทั้ง ๔ ฉะนั้น.

เวลาที่พระตถาคตเจ้าทรงอุ้มบาตรและจีวรของพระองค์เสด็จออกไปจากต้น**อชปาลนิโครธ** ภายหลังเสวยพระกระยาหารแล้วด้วยทรงดำริว่า จักหมุนล้อธรรมโปรดเบญจวัคคีย์ ดังนี้ แล้วเสด็จพุทธดำเนินเป็นระยะทาง ๑๘ โยชน์ พึงเห็นว่าเหมือนเวลาที่ราชสีห์เดินทางไปล่าเหยื่อเป็นระยะทาง ๓ โยชน์ ฉะนั้น.

๑. ปาฐะว่า ปฏิจฺจสมุปฺปาทปหานสมุทยยมกญาณปฏฺเจน ปฏฺเจนฺตสฺส ฉบับพม่าเป็น ปฏิจฺจสมฺปฺปาทมหาสมุทฺทำ ยมกญาณมนฺถเนน มนฺเถนฺตสฺส แปลว่า ทรงย่ำมหาสมุทร คือ ปฏิจจสมุปบาท ทั้งอนุโลมและปฏิโลม โดยการย่ำด้วยญาณทั้งคู่

เวลาที่พระตถาคตเจ้าเสด็จพุทธดำเนินไปเป็นระยะทาง ๑๘ โยชน์ แล้วประทับนั่งขัดสมาธิอย่างสง่าผ่าเผยเกลี้ยกล่อม พระปัญจวัคคีย์ อันหมู่เทวดาที่ (มา) ประชุมกันจากหมื่นจักรวาลห้อมล้อม ทรงหมุนล้อธรรมโดยนัยเป็นต้นว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสุดโต่งทั้งสองเหล่านี้อันบรรพชิตไม่ควรเสพ" พึงทราบว่าเหมือนเวลาที่ราชสีห์บันลือสีหนาท ฉะนั้น.

ก็แล เมื่อพระตถาคตเจ้าทรงแสดงธรรมจักรนี้อยู่ พระสุรเสียงแสดงธรรมของราชสีห์คือพระตถาคต ดังได้ยินไปทั่วหมื่นโลกธาตุ เบื้องล่าง ดังไปถึง อเวจี เบื้องบนดังไปถึงภวัคคพรหม.

เวลาที่พระตถาคตเจ้าตรัสสอนธรรมแสดงลักษณะ ๓ จำแนกสัจจะ ๔ พร้อมทั้งอาการ ๖ จนกระทั่งถึง พันนัย เหล่าเทวดาที่มีอายุยืน เกิดความสะดุ้งกลัวด้วยญาณ พึงทราบว่าเหมือนเวลาที่สัตว์เล็กสัตว์น้อยต้องสะดุ้งกลัวเพราะเสียงราชสีห์ ฉะนั้น.

บทว่า **ยทา** คือ **ยสฺมึ กาเล** (ในกาลใด). บทว่า **ตถาคโต** พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้ :-

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ตถาคต ด้วยเหตุ ๘ ประการ คือ:-

(๑) ทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะหมายความว่า **เสด็จมาแล้วอย่างนั้น**

(๒) ทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะหมายความว่า **เสด็จไปแล้วอย่างนั้น**

(๓) ทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะหมายความว่า **เสด็จมาถึงลักษณะที่จริงแท้.**

(๔) ทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะหมายความว่า **ตรัสรู้ธรรมที่จริงแท้ ตามความเป็นจริง.**

(๕) ทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะ**ทรงมีปกติเห็นจริง.**

(๖) ทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะ**ทรงมีปกติตรัสจริง.**

(๗) ทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะ**ทรงมีปกติทำจริง.**

(๘) ทรงพระนามว่า **ตถาคต** เพราะหมายความว่า **ครอบงำ.**

ความพิสดารของพระนามเหล่านั้นได้กล่าวไว้หมดแล้ว ทั้งในอรรถกถา**พรหมชาลสูตร** ทั้งในอรรถกถา**มูลปริยายสูตร.**

บทว่า **โลเก** ได้แก่ ในสัตว์โลก. บทว่า **อุปฺปชฺชติ** ความว่า พระตถาคตเจ้าชื่อว่า กำลังเสด็จอุบัติขึ้นอยู่ เริ่มตั้งแต่ตั้งความปรารถนา (พุทธภูมิ) จนกระทั่งถึง (ประทับนั่ง ณ) โพธิบัลลังก์ หรือ (บรรลุ) อรหัตตมรรคญาณ แต่เมื่อบรรลุอรหัตตผลแล้ว ชื่อว่าเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว

บททั้งหลายมีบทว่า **อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ** เป็นต้น ข้าพเจ้า (พระพุทธโฆษาจารย์) ได้อธิบายไว้แล้วอย่างพิสดารในพุทธานุสสติ-นิทเทส ในปกรณ์พิเศษชื่อว่า **วิสุทธิมรรค.**

บทว่า **อิติ รูปี** ความว่า นี้คือรูป รูปมีเท่านี้ ไม่มีรูปนอกเหนือไปจากนี้.

ด้วยพระดำรัสเพียงเท่านี้ ย่อมเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงมหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ (อุปาทายรูป) ทั้งหมด ทั้งโดยสภาวะ ทั้งโดยความเป็นจริง ทั้งโดยที่สุด ทั้งโดยการกำหนด ทั้งโดยการเปลี่ยนแปลง.

บทว่า **อิติ รูปสฺส สมุทโย** ความว่า นี้ชื่อว่า การเกิดขึ้นแห่งรูป. ก็ด้วยพระดำรัสเพียงเท่านี้ ย่อมเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงคำทั้งหมดมีอาทิว่า เพราะอาหารเกิด รูปจึงเกิด. บทว่า **อิติ รูปสฺส อฏฺฐงฺคโม** ความว่า นี้ชื่อว่า ความดับแห่งรูป. แม้ด้วยพระดำรัสนี้ย่อมเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงคำทั้งหมดมีอาทิว่า เพราะอาหารดับ รูปจึงดับ. แม้ในบทว่า **อิติ เวทนา** เป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **วณฺณวนฺโต** แปลว่า มี (ผิว) พรรณ (ผุดผ่อง) ด้วยผิวพรรณของร่างกาย. บทว่า **ธมฺมเทสนำ สุตฺวา** ความว่า สดับพระธรรมเทศนาของพระตถาคต ที่ประดับด้วยลักษณะ ๕๐ ในขันธ์ ๕ นี้.

บทว่า **เยภุยฺเยน** ได้แก่ ในโลกนี้ เว้นเทวดาที่เป็นพระอริยสาวก. อธิบายว่า เทวดาที่เป็นพระอริยสาวกเหล่านั้น ไม่เกิดแม้ความกลัว คือความสะดุ้งแห่งจิต เพราะท่านเป็นพระขีณาสพ ทั้งไม่เกิดความสังเวชด้วยญาณ เพราะบุคคลผู้สังเวชได้บรรลุผลที่จะพึงบรรลุได้ด้วยความเพียรแล้ว โดยอุบายอันแยบคาย แต่เทวดานอกนี้ใส่ใจถึงภาวะที่ไม่เที่ยง ตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่า "ดูก่อนภิกษุ ก็ความหวาดสะดุ้ง นั้นมีอยู่" จึงเกิด° แม้ความกลัว คือความหวาดสะดุ้งแห่งจิตทั้งเกิด° ความกลัวเพราะญาณในเวลาที่วิปัสสนาแก่กล้า.

คำว่า **โภ** นั้น เป็นเพียงการเรียกร้องกันตามธรรมดาเท่านั้น.

บทว่า **สกฺกายปริยาปนฺนา** แปลว่า เนื่องด้วยเบญจขันธ์. เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงชี้โทษแห่งวัฏฏะ[๒] แล้วทรงแสดงพระธรรม-

๑. ฉบับพม่า เป็น **อุปฺปชฺชติ** ไม่มี **น** แปลตามฉบับพม่า

๒. ปาฐะว่า **ปตฺตโทสำ** ฉบับพม่าเป็น **วฏฺฏโทสำ** แปลตามฉบับพม่า

เทศนา กระทบไตรลักษณ์แก่เทวดาเหล่านั้นอยู่ ญาณภัย จึงก้าวลงด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **อภิญฺญาย** แปลว่า รู้แล้ว.

บทว่า **ธมฺมจกฺกํ** หมายเอา ปฏิเวธญาณบ้าง เทศนาญาณบ้าง.

พระญาณที่เป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประทับนั่ง ณ โพธิบัลลังก์ ได้แทงตลอด (อริย) สัจจะ ๔ พร้อมทั้งอาการ ๖ ได้ครบ ๑,๐๐๐ นัย ชื่อว่า **ปฏิเวธญาณ.**

พระญาณที่เป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกาศธรรมจักร ที่มีปริวัต ๓ (และ) มีอาการ ๑๒ ชื่อว่า **เทศนาญาณ.**

พระญาณทั้งสองนั้น เป็นญาณที่เกิด (ภาย) ในพระทัยของพระทศพลเท่านั้น บรรดาพระญาณทั้งสองนั้น **เทศนาญาณ** ควร (กำหนด) ถือเอาในที่นี้.

ก็แล **เทศนาญาณ**นี้นั้น พึงทราบว่า ตราบใดที่โสดาปัตติผลยังไม่เกิดแก่พระอัญญาโกณฑัญญเถระ พร้อมทั้งพรหม ๑๘ โกฏิ ตราบนั้นยังไม่ชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศ ต่อเมื่อโสดาปัตติผลเกิดแล้ว (นั่นแล) จึงชื่อว่าทรงประกาศแล้ว.

บทว่า **อปฺปฏิปุคฺคโล** แปลว่า ปราศจากบุคคลที่จะแม้นเหมือน.

บทว่า **ยสสฺสิโน** ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยบริวาร.

บทว่า **ตาทิโน** ได้แก่ ผู้เป็นเช่นเดียวกันด้วยโลกธรรม มีลาภและเสื่อมลาภเป็นต้น.

จบ อรรถกถาสีหสูตร

๗. ขัชชนิยสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่ถูกขันธ์ ๕ เคี้ยวกิน

[๑๕๘] **กรุงสาวัตถี.** ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จริงอยู่ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เมื่อตามระลึกถึงนพเพนิวาส (ชาติก่อน) เป็นจำนวนมาก ก็จะระลึกได้ตามลำดับ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งปวงนั้น ก็จะตามระลึกถึงอุปาทานขันธ์ ๕ หรือขันธ์ใดขันธ์หนึ่งบรรดาขันธ์เหล่านี้. อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นไฉน? คือ จะตามระลึกถึงรูปดังนี้ว่า ในอดีตกาล เราเป็นผู้มีรูปอย่างนี้ จะตามระลึกถึงเวทนาดังนี้ว่า ในอดีตกาลเราเป็นผู้มีเวทนาอย่างนี้ จะตามระลึกถึงสัญญาดังนี้ว่า ในอดีตกาล เราเป็นผู้มีสัญญาอย่างนี้ จะตามระลึกถึงสังขารดังนี้ว่า ในอดีตกาล เราเป็นผู้มีสังขารอย่างนี้ จะตามระลึกถึงวิญญาณดังนี้ว่า ในอดีตกาล เราเป็นผู้มีวิญญาณอย่างนี้.

[๑๕๙] ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่ารูป? เพราะสลายไปจึงเรียกว่ารูป สลายไปเพราะอะไร? สลายไปเพราะหนาวบ้าง เพราะร้อนบ้าง เพราะหิวบ้าง เพราะระหายบ้าง เพราะสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานบ้าง. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่าเวทนา? เพราะเสวยจึงเรียกว่าเวทนา เสวยอะไร? เสวยอารมณ์สุขบ้าง เสวยอารมณ์ทุกข์บ้าง เสวยอารมณ์ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขบ้าง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่าสัญญา? เพราะจำได้หมายรู้จึงเรียกว่าสัญญา จำได้หมายรู้อะไร? จำได้หมายรู้สีเขียวบ้าง สีเหลืองบ้าง สีแดงบ้าง สีขาวบ้าง. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่าสังขาร? เพราะปรุงแต่งสังขตธรรม

จึงเรียกว่าสังขาร ปรุงแต่งสังขตธรรมอะไร? ปรุงแต่งสังขตธรรม คือ รูป โดยความเป็นรูป ปรุงแต่งสังขตธรรม คือ เวทนา โดยความเป็นเวทนา ปรุงแต่งสังขตธรรม คือ สัญญา โดยความเป็นสัญญา ปรุงแต่งสังขตธรรม คือ สังขาร โดยความเป็นสังขาร ปรุงแต่งสังขตธรรม คือ วิญญาณ โดยความเป็นวิญญาณ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่าวิญญาณ? เพราะรู้แจ้งจึงเรียกว่าวิญญาณ รู้แจ้งอะไร? รู้แจ้งรสเปรี้ยวบ้าง รสขมบ้าง รสเผ็ดบ้าง รสหวานบ้าง รสขื่นบ้าง รสไม่ขื่นบ้าง รสเค็มบ้าง รสจืดบ้าง.

[๑๖๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้น อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า บัดนี้เราถูกรูปกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็ถูกรูปกินแล้ว เหมือนกับที่ถูกรูปปัจจุบันกินอยู่ในบัดนี้ ก็เรานี้แล พึงชื่นชมรูปอนาคต แม้ในอนาคตกาล เราก็คงจะถูกรูปกิน เหมือนกับที่ถูกรูปปัจจุบันกินอยู่ในบัดนี้ เธอพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมไม่มีความอาลัยในรูปอดีต ย่อมไม่ชื่นชมรูปอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อความดับรูปปัจจุบัน. อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า บัดนี้เราถูกเวทนากินอยู่... บัดนี้เราถูกสัญญากินอยู่... บัดนี้เราถูกสังขารกินอยู่... บัดนี้เราถูกวิญญาณกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็ถูกวิญญาณกินแล้ว เหมือนกับที่ถูกวิญญาณปัจจุบันกินอยู่ในบัดนี้ ก็เรานี้แล พึงชื่นชมวิญญาณอนาคต แม้ในอนาคตกาล เราก็คงจะถูกวิญญาณกินอยู่ เหมือนกับที่ถูกวิญญาณปัจจุบันกินอยู่ในบัดนี้ เธอพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ย่อมไม่มีความอาลัยในวิญญาณ แม้ที่เป็นอดีต ย่อมไม่ชื่นชมวิญญาณอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อความดับวิญญาณปัจจุบัน.

[๑๖๑] ภ. ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง?

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา.

ภิ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา.

ภิ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๑๖๒] ภ. ก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ รูปทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า

นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา. เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ วิญญาณทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกนี้เราตถาคตเรียกว่า จะปราศจากสะสม สั่งสม (วัฏฏะ) จะละทิ้ง ไม่ถือมั่น จะกระจาย ไม่รวบรวมเข้าไว้ จะทำให้มอดไม่ก่อให้ลุกโพลงขึ้น.

[๑๖๓] อริยสาวกจะปราศจากสั่งสม ไม่สั่งสมอะไร? จะปราศจากสั่งสมรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่สั่งสมรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จะละทิ้งอะไร? ไม่ถือมั่นอะไร? จะละทิ้งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จะกระจายอะไร? ไม่รวบรวมอะไรไว้? จะกระจายรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่รวบรวมรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเข้าไว้ จะทำอะไรให้มอด? ไม่ก่ออะไรให้ลุกโพลงขึ้น? จะทำรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ให้มอด ไม่ก่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ให้ลุกโพลงขึ้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ จะเบื่อหน่ายทั้งในรูป ทั้งในเวทนา ทั้งในสัญญา ทั้งในสังขาร ทั้งในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จะหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว จะมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เราเรียกว่า จะไม่สั่งสม (และ) ไม่ปราศจาก

สั่งสม แต่เป็นปราศจากสั่งสมแล้วดำรงอยู่ จะไม่ละ (และ) ไม่ถือมั่น แต่เป็นผู้ละได้แล้วตั้งอยู่ จะไม่ขยาย (และ) ไม่รวบรวมไว้ แต่เป็นผู้ขยายแล้วตั้งอยู่ จะไม่ทำให้มอด (และ) ไม่ก่อให้ลุกโพลงขึ้น แต่เป็นผู้ทำให้มอดได้แล้วตั้งอยู่.

[๑๖๔] อริยสาวกจะไม่ก่อ ไม่ปราศจากสั่งสม แต่ปราศจากสั่งสมอะไรแล้วตั้งอยู่? จะไม่ปราศจากสั่งสมรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่เป็นผู้ปราศจากสั่งสมแล้วตั้งอยู่ จะไม่ละอะไร ไม่ถือมั่นอะไร แต่เป็นผู้ละได้แล้วตั้งอยู่? จะไม่ละรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่เป็นผู้ละได้แล้วตั้งอยู่ จะไม่กระจายอะไร ย่อมไม่รวบรวมอะไรไว้ แต่เป็นผู้กระจายได้แล้วตั้งอยู่ จะไม่กระจายรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่รวบรวมรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่เป็นผู้กระจายได้แล้วตั้งอยู่ จะไม่ทำอะไรให้มอด ไม่ก่ออะไรให้ลุกโพลงขึ้น แต่เป็นผู้ทำให้มอดได้แล้วตั้งอยู่ จะไม่ทำรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ให้มอด ไม่ก่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ให้ลุกโพลงขึ้น แต่เป็นผู้ทำให้มอดได้แล้วตั้งอยู่. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวดาพร้อมด้วย **อินทรี พรหม** และท้าวปชาบดี ย่อมนมัสการภิกษุผู้มีจิตพ้นแล้วอย่างนี้แล แต่ที่ไกลทีเดียวว่า

ข้าแต่ท่านผู้เป็นบุรุษอาชาไนย ข้าพเจ้าทั้งหลาย
ขอนอบน้อมต่อท่าน ข้าแต่ท่านผู้เป็นอุดมบุรุษ
ข้าพเจ้าทั้งหลายขอนอบน้อมต่อท่าน ผู้ซึ่งข้าพเจ้า
ทั้งหลายมิได้รู้จักโดยเฉพาะ และผู้ซึ่งได้อาศัย
เพ่งพินิจอยู่ ดังนี้.

จบ ขัชชนิยสูตร

อรรถกถาขัชชนิยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน**ขัชชนิยสูตรที่ ๗** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปุพฺเพนิวาสํ** ความว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**จะตรัสหมายเอาการระลึกถึงด้วยอำนาจอภิญญาก็หาไม่ แต่ตรัสหมายเอาสมณพราหมณ์ผู้ระลึกถึงขันธ์ที่เคยอาศัยอยู่ในภพก่อนด้วยอำนาจวิปัสสนา.

ด้วยเหตุนั้นแล พระองค์จึงตรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์ย่อมระลึกถึงขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ๕ เหล่านั้นทั้งหมด หรือขันธ์ใดขันธ์หนึ่ง บรรดาขันธ์ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ๕ เหล่านั้น.

อธิบายว่า ขันธ์ก็ดี อุปาทานขันธ์ก็ดี สิ่งที่เนื่องด้วยขันธ์ก็ดี บัญญัติก็ดี จัดเป็นอารมณ์แห่งการระลึกถึงด้วยอำนาจอภิญญาทั้งนั้น.

บทว่า **รูปญฺเญว อนุสฺสรติ** ความว่า ภิกษุผู้ระลึกถึงอยู่อย่างนี้ ไม่ใช่ระลึกถึงสัตว์หรือบุคคลอะไร ๆ อื่น แต่ว่า เธอได้ระลึกถึงเฉพาะรูปขันธ์ที่ดับแล้วในอดีต.

แม้ในขันธ์อื่นมีเวทนาเป็นต้น ก็มีนัย (ความหมาย) อย่าง (เดียวกัน) นี้ เหมือนกันแล.

บัดนี้เพื่อจะทรงแสดงลักษณะแห่งสุญญตา พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **กิญฺจ ภิกฺขเว รูปํ วเทถ** ดังนี้เป็นต้น.

อธิบายว่า เปรียบเหมือนเมื่อโคฝูง (หนึ่ง) กำลังเที่ยวหากินอยู่ ชาย (คนหนึ่ง) กำลังตามหาโค (ของตน) ที่หายไป พอเห็นโคพลิพัทตัวสีขาว สีแดง หรือสีดำเข้า ก็ยังไม่อาจตกลงใจได้ด้วยเหตุที่เห็นเพียง

เท่านี้ว่า นี้คือฝูงโคของเรา เพราะเหตุไร?° เพราะโคตัวอื่น ๆ ที่มีลักษณะเช่นนั้นก็ยังมีอยู่ แต่ครั้นได้เห็นรอยหอกและรอยหลาวเป็นต้นตามร่างกาย (ของโค) แล้ว เขาจึงตกลงใจได้ว่า นี้คือฝูงโคของเรา ฉันใด (เรื่องสุญญตา) ก็ฉันนั้นเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าแม้จะได้ตรัสสุญญตาไว้แล้ว (แต่) ตราบใดที่ยังมิได้ตรัสถึงลักษณะของสุญญตาไว้ด้วย ตราบนั้นสุญญตานั้นก็ยังไม่เป็นอันตรัสไว้เสร็จสิ้นแล้ว ต่อเมื่อได้ตรัสถึงลักษณะของสุญญตาไว้ด้วย (นั้นแล) จึงนับว่าได้ตรัสสุญญตาไว้เสร็จสิ้นแล้ว.

เพราะว่า **สุญญตา** เปรียบเหมือนโค ลักษณะของสุญญตาเปรียบเหมือนลักษณะของโค เมื่อยังมิได้สังเกตถึงลักษณะของโค โคก็ยังไม่นับว่าได้ถูกสังเกตไว้ดี ต่อเมื่อได้สังเกตถึงลักษณะของโคนั้นแล้ว โคนั้นจึงนับว่าได้ถูกสังเกตไว้ดีแล้ว ฉันใด (ลักษณะของสุญญตา) ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ายังมิได้ตรัสถึงลักษณะของสุญญตาไว้ด้วย สุญญตาก็ไม่นับว่าได้ตรัสไว้เสร็จสิ้นแล้ว แต่เมื่อได้ตรัสถึงลักษณะของสุญญตานั้นไว้ด้วย สุญญตานั้นจึงเป็นอันตรัสไว้เสร็จสิ้นแล้ว เพื่อจะทรงแสดงลักษณะแห่งสุญญตาดังว่ามานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า **กิญฺจ ภิกฺขเว รูปํ วเทถ** ดังนี้เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กิญฺจ** เป็นคำถามถึงเหตุ. อธิบายว่า ด้วยเหตุไร เธอทั้งหลายจึงเรียกว่ารูป คือด้วยเหตุไร รูปนั้นจึงชื่อว่ารูป

บทว่า **อิติ** ในคำว่า **รุปฺปตีติ โข** นี้ เป็นบทแสดงถึงเหตุ อธิบายว่า ก็เพราะเหตุที่รูปนั้นย่อยยับ ฉะนั้นจึงเรียกว่า รูป.

๑. ปาฐะว่า **ตสฺมา** ฉบับพม่าเป็น **กสฺมา** แปลตามฉบับพม่า

บทว่า **รุปฺปติ** ความว่า กำเริบ คือถูกกระทบกระทั่ง อธิบายว่า ถูกบีบคั้น คือ แตกสลาย.

ในคำว่า **สีเตนปิ รุปฺปติ** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ : ก่อนอื่น ความย่อยยับเพราะความหนาวปรากฏ. (ชัด) ในโลกันตริยนรก. อธิบายว่า ในระหว่างจักรวาล ๓ จักรวาล แต่ละจักรวาลมีโลกันตริยนรกอยู่จักรวาลละหนึ่งแห่ง ซึ่ง (แต่ละแห่งกว้างใหญ่) ประมาณ ๘,๐๐๐ โยชน์ (และ) เบื้องล่างก็ไม่มีแผ่นดิน เบื้องบนก็ไม่มีแสงเดือน แสงตะวัน (ไม่มี) แสงประทีป (ไม่มี) แสงแก้วมณี มืดมิดตลอดกาล บรรดาสัตว์ที่บังเกิดในโลกันตริยนรกนั้น มีอัตภาพประมาณ ๓ คาวุต สัตว์เหล่านั้นใช้เล็บที่ยาวและหนา เกาะห้อยหัวอยู่ที่เชิงเขา คล้ายค้างคาว เมื่อใดห้อยโหน[๑]ไปถึงกัน ชั่วช่วงแขน เมื่อนั้น สำคัญอยู่ว่า เราได้อาหารแล้ว จะทะยาน[๒]เข้าไปในที่นั้น ก็จะหมุนม้วนตกลงไปในน้ำที่ธารโลกไว้ ถูกลมปะทะขาดเป็นท่อน เหมือนผลมะซางตกลงไปในน้ำ พอตกลงไปเท่านั้น ก็จะเดือดพล่าน แหลกเหลวอยู่ในน้ำกรด เหมือนก้อนแป้ง ตกลงในน้ำมันที่เดือด ฉะนั้น.

ความย่อยยับ เพราะถูกความหนาวปรากฏ (ชัด) ในโลกันตนรก ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้.

แม้ในบรรดาประเทศที่หนาวเย็น เพราะหิมะตก มีมหิสรัฐ เป็นต้น ความย่อยยับ (แบบ) นั้นก็ปรากฏ (ชัด) แล้วเหมือนกัน จริงอยู่สัตว์ทั้งหลายในประเทศเหล่านั้น ถึงความสิ้นชีวิตไป เพราะมีสรีระแตกสลายไป เพราะความหนาว.

๑. ปาฐะว่า **สมฺผสฺสนฺตา** ฉบับพม่าเป็น **สํ สปฺปนฺตา** แปลตามฉบับพม่า
๒. ปาฐะว่า **ชาวนฺตา** ฉบับพม่าเป็น **พฺยาวฏฺฏา** แปลตามฉบับพม่า

ความย่อยยับเพราะถูกความร้อน ปรากฏ (ชัด) ในอเวจีมหานรก. ความย่อยยับเพราะความหิว ปรากฏ. (ชัด) ในเปรตวิสัย และในเวลาเกิดข้าวยากหมากแพง. ความย่อยยับเพราะความระหาย ปรากฏ (ชัด) ในอบายภูมิมีกาฬกัญชิกาอบายภูมิเป็นต้น.

กาฬกัญชิกอสูร

เล่ากันว่า กาฬกัญชิกอสูรตนหนึ่ง ไม่สามารถจะทนความระหายได้ จึงลงมายังแม่น้ำมหาคงคา ซึ่งลึกและกว้างประมาณ ๑ โยชน์ (ปรากฏว่า) ในที่ที่อสูรตนนั้นไปถึงน้ำแห้งหมด (มีแต่) ควันพลุ่งขึ้น เวลานั้นคล้ายกับว่าอสูรได้เดินกลับไปกลับมาอยู่บนหินดาดที่ร้อนระอุ. เมื่ออสูรนั้นได้ฟังเสียงน้ำแล้ว วิ่งไปวิ่งมาอยู่ (อย่างนั้น) นั่นแล ราตรีก็สว่าง (พอดี). เวลานั้น พระผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรประมาณ ๓๐ รูป กำลังเดินจะไปบิณฑบาตแต่เช้าตรู่ เห็นเปรตนั้นเข้าจึงถามว่า "โยม โยมเป็นใคร ?"

"กระผมเป็นเปรต ขอรับ " เปรตตอบ

"โยมกำลังหาอะไรอยู่เล่า ?" พระถาม

" น้ำดื่ม ขอรับ"

"แม่น้ำคงคานี้ (มีน้ำ) เต็มเปี่ยม โยมมองไม่เห็นหรือ ?"

"แม่น้ำไม่สำเร็จ (ประโยชน์) เลย พระคุณเจ้า"

"ถ้าอย่างนั้น ขอให้โยมนอนลงบนพื้นแม่น้ำคงคาเถิด ปวงอาตมาจะตักน้ำดื่มเทลงไปในปากของโยม"

เปรตนั้นได้นอนหงายลงบนหาดทราย. พระได้นำบาตรทั้ง ๓๐ ใบ ออกมา (ผลัดกัน) ตักน้ำเทลงไปในปากของเปรตนั้น. เมื่อพระเหล่านั้นทำอยู่อย่างนั้น เวลา (บิณฑบาต) ก็ใกล้เข้ามา. ครั้งนั้น พระทั้งหลายจึงพูดว่า ได้เวลาบิณฑบาตของปวงอาตมาแล้วโยม โยมพอได้ความสบายใจแล้วใช่ไหม ?

เปรตเรียนว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ ถ้าว่าน้ำประมาณครึ่งฝ่ามือจากน้ำที่พระคุณเจ้าประมาณ ๓๐ รูป เอาบาตรทั้ง ๓๐ ใบ ตักเทให้โยมไหลเข้าไปในคอของโยมเหมือนอยู่ในคอของคนอื่นไซร้ ขอให้โยมจงอย่าได้พ้นไปจากอัตภาพเปรตเลย.

ความย่อยยับเพราะความระหายปรากฏ (ชัด) ในเปรตวิสัยด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้.

ความย่อยยับเพราะเหลือบเป็นต้น ปรากฏ (ชัด) ในประเทศทั้งหลายที่มากด้วยเหลือบและแมลงเป็นต้น. ก็ในบทเหล่านี้พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ฑำ สา** ได้แก่ เหลือบ.

บทว่า **มกสา** ได้แก่ ยุงนั่นเอง.

แม้ลมทั้งหลายก็พึงทราบว่ามีลมในท้อง และลมที่สันหลังเป็นต้น. เพราะว่าโรคลมเกิดขึ้นในร่างกายแล้ว ย่อมทำลายมือเท้าและหลังเป็นต้น ย่อมทำให้เป็นคนตาบอด ทำให้เป็นคนค่อม ทำให้เป็นคนง่อยเปลี้ย.

บทว่า **อาตโป** แปลว่า แสงแดด. ความย่อยยับเพราะแสงแดดนั้นปรากฏ (ชัด) ในทางกันดารทั้งหลายมีทางกันดารทะเลทรายเป็นต้น.

มีเรื่องเล่าว่า หญิงคนหนึ่งเหนื่อยล้าจากการเดินทางด้วยกองเกวียนในทางกันดารทะเลทรายตลอดทั้งคืน ครั้นถึงเวลากลางวันเมื่อพระอาทิตย์อุทัยทรายร้อนระอุ นางไม่สามารถจะวางเท้าลงไปได้ จึงเอาตะกร้า (ที่เทินมา) ลงจากศีรษะแล้วเหยียบไว้ เมื่อตะกร้าร้อนมากเข้า ๆ โดยลำดับ นางก็ไม่สามารถ (เหยียบ) ยืนอยู่ได้ จึงวางผ้าลงบนตะกร้านั้นแล้วเหยียบ เมื่อผ้าแม้นั้นร้อน นางจึงจับลูกน้อยที่อุ้มมาให้นอนคว่ำหน้าลงแล้ว (ยืน) เหยียบลูกน้อยซึ่งส่งเสียงร้องไห้จ้าอยู่ (นาง) ถูกความร้อนแผดเผา (ไม่ช้า) ก็ขาดใจตายในที่นั้นเอง พร้อมกับลูกน้อย (ของนาง) นั้น.

บทว่า **สิรึสปา** ได้แก่ สัตว์ตัวยาวทุกชนิดที่เลื้อยคลานไป ความย่อยยับเพราะสัมผัสของสัตว์ตัวยาวเหล่านั้น พึงทราบด้วยอำนาจแห่งเหตุมีถูกอ.. .พิษขบกัดเป็นต้น.

ลักษณะ ๒

ธรรมทั้งหลายมีลักษณะอยู่ ๒ ลักษณะ คือ **สามัญญลักษณะ** (ลักษณะทั่วไป) ๑ ปัจจัตตลักษณะ (ลักษณะเฉพาะตัว) ๑ บรรดาลักษณะทั้งสองนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงปัจจัตตลักษณะของรูปขันธ์ไว้เป็นอันดับแรกด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้. ก็ปัจจัตตลักษณะนี้มีแก่รูปขันธ์เหล่านั้น หามีแก่ขันธ์ทั้งหลาย (นอกนี้) มีเวทนาขันธ์เป็นต้นไม่ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ปัจจัตตลักษณะ. ส่วนอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ ย่อมมีแก่ขันธ์ทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้นด้วย เพราะฉะนั้น ลักษณะทั้ง ๓ นั้นจึงเรียกว่าสามัญญลักษณะ

เวทนา

คำเป็นต้นว่า **กิญฺจ ภิกฺขเว เวทนำ วเทถ** เป็นเหมือนกับคำที่กล่าวมาก่อน จึงควรทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้วนั่นและ ส่วนคำใดที่ไม่เหมือนกับคำที่กล่าวมาก่อน คำนั้นมีการขยายความให้แจ่มแจ้งดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สุขำ ปิ เวทยติ** ความ ย่อมรู้ คือ เสวยอารมณ์ที่เป็นสุข. แม้ในสองบทต่อมาก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้.

ถามว่า ก็อารมณ์นี้ ชื่อว่าเป็นสุข เป็นทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ได้อย่างไร?

ตอบว่า เป็นได้เพราะเป็นปัจจัยแห่งสุขเป็นต้น เนื้อความนี้นั้นมาแล้วแลในมหาลิสูตรนี้ว่า ดูก่อนมหาลิ ก็เพราะเหตุที่รูปเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุข เป็นเหตุให้ก้าวลงสู่ความสุข.

ในบทว่า **เวทยติ** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :

เวทนานั่นเองเสวยสุข ไม่ใช่สัตว์หรือบุคคลอื่น เพราะว่า เวทนามีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ เพราะฉะนั้น เวทนาเสวยได้ก็เพราะอาศัยวัตถุกับอารมณ์ รวมความว่า ในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงจำแนกปัจจัตตลักษณะเท่านั้น แม้ของเวทนา ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้.

สัญญา

บทว่า **นีลำ ปิ สญฺชานาติ** ความว่า จำได้หมายรู้โดยทำบริกรรมในดอกไม้สีเขียวหรือในผ้า จนถึงขั้นอุปจาร หรืออัปปนา. ก็ชื่อว่า

สัญญานี้ควรเป็นทั้งบริกัมมสัญญา ทั้งอุปจารสัญญา ทั้งอัปปนาสัญญา, แม้สัญญาที่เกิดว่า "สีเขียว สีเขียว" ก็ควรเหมือนกัน. แม้ในสิ่งทั้งหลายมีสีเหลืองเป็นต้น ก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้เหมือนกัน แม้ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกแสดงเฉพาะปัจจัตตลักษณะของสัญญา ซึ่งมีการจำได้หมายรู้เป็นลักษณะ.

สังขาร

บทว่า **รูปํ รูปตฺตาย สงฺขตํ อภิสงฺขโรนฺติ** ความว่า แม่ครัวหุงต้มยายคู ก็เพื่อให้เป็นยาคู ปรุงขนมก็เพื่อให้เป็นขนมนั่นเอง ฉันใด สังขารทั้งหลายก็ฉันนั้น ปรุงแต่ง คือประมวลมา ได้แก่รวบรวมไว้. อธิบายว่า ให้สำเร็จซึ่งรูปนั้นเอง ที่ได้นามว่าสังขตะ เพราะปัจจัยทั้งหลายมาประชุมกันปรุงแต่ง เพื่อความเป็นรูป คือเพื่อความเป็นรูปนั้น โดยประการที่สิ่งที่ถูกปรุงแต่ง จะชื่อว่าเป็นรูปได้. แม้ในเวทนาทั้งหลาย ก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้แล. ก็ในตอนที่ว่าด้วยสังขารนี้ มีความย่อดังนี้ :-

สังขารทั้งหลาย ย่อมปรุงแต่ง คือ ยังรูปที่เกิดพร้อมกับตนหรือธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้น ที่สัมปยุตกันให้บังเกิด แม้ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงจำแนกแสดงเฉพาะปัจจัตตลักษณะของสังขารซึ่งมีความตั้งใจเป็นลักษณะด้วยประการฉะนี้.

วิญญาณ

บทว่า **อมฺพิลมฺปิ วิชานาติ** ความว่า ย่อมรู้รสเปรี้ยวของผลมะม่วง ผลมะกอก และผลมะนาว เป็นต้น ว่าเป็นรสเปรี้ยว.

ในบททั้งปวงก็นัยนี้. อีกประการหนึ่ง ในบทเหล่านี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ติตฺตกํ** ได้แก่ รสขมนานัปการ มีรสขมของสะเดา และกระดอม เป็นต้น.

บทว่า **กฏุกํ** ได้แก่ รสเผ็ดนานัปการ มีรสเผ็ดของดีปลีและพริก เป็นต้น

บทว่า **มธุรํ** ได้แก่ รสหวานนานัปการ มีรสหวานของเนยใสและน้ำอ้อย เป็นต้น.

บทว่า **ขาริกํ** ได้แก่ รสเฝื่อนนานัปการ มีรสเฝื่อนของมะเขือ, ของตาล. ของการะเกด, ของหน่อไม้, ของมะพร้าว, ของปอ, และของหน่อหวาย เป็นต้น.

บทว่า **อขาริกํ** ได้แก่ ผลไม้ชนิดใดชนิดหนึ่ง (และ) ใบไม้ที่มีรสระคนกัน มีใบหมากเม่า เป็นต้น

บทว่า **โลณิกํ** ได้แก่ รสเค็มประการต่าง ๆ มีรสเค็มของยาคูใส่เกลือ ปลาใส่เกลือ และข้าวสวยใส่เกลือ เป็นต้น.

บทว่า **อโลณิกํ** ได้แก่ รสจืดประการต่าง ๆ มีรสข้าวยาคูไม่ใส่เกลือ ปลาไม่ใส่เกลือ และข้าวสวยไม่ใส่เกลือเป็นต้น.

บทว่า **ตสฺมา วิญฺญาณนฺติ วุจฺจติ** ความว่า เพราะเหตุที่วิญญาณรู้จักรส แยกประเภทเป็นรสเปรี้ยวเป็นต้นนี้ โดยแตกต่างกันออกไป คือ โดยความเป็นของเปรี้ยวเป็นต้น. ฉะนั้นจึงเรียกว่าวิญญาณ.

แม้ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกแสดงเฉพาะปัจจัตต-ลักษณะของวิญญาณซึ่งมีการรู้แจ้ง (อารมณ์) เป็นลักษณะด้วย

ประการดังพรรณนามาฉะนี้แล.

สัญญา วิญญาณ ปัญญา

ก็เพราะเหตุที่สัญญาปรากฏ โดยกำหนดถึงอาการและสัณฐานของอารมณ์ ฉะนั้น สัญญานั้น จึงทรงจำแนกไว้ในจักษุทวาร. (แต่) เพราะเหตุที่วิญญาณปรากฏโดยกำหนดความแตกต่างเฉพาะอย่างของอารมณ์ เว้น (การกำหนด) อาการและสัณฐาน ฉะนั้น วิญญาณนั้นจึงทรงจำแนกไว้ในชิวหาทวาร.

อนึ่ง เพื่อกำหนดถึงสภาวะของสัญญาและวิญญาณเหล่านี้โดยไม่งมงาย จึงควรทราบถึงความแปลกกันในบทเหล่านี้ว่า สญฺชานาติ (จำได้) วิชานาติ (รู้แจ้ง) ปชานาติ (รู้ชัด).

ในบททั้ง ๓ นั้น เพียงแต่อุปสรรค **(สं , วิ, ป)** เท่านั้นที่แปลกกัน ส่วนบทว่า ชานาติ ไม่แปลกกันเลย. อนึ่ง เพราะบทว่า ชานาติ นั้น มีความหมายว่า รู้ จึงควรทราบความแปลกกันดังต่อไปนี้ :-

อธิบายว่า **สัญญา**เป็นเพียงการจำได้หมายรู้อารมณ์โดยเป็นสีเขียวเป็นต้นเท่านั้น (แต่) ไม่สามารถให้ถึงการแทงตลอด (สามัญญ) ลักษณะคือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาได้.

วิญญาณ ย่อมรู้อารมณ์โดยเป็นสีเขียวเป็นต้น และให้ถึงการแทงตลอด (สามัญญ) ลักษณะมีไม่เที่ยงเป็นต้น แต่ไม่สามารถให้ก้าวไปถึงมรรคปรากฏ (รู้แจ้งมรรค) ได้.

ปัญญา ย่อมรู้แจ้งอารมณ์โดยเป็นสีเขียวเป็นต้นด้วย ย่อมให้ถึงการแทงตลอด (สามัญญ) ลักษณะ โดยเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้นด้วย ทั้งให้ก้าวไปถึงความปรากฏแห่งมรรค (รู้แจ้งมรรค) ด้วย.

เปรียบเทียบ

เปรียบเหมือน เมื่อเหรัญญิกนำกหาปณะมาทำเป็นกองไว้บนแผ่นกระดานของเหรัญญิก เมื่อคน ๓ คน คือ เด็กไร้เดียงสา ชาวบ้านธรรมดา (และ) เหรัญญิกผู้เชี่ยวชาญ ยืนมองดู เด็กไร้เดียงสา รู้แต่เพียงว่า กหาปณะทั้งหลายสวยงาม วิจิตร (มีลักษณะ) สี่เหลี่ยม และกลมเป็นต้น (แต่) หารู้ไม่ว่า นี้เป็นรตนสมมติ ที่ใช้เป็นเครื่องอุปโภคบริโภค ของมนุษย์ทั้งหลาย.

ชาวบ้านธรรมดา รู้ว่า กหาปณะทั้งหลายสวยงามเป็นต้น เป็นรตนสมมติ ที่เป็นเครื่องอุปโภคและบริโภคของมนุษย์ทั้งหลาย และรู้ว่า เป็นรตนสมมติ ที่เป็นเครื่องอุปโภคและบริโภคของมนุษย์ทั้งหลาย. แต่หารู้ไม่ว่า นี้เป็นของปลอม นี้เป็นของแท้ นี้เนื้อไม่ดี นี้เนื้อดี.

เหรัญญิกผู้เชี่ยวชาญ ย่อมรู้ว่า กหาปณะทั้งหลายสวยงามเป็นต้น ย่อมรู้ว่า กหาปณะทั้งหลายเรียกว่า รัตนะ ทั้งย่อมรู้ว่าเป็นของปลอมเป็นต้นด้วย

ก็แลเมื่อรู้ พอได้เห็นรูปบ้าง ได้ยินเสียง (เคาะ) บ้าง ได้ดมกลิ่นบ้าง ได้ลิ้มรสบ้าง ใช้มือชั่งดูถึงความหนักเบาบ้าง ก็ทราบได้ (ทันที) ว่า ทำที่หมู่บ้านโน้นบ้าง ทราบว่า ทำที่นิคมโน้น ที่เมืองโน้น ที่ร่มเงาภูเขาโน้น (และ) ที่ริมฝั่งแม่น้ำโน้นบ้าง ทราบว่า อาจารย์โน้นทำบ้าง ฉันใด (สัญญา วิญญาณ และปัญญา) ก็ฉันนั้นเหมือนกัน (คือ) สัญญาย่อมจำได้หมายรู้แต่เพียงอารมณ์ว่าเป็นสีเขียวเป็นต้นเท่านั้น เปรียบเหมือนเด็กน้อยไร้เดียงสาเห็นกหาปณะฉะนั้น.

วิญญาณ ย่อมรู้อารมณ์ว่าเป็นสีเขียวเป็นต้น ทั้งให้ถึงการแทงตลอดลักษณะว่าไม่เที่ยงเป็นต้น เปรียบเหมือนชาวบ้านธรรมดาเห็นกหาปณะฉะนั้น.

(ส่วน) **ปัญญา** ย่อมรู้อารมณ์ว่า เป็นสีเขียวเป็นต้นด้วย ให้ถึงการแทงตลอดลักษณะว่าไม่เที่ยงเป็นต้นด้วย ทั้งสามารถให้ก้าวไปถึงความปรากฏแห่งมรรคด้วย เปรียบเหมือนเหรัญญิกผู้ชำนาญเห็นกหาปณะฉะนั้น.

ก็ความแตกต่างกัน (ดังกล่าวมา) นั้นของ สัญญา วิญญาณ และ **ปัญญา** เหล่านั้น แทงตลอด (เข้าใจ) ได้ยาก เพราะเหตุนั้น ท่านพระนาคเสนจึงถวายพระพร (พระยามิลินท์) ว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำสิ่งที่ทำได้ยาก.

พระยามิลินท์ตรัสถามว่า ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ อะไรคือสิ่งที่ทำได้ยาก ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำไว้แล้ว ?

ท่านพระนาคเสนถวายพระพรว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร สิ่งทำได้ยากที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำไว้คือ ตรัสบอกถึงการกำหนดอรูปธรรมทั้งหลายคือจิตและเจตสิกที่เป็นไปในอารมณ์เดียวกันว่า นี้คือ **ผัสสะ** นี้คือ **เวทนา** นี้คือ **สัญญา** นี้คือ **เจตนา** นี้คือ **จิต.**

เปรียบเหมือน น้ำมัน ๕ ชนิดนี้คือ น้ำมันงา น้ำมันผักกาด น้ำมันมะซาง น้ำมันละหุ่ง น้ำมันเปลว ที่ใส่รวมกันไว้ในถาดเดียวกัน การที่จะตักน้ำมันแต่ละชนิดแยกออกจากถาดใบเดียวกันนั้นทีละอย่าง (แล้วบอก) ว่า นี้น้ำมันงานะ นี้น้ำมันผักกาดนะ นับว่าทำได้ยาก (อยู่แล้ว) การกำหนดอรูปธรรมคือจิตและเจตสิก ที่เป็นไปในอารมณ์เดียวกัน (ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกไว้) นี้ทำได้ยากกว่านั้น.

แต่เพราะทรงแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณมาดีแล้ว พระผู้มี-พระภาคเจ้าผู้เป็นธรรมิสสรธรรมราช จึงทรง (สามารถ) ทำการกำหนดอรูปธรรมเหล่านี้ที่เป็นไปในอารมณ์เดียวกันได้.

แม้ด้วยการตักน้ำตรงที่ที่แม่น้ำใหญ่ ๕ สาย ไหลเข้าสู่ทะเลแล้วแยกออก (บอก) อย่างนี้ว่า นี้เป็นน้ำจากแม่น้ำคงคา นี้เป็นน้ำจากแม่น้ำยมุนา ก็พึงทราบความหมาย (ดังว่ามา) นี้.

ลักษณะของทุกข์

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสถึงลักษณะของอนัตตาด้วยหัวข้อ ๒ หัวข้อ คือ หัวข้อที่หนึ่งตรัสถึง**สุญญตา** หัวข้อที่สองตรัสถึงลักษณะของสุญญตา อย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะทรงแสดงถึงลักษณะของทุกข์ จึงตรัสคำว่า **ตตฺร ภิกฺขเว** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขชฺชามิ** ความว่า รูปหาได้แทะเนื้อคนเรากินเหมือนสุนัขไม่ แต่พึงทราบว่า เปรียบเหมือนคนนุ่งผ้าเนื้อหยาบ . พูดว่า ผ้ากัด (เนื้อ) เรา ดังนี้ ก็โดยมุ่งหมายเอาการเสียดสีที่เกิดจากการนุ่งผ้าเนื้อหยาบนั้นฉันใด แม้รูปนี้ก็ฉันนั้น (คือ) ให้เกิดการบีบคั้นขึ้นจึงชื่อว่า กิน.

บทว่า **ปฏิปนฺโน โหติ** ความว่า เป็นผู้ปฏิบัติเริ่มต้นตั้งแต่ (รักษา) ศีล (ให้บริสุทธิ์) จนกระทั่งถึง (บรรลุ) อรหัตตมรรค.

ก็ในบทนี้พึงทราบอธิบาย (เพิ่มเติม) ว่า พระโยคาวจรรูปใด มีญาณเป็นกำลัง ยอดเยี่ยมด้วยพุทธญาณอันแก่กล้า บำเพ็ญเพียรอยู่ในภูมิธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญเพียร ถูกตอไม้ตำหรือหนามเกี่ยว ถูกอาวุธประหาร หรือถูกสัตว์ร้ายทั้งหลายมีเสือโคร่ง

เป็นต้นจับกิน ก็ทำเวทนานั้นให้เป็นอัพโพหาริก (ไม่ให้เวทนาปรากฏ) พิจารณามูลกัมมัฏฐานย่อมยึดพระอรหัตต์ไว้ได้ทีเดียว พระโยคาวจรนี้เรียกว่า ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับเวทนา เหมือนพระมิคิมัลลเถระ เหมือนพระมหาติสสเถระบุตรของกุฏุมพี เหมือนพระรูปหนึ่งในจำนวนพระประมาณ ๓๐ รูป (จำพรรษาอยู่ในดงวัตตนี) ที่ (ถูกเสือโคร่งกัด) นอน (พิจารณากัมมัฏฐานอยู่) ในปากเสือโคร่ง และเปรียบเหมือนพระเถระรูปที่ถูกหนามแทง ฉะนั้น.

พระถูกหนามแทงพิจารณากัมมัฏฐาน

เล่ากันว่า เมื่อพระ ๑๒ รูป เคาะระฆังแล้วบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่าพระรูปหนึ่ง พอเมื่อพระอาทิตย์อัสดงคตเท่านั้นก็เคาะระฆังลงสู่ที่จงกรม (ท่าน) จงกรมไปพลางเร่งความเพียรไปพลาง (พลาด) ไปเหยียบหนามที่หญ้ากลบไว้. หนามทะลุออกหลังเท้า เวทนาเป็นไปเหมือนเวลาถูกกระเบื้องคมบาดฉะนั้น. พระเถระคิดว่า เราจะถอนหนามนี้ออก หรือจะปล่อยหนามให้แทงคาอยู่อย่างเดิม. ท่านได้มีความคิดดังนี้ว่า ชื่อว่าการไปในทุคคติมีนรกเป็นต้น (การตกนรก) เพราะถูกหนามนี้แทง ไม่มีดอก (เราจะปล่อยให้) หนามแทงอยู่อย่างเดิม. ท่านทำเวทนานั้นให้เป็นอัพโพหาริก (ไม่ให้เวทนาปรากฏ) แล้วเดินจงกรมตลอดทั้งคืน เมื่อราตรีสว่าง ได้ส่งสัญญาณให้แก่พระอีกรูปหนึ่ง พระรูปนั้นจึงมา (หาท่าน) แล้วถามว่า "เป็นอะไรไป ขอรับ ?"

"ผมถูกหนามแทง ผู้มีอายุ".

"เมื่อไร ขอรับ ? "

"ตั้งแต่ตอนเย็นแล้ว ผู้มีอายุ."

"ก็แล้วทำไม ท่านจึงไม่ร้องเรียกพวกผม พวกผมจะได้มาถอนหนามออก แล้วเอาน้ำมันร้อนๆ หยอด (แผล) ให้ ?"

"หนามแทงคาอยู่ ผมพยายามถอนแล้วคุณ"

"ท่านถอนออกแล้ว หรือยังขอรับ ?"

"คุณ ผมถอนออกได้เพียงบางส่วน"

เรื่องที่เหลือ ได้อธิบายไว้อย่างพิสดารแล้ว ในนิเทศแห่งสติปัฏฐานสูตร ใน**อรรถกถาทีฆนิกาย** และ**มัชฌิมนิกาย** นั่นแล.

ลักษณะของอนิจจัง

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเริ่มว่า **ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว** (ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ?)

ตอบว่า เมื่อก่อนนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเฉพาะลักษณะของทุกข์ไว้ หาได้ตรัสลักษณะของอนิจจังไว้ไม่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มคำว่า **ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว** นี้ไว้ ก็เพื่อแสดงถึงลักษณะของอนิจจังนั้น อนึ่ง เพื่อจะทรงประมวลลักษณะทั้ง ๓ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) มาแสดงไว้ (พร้อมกัน) จึงทรงเริ่มคำนี้ไว้.

บทว่า **อปจินาติ โน อาจินาติ** ความว่า ทำวัฏฏะให้พินาศ ไม่สั่งสมวัฏฏะไว้. บทว่า **ปชหติ น อุปาทิยติ** ความว่า ย่อมปล่อยวัฏฏะนั้นนั่นแล คือไม่ยึดถือไว้. บทว่า **วิสิเนติ น อุสฺสิเนติ** ความว่า ย่อมคลาย (วัฏฏะ) ไม่รวบรวมไว้. บทว่า **วิธูเปติ น สนฺธูเปติ** ความว่า ย่อมทำวัฏฏะให้ดับ ไม่ให้ลุกโพลง.

ถามว่า เพราะเหตุไรพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มคำนี้ไว้ว่า **เอวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว** (ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกเห็นอยู่อย่างนี้) ?

ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มไว้ เพราะทรงประสงค์ว่า เราตถาคตจักแสดงมหาขีณาสพที่ทำวัฏฏะให้พินาศแล้วยังดำรงอยู่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสวิปัสสนาไว้ด้วยฐานะ (เหตุ) เพียงเท่านี้แล บัดนี้เพื่อจะทรงแสดงมรรค ๔ พร้อมทั้งวิปัสสนาจึงทรงเริ่มคำนี้ **(เอวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว)** ไว้.

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมรรคที่ ๑ (โสดาปัตติมรรค) ด้วยฐานะ (เหตุ) เพียงเท่านี้ บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงมรรค ๓ (สกิทาคามิมรรค, อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค) พร้อมทั้งวิปัสสนา จึงทรงเริ่มคำนี้ (เอวํ . ปสฺสํ ภิกฺขเว) ไว้.

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมรรค ๓ ด้วยฐานะเพียงเท่านี้ บัดนี้ ทรงเริ่มคำนี้ (เอวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว) ไว้ แม้เพื่อจะทรงแสดงอรหัตตมรรคพร้อมทั้งวิปัสสนา นั่นแล

บทว่า **สปชาปติกา** ได้แก่ พร้อมทั้งท้าวเทวราชผู้เป็นปชาบดี.

บทว่า **อารกาว นมสฺสนฺติ** แปลว่า (เทวดาทั้งหลาย) นมัสการแต่ที่ไกลทีเดียว คือนมัสการภิกษุผู้อยู่แม้ในที่ไกลนั่นแล เหมือนนมัสการท่านพระนิฏเถระ ฉะนั้น.

พระนิฏเถระ

มีเรื่องเล่าว่า พระเถระออกบวชจากตระกูลคนเทดอกไม้ ได้บรรลุพระอรหัตตผลในเวลาปลงผมเสร็จนั่นเองแล้วคิดว่า เราเพิ่งบวชวันนี้เอง กิจบรรพชิตของเราก็ถึงที่สุด (สำเร็จ) วันนี้เหมือนกัน

เราจักบำเพ็ญ**มหาอริยวังสปฏิปทา**ของบัณฑิตที่มีการเจริญความสันโดษในปัจจัย ๔ เป็นที่มายินดี.

ท่านเข้าไปในกรุงสาวัตถี ต้องการ (แสวงหา) ผ้าบังสุกุล แล้วเที่ยวแสวงหาท่อนผ้าอยู่. ขณะนั้น ท้าวมหาพรหมองค์หนึ่งออกจากสมาบัติแล้วตรวจดูถิ่นมนุษย์อยู่เห็นพระเถระ คิดว่า พระเถระเพิ่งบวชในวันนี้เอง แล้วก็ได้บรรลุพระอรหัตตผลในเวลาปลงผมเสร็จในวันนี้เช่นกัน (บัดนี้) กำลังแสวงหาท่อนผ้าอยู่เพื่อบำเพ็ญมหาอริยวังสปฏิปทาดังนี้แล้ว ได้ยืนประคองอัญชลีนมัสการอยู่.

ต่อมา ท้าวมหาพรหมอีกท่านหนึ่ง เห็นท้าวมหาพรหมองค์แรกยืนประคองอัชลีนมัสการอยู่อย่างนั้นจึงถามว่า "ท่านนมัสการใคร?"

"นมัสการพระนิฏเถระ"

"เพราะเหตุไร?"

"พระนิฏเถระเพิ่งบวชในวันนี้เอง แล้วได้บรรลุพระอรหัตตผลในเวลาปลงผมเสร็จในวันนี้เช่นกัน (บัดนี้) กำลังแสวงหาท่อนผ้าอยู่เพื่อบำเพ็ญมหาอริยวังสปฏิปทา"

ท้าวมหาพรหมแม้นั้นก็ได้ยืนนมัสการพระเถระนั้น (เช่นกัน) ขณะนั้น ท้าวมหาพรหมอื่น ๆ (ก็ทยอยกันมา) รวมเป็นท้าวมหาพรหม ๗๐๐ ได้ยืนนมัสการ (พระนิฏเถระ).

ด้วยเหตุนั้น พระโบราณาจารย์จึงกล่าวบทประพันธ์เป็นคาถาไว้ว่า

เทวดาเหล่านั้น จำนวนมากถึง ๗๐๐
ออกจากพรหมวิมาน มีจิตเลื่อมใส

นมัสการพระนิฏเถระอยู่ พระเถระ
เป็นพระขีณาสพ รับผ้าบังสุกุล.
ฯลฯ
เป็นพระขีณาสพทำผ้าบังสุกุล

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยึดยอดพระอรหัตต์ โดยทรงขยายเทศนาออกไป ด้วยภพทั้ง ๓ ด้วยประการฉะนี้.

เวลาจบเทศนา ภิกษุ ๕๐๐ รูป ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์.

จบอรรถกถาขัชชนิยสูตร

๘. ปิณโฑลยสูตร

ว่าด้วยเหตุที่ต้องดำรงชีพด้วยบิณฑบาต

[๑๖๕] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ นิโครธาราม ใกล้พระนครกบิลพัศดุ์ สักกชนบท ครั้งนั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ทรงขับไล่ภิกษุสงฆ์ในเพราะเหตุเรื่องหนึ่งแล้ว เวลาเช้า ทรงผ้าอันตรวาสก ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนครกบิลพัศดุ์. ครั้นแล้ว ในเวลาปัจฉาภัต เสด็จกลับจากบิณฑบาต เสด็จไปยังป่ามหาวัน เพื่อประทับพักในกลางวัน ครั้นเสด็จถึงป่ามหาวันแล้ว ได้ประทับนั่งพักกลางวัน ณ โคนต้นมะตูมหนุ่ม. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกออกเร้นอยู่ในที่ลับ ได้เกิดพระปริวิตกขึ้นว่า เราแลได้ขับไล่ภิกษุสงฆ์ให้ไปแล้ว ในภิกษุสงฆ์เหล่านี้ พวกภิกษุใหม่ บวชยังไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยนี้มีอยู่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นไม่เห็นเรา ต้องว้าเหว่ใจ คงเปลี่ยนแปลงจิตใจ เหมือนลูกโคน้อย ๆ เมื่อไม่เห็นแม่ ต้องว้าเหว่ใจ คงเปลี่ยนแปลงจิตใจฉะนั้น (และ) เหมือนกับพืชที่ยังอ่อน ๆ ไม่ได้น้ำ พึงมีความผันแปรเปลี่ยนแปลงไปฉะนั้น ถ้ากระไร

เราพึงอนุเคราะห์ภิกษุสงฆ์ในบัดนี้ เหมือนกับที่ได้อนุเคราะห์มาแล้ว ในก่อน ๆ ฉะนั้นเถิด.

[๑๖๖] ครั้งนั้นแล **ท้าวสหัมบดีพรหม**ได้ทราบพระปริวิตกของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยใจของตนแล้ว ได้หายไปจากพรหมโลก มาปรากฏเฉพาะพระพักตร์**พระผู้มีพระภาคเจ้า** เหมือนกับบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้ หรือคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น ลำดับนั้นแล **ท้าวสหัมบดีพรหม** ทำผ้าอุตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง แล้วประนมมือกราบทูลพระผู้มี-พระภาคเจ้าว่า ข้าแต่**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระสุคต ข้อนี้เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ทรงขับไล่ภิกษุสงฆ์ไปแล้ว ในภิกษุสงฆ์เหล่านี้ พวกภิกษุที่ยังใหม่ บวชยังไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยนี้มีอยู่ เมื่อภิกษุสงฆ์เหล่านั้นไม่เห็น**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ต้องว้าเหว่ใจ คงเปลี่ยนแปลงจิตใจ เหมือนกับลูกโคน้อย ๆ เมื่อไม่เห็นแม่ ต้องว้าเหว่ใจ คงเปลี่ยนแปลงจิตใจ ฉะนั้น เหมือนกับพืชที่ยังอ่อน ๆ เมื่อไม่ได้น้ำ พึงมีความผันแปรเปลี่ยนแปลงไป ฉะนั้น พระเจ้าข้า ขอ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**จงทรงชื่นชมกะภิกษุสงฆ์ ขอ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**จงทรงพร่ำสอนภิกษุสงฆ์ จงทรงอนุเคราะห์ภิกษุสงฆ์ในบัดนี้ เหมือนกับที่ได้ทรงอนุเคราะห์มาแล้วแต่ก่อน ๆ ฉะนั้นเถิด **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงรับอาราธนาโดยดุษณีภาพ ลำดับนั้นแล **ท้าวสหัมบดีพรหม**ทราบว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงรับอาราธนาแล้ว จึงถวายบังคม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**กระทำประทักษิณแล้ว อันตรธานไปจากสำนักของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**นั่นแล.

[๑๖๗] ลำดับนั้นแล เป็นเวลาเย็น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**เสด็จออกจากที่พักผ่อนแล้ว เสด็จไปยัง**นิโครธาราม** แล้วประทับนั่งบนอาสนะ

ที่เขาปูไว้ ครั้นแล้ว **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงบันดาลด้วยอิทธาภิสังขาร ให้ภิกษุเหล่านั้นเกรงกลัว เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**จนถึงที่ประทับ ทีละรูปบ้าง สองรูปบ้าง ครั้นแล้วต่างก็ถวายบังคมแล้วนั่งลง ณ สถานที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นภิกษุเหล่านั้นนั่งลงเรียบร้อยแล้ว **พระผู้มี-พระภาคเจ้า**จึงได้ตรัสพระพุทธวจนะว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อเลวทรามของการเลี้ยงชีพทั้งหลาย ก็คือการแสวงหาบิณฑบาต ภิกษุทั้งหลายย่อมได้รับคำแช่งด่าในโลกว่า เป็นผู้มีมือถือบาตรเที่ยวแสวงหาบิณฑบาต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กุลบุตรทั้งหลายเป็นผู้เป็นไปในอำนาจแห่งเหตุ อาศัยอำนาจแห่งเหตุ จึงเข้าถึงความเป็นผู้แสวงหาบิณฑบาตนี้แล ไม่ใช่เป็นคนหนีราชทัณฑ์ ไม่ใช่เป็นคนขอให้โจรปล่อยตัวไปบวช ไม่ใช่เป็นคนมีหนี้ ไม่ใช่เป็นคนมีภัย ไม่ใช่เป็นคนมีอาชีพแร้นแค้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อีกอย่างหนึ่ง กุลบุตรนี้บวชแล้ว โดยที่คิดเช่นนี้ว่า เราทั้งหลายเป็นผู้อันชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครอบงำแล้ว ชื่อว่าเป็นผู้มีทุกข์ครอบงำแล้ว มีทุกข์ประจำแล้ว ไฉนหนอ? การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้จะพึงปรากฏ แต่ว่ากุลบุตรนั้นเป็นผู้มากด้วยอภิชฌา มีราคะกล้าในกามทั้งหลาย มีจิตพยาบาท มีความดำริแห่งใจอันโทสะประทุษร้ายแล้ว มีสติหลงลืม ไม่มีสัมปชัญญะ มีใจไม่เป็นสมาธิ มีจิตหมุนไปผิด ไม่สำรวมอินทรีย์.ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวบุคคลผู้เสื่อมแล้วจากโภคะแห่งคฤหัสถ์ด้วย ไม่ทำประโยชน์คือ ความเป็นสมณะให้บริบูรณ์ด้วย ว่ามีอุปมาเหมือนกับตุ้นฟืนในที่เผาศพ ซึ่งไฟติดทั้งสองข้าง ตรงกลางก็เปื้อนคูถ จะใช้เป็นฟืนในบ้านก็ไม่ได้ จะใช้เป็นฟืนในป่าก็ไม่ได้ ฉะนั้น.

[๑๖๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลวิตก ๓ อย่างนี้ คือ กามวิตก ๑ พยาบาทวิตก ๑ วิหิงสาวิตก ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลมีจิต

ตั้งมั่นดีแล้วในสติปัฏฐาน ๔ หรือเจริญอนิมิตตสมาธิอยู่ อกุศลวิตก ๓ อย่างนี้แล ย่อมดับโดยไม่เหลือ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อนิมิตตสมาธิ ควรแท้ที่จะเจริญจนกว่าจะละอกุศลวิตกนี้ได้ อนิมิตตสมาธิที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

[๑๖๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทิฏฐิ ๒ อย่างนี้ คือ ภวทิฏฐิ ๑ วิภวทิฏฐิ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมพิจารณาเห็นในทิฏฐิ ๒ อย่างนั้น ดังนี้ว่า เรายึดถือสิ่งใดในโลกอยู่ จะพึงเป็นผู้ไม่มีโทษ สิ่งนั้นมีอยู่บ้างไหม? เธอย่อมทราบชัดอย่างนี้ว่า เรายึดถือสิ่งใดในโลกอยู่ พึงเป็นผู้ไม่มีโทษ สิ่งนั้นไม่มีเลย เธอย่อมทราบชัดอย่างนี้ ก็เราเมื่อยึดถือ พึงยึดถือรูปนั้นเอง เมื่อยึดถือ พึงยึดถือเวทนานั้นเอง เมื่อยึดถือ พึงยึดถือสัญญานั่นเอง เมื่อยึดถือ พึงยึดถือสังขารนั่นเอง เมื่อยึดถือ พึงยึดถือวิญญาณนั่นเอง ภพพึงมีแก่เรา เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ พึงมีได้ด้วยประการอย่างนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูป ฯลฯ เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง? ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา.

ภิ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ปิณโฑลยสูตรที่ ๘

อรรถกถาปิณโฑลยสูตรที่ ๘

พึงทราบวินิจฉัยใน**ปิณโฑลยสูตรที่ ๘** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **กิสฺมิญฺจิเทว ปกรเณ** ได้แก่ ในเพราะเหตุบางอย่างนั่นเอง.

บทว่า **ปณาเมตฺวา** แปลว่า ไล่ออกไป.

ถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขับไล่ภิกษุเหล่านี้ไปในเพราะเหตุไร ?

ตอบว่า ความจริงมีอยู่ว่า ภายในพรรษาหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับจำพรรษาอยู่ในเมืองสาวัตถี ออกพรรษาปวารณาแล้ว แวดล้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จออกจากเมืองสาวัตถีเที่ยวจาริกไปในชนบท เสด็จถึงเมืองกบิลพัสดุ์ แล้วเสด็จเข้าไปยังนิโครธาราม. เจ้าศากยะทั้งหลายได้สดับ (ข่าว) ว่า พระศาสดาเสด็จมาถึงแล้ว หลังเสวยพระกระยาหารเสร็จทรงรับสั่งให้ราชบุรุษทั้งหลายหาบเนยใส น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อยเป็นต้น และน้ำปานะที่เป็นกัปปิยะหลายร้อยหาบ เสด็จไปสู่วิหารมอบถวายพระสงฆ์ ถวายบังคมพระศาสดาแล้วประทับนั่งทำปฏิสันถาร (กับพระศาสดา) ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. (ฝ่าย) พระศาสดาประทับนั่งตรัสธรรมกถาอันไพเราะถวายเจ้าศากยะเหล่านั้น.

ขณะนั้น ภิกษุบางพวกกำลังเช็ดถูเสนาสนะ บางพวกกำลังจัดตั้งเตียงและตั่งเป็นต้น (ส่วน) สามเณรทั้งหลายกำลังถากหญ้า.

ในสถานที่แจกสิ่งของ ภิกษุที่มาถึงแล้วก็มี ภิกษุที่ยังมาไม่ถึงก็มี ภิกษุที่มาถึงแล้วจะรับลาภแทนภิกษุที่ยังมาไม่ถึง ก็พูดเสียงดังขึ้นว่า จงให้แก่พวกข้าพเจ้า จงให้แก่อาจารย์ของพวกข้าพเจ้า จงให้แก่อุปัชฌาย์ของพวกข้าพเจ้า.

พระศาสดาทรงสดับแล้วได้ตรัสถามพระอานนทเถระว่า อานนท์ ก็พวกที่ส่งเสียงดังเอ็ดอึงนั้นเป็นใคร คล้ายจะเป็นชาวประมงแย่งปลากัน. พระเถระกราบทูล (ให้ทรงทราบ) เนื้อความนั้น. พระศาสดาทรงสดับแล้วตรัสว่า อานนท์ ภิกษุทั้งหลายส่งเสียงดังเพราะอามิสเป็นเหตุ. พระเถระกราบทูลว่า ใช่ พระเจ้าข้า.

พระศาสดาตรัสว่า อานนท์ ไม่สมควรเลย ไม่เหมาะสมเลย เพราะเราตถาคตบำเพ็ญบารมีมาตั้ง ๔ อสงไขย กำไรแสนกัลป์ เพราะจีวรเป็นต้น เป็นเหตุก็หามิได้ ทั้งภิกษุเหล่านี้ออกจากเรือนบวชเป็นอนาคาริก เพราะจีวรเป็นต้น เป็นเหตุก็หามิได้. พวกเธอบวชเพราะความเป็นพระอรหันต์เป็นเหตุ (แต่) กลับมาทำสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ให้เป็นเหมือนกับสิ่งที่มีประโยชน์ ทำสิ่งที่ไม่มีสาระให้เป็นเหมือนสิ่งมีสาระไปเถิดอานนท์ จง (ไป) ขับไล่ภิกษุเหล่านั้น (ให้ออกไป).

บทว่า **ปุพฺพณฺหสมยํ** คือในเวลาเช้า ในวันรุ่งขึ้น. บทว่า **เวลุวลฏฺฐิกาย มูเล** คือ ที่โคนต้นมะตูมอ่อน. บทว่า **ปพาฬฺโห** แปลว่า (ภิกษุสงฆ์อันเรา) ขับไล่แล้ว. ปาฐะว่า **ปพาโฬ** ก็มี ความหมาย (ก็เท่ากับ) ปพาหิโต (ขับไล่แล้ว).

ทั้งสองบท ย่อมแสดงถึงภาวะที่ถูกนำ (ขับไล่) ออกแล้วนั่นแล.

บทว่า **สิยา อญฺญถตฺตํ** ความว่า พึงมีความเลื่อมใสเป็นอย่างอื่น หรือพึงมีภาระเป็นอย่างอื่น.

ถามว่า พึงมีอย่างไร?

ตอบว่า ก็เมื่อภิกษุลดความเลื่อมใส (ในพระผู้มีพระภาคเจ้า) ลงด้วยคิดว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงขับไล่พวกเรา ในเพราะเหตุเล็กน้อย ชื่อว่ามีความเลื่อมใสเป็นอย่างอื่น. เมื่อพวกเธอหลีกไปเข้ารีตเดียรถีย์พร้อมทั้งเพศทีเดียว ชื่อว่า มีเพศเป็นอย่างอื่น.

ส่วนการที่กุลบุตรผู้บวชแล้วทั้งหลายมั่นใจว่า พวกเราจักสามารถกำหนด (ทราบ) พระอัธยาศัยของพระศาสดาให้ได้ แล้วไม่สามารถกำหนด (ทราบ) ได้ จึงคิดว่าเราจะบวชไปทำไม แล้วบอกลาสิกขาหวนกลับมาเป็นคนเลว (สึก) พึงทราบว่า ความเปลี่ยนแปลงในคำว่า **สิยา วิปริณาโม** นี้.

บทว่า **วจฺฉสฺส** ได้แก่ ลูกวัวที่ยังดื่มนม.

บทว่า **อญฺญถคฺตํ** ได้แก่ ความเป็นอย่างอื่นคือความซบเซา. อธิบายว่า ลูกวัวที่ยังดื่มนม เมื่อไม่ได้ (ดื่ม) น้ำนม หาแม่ไม่เจอ ย่อมซบเซา สะทกสะท้าน หวั่นไหว.

บทว่า **วิปริณาโม** ได้แก่ ความตาย. อธิบายว่า ลูกวัวนั้นเมื่อไม่ได้น้ำนม ก็จะซูบผอมลงเพราะความระหาย (ไม่ช้า) ก็จะล้มลงขาดใจตาย.

บทว่า **พีชานํ ตรุณานํ** ได้แก่ พืชที่งอกแล้วต้องได้น้ำช่วย.

บทว่า **อญฺญถตฺตํ** ได้แก่ ความเป็นอย่างอื่นคือความเหี่ยวแห้งนั่นเอง อธิบายว่า พืชเหล่านั้นเมื่อไม่ได้น้ำก็จะเหี่ยวแห้ง.

บทว่า **วิปริณาโม** ได้แก่ ความเสียหาย. อธิบายว่า พืชเหล่านั้น ไม่ได้น้ำก็จะเหี่ยวแห้งเสียหายไป จะมีเหลืออยู่ก็แต่ซากเท่านั้น.

บทว่า **อนุคฺคทิโต** ความว่า ได้รับอนุเคราะห์แล้วด้วยการอนุเคราะห์ด้วยอามิส และการอนุเคราะห์ด้วยธรรม.

บทว่า **อนุคฺคณฺเหยฺย** ความว่า เราตถาคตพึงอนุเคราะห์ด้วยการอนุเคราะห์ด้วยอามิส และการอนุเคราะห์ด้วยธรรมทั้งสองอย่างนั้น.

เพราะว่า สามเณรและภิกษุหนุ่มผู้บวชใหม่ เมื่อมีความขาดแคลนด้วยปัจจัยมีวีจรเป็นต้น หรือเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้น พระศาสดาหรืออุปัชฌาย์อาจารย์ยังมิได้อนุเคราะห์ด้วยการอนุเคราะห์ด้วยอามิส ก็จะลำบาก ไม่สามารถทำการสาธยายหรือใส่ใจ (ถึงธรรมได้) (เธอเหล่านั้น) อันพระศาสดาหรืออุปัชฌาย์อาจารย์ยังมิได้อนุเคราะห์ด้วยการอนุเคราะห์ด้วยธรรม ก็จะเสื่อมจากอุเทศและจากโอวาทานุสาสนี (การแนะนำพร่ำสอน) ไม่สามารถจะหลีกเว้นอกุศลมาเจริญกุศลได้. แต่ (เธอเหล่านั้น) ได้รับอนุเคราะห์ด้วยการอนุเคราะห์ทั้งสองนี้แล้ว ก็จะไม่ลำบากกาย ประพฤติในการสาธยายและใส่ใจ (ถึงธรรม) ปฏิบัติตามที่พระศาสดาหรืออุปัชฌาย์อาจารย์พร่ำสอนอยู่ ต่อมา แม้ไม่ได้รับการอนุเคราะห์นั้น (แต่) ก็ยังได้กำลัง เพราะการอนุเคราะห์ครั้งแรกนั้นนั่นแล (จึงทำให้) มั่นคงอยู่ในศาสนาได้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเกิดปริวิตกอย่างนี้ขึ้น.

พรหมมาเฝ้าพระพุทธเจ้า

บทว่า **ภควโต ปุรโต ปาตุรโหสิ** ความว่า ท้าวมหาพรหมได้ทราบพระดำริของพระศาสดาแล้วได้ (มา) ปรากฏ เฉพาะพระพักตร์

(พระผู้มีพระภาคเจ้า) ด้วยคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขับไล่ภิกษุเหล่านี้ออกไป บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์จะทำการอนุเคราะห์ภิกษุเหล่านั้นจึงทรงคิดถึงเหตุอย่างนี้ และเราก็จักทำให้ (พระผู้มีพระภาคเจ้า) เกิดพระอุตสาหะนั้น (ต่อไป).

พ่อครัวผู้ฉลาด (ทราบว่า) บรรดาอาหารมีรสเปรี้ยวเป็นต้น รสอย่างใดถูกพระทัยพระราชา ก็จะปรุงรสอย่างนั้นให้อร่อยขึ้นด้วยเครื่องปรุง แล้ววันรุ่งขึ้นก็น้อมนำเข้าไปถวายพระราชา (อีก) ฉันใด ท้าวมหาพรหมนั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะความที่ตนเองเป็นผู้ฉลาด จึงได้ทูลสำทับอุปมาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำมาแล้วนั่นแลด้วยคำมีอาทิว่า เอวเมตํ ภควา แล้วกล่าวคำนี้ว่า สนฺเตตฺถ ภิกฺขู เพื่อทูลขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทำการอนุเคราะห์ภิกษุสงฆ์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภินนฺทตุ ความว่า (ขอพระผู้มี-พระภาคเจ้า) จงทรงยินดีให้ภิกษุสงฆ์นั้นมาอย่างนี้ว่า ขอภิกษุสงฆ์จงมาสู่สำนักของเราตถาคตเถิด.

บทว่า อภิวทตุ ความว่า (ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า) จงตรัสสอนประทานโอวาทานุสาสนีแก่ภิกษุสงฆ์ผู้มาถึงแล้วเถิด.

พระพุทธเจ้าทรงแสดงฤทธิ์

บทว่า ปฏิสลฺลานา ได้แก่ จากความเป็นผู้เดียว.

บทว่า อิทฺธาภิสํ ขารํ อภิสงฺขาเรสิ ได้แก่ (พระผู้มีพระภาคเจ้า) ได้ทรงทำฤทธิ์. บทว่า เอกทฺวีหิกาย ได้แก่ (ภิกษุ) มาทีละรูปบ้าง ทีละ ๒ รูปบ้าง. บทว่า สารชฺชมานรูปา ได้แก่ กลัวเพราะมีความเกรงเป็นประมาณ.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงแสดงฤทธิ์ ให้ภิกษุเหล่านั้นเข้าไปเฝ้าโดยวิธีนั้น ?

ตอบว่า เพราะทรงปรารถนาประโยชน์เกื้อกูล. อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า ถ้าภิกษุเหล่านั้นจะพึงมา (เฝ้า) เป็นกลุ่ม ๆ ไซร้ พวกเธอก็จะพากันเยาะเย้ยถากถางว่า พระผู้มี-พระภาคเจ้าทรงขับไล่ภิกษุแล้วเสด็จเข้าสู่ป่า (แต่) ก็ไม่สามารถจะประทับอยู่ในป่านั้นให้ครบวันได้ จึงเสด็จกลับมาหาภิกษุอีกเหมือนเดิม. ครานั้นพวกเธอจะไม่พึงตั้งความเคารพในพระพุทธเจ้า (และ) จะไม่พึงสามารถรับพระธรรมเทศนาได้. แต่เมื่อภิกษุเหล่านั้นมีความกลัวหวาดหวั่นมาเฝ้าทีละรูปสองรูป ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้าก็จักปรากฏชัด และพวกเธอก็จักสามารถรับพระธรรมเทศนาได้ ดังนี้แล้วจึงได้ทรงแสดงฤทธิ์แบบนั้น เพราะทรงปรารถนาประโยชน์เกื้อกูลแก่ภิกษุเหล่านั้น.

บทว่า **นิสีทึสุ** ความว่า เพราะเมื่อภิกษุเหล่านั้นกลัวมา (เฝ้าพระพุทธเจ้า) ภิกษุแต่ละรูปก็จะคิดว่า พระศาสดาทรงจ้องมองดูเราเท่านั้น เห็นจะทรงมีพระประสงค์ลงโทษเราเป็นแน่แท้ ดังนี้แล้วค่อย ๆ มาถวายบังคมนั่งลง ครานั้น ภิกษุรูปอื่น ๆ ก็จะ (เป็นทำนองเดียวกัน) ภิกษุ ๕๐๐ รูป พากันมานั่งด้วยอาการอย่างนี้แล.

ฝ่ายพระศาสดาทอดพระเนตรเห็นภิกษุสงฆ์นั่งอยู่อย่างนั้น ไม่ไหวกาย คล้ายกระแสน้ำในมหาสมุทร (ไหลไปสงบนิ่งอยู่) ในทะเลสีทันดร และเหมือน (เปลว) ประทีปสงบนิ่งอยู่ในที่สงัดลมฉะนั้น จึงทรงดำริว่า ธรรมเทศนาแบบไหนจึงจะเหมาะแก่ภิกษุเหล่านี้.

ลำดับนั้น พระองค์จงทรงมีพระดำริดังนี้ว่า ภิกษุเหล่านี้เราขับไล่เพราะอาหารเป็นเหตุ ธรรมเทศนาเรื่องคำข้าวที่ทำเป็นก้อนเท่านั้นเป็นสัปปายะแก่ภิกษุเหล่านั้น เราแสดงธรรมเทศนาแล้วจักแสดงเทศนามีปริวัฏ ๓ (๓ รอบ) ในตอนท้ายเวลาจบเทศนา ภิกษุทั้งหมดก็จักบรรลุอรหัตตผล.

ครันแล้ว เมื่อจะทรงแสดงธรรมเทศนานั้นแก่ภิกษุเหล่านั้น จึงตรัสคำว่า **อนฺตมิทำ ภิกฺขเว** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนฺตำ** ได้แก่ ต่ำช้า คือ เลวทราม.

บทว่า **ยทิทำ ปิณฺโฑลฺยำ** ความว่า ความเป็นอยู่ของบุคคลผู้เลี้ยงชีวิตด้วยการแสวงหาก้อนข้าวนั้นใด.

ความหมายของคำว่า ปิณโฑลยะ

ก็ในบทว่า **ปิณฺโฑลฺยำ** นี้มีความหมายเฉพาะบท ดังนี้ :- ภิกษุชื่อว่า **ปิณโฑละ** เพราะหมายความว่า เที่ยวแสวงหาก้อนข้าว การทำงานของภิกษุผู้เที่ยวแสวงหาก้อนข้าว ชื่อว่า **ปิณโฑลยะ** อธิบายว่า ความเป็นอยู่ที่ให้สำเร็จด้วยการแสวงหาก้อนข้าว.

บทว่า **อภิสาโป** แปลว่า การด่า อธิบายว่า ผู้คนทั้งหลายโกรธแล้วย่อมด่าว่า ท่านห่มจีวรที่ไม่เข้ากับตัวแล้วถือกระเบื้องเที่ยวแสวงหาก้อนข้าว. ก็หรือว่า ย่อมด่าแม้อย่างนี้ทีเดียวว่า ท่านไม่มีอะไรจะทำหรือ? ท่านขนาดมีกำลังวังชาสมบูรณ์ด้วยวิริยะเห็นปานนี้ ยังละทิ้งหิริโอตตัปปะถือบาตรเที่ยวแสวงหาคำข้าวไม่ต่างอะไรกับคนกำพร้า

บทว่า **ตญฺจ โข เอตำ** ความว่า การเที่ยวแสวงหาก้อนข้าวทั้ง ๆ ที่ถูกแช่งด่านั้น.

บทว่า **กุลปุตฺตา อุเปนฺติ อตฺถวสิกา อตฺถวสํ ปฏิจฺจ** ความว่า กุลบุตรโดยชาติ และกุลบุตรโดยอาจาระในศาสนาของเราเป็นผู้อยู่ในอำนาจแห่งผล อยู่ในอำนาจแห่งเหตุ คืออาศัยอำนาจแห่งผล อำนาจแห่งเหตุจึงประกอบ (การเที่ยวแสวงหาคำข้าว).

อธิบายศัพท์ ราชาภินีตะ เป็นต้น

ในบทว่า **ราชาภินีตา** เป็นต้น พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้ :-

กุลบุตรเหล่าใด กินของพระราชาแล้วถูกจองจำในเรือนจำหลวง (ต่อมา) หนีได้จึง (ไป) บวช กุลบุตรเหล่านั้นชื่อว่า **ราชาภินีตะ.** ก็กุลบุตรเหล่านั้นชื่อว่า **ราชาภินีตะ** เพราะถูกนำไปเครื่องจองจำของพระราชา.

ส่วนกุลบุตรเหล่าใด ถูกโจรจับได้ในป่าทึบ เมื่อบางพวกถูกโจรนำไป บางพวกก็พูดว่า นาย เราทั้งหลายอันพวกท่านปล่อยแล้วก็จักไม่อยู่ครองเรือนหรอก (แต่) จักบวช ในการบวชนั้น เราจักให้ส่วนบุญแก่พวกท่านจากบุญมีการบูชาพระพุทธเจ้าเป็นต้น ที่พวกเราจักทำ กุลบุตรเหล่านั้นอันโจรเหล่านั้นปล่อยแล้วจึง (ไป) บวช กุลบุตรเหล่านั้นชื่อว่า **โจราภินีตะ.**

ก็กุลบุตรเหล่านั้นชื่อว่า **โจราภินีตะ** เพราะหมายความว่าถูกพวกโจรนำไปให้ถูกฆ่าตาย.

ส่วนกุลบุตรเหล่าใดติดหนี้แล้วไม่สามารถใช้คืนให้ได้จึงหนีไปบวช กุลบุตรเหล่านั้นชื่อว่า **อิณัฏฏะ** (ติดหนี้) หมายความว่าถูกหนี้บีบคั้น บาลีเป็น **อิณฏฺฏา** ก็มี หมายความว่า ตั้งอยู่ในหนี้ (ติดหนี้)

กุลบุตรเหล่าใด ถูกราชภัย โจรภัย ฉาตกภัย และโรคภัยอย่างใดอย่างหนึ่งครอบงำประทุษร้ายแล้วบวช กุลบุตรเหล่านั้นชื่อว่า **ภยัฏฏะ** (ลี้ภัย) อธิบายว่า ถูกภัยเบียดเบียน บาลีเป็น **ภยฏฺฏา** ก็มีหมายความว่าตั้งอยู่ในภัย.

บทว่า **อาชีวิกาปกตา** ได้แก่ กุลบุตรผู้ถูกการเลี้ยงชีพประทุษร้าย คือ ครอบงำ อธิบายว่า ไม่สามารถเลี้ยงบุตรและภรรยาได้. บทว่า **โอติณฺณา** ได้แก่ แทรกซ้อนอยู่ภายใน. กุลบุตรนั้นเกิดความคิดขึ้นโดยนัยเป็นต้นว่า จักทำที่สุดทุกข์ให้ได้จึงบวช ต่อมาไม่สามารถทำการบวชนั้นให้ (ได้ผล) อย่างนั้นได้ เพื่อทรงชี้กุลบุตรนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำนี้ว่า **โส จ โหติ อภิชฺฌาลุ.** บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิชฺฌาลุ** ได้แก่ เป็นผู้มีปกติเพ่งเฉพาะ (อยากได้) สิ่งของของผู้อื่น (มาเป็นของตน) บทว่า **ติพฺพสาราโค** ได้แก่ มีราคะหนาแน่น.

บทว่า **พฺยาปนฺนจิตฺโต** ได้แก่ มีจิตวิบัติเพราะเป็นจิตเสีย.

บทว่า **ปทุฏฺฐมนสงฺกปฺโป** ได้แก่ มีจิตดุร้าย เหมือนโคเขาคม.

บทว่า **มุฏฺฐสฺสติ** ได้แก่ หลงลืมสติ คือ ระลึกไม่ได้ว่าสิ่งที่ตนทำแล้วในที่นี้ย่อมหายไปในที่นี้ เหมือนกาวาง (ก้อน) ข้าวไว้แล้ว (ก็ลืม) ฉะนั้น.

บทว่า **อสมฺปชาโน** ได้แก่ ไม่มีปัญญา คือ เว้นจากการกำหนดขันธ์เป็นต้น.

บทว่า **อสมาหิโต** ได้แก่ ไม่มั่นคง เพราะไม่มีอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ เหมือนเรือที่ผูกไว้แล้ว (ก็ยังโคลง) เพราะกระแสน้ำเชี่ยวฉะนั้น.

บทว่า **วิพฺภนฺตจิตฺโต** ได้แก่ มีใจหมุนไป (ฟุ้งซ่าน) -เหมือนข้าศึกถูกล้อมกลางทางฉะนั้น.

บทว่า **ปกฺกตินฺทฺริยา** ได้แก่ ไม่สำรวมอินทรีย์ เหมือนคฤหัสถ์มองดูลูกชายลูกสาว ชื่อว่า เป็นผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ฉะนั้น.

บทว่า ฉวาลาตํ ได้แก่ ดุ้นฟืนในที่ที่เผาศพ.

บทว่า **อุภโต ปทิตฺตํ มชฺเฌ ดูฬหคโต** ได้แก่ ดุ้นฟืนเผาศพยาวประมาณ ๘ นิ้ว ถูกไฟไหม้ในที่ทั้งสอง (ปลายทั้งสองข้าง) (ส่วน) ตรงกลางเปื้อนคูถ.

บทว่า **เนว คาเม** ความว่า ก็ถ้าว่า ดุ้นฟืนเผาศพนั้นจะพึงสามารถนำไปใช้ประโยชน์เป็นแอก คันไถ กลอนเรือน เพลารถ และห่วงดุม เป็นต้นได้ไซร้ ก็พึงใช้ประโยชน์เป็นฟืนในบ้านได้ ถ้าจะพึงสามารถนำไปใช้ประโยชน์เป็นฟืน เครื่องลาดและเตียงน้อยเป็นต้นในกระท่อมนาได้ไซร้ ก็พึงใช้ประโยชน์เป็นฟืนในป่าได้ แต่เพราะเหตุที่ไม่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทั้งสองทาง ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้อย่างนี้.

บทว่า **คิหิโภคา ปริหีโน** ความว่า เมื่อเหล่าคฤหัสถ์ผู้อยู่ใน (บ้าน) เรือน แบ่งไทยธรรม (ถวาย) โภคะส่วนใดเป็นส่วนที่เธอจะพึงได้ ก็เสื่อมแล้วจากโภคะส่วนนั้นนั่นแล.

บทว่า **สามญฺญตฺถญฺจ** ความว่า และ (ไม่ทำ) ประโยชน์คือคุณเครื่องความเป็นสมณะที่กุลบุตรดำรงอยู่ในโอวาทของอุปัชฌาย์และอาจารย์แล้วพึงบรรลุได้ด้วยอำนาจปริยัติและปฏิเวธ (ให้ปริบูรณ์).

ก็แลอุปมา (ว่าด้วยดุ้นฟืนเผาศพ) นี้ พระศาสดาทรงนำมามิใช่ด้วยอำนาจของภิกษุผู้ทุศีล แต่ทรงนำมาด้วยอำนาจบุคคลผู้มีศีลบริสุทธิ์ (แต่) เกียจคร้านถูกโทษ ทั้งหลายมีอภิชฌาเป็นต้นครอบงำแล้ว.

อกุศลวิตกทำให้คนเป็นเหมือนดุ้นฟืนเผาศพ

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มว่า **ตโยเม ภิกฺขเว** ไว้?

ตอบว่า ทรงเริ่มไว้เพื่อแสดงว่า สภาพของบุคคลนี้ที่เปรียบเหมือนดุ้นฟืนเผาศพ มารดาบิดามิได้ทำให้ อุปัชฌาย์อาจารย์มิได้ทำให้ แต่อกุศลวิตกเหล่านี้ (ต่างหาก) ทำให้.

บทว่า **อนิมิตฺตํ วา สมาธึ** ได้แก่ สมาธิในวิปัสสนา อธิบายว่า สมาธิในวิปัสสนานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า **อนิมิตตะ** (ไม่มีนิมิต) เพราะถอนนิมิตทั้งหลายมีนิมิตว่าเที่ยงเป็นต้นได้.

อนึ่ง ในพระบาลีตอนนี้พึงทราบความว่า **สติปัฏฐาน ๔** ระคนกัน (ส่วน) **อนิมิตตสมาธิ** (สมาธิที่ไม่มีนิมิต) เป็นบุรพภาค (ส่วนเบื้องต้น) อีกอย่างหนึ่ง **อนิมิตตสมาธิ** ระคนกัน (ส่วน) สติปัฏฐาน เป็นบุรพภาค.

อนิมิตตสมาธิถอนทิฏฐิ ๒ อย่าง

คำนี้ว่า **เทฺวมา ภิกฺขเว ทิฏฺฐิโย** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้เพื่อแสดงว่า อนิมิตตสมาธิภาวนา ย่อมเป็นไปเพื่อละมหาวิตกทั้ง ๓ เหล่านี้อย่างเดียวเท่านั้นหามิได้ แต่ยังถอนสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิได้อีกด้วย.
บทว่า **น วชฺชวา อสฺสํ** ได้แก่ เราพึงเป็นผู้ไม่มีโทษ.

บทที่เหลือในพระบาลีนี้ง่ายทั้งนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงเทศนาในสูตรแม้นี้ให้วนเวียนอยู่กับ ภพ ๓ แล้ว จดยอด (ให้จบลง) ด้วยอรหัตตผลด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้.

เวลาจบเทศนา ภิกษุ ๕๐๐ รูป ได้บรรลุอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย.

จบอรรถกถาปิณโฑลยสูตรที่ ๘

๙. ปาลิเลยยสูตร

ว่าด้วยการรู้เห็นที่ทำให้สิ้นอาสวะ

[๑๗๐] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **โฆสิตาราม** ใกล้พระนคร**โกสัมพี.** ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเช้า **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ทรงผ้าอันตรวาสก ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังพระนครโกสัมพีเพื่อบิณฑบาต. ครั้นเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในพระนคร**โกสัมพี** แล้ว. ในเวลาปัจฉาภัต เสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ทรงเก็บงำเสนาสนะด้วยพระองค์เอง ทรงถือบาตรและจีวร มิได้รับสั่งเรียกพวกภิกษุที่เป็นอุปัฏฐาก มิได้ตรัสอำลาพระภิกษุสงฆ์ พระองค์เดียวไม่มีเพื่อนเสด็จหลีกไปสู่ที่จาริก.

[๑๗๑] ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง เมื่อ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** เสด็จไปแล้วไม่นาน ได้เข้าไปหาท่านพระอานนท์จนถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถอะท่านพระอานนท์ พระผู้มี-

พระภาคเจ้าทรงเก็บงำเสนาสนะด้วยพระองค์เอง ทรงถือบาตรและจีวร มิได้ทรงรับสั่งเรียกพวกภิกษุที่เป็นอุปัฏฐาก มิได้ตรัสอำลาภิกษุสงฆ์ พระองค์เดียว ไม่มีเพื่อน เสด็จหลีกไปสู่ที่จาริก. ท่าน**พระอานนท์** ได้ตอบว่า อาวุโส สมัยใด **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงเก็บงำเสนาสนะด้วยพระองค์เอง ทรงถือบาตรและจีวร มิได้ทรงรับสั่งเรียกพวกภิกษุที่เป็นอุปัฏฐาก มิได้ตรัสอำลาภิกษุสงฆ์ พระองค์เดียว ไม่มีเพื่อน เสด็จหลีกไปสู่ที่จาริก สมัยนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ย่อมทรงพระประสงค์ที่จะประทับแต่พระองค์เดียว สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมเป็นผู้อันใคร ๆ ไม่พึงติดตาม.

[๑๗๒] ครั้งนั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**เสด็จเที่ยวจาริกไปโดยลำดับ เสด็จถึงป่า**ปาลิเลยยกะ** ข่าวว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ ควงไม้รังอันเจริญ ในป่า**ปาลิเลยยกะ**นั้น ครั้งนั้นแล ภิกษุมากรูปด้วยกัน ได้เข้าไปหาท่าน**พระอานนท์**ถึงที่อยู่ ครั้นแล้วต่างก็สนทนาปราศรัยกับท่าน**พระอานนท์** ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้พากันกล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า **ท่านอานนท์** นานแล้วที่พวกผมได้สดับธรรมีกถาเฉพาะพระพักตร์**พระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านอานนท์** พวกผมปรารถนาที่จะสดับธรรมีกถาเฉพาะพระพักตร์**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ลำดับนั้นแล **ท่านพระอานนท์**พร้อมกับภิกษุเหล่านั้น พากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มี-พระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ณ โคนไม้รังอันเจริญ ในป่า**ปาลิเลยยกะ** ครั้นแล้วต่างถวายบังคม**พระผู้มีพระภาคเจ้า** แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงยังภิกษุเหล่านั้นให้เห็นแจ้งให้สมาทานให้อาจหาญ ให้ร่าเริงด้วยธรรมีกถา.

[๑๗๓] ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งได้เกิดความปริวิตกแห่งใจขึ้นว่า เมื่อบุคคลรู้อย่างไร เห็นอย่างไรหนอ อาสวะทั้งหลายจึงสิ้นไปโดยลำดับ ? **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงทราบความปริวิตกแห่งใจของภิกษุนั้นด้วยพระทัย จึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราแสดงธรรมด้วยการเลือกเฟ้น แสดง**สติปัฏฐาน ๔** ด้วยการเลือกเฟ้น แสดง**สัมมัปปธาน ๔** ด้วยการเลือกเฟ้น แสดง**อิทธิบาท ๔** ด้วยการเลือกเฟ้น แสดง**อินทรีย์ ๕** ด้วยการเลือกเฟ้น แสดง**พละ ๕** ด้วยการเลือกเฟ้น แสดง**โพชฌงค์ ๗** ด้วยการเลือกเฟ้น แสดง**อริยมรรคมีองค์ ๘** ด้วยการเลือกเฟ้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้แสดงธรรมด้วยการเลือกเฟ้นเช่นนี้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันเราแสดงด้วยการเลือกเฟ้นเช่นนี้ เออก็มีภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ยังเกิดความปริวิตกแห่งใจขึ้นว่า เมื่อบุคคลรู้อย่างไร เห็นอย่างไรหนอ อาสวะทั้งหลายจึงสิ้นไปโดยลำดับ ?

[๑๗๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อบุคคลรู้อย่างไร เห็นอย่างไร อาสวะทั้งหลายจึงสิ้นไปโดยลำดับ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนในโลกนี้ ผู้มิได้สดับแล้ว ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ไม่ฉลาดในอริยธรรม มิได้รับแนะนำในอริยธรรม ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในสัปปุริสธรรม ไม่ได้รับแนะนำในสัปปุริธรรม ย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็การตามเห็นดังนั้นแลเป็นสังขาร. ก็สังขารนั้น มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุก่อให้เกิดขึ้น มีอะไรเป็นผู้ก่อเกิด มีอะไรเป็นต้นกำเนิด? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารนั้นเกิดจากตัณหาที่เกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้มิได้สดับแล้ว ผู้อันความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่อวิชชาสัมผัสถูกต้องแล้ว. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล แม้สังขารนั้นก็ไม่เที่ยง ปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยเหตุ

เกิดขึ้น แม้ตัณหานั้น แม้เวทนานั้น แม้ผัสสะนั้น แม้อวิชชานั้น ก็ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งอาศัยเหตุเกิดขึ้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้อยู่ แม้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปโดยลำดับ.

[๑๗๕] ปุถุชนย่อมไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาเลย แต่ว่าตามเห็นอัตตามีรูป ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็การตามเห็นดังนั้นเป็นสังขาร ก็สังขารนั้นมีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิดขึ้น มีอะไรเป็นผู้ก่อเกิด มีอะไรเป็นต้นกำเนิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารนั้นเกิดจากตัณหาที่เกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้มิได้สดับ ผู้อันความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่อวิชชาสัมผัสถูกต้องแล้ว. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล แม้สังขารนั้น ก็ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งอาศัยเหตุเกิดขึ้นแม้ แม้ตัณหานั้น แม้เวทนานั้น แม้ผัสสะนั้น แม้อวิชชานั้นก็ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยเหตุเกิดขึ้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้อยู่ แม้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปโดยลำดับ.

[๑๗๖] ปุถุชนย่อมไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาเลย ย่อมไม่ตามเห็นอัตตามีรูป แต่ว่าตามเห็นรูปในอัตตา. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็การตามเห็นดังนั้นแลเป็นสังขาร ก็สังขารนั้นมีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิดขึ้น มีอะไรเป็นผู้ก่อเกิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารนั้นเกิดจากตัณหาที่เกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้มิได้สดับ ผู้อันความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่อวิชชาสัมผัสถูกต้องแล้ว. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล แม้สังขารนั้นก็ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยเหตุเกิดขึ้น แม้ตัณหานั้น แม้เวทนานั้น แม้ผัสสะนั้น แม้อวิชชานั้นก็ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยเหตุเกิดขึ้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้อยู่แม้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปโดยลำดับ.

[๑๗๗] ปุถุชนย่อมไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาเลย ย่อมไม่ตามเห็นอัตตามีรูป ย่อมไม่ตามเห็นรูปในอัตตา แต่ว่าตามเห็นอัตตาในรูป. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็การตามเห็นดังนั้นแลเป็นสังขาร ก็สังขารนั้นมีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิดขึ้น มีอะไรเป็นผู้ก่อเกิด มีอะไรเป็นต้นกำเนิด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารนั้นเกิดจากตัณหาที่เกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้มิได้สดับ ผู้อันความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่อวิชชาสัมผัสถูกต้องแล้ว. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล แม้สังขารนั้นก็ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งอาศัยเหตุเกิดขึ้น แม้ตัณหานั้น แม้เวทนานั้น แม้ผัสสะนั้น แม้อวิชชานั้นก็ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งอาศัยเหตุเกิดขึ้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลรู้อยู่แม้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปโดยลำดับ.

[๑๗๘] ปุถุชนย่อมไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาเลย ย่อมไม่ตามเห็นอัตตามีรูป ย่อมไม่ตามเห็นรูปในอัตตา ย่อมไม่ตามเห็นอัตตาในรูป แต่ว่าตามเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นอัตตามีเวทนา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นเวทนาในอัตตา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นอัตตาในเวทนา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา แต่ว่าตามเห็นอัตตามีสัญญา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นสัญญาในอัตตา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นอัตตาในสัญญา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นอัตตามีในสัญญา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นอัตตามีสังขาร ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นสังขารในอัตตา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นอัตตาในสังขาร ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นอัตตามีวิญญาณ ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นวิญญาณในอัตตา ฯลฯ แต่ว่าตามเห็นอัตตาในวิญญาณ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็การตามเห็นดังนั้นแลเป็นสังขาร ก็สังขารนั้น

มีอะไรเป็นต้นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุก่อให้เกิดขึ้น มีอะไรเป็นผู้ก่อเกิด มีอะไรเป็นต้นกำเนิด สังขารนั้นเกิดจากตัณหาที่เกิดขึ้นแก่ปุถุชน มิได้สดับ ผู้อันความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่อวิชชาสัมผัสถูกต้องแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล แม้สังขารนั้นก็ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งอาศัยเหตุเกิดขึ้น แม้ตัณหานั้น แม้เวทนานั้น แม้ผัสสะนั้น แม้อวิชชานั้นก็ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งอาศัยเหตุเกิดขึ้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้อยู่แม้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปโดยลำดับ.

[๑๗๙] ปุถุชนย่อมไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาเลย ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ แต่ว่าเป็นผู้มีทิฏฐินี้ว่าอัตตาก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกนี้ไปแล้วจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคงมีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทิฏฐิความเห็นว่าเที่ยงเช่นนั้นเป็นสังขาร ก็สังขารนั้นมีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้อยู่แม้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปโดยลำดับ.

[๑๘๐] ปุถุชนย่อมไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาเลย ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ เป็นผู้ไม่มีทิฏฐิเช่นนี้ว่า อัตตาก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกนี้ไปแล้วจักเป็นเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา แต่ว่าเป็น

ผู้มีทิฏฐิเช่นนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริขารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มีบริขารของเรา จักไม่มี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทิฏฐิความเห็นว่าขาดสูญเช่นนั้นเป็นสังขาร ก็สังขารนั้นมีอะไรเป็นเหตุ ฯลฯ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลแม้รู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปโดยลำดับ.

[๑๘๑] ปุถุชนย่อมไม่ตามเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาเลย ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ ย่อมไม่ตามเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ เป็นผู้ไม่มีทิฏฐิเช่นนี้ว่า อัตตาก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกนี้ไปแล้วจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา และเป็นผู้ไม่มีทิฏฐิเช่นนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริขารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มีบริขารของเราจักไม่มี แต่ว่ายังเป็นผู้มีความสงสัย เคลือบแคลง ไม่แน่ใจในสัทธรรม. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความเป็นผู้มีความสงสัย เคลือบแคลง ไม่แน่ใจในสัทธรรมเช่นนั้นเป็นสังขาร ก็สังขารนั้นมีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิดขึ้น มีอะไรเป็นผู้ก่อเกิด มีอะไรเป็นต้นกำเนิด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารนั้นเกิดจากตัณหาที่เกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้มิได้สดับผู้อันความเสวยอารมณ์ที่เกิดแต่อวิชชาสัมผัสถูกต้อง. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล แม้สังขารนั้นก็ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งอาศัยเหตุเกิดขึ้น แม้ตัณหานั้น แม้เวทนานั้น แม้ผัสสะนั้น แม้อวิชชานั้นก็ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยเหตุเกิดขึ้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลแม้รู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปโดยลำดับ.

จบ ปาลิเลยยสูตรที่ ๕

อรรถกถาปาลิเลยยสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยใน**ปาลิเลยยสูตรที่ ๕** ดังต่อไปนี้ :-

ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีทะเลาะกัน

บทว่า **จาริกํ ปกฺกามิ** ความว่า ในคราวที่ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีทะเลาะกัน วันหนึ่ง พระศาสดาจึงทรงนำเรื่องของพระเจ้าทีฆีติโกศลมาแล้วตรัสสอนด้วยพระคาถาทั้งหลายมีอาทิว่า

ไม่ว่าในกาลไหนๆ ในโลกนี้ เวรทั้งหลาย
ไม่ (เคย) ระงับด้วยเวรเลย.

วันนั้น เมื่อภิกษุเหล่านั้นกำลังทะเลาะกันอยู่ ราตรีก็สว่างแล้ว แม้วันที่สองพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสเรื่องนั้นซ้ำอีก. แม้วันนั้น เมื่อภิกษุเหล่านั้นยังคงทะเลาะกันอยู่เหมือนเดิม ราตรีก็สว่างแล้ว ถึงวันที่ ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ยังตรัสเรื่องนั้นซ้ำอีกแล.

พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปองค์เดียว

ครั้นแล้ว ภิกษุรูปหนึ่ง จึงได้กราบทูลกะพระองค์อย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงขวนขวายน้อยหมั่นประกอบการประทับอยู่เป็นสุขในปัจจุบันอยู่เถิด ข้าพระองค์ทั้งหลายจักปรากฏ เพราะความบาดหมาง ทะเลาะวิวาทกันครั้งนี้เอง พระศาสดาทรงดำริว่า โมฆบุรุษเหล่านี้มีจิตถูกโทสะครอบงำแล้วแล เราตถาคตไม่สามารถจะไกล่เกลี่ยโมฆบุรุษพวกนี้ให้ยอมกันได้เลย ดังนี้แล้วทรงดำริ (อีก) ว่า ประโยชน์อะไรของเราตถาคตกับโมฆบุรุษเหล่านี้ เราตถาคตจักอยู่ด้วยการเที่ยวจาริกไปคนเดียว.

พระศาสดาทรงดำริอย่างนี้แล้ว รุ่งเช้าครั้นทรงชำระพระวรกายเรียบร้อยแล้ว จึงได้เสด็จ (ออก) เที่ยวบิณฑบาตในเมืองโกสัมพี มิได้ตรัสเรียกใคร ๆ (ให้ตามเสด็จไปด้วย) พระองค์เดียวเท่านั้นเสด็จหลีกจาริกไปไม่มีเพื่อนสอง.

พระเถระกล่าวคำนี้ว่า **ยสฺมึ อาวุโส สมเย** ก็เพราะท่านได้ทราบการเสด็จเที่ยวไปของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหมดว่า วันนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจักเสด็จหลีกไปกับภิกษุรูปเดียว วันนี้จักเสด็จหลีกไปกับภิกษุสองรูป วันนี้จักเสด็จหลีกไปกับภิกษุ ๑๐๐ รูป วันนี้จักเสด็จหลีกไปกับภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป และวันนี้จักเสด็จหลีกไปเพียงลำพังพระองค์เดียว คือ การเสด็จเที่ยวไปของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหมดปรากฏคือ แจ่มแจ้งแก่พระเถระนั้น.

เสด็จสู่ป่าปาลิเลยยกะ

บทว่า **อนุปุพฺเพน** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับคามนิคม พลางประสงค์จะโปรดภิกษุผู้อยู่ด้วยการเที่ยวจาริกไปแต่ลำพัง จึงได้เสด็จไปยังพาลกโลณการคาม.

ณ พาลกโลณการคามนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอานิสงส์ในการอยู่ด้วยการเที่ยว (จาริก) ไปตามลำพัง แก่พระภัคคุเถระตลอดเวลาหลังเสวยพระกระยาหารเสร็จ (ในเวลากลางวัน) และตลอดทั้ง ๓ ยามในเวลากลางคืน รุ่งขึ้นทรงมีพระเถระนั้นเป็นปัจฉาสมณะเสด็จเที่ยวบิณฑบาตแล้วทรงให้พระเถระนั้นกลับในที่นั้นนั่นเอง ทรงดำริว่าเราตถาคตจักโปรดกุลบุตร ๓ คน (ภิกษุ ๓ รูป) ผู้อยู่ด้วยกันด้วย

ความสมัครสมาน จึงได้เสด็จพุทธดำเนิน (ต่อไป) ยังป่าปาจีนวังสะ. พระองค์ได้ตรัสอานิสงส์ในการอยู่ด้วยกันด้วยความสมัครสมานแก่ภิกษุทั้ง ๓ รูปนั้นตลอดคืน (แล้วรุ่งเช้าเสด็จออกบิณฑบาต) ทรงให้ภิกษุทั้ง ๓ รูปนั่นกลับในที่นั้นนั่นเอง แล้วเสด็จหลีกมุ่งสู่เมืองปาลิเลยยกะตามลำพังพระองค์เดียว เสด็จถึงเมืองปาลิเลยยกะตามลำดับ ด้วยเหตุนั้น พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะเสด็จจาริกไปตามลำดับ ก็ได้เสด็จไปทางเมืองปาลิเลยยกะ.

ช้างอุปัฏฐากพระพุทธเจ้า

บทว่า **ภทฺทสาลมูเล** ความว่า ชาวเมืองปาลิเลยยกะถวายทานแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้พากันสร้างบรรณศาลาถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าในราวป่าชื่อรักขิตะ. ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากป่าปาลิเลยยกะ ทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ประทับอกว่า ขอนิมนต์พระองค์ประทับอยู่ในบรรณศาลานี้เถิด.

ก็แล ต้นสาละบ้างต้นในราวป่านั้นนั่นแล เป็นต้นไม้ใหญ่ประเสริฐ จึงเรียกว่า **ภัททสาละ** พระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าไปอาศัยเมืองนั้นประทับอยู่ที่โคนต้นไม้นั้น (ซึ่งอยู่) ใกล้บรรณศาลาในราวป่านั้น ด้วยเหตุนั้นพระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า **ภทฺทสาลมูเล.**

ก็เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ในราวป่านั้นอย่างนั้น ช้างพลายตัวหนึ่ง ถูกพวกช้างพังและลูกช้างเป็นต้น เบียดเสียดในสถานที่ทั้งหลายมีสถานที่ออกหากินและสถานที่ลงท่าน้ำเป็นต้น เมื่อหน่าย (ที่จะอยู่) ในโขลง คิดว่า เราจะอยู่กับช้างพวกนี้ไปทำไม จึงละโขลง (ออก) ไปยังถิ่นมนุษย์ เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าในราวป่าปาลิเลยยกะ

(ทันทีที่เห็น) ใจก็สงบเยือกเย็นประหนึ่งความร้อนที่ ถูกดับด้วยน้ำพันหม้อ. ได้ยืนอยู่ใกล้พระคาสดา.

นับแต่นั้นมา ช้างนั้นก็ทำวัตรปฏิบัติถวายพระศาสดา ถวายน้ำบ้วนพระโอษฐ์ นำน้ำสรงมาถวาย ถวายไม้สีฟัน กวาดบริเวณ นำผลไม้มีรสอร่อยจากป่ามาถวายพระคาสดา. พระศาสดาก็ทรงเสวย. คืนวันหนึ่ง พระศาสดาเสด็จจงกรมแล้วประทับนั่งบนแผ่นหิน. ฝ่ายช้างพลายก็ยืนอยู่ในที่ใกล้ๆ. พระคาสดาทรงเหลียวมองด้านพระปฤษฎางค์แล้ว มองไม่เห็นใคร ๆ เลย เหลียวมองด้านหน้าและด้านพระปรัศว์ทั้งสอง ก็มองไม่เห็นใคร ๆ เลยอย่างนั้น (เหมือนกัน).

ขณะนั้นพระองค์เกิดพระดำริขึ้นว่า สุขแท้หนอ ที่เราตถาคตอยู่แยกจากภิกษุผู้ก่อความบาดหมางกันเหล่านั้น. ฝ่ายช้างพลายก็คิดถึงเหตุเป็นต้นว่า ไม่มีช้างเหล่าอื่นคอยเคี้ยวกินกิ่งไม้ที่เราโน้มลง แล้วเกิดความคิดขึ้นว่า สุขแท้หนอที่เราอยู่ช้างเดียว เราได้ทำวัตรถวายพระศาสดา.

พระศาสดาตรวจดูพระดำริของพระองค์แล้วทรงดำริว่า จิตของเราตถาคตเป็นเช่นนี้ก่อน จิตของช้างเป็นเช่นไรหนอแล ทรงเห็นจิตของช้างนั้นเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน จึงทรงดำริว่า จิตของเราทั้งสองเหมือนกัน ดังนี้แล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ว่า

จิตของช้างตัวประเสริฐผู้มีงางอน กับจิต
อันประเสริฐ (ของเราตถาคต) นี้ ย่อมเข้ากันได้
(และ) ไม่ว่าจะเป็นใคร ถ้ายินดีอยู่ในป่า (จิต
ของเขากับจิตของเราตถาคตย่อมเข้ากันได้ทั้งนั้น)

บทว่า **อถโข สมฺพหุลา ภิกฺขู** ความว่า ครั้งนั้น เมื่อพระตถาคตประทับอยู่ในป่าปาลิเลยยกะนั้น ดังพรรณนามานี้ ภิกษุ ๕๐๐ รูปที่จำพรรษาอยู่ในทิศทั้งหลาย.

บทว่า **เยนายสฺมา อานนฺโท** ความว่า (ภิกษุเหล่านั้น) ไม่สามารถจะไปสำนักพระศาสดาตามธรรมดาของตนได้ จึงเข้าไปหาพระอานนท์จนถึงที่อยู่.

ศาสนาธรรม

บทว่า **อนนฺตรา อาสวานํ ขโย** ความว่า อรหัตตผลต่อจากมรรค.

บทว่า **วิจยโส** แปลว่า ด้วยการวิจัย อธิบายว่า กำหนดด้วยญาณซึ่งสามารถวิจัยถึงสภาวะของธรรมเหล่านั้น ๆ.

บทว่า **ธมฺโม** หมายถึง ศาสนธรรม. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมกำหนดส่วนเหล่าใดมีอาทิว่า สติปัฏฐาน ๔ ไว้ เพื่อต้องการประกาศส่วนเหล่านั้น พระองค์จึงตรัส (พระพุทธพจน์นี้ไว้).

ปฏิจจสมุปบาทย่อย

บทว่า **สมนุปสฺสนา** ได้แก่ การพิจารณาเห็นด้วยทิฏฐิ.

บทว่า **สงฺขาโร โส** ได้แก่ สังขารคือทิฏฐินั้น.

บทว่า **ตโตโช โส สงฺขาโร** ความว่า สังขารนั้นเกิดจากตัณหานั้น อธิบายว่า ในบรรดาจิตที่สัมปยุตด้วยตัณหา สังขารนั้นย่อมเกิดในจิต ๔ ดวง.

บทว่า **สาปิ ตณฺหา** ได้แก่ ตัณหาซึ่งเป็นปัจจัยของสังขาร คือทิฏฐินั้น.

บทว่า **สาปิ เวทนา** ได้แก่ เวทนาซึ่งเป็นปัจจัยของตัณหานั้น.

บทว่า **โสปิ ผสฺโส** ได้แก่ สัมผัสอันเกิดจากอวิชชาซึ่งเป็นปัจจัยของเวทนานั้น.

บทว่า **สาปิ อวิชฺชา** ได้แก่ อวิชชาอันสัมปยุตด้วยผัสสะนั้น.

ถ้ามีเรา บริขารของเราก็มี

บทว่า **โน จสฺสํ โน จ เม สิยา** ความว่า ถ้าเราไม่พึงมีไซร้ แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมีด้วย.

บทว่า **น ภวิสฺสามิ น เม ภวิสฺสติ** ความว่า ก็ถ้าแม้ในอนาคตเราจักไม่มีไซร้ เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้บริขารของเราก็จักไม่มีด้วย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาให้ภิกษุนั้นสลัดทิ้งทิฏฐิที่ยึดถือไว้แล้ว ๆ ตามอัธยาศัยบุคคลบ้าง ตามการยักย้ายเทศนาบ้าง.

ในบทว่า **ตโตโช โส สงฺขาโร** พึงทราบอธิบายว่า :-

ถามว่า ในจิตที่สัมปยุตด้วยตัณหาไม่มีวิจิกิจฉาเลย (แล้ว) สังขารคือวิจิกิจฉาจะเกิดจากตัณหาได้อย่างไร ?

ตอบว่า สังขารคือวิจิกิจฉาเกิดจากตัณหาก็เพราะยังละตัณหาไม่ได้. อธิบายว่า เมื่อตัณหาใดยังละไม่ได้ สังขารคือวิจิกิจฉานั้นก็เกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาตัณหานั้น จึงตรัสคำนี้ว่า **ตโตโช โส สงฺขาโร.**

แม้ในทิฏฐิก็ได้นัย (ความหมาย) อย่างเดียวกันนี้. เพราะธรรมดาว่า **สัมปยุตตทิฏฐิ** ย่อมไม่มีในจิตตุปบาท ๔ ดวง.

อนึ่ง **สัมปยุตตทิฏฐิ**นั้นเกิดขึ้น เพราะละตัณหาใดไม่ได้ หมายเอาตัณหานั้น ความหมายนี้จึงใช้ได้แม้ในทิฏฐินั้น รวมความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสวิปัสสนาจนถึงอรหัตตผลไว้ในฐานะ ๒๓ ในสูตรนี้.

จบ อรรถกถาปาลิเลยยสูตรที่ ๙

๑๐. ปุณณมสูตร

ว่าด้วยอุปาทานขันธ์ ๕

[๑๘๒] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **มิคารมาตุ-ปราสาท** ใน**พระวิหารบุพพาราม** ใกล้**พระนครสาวัตถี** พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก ก็ในสมัยนั้นแล ในคืนวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นวันเพ็ญ มีพระจันทร์เต็มดวง พระผู้มีพระภาคเจ้าอันภิกษุสงฆ์ห้อมล้อมแล้ว ประทับนั่งอยู่ในที่แจ้ง.

[๑๘๓] ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งลุกจากอาสนะ ห่มจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง แล้วประนมมือไปทางที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะพึงทูลถามเหตุประการหนึ่งกะ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ถ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงประทานโอกาสที่จะพยากรณ์ปัญหาแก่ข้าพระองค์ **พระผู้มี-พระภาคเจ้า**ตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุ ถ้าเช่นนั้นเธอจงนั่ง ณ อาสนะของตน แล้วถามปัญหาที่เธอมุ่งจำนงเถิด ภิกษุนั้นรับพระดำรัสของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้วนั่ง ณ อาสนะของตน ทูลถามปัญหา**พระผู้มี-พระภาค**เจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อุปาทานขันธ์ ๕ ได้แก่**อุปาทาน-**

ขันธ์คือรูป ๑ อุปาทานขันธ์คือเวทนา ๑ อุปาทานขันธ์คือสัญญา ๑ อุปาทานขันธ์คือสังขาร ๑ อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ ๑ เหล่านี้ใช่ไหม พระเจ้าข้า ?

พ. ดูก่อนภิกษุ **อุปาทานขันธ์ ๕** ได้แก่ **อุปาทานขันธ์ คือ รูป, เวทนา สัญญา, สังขาร, วิญญาณ** เหล่านี้แหละภิกษุ.

ว่าด้วยมูลแห่งอุปาทานขันธ์ ๕

[๑๘๔] ภิกษุนั้น ชื่นชมอนุโมทนาภาษิตของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า แล้วได้ทูลถามปัญหาที่ยิ่งขึ้นไปว่า **อุปาทานขันธ์ ๕** เหล่านี้แล มีอะไรเป็นมูลเหตุ พระเจ้าข้า ?

ภ. ดูก่อนภิกษุ **อุปาทานขันธ์ ๕** เหล่านี้แล มีฉันทะเป็นมูลเหตุ ฯลฯ

ภิ. **อุปาทาน**ก็อันนั้น และ**อุปาทานขันธ์ ๕** ก็อันนั้น หรือว่า **อุปาทาน**อื่นจาก**อุปาทานขันธ์ ๕** พระเจ้าข้า ?

ภ. ดูก่อนภิกษุ **อุปาทาน**ก็อันนั้น และ**อุปาทานขันธ์ ๕** ก็อันนั้น หามิได้ และ**อุปาทานขันธ์**อื่นจาก**อุปาทานขันธ์ ๕** ก็หามิได้ แต่**ฉันทราคะ**ในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านั้นเป็นตัว**อุปาทาน.**

ว่าด้วยฉันทราคะในอุปาทานขันธ์ ๕

[๑๘๕] ภิกษุนั้น ชื่นชมอนุโมทนาภาษิตของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า แล้วได้ทูลถามปัญหาที่ยิ่งขึ้นไปว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ฉันทราคะในอุปาทานขันธ์ ๕ แตกต่างกันหรือ **พระผู้มี-พระภาคเจ้า**ตรัสตอบว่า ต่างกันภิกษุ ดังนี้แล้วได้ตรัสต่อไปว่า ดูก่อน

ภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ มีความปรารถนาอย่างนี้ว่าในอนาคตกาล ขอเราพึงมีรูปเช่นนี้ พึงมีเวทนาเช่นนี้ พึงมีสัญญาเช่นนี้ พึงมีสังขาร เช่นนี้ พึงมีวิญญาณเช่นนี้. ดูก่อนภิกษุ ฉันทราคะในอุปาทานขันธ์ ๕ ต่างกันด้วยประการฉะนี้แล.

ว่าด้วยเหตุที่เรียกว่าขันธ์ ๕

[๑๘๖] ภิกษุนั้น ชื่นชมอนุโมทนาภาษิตของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า แล้วได้ทูลถามปัญหาที่ยิ่งขึ้นไปว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ขันธ์จึงชื่อว่าขันธ์?

ภ. ดูก่อนภิกษุรูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี มีในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี นี้เรียกว่า**รูปขันธ์** เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ นี้เรียกว่า**เวทนาขันธ์** สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ นี้เรียกว่า**สัญญาขันธ์** สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ นี้เรียกว่า **สังขารขันธ์** วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี มีในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี นี้เรียกว่า**วิญญาณขันธ์** ดูก่อนภิกษุ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล ขันธ์จึงชื่อว่าขันธ์.

ว่าด้วยเหตุปัจจัยแห่งขันธ์ ๕

[๑๘๗] ภิกษุนั้น ชื่นชมอนุโมทนาภาษิตของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า แล้วได้ทูลถามปัญหาที่ยิ่งขึ้นไปว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้**รูปขันธ์, เวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์, สังขารขันธ์, วิญญาณขันธ์,** ปรากฏ ?

ภ. ดูก่อนภิกษุ **มหาภูตรูป ๔** แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้ **รูปขันธ์ปรากฏ ผัสสะ**เป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้**เวทนาขันธ์ปรากฏ ผัสสะ** เป็นเหตุเป็นปัจจัย ทำให้**สัญญาขันธ์ปรากฏ ผัสสะ** เป็นเหตุเป็นปัจจัย ทำให้สังขารขันธ์ปรากฏ นามรูป เป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้วิญญาณขันธ์ปรากฏ.

ว่าด้วยเหตุเกิดสักกายทิฏฐิ

[๑๘๘] ภิกษุนั้น ชื่นชมอนุโมทนาภาษิตของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า แล้วได้ทูลถามปัญหาที่ยิ่งขึ้นไปว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ **สักกายทิฏฐิ**มีได้อย่างใดหนอ?

ภ. ดูก่อนภิกษุ ปุถุชนในโลกนี้ ผู้ยังมิได้สดับ เป็นผู้ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในอริยธรรม ไม่ได้รับแนะนำในอริยธรรม เป็นผู้ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในสัปปุริสธรรม ไม่ได้รับแนะนำในสัปปุริสธรรม ย่อมเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา ย่อมเห็นอัตตามีรูป ย่อมเห็นรูปในอัตตา ย่อมเห็นอัตตาในรูป ย่อมเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา ย่อมเห็นอัตตามีเวทนา ย่อมเห็นเวทนาในอัตตา ย่อมเห็นอัตตาในเวทนา ย่อมเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา ย่อมเห็นอัตตามีสัญญา ย่อมเห็นสัญญาในอัตตา ย่อมเห็นอัตตาในสัญญา ย่อมเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา ย่อมเห็นอัตตามีสังขาร ย่อมเห็นสังขารในอัตตา ย่อมเห็นอัตตาในสังขาร ย่อมเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา ย่อมเห็นอัตตามีวิญญาณ ย่อมเห็นวิญญาณในอัตตา ย่อมเห็นอัตตาในวิญญาณ ดูก่อนภิกษุ สักกายทิฏฐิมีได้ด้วยอาการเช่นนี้แล.

ว่าด้วยเหตุจะไม่มีสักกายทิฏฐิ

[๑๘๙] ภิกษุนั้น ชื่นชมอนุโมทนาภาษิตของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า แล้วได้ทูลถามปัญหาที่ยิ่งขึ้นไปว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สักกายทิฏฐิย่อมไม่มีได้อย่างไร?

ภ. ดูก่อนภิกษุ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ผู้ได้สดับแล้วเป็นผู้ได้เห็นพระอริยเจ้า ฉลาดในอริยธรรม ได้รับแนะนำแล้วเป็นอย่างดีในอริยธรรม เป็นผู้ได้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดในสัปปุริสธรรม ได้รับแนะนำแล้วเป็นอย่างดีในสัปปุริสธรรม ย่อมไม่เห็นรูปโดยความเป็นอัตตา ไม่เห็นอัตตามีรูป ไม่เห็นรูปในอัตตา หรือไม่เห็นอัตตาในรูป ย่อมไม่เห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา ไม่เห็นอัตตามีเวทนา ไม่เห็นเวทนาในอัตตา หรือไม่เห็นอัตตาในเวทนา ย่อมไม่เห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา ไม่เห็นอัตตามีสัญญา ไม่เห็นสัญญาในอัตตา หรือไม่เห็นอัตตาในสัญญา ย่อมไม่เห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา ไม่เห็นอัตตามีสังขาร ไม่เห็นสังขารมีในอัตตา หรือไม่เห็นอัตตาในสังขาร ย่อมไม่เห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา ไม่เห็นอัตตามีวิญญาณ ไม่เห็นวิญญาณในอัตตา หรือไม่เห็นอัตตาในวิญญาณ ดูก่อนภิกษุ สักกายทิฏฐิย่อมไม่มีด้วยอาการเช่นนี้แล.

ว่าด้วยคุณโทษและอุบายสลัดออกซึ่งอุปาทานขันธ์

[๑๙๐] ภิกษุนั้น ชื่นชมอนุโมทนาภาษิตของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า แล้วได้ทูลถามปัญหาที่ยิ่งขึ้นไปว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นคุณ เป็นโทษของรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ เป็นการสลัดออกซึ่งรูป ซึ่งเวทนา ซึ่งสัญญา ซึ่งสังขาร ซึ่งวิญญาณ?

ภ. ดูก่อนภิกษุ สุขโสมนัส อาศัยรูปเกิดขึ้น นี้เป็นคุณของรูป รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของรูป การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในรูปเสียได้ นี้เป็นการสลัดออกซึ่งรูป สุขโสมนัส อาศัยเวทนาเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยสัญญาเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยสังขารเกิดขึ้น อาศัยวิญญาณเกิดขึ้น นี้เป็นคุณของวิญญาณ วิญญาณไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของวิญญาณ การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในวิญญาณเสียได้ นี้เป็นการสลัดออกซึ่งวิญญาณ.

ว่าด้วยการไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัย

[๑๙๑] ภิกษุนั้น ชื่นชมอนุโมทนาภาษิตของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ว่า ดีแล้วพระเจ้าข้า แล้วได้ทูลถามปัญหาที่ยิ่งขึ้นไปอีกว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จึงจะไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก?

ภ. ดูก่อนภิกษุ รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี มีในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นรูปทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี มีในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นวิญญาณทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็น

นั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ดูก่อนภิกษุ เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล จึงจะไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้และสรรพนิมิตภายนอก.

ว่าด้วยกรรมที่อนัตตากระทำจะถูกต้องอัตตา

[๑๙๒] ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง ได้เกิดความปริวิตกแห่งใจขึ้นว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า ด้วยประการดังนี้แล รูปเป็นอนัตตา เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา กรรมที่อนัตตากระทำแล้ว จักให้ผลแก่อัตตาได้อย่างไร. ครั้งนั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงทราบความปริวิตกแห่งใจของภิกษุนั้นด้วยพระทัยแล้ว ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่โมฆบุรุษบางคนในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจอวิชชา มีใจถูกตัณหาครอบงำ จะพึงสำคัญสัตถุศาสน์ ว่าเป็นคำสอนที่ควรคิดให้ตระหนักว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า ด้วยประการดังนี้แล รูปเป็นอนัตตา เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา กรรมที่อนัตตากระทำแล้ว จักให้ผลแก่อัตตาได้อย่างไร? นี้เป็นเหตุ (ฐานะ) ที่จะมีได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอันเราได้แนะนำไว้แล้วด้วยการทวนถามในธรรมนั้น ๆ ในบาลีประเทศนั้น ๆ จะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง? ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เรานั่นเป็น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

ภิ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เพราะเหตุนั้นแล ฯลฯ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมทราบชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ฉะนี้แล.

จบ ปุณณมสูตรที่ ๑๐

จบ ขีชชนียวรรคที่ ๓

อรรถกถาปุณณมสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยใน**ปุณณมสูตรที่** ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ตทหุโปสเถ** เป็นต้น ได้อธิบายไว้แล้วอย่างพิสดารในปวารณาสูตร.

พระถามปัญญาเรื่องเบญจขันธ์

บทว่า **กิญฺจิ เทสํ** ได้แก่ เหตุบางอย่าง.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนี้ว่า เธอจงนั่งบนอาสนะของตนแล้วถามปัญหาที่เธอจำนงหมายเถิด.

ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้เพราะทรงทราบว่า ได้ยินว่า ภิกษุนั้นมีภิกษุเป็นบริวาร ๕๐๐ รูป ก็เมื่อภิกษุรูปที่เป็น

อาจารย์ยืน[๑] ทูลถามปัญหาอยู่ ถ้าภิกษุ (๕๐๐ รูป) นั้นนั่ง ก็เป็นการทำความเคารพในพระศาสดา (แต่) ไม่เป็นการทำความเคารพในอาจารย์ ถ้ายืน ก็เป็นการทำความเคารพในอาจารย์ (แต่) ไม่เป็นการทำความเคารพในพระศาสดา เมื่อเป็นเช่นนี้ จิตของภิกษุเหล่านั้นก็จักฟุ้งซ่าน พวกเธอจักไม่สามารถรองรับพระธรรมเทศนาได้ แต่เมื่อภิกษุรูปที่เป็นอาจารย์นั้นนั่งถาม จิตของภิกษุเหล่านั้นจักแน่วแน่ (ในอารมณ์เดียว) พวกเธอก็จักสามารถรองรับพระธรรมเทศนาได้.

บทว่า **อิเม นุ โข ภนฺเต** ความว่า พระเถระนี้อันใคร ๆ ไม่ควรพูด (ตำหนิ) ว่า ผู้ที่เป็นอาจารย์ของภิกษุตั้ง ๕๐๐ รูป ไม่รู้แม้เพียงเบญจขันธ์ เนื่องจากว่า การที่เธอเมื่อถามปัญหาจะถามเหมือนคนรู้อย่างนี้ว่า อุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ไม่ใช่อุปาทานขันธ์เหล่าอื่น ไม่เหมาะเลย เพราะฉะนั้น ท่านจึงถามเหมือนคนไม่รู้.

อนึ่ง แม้อันเตวาสิกทั้งหลายของท่านนั้น จักพากันคิดว่า อาจารย์ของพวกเราไม่พูดว่าเรารู้ แต่เทียบเคียงกับพระสัพพัญญุตญาณก่อนแล้วจึงพูด ดังนี้แล้ว สำคัญคำสอนของท่านว่า ควรฟัง ควรเชื่อถือ แม้เพราะเหตุนั้น ท่านจึงถามเหมือนคนไม่รู้.

เบญจขันธ์มีฉันทะเป็นมูลเหตุ

บทว่า **ฉนฺทมูลกา** คือ (เบญจขันธ์) มีฉันทะ คือ ตัณหาเป็นมูล.

บทว่า **น โข ภิกฺขุ ตณฺเณว อุปาทานํ เต จ ปณฺจุปาทานกฺขนฺธา** ความว่า เพราะเหตุที่เบญจขันธ์ที่พ้นไปจากฉันทราคะไม่มี ฉะนั้น

๑. ปาฐะว่า **วิตกฺเก ปุจฺฉนฺเต** ฉบับพม่าเป็น **ฐิตเก ปุจฺฉนฺเต** แปลตามฉบับพม่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระพุทธพจน์บทนี้ไว้. แต่เพราะเหตุที่ไม่มีอุปาทานที่พ้นไปจากขันธ์ทั้งโดยสหชาตปัจจัยหรือโดยอารัมมณปัจจัย ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ตรัสว่า ปาทานมีนอกจากปาทานขันธ์ ๕. เพราะว่า เมื่อจิตที่สัมปยุตด้วยตัณหาเป็นไปอยู่ รูปที่มีจิตนั้นเป็นสมุฏฐานชื่อว่า รูปขันธ์. เว้นตัณหาเสีย อรูปธรรมที่เหลือจัดเป็นขันธ์ ๔ รวมความว่า ไม่มีอุปาทานที่พ้นไปจากขันธ์ทั้งโดยสหชาตปัจจัย อนึ่ง ไม่มีอุปาทานที่พ้นไปจากเบญจขันธ์ทั้งโดยอารัมมณปัจจัย เพราะอุปาทานทำขันธ์ใดขันธ์หนึ่งในบรรดาเบญจขันธ์มีรูปเป็นต้น ให้เป็นอารมณ์เกิดขึ้น.

ฉันทราคะมีต่าง ๆ กัน

บทว่า **ฉนฺทราคเวมตฺตตา** แปลว่า ความที่ฉันทราคะมีต่าง ๆ กัน.

บทว่า **เอวํ โข ภิกฺขุ** ความว่า ความที่ฉันทราคะมีต่าง ๆ กัน พึงมีได้ เพราะฉันทราคะที่มีรูปเป็นอารมณ์อย่างนี้ ก็จะไม่ทำขันธ์ใด ขันธ์หนึ่งในบรรดาขันธ์มีเวทนาขันธ์เป็นต้น ให้เป็นอารมณ์.

บัญญัติ

บทว่า **ขนฺธาธิวจนํ** คือ นี้เป็นบัญญัติของขันธ์ทั้งหลาย[๑]. ก็บัญญัตินี้ไม่สืบต่ออนุสนธิกันเลย ไม่สืบต่ออนุสนธิกันก็จริง ถึงกระนั้น คำถามก็มีอนุสนธิ (ต่อเนื่องกัน) คำวิสัชนาก็มีอนุสนธิ (ต่อเนื่องกัน).

ถึงพระเถระนี้ ทูลถาม (ปัญหากะพระผู้มีพระภาคเจ้า) ตามอัธยาศัยของภิกษุเหล่านั้น ๆ ฝ่ายพระศาสดาก็ทรงแก้ (ปัญหา) ตามอัธยาศัยของภิกษุเหล่านั้น เหมือนกัน.

๑. ปาฐะว่า **ขนฺธาติ อยํ ปญฺญตฺติ** ฉบับสีหลเป็น **ขนฺธานํ อยํ ปญฺญตฺติ** แปลตามฉบับสีหล

บทที่เหลือในที่ทุกแห่ง มีความหมายง่ายทั้งนั้น.

จบอรรถกถาปุณณมสูตรที่ ๑๐

ก็แล ในสูตรแต่ละสูตรของวรรคนี้ (มี) ภิกษุ ๕๐๐ รูป ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล.

จบอรรถกถาขัชชนียวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อัสสาทสูตร ๒. สมุทยสูตรที่ ๑ ๓. สมุทยสูตรที่ ๒ ๔. อรหันตสูตรที่ ๑ ๕. อรหันตสูตรที่ ๒ ๖. สีหสูตร ๗. ขัชชนิยสูตร ๘. ปิณโฑลยสูตร ๙. ปาลิเลยยกสูตร ๑๐. ปุณณมสูตร.

เถรวรรคที่ ๔

๑. อานันทสูตร

ว่าด้วยปัจจัยให้มีและไม่ให้มีตัณหามานะทิฏฐิ

[๑๙๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **พระวิหารเชตวัน** อารามของท่าน**อนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล ท่าน**พระอานนทเถระ**เรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วกล่าวว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่าน**พระอานนท์**แล้ว. ท่าน**พระอานนท์**จึงได้กล่าวว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ท่าน**พระปุณณมันตานีบุตร**มีอุปการะมากแก่พวกเราเหล่าภิกษุใหม่ ท่านกล่าวสอนพวกเราด้วยโอวาทอย่างนี้ว่า ดูก่อน**ท่านอานนท์** เพราะถือมั่น จึงมีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่าเป็นเรา เพราะไม่ถือมั่น จึงไม่มีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่าเป็นเรา เพราะถือมั่นอะไร จึงมีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะไม่ถือมั่นอะไร จึงไม่มีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงมีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะไม่ถือมั่นรูป เวทน่า สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงไม่มีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา ดูก่อน**ท่านอานนท์** เปรียบเหมือนสตรีหรือบุรุษรุ่นหนุ่มรุ่นสาว มีนิสัยชอบแต่งตัว ส่องดูเงาหน้าของตนที่กระจก หรือที่ภาชนะน้ำอันใสบริสุทธิ์ผุดผ่อง เพราะยึดถือจึงเห็น เพราะไม่ยึดถือจึงไม่เห็น ฉันใด ดูก่อน**ท่านอานนท์** เพราะถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงมีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่า เป็นเรา เพราะไม่ถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงไม่มีตัณหา มานะ ทิฏฐิว่าเป็นเรา ฉันนั้นเหมือนกันแล ดูก่อน**ท่านอานนท์** ท่านจะสำคัญความ

ข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

อ. ไม่เที่ยง อาวุโส.

ป. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

อ. ไม่เที่ยง อาวุโส ฯลฯ.

ป. เพราะเหตุนี้แล อริยสาวกผู้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี (โดยเหตุนี้แล ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า) ดูก่อนอาวุโส ท่านพระปุณณมันตานีบุตร เป็นผู้มีอุปการะมากแก่พวกเราเหล่าภิกษุใหม่ ท่านสอนพวกเราด้วยโอวาทนี้ ก็เราได้ตรัสรู้ธรรม เพราะฟังธรรมเทศนานี้ของท่านพระปุณณมันตานีบุตร.

จบอานันทสูตรที่ ๑

เถรวรรคที่ ๔

อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัย ใน**อานันทสูตรที่** ๑ แห่งเถรวรรค ดังต่อไปนี้ :-

พระปุณณมันตานีบุตร

บุตรของนางพราหมณี ชื่อ **มันตานี** ชื่อ **มันตานีบุตร.**

บทว่า **อุปาทาย** แปลว่า อาศัย คือ ปรารภ ได้แก่ มุ่งหมาย คือ อิงแอบ.

บทว่า **อสฺมีติ โหติ** ความว่า มีธรรมเครื่องเนิ่นช้า ๓ อย่าง คือ **ตัณหา มานะ** และ**ทิฏฐิ** ที่เป็นไปอย่างนี้ว่า **อัสมิ** (เรามี เราเป็น).

บทว่า **ทหโร** แปลว่า คนหนุ่ม.

บทว่า **ยุวา** ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยความเป็นหนุ่ม.

บทว่า **มณฺฑกชาติโย** แปลว่า มีการแต่งตัวเป็นสภาพ คือ มีปกติชอบแต่งตัว.

บทว่า **มุขนิมิตฺตํ** แปลว่า เงาหน้า. ก็เงาหน้านั้นอาศัยกระจกเงาที่ใสสะอาดจึงปรากฏ.

ถามว่า ก็เมื่อบุคคลมองดูกระจกเงาใสสะอาดนั้น เงาหน้าของตนปรากฏ หรือเงาหน้าของคนอื่นปรากฏเล่า ?

อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ถ้าเงาหน้าจะพึงเป็นของตนไซร้ (ไฉน) จะต้องปรากฏเป็นหน้าอื่น (อีกหน้าหนึ่ง) และถ้าเงาหน้าเป็นของผู้อื่น (อีกหน้าหนึ่ง) ไซร้ ก็จะต้องปรากฏไม่เหมือนกันโดยสีเป็นต้น เพราะฉะนั้น เงาหน้านั้น จึงไม่เป็นทั้งของตน ทั้งของคนอื่น แต่ว่ารูปที่เห็นในกระจกนั้น อาศัยกระจก จึงปรากฏ.

ถามว่า ถ้าจะมีเงาหน้าใดปรากฏในน้ำ เงาหน้านั้นปรากฏได้เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า ปรากฏได้ เพราะมหาภูตรูป (น้ำ) เป็นของใสสะอาด.

บทว่า **ธมฺโม จ เม อภิสเมโก** ความว่า พระอานนทเถระกล่าวว่า ผมได้บรรลุธรรมคือสัจจะ ๔ ด้วยญาณ ผมจึงสำเร็จเป็นพระโสดาบัน.

จบ อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๑

๒. ติสสสูตร

ว่าด้วยปัจจัยให้เกิดและไม่ให้เกิดโสกะ

[๑๙๔] กรุงสาวัตถี ฯลฯ ก็สมัยนั้น ท่านพระติสสะซึ่งเป็นโอรสของพระปิตุจฉาของพระผู้มีพระภาคเจ้าบอกแก่ภิกษุหลายรูปอย่างนี้ว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย กายของข้าพเจ้าเป็นดุจภาระอันหนักโดยแท้ แม้ทิศทั้งหลายไม่ปรากฏแก่ข้าพเจ้า แม้ธรรมทั้งหลายไม่แจ่มแจ้งแก่ข้าพเจ้า ถีนมิทธะย่อมครอบงำจิตของข้าพเจ้าอยู่ ข้าพเจ้าไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ และความสงสัยในธรรมทั้งหลายย่อมเกิดมีแก่ข้าพเจ้า.

[๑๙๕] ครั้งนั้นแล ภิกษุหลายรูปพากันเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านติสสะผู้เป็นโอรสของปิตุจฉาของพระผู้มีพระภาคเจ้า บอกแก่ภิกษุหลายรูปว่า อาวุโสทั้งหลาย กายของข้าพเจ้าเป็นดุจภาระอันหนักโดยแท้ แม้ทิศทั้งหลายย่อมไม่ปรากฏแก่ข้าพเจ้า แม้ธรรมทั้งหลายก็ไม่แจ่มแจ้งแก่ข้าพเจ้า ถีนมิทธะย่อมครอบงำจิตของข้าพเจ้าอยู่ ข้าพเจ้าไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ และความสงสัยในธรรมทั้งหลาย ย่อมเกิดมีแก่ข้าพเจ้า ครั้งนั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสเรียกภิกษุรูปหนึ่งมาแล้วรับสั่งว่า ดูก่อนภิกษุ เธอจงไปเรียกติสสภิกษุตามคำของเราว่า ท่านติสสะ พระศาสดารับสั่งให้หาท่าน ภิกษุนั้นรับพระดำรัสแล้วเข้าไปหาท่านติสสะถึงที่อยู่ แล้วบอกแก่ท่านติสสะอย่างนี้ว่า ท่านติสสะ พระศาสดารับสั่งให้หาท่าน ท่านพระติสสะรับคำภิกษุนั้นแล้ว เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วพระผู้มี-

พระภาคเจ้าได้ตรัสถามท่านพระติสสะว่า ดูก่อนติสสะ ทราบว่า เธอได้บอกแก่ภิกษุหลายรูปว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย กายของข้าพเจ้าเป็นดุจภาระอันหนักโดยแท้ ฯลฯ และความสงสัยในธรรมทั้งหลายย่อมเกิดมีแก่ข้าพเจ้า จริงหรือ ท่านพระติสสะกราบทูลว่า จริงอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อน**ติสสะ** เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ย่อมบังเกิดแก่บุคคลผู้ไม่ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรักใคร่ ความกระหาย ความเร่าร้อน ความทะเยอทะยานในรูป เพราะความที่รูปนั้นแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป ใช่ไหม ?

ต. ใช่ พระเจ้าข้า.

ภ. ดีละ. ๆ **ติสสะ** ก็ข้อนี้ย่อมเป็นอย่างนี้ สำหรับบุคคลผู้ไม่ปราศจากความกำหนัดในรูป ดูก่อน**ติสสะ** เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน **โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส** ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรักใคร่ ความกระหาย ความเร่าร้อน ความทะเยอทะยาน ใน**เวทนา** ใน**สัญญา** ใน**สังขาร** ใน**วิญญาณ** เพราะวิญญาณนั้นแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป ใช่ไหม?

ต. ใช่ พระเจ้าข้า.

ภ. ดีละ ๆ **ติสสะ** ก็ข้อนี้ย่อมเป็นอย่างนี้ สำหรับบุคคลผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัดใน**วิญญาณ.**

[๑๙๖] ภ. ดูก่อน**ติสสะ** เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน **โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส**และ**อุปายาส** ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรักใคร่ ความกระหาย ความเร่าร้อน ความทะเยอทะยานใน**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** เพราะความที่**วิญญาณ**แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป ใช่ไหม ?

ต. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. ดีละ ๆ **ติสสะ** ก็ข้อนี้ย่อมเป็นอย่างนี้ สำหรับบุคคลผู้ปราศจากความกำหนัดในวิญญาณ ดูก่อน**ติสสะ** เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ต. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯลฯ.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ต. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. เพราะเหตุนั้นแล **ติสสะ** อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก.

[๑๙๗] ภ. ดูก่อน**ติสสะ** เปรียบเหมือนมีบุรุษ ๒ คน คนหนึ่งไม่ฉลาดในหนทาง คนหนึ่งฉลาดในหนทาง บุรุษคนที่ไม่ฉลาดในหนทางนั้น จึงถามทางบุรุษผู้ฉลาดในหนทาง บุรุษผู้ฉลาดในหนทางนั้นพึงบอกอย่างนี้ว่า ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ ท่านจงไปตามทางนี้แหละ สักครู่หนึ่ง แล้วจักพบทาง ๒ แพร่ง ในทาง ๒ แพร่งนั้น ท่านจงละทางซ้ายเสีย ถือเอาทางขวา ไปตามทางนั้นสักครู่หนึ่งแล้วจักพบราวป่าอันทึบ ท่านจงไปตามทางนั้นสักพักหนึ่งแล้วจักพบที่ลุ่มใหญ่มีเปือกตม จงไปตามทางนั้นสักครู่หนึ่งแล้วจักพบหนองบึง จงไปตามทางนั้นสักครู่หนึ่งแล้วจักพบภูมิภาคอันราบรื่น ดูก่อนติสสะ เรากระทำ

อุปมานี้แล เพื่อให้เข้าใจเนื้อความ ในข้อนี้มีอธิบายอย่างนี้ คำว่าบุรุษผู้ไม่ฉลาดในหนทางนี้แล เป็นชื่อแห่งปุถุชน คำว่าบุรุษผู้ฉลาดในหนทางนี้แล เป็นชื่อแห่งตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คำว่าทาง ๒ แพร่งนี้แล เป็นชื่อแห่ง**วิจิกิจฉา** คำว่าทางซ้ายนี้แล เป็นชื่อแห่งมรรคผิดอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ **มิจฉาทิฏฐิ** ฯลฯ **มิจฉาสมาธิ** คำว่าทางขวานี้แล เป็นชื่อแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ **สัมมาทิฏฐิ**ฯลฯ **สัมมาสมาธิ** คำว่าราวป่าอันทึบนี้แล เป็นชื่อแห่ง**อวิชชา** คำว่าที่ลุ่มใหญ่มีเปือกตมนี้แล เป็นชื่อแห่งกามทั้งหลาย คำว่าหนองบึงนี้แล เป็นชื่อแห่งความโกรธและความคับแค้น คำว่าภูมิภาคอันราบรื่นนี้แล เป็นชื่อแห่ง**นิพพาน** เธอจงยินดีเถิด **ติสสะ** เธอจงยินดีเถิด **ติสสะ** ตามโอวาทของเราตามความอนุเคราะห์ของเรา ตามคำพร่ำสอนของเรา **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ท่านพระติสสะปลื้มใจชื่นชมพระภาษิตของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ฉะนี้แล.

จบ ติสสสูตรที่

อรรถกถาติสสสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยใน**ติสสสูตรที่ ๒** ดังต่อไปนี้ :

พระติสสเถระ

บทว่า **มธุรกชาโต วิย** ความว่า (ร่างกายของผม) ไม่เหมาะแก่การงาน (ไม่คล่องตัว) เหมือนเกิดมีภาระหนัก.

บทว่า **ทิสาปิ** ความว่า ท่านพระติสสะกล่าวว่า แม้ทิศทั้งหลายก็ไม่ปรากฏ คือไม่แจ่มแจ้งแก่ผมอย่างนี้ว่า นี้ทิศตะวันออก นี้ทิศใต้.

บทว่า **ธมฺปาปิ มำ น ปฏิภนฺติ** ความว่า ท่านพระติสสะกล่าวว่า แม้ปริยัติธรรมทั้งหลาย ก็ไม่ปรากฏแก่ผม สิ่งที่เรียนได้แล้ว สาธยาย

ได้แล้ว ก็ไม่ปรากฏ (ลืมหมด).

บทว่า **วิจิกิจฺฉา** ความว่า ไม่ใช่ **วิจิกิจฉา** (ความสงสัย) อย่างสำคัญ เนื่องจากว่า ท่านไม่เกิดความสงสัยว่า "ศาสนานำสัตว์ออกจากทุกข์ได้หรือไม่หนอ" แต่ท่านมีความคิดอย่างนี้ว่า "เราจักสามารถบำเพ็ญสมณธรรมได้หรือหนอ หรือจักทำได้แต่เพียงครองบาตรและจีวรเท่านั้น "[๑]

กามทั้งหลายมีรสอร่อยน้อย

บทว่า **กามานเมตํ อธิวจนํ** ความว่า เมื่อบุคคลมองดูสระน้อยที่ลาดลุ่ม มีแต่เพียงน่าดู น่ารื่นรมย์ แต่ (ถ้า) บุคคลใดลงไปในสระน้อยที่ลาดลุ่มนี้ สระนั้นก็จะฉุดลากผู้นั้นให้ถึงความพินาศ[๒] เพราะสระน้อยนั้นมีปลาดุชุกชุม ฉันใด ในกามคุณ ๕ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน (คือ) ทวารทั้งหลายมีจักษุทวารเป็นต้น[๓] มีแต่เพียงความน่ารื่นรมย์ ในเพราะ (เห็น) อารมณ์ (เป็นต้น) แต่ (ถ้า) บุคคลใด ติดใจในกามคุณ ๕ นี้ มันก็จะลากจูงบุคคลนั้นไปยัดใส่ในทุคคติภูมิ มีนรกเป็นต้น นั่นแล. เพราะว่า กามทั้งหลายมีรสอร่อยน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก ในกามเหล่านี้ มีโทษยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยอำนาจประโยชน์ดังว่ามานี้ จึงตรัสว่า **กามานเมตํ อธิวจนํ .**

บทว่า **อหมนุคฺคเหน** ความว่า เราตถาคตจะอนุเคราะห์ด้วยการอนุเคราะห์ด้วยธรรมและอามิส.

๑. ปาฐะว่า **ปตฺตจีวรํ ธรายนมตฺตเมว** เชิงอรรถเป็น **ปตฺตจีวรธารณมตฺตเมว** แปลว่าตามเชิงอรรถ

๒. ปาฐะว่า **ปาเปนฺติ** เชิงอรรถและฉบับพม่าเป็น **ปาเปติ** แปลตามนัยหลัง

๓. ปาฐะว่า **จกฺขุทฺวาราทีนิ** ฉบับพม่าเป็น **จกฺขุทฺวาราทีนํ** แปลตามฉบับพม่า

บทว่า **อภินนฺทิ** คือรับเอา และไม่ใช่แค่รับเอาอย่างเดียว (เท่านั้น) ยังชื่นชมด้วย.

ก็ท่านพระติสสะ ได้รับการปลอบใจจากสำนักพระศาสดานี้แล้ว พากเพียรพยายามอยู่ไม่กี่วัน ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์.

จบ อรรถกถาติสสสูตรที่ ๒

๓. ยมกสูตร

ว่าด้วยพระขีณาสพตายแล้วสูญหรือไม่

[๑๙๘] สมัยหนึ่ง ท่าน**พระสารีบุตร** อยู่ที่**พระวิหารเชตวัน** อารามของท่าน**อนาถบิณฑิกเศรษฐี** **กรุงสาวัตถี** ก็โดยสมัยนั้นแล ยมกภิกษุเกิดทิฏฐิอันชั่วช้าเห็นปานนี้ว่า เราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงแสดงแล้วว่า พระขีณาสพเมื่อตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่เกิดอีก ภิกษุหลายรูป ได้ฟังแล้วว่า ได้ยินว่า ยมกภิกษุเกิดทิฏฐิอันชั่วช้าเห็นปานนี้ว่า เรารู้ถึงธรรมตามที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงแสดงแล้วว่า พระขีณาสพ เมื่อตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่เกิดอีก ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงพากันเข้าไปหาท่านยมกภิกษุถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยกับท่านยมกภิกษุ ครั้นผ่านการสนทนาปราศรัยชวนให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วจึงถามท่านยมกภิกษุว่า ดูก่อน**ท่านยมกะ** ทราบว่า ท่านเกิดทิฏฐิอันชั่วช้าเห็นปานนี้ว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงแสดงแล้วว่า พระขีณาสพเมื่อตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่เกิดอีก จริงหรือ ท่านยมกะกล่าวว่า อย่างนั้นอาวุโส.

ภิ. ดูก่อนอาวุ**โสยมกะ** ท่านอย่าได้พูดอย่างนั้น อย่าได้กล่าวตู่**พระผู้มีพระภาคเจ้า** เพราะการกล่าวตู่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ไม่ดีเลย เพราะ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ไม่พึงตรัสอย่างนี้ว่า พระขีณาสพเมื่อตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่เกิดอีก.

ท่าน**ยมกะ** เมื่อถูกภิกษุเหล่านั้นกล่าวแม้อย่างนี้ ยังขืนกล่าวถึงทิฏฐิอันชั่วช้านั้นอย่างหนักแน่นอย่างนั้นว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงแสดงแล้วว่า พระขีณาสพเมื่อตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่เกิดอีก.

ภิกษุเหล่านั้นไม่อาจเพื่อจะทำท่าน**ยมกะ** ให้ถอนทิฏฐิอันชั่วช้านั้นได้ จึงลุกจากอาสนะเข้าไปหาท่าน**พระสารีบุตร**จนถึงที่อยู่ ครั้นแล้วจึงกล่าวกะท่าน**พระสารีบุตร**ว่า ข้าแต่**ท่านสารีบุตร ยมกภิกษุเกิดทิฏฐิ**อันชั่วช้าเห็นปานนี้ว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วว่า พระขีณาสพเมื่อตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่เกิดอีก ขอโอกาสนิมนต์ท่านพระสารีบุตรไปหายมกภิกษุถึงที่อยู่เพื่ออนุเคราะห์เถิด ท่านพระสารีบุตรรับนิมนต์โดยดุษณีภาพ.

[๑๕๕] ครั้งนั้น เวลาเย็น ท่าน**พระสารีบุตร**ออกจากที่พักแล้วเข้าไปหาท่านยมกะถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยกับท่านยมกะ ครั้นผ่านการสนทนาปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ถามท่านยมกะว่า ดูก่อนอาวุ**โสยมกะ** ทราบว่าท่านเกิดทิฏฐิอันชั่วช้าเห็นปานนี้ว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงแสดงแล้วว่า พระขีณาสพเมื่อตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่เกิดอีก ดังนี้ จริงหรือ ท่านยมกะตอบว่า อย่างนั้นแล ท่านสารีบุตร.

สา. ดูก่อนท่าน**ยมกะ** ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ย. ไม่เที่ยง ท่าน ฯลฯ.

สา เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ย. ไม่เที่ยง ท่าน ฯลฯ.

สา เพราะเหตุนี้นั้นแล **ยมกะ** พระอริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก.

[๒๐๐] สา. ดูก่อนท่าน**ยมกะ** ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ท่านเห็นรูปว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคลหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นเวทนาว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคลหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นสัญญาว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคลหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นสังขารว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคลหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นวิญญาณว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคลหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

[๒๐๑] สา. ดูก่อนท่าน**ยมกะ** ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลมีในรูปหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากรูปหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลมีในเวทนาหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากเวทนาหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลมีในสัญญาหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากสัญญาหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลมีในสังขารหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากสังขารหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลมีในวิญญาณหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ท่านเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากวิญญาณหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

[๒๐๒] สา. ดูก่อน**ยมกะ** ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ท่านเห็น**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** ว่าเป็นสัตว์บุคคลหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

[๒๐๓] สา. ดูก่อนท่าน**ยมกะ** ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ท่านเห็นว่า สัตว์บุคคลนี้นั้นไม่มีรูป ไม่มี**เวทนา** ไม่มี**สัญญา** ไม่มี**สังขาร** ไม่มี**วิญญาณ** หรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น ท่าน.

สา. ดูก่อนท่าน**ยมกะ** ก็โดยที่จริง โดยที่แท้ ท่านจะค้นหาสัตว์ บุคคลในขันธ์ ๕ เหล่านี้ในปัจจุบันไม่ได้เลย ควรแลหรือที่ท่านจะยืนยันว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงแสดงแล้วว่า **พระขีณาสพ**เมื่อตายไปแล้ว ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่เกิดอีก.

ย. ข้าแต่ท่าน**สารีบุตร** เมื่อก่อนผมไม่รู้อย่างนี้ จึงได้เกิดทิฏฐิอันชั่วช้าอย่างนั้น แต่เดี๋ยวนี้ผมละทิฏฐิอันชั่วช้านั้นได้แล้ว และผมก็ได้บรรลุธรรมแล้ว เพราะฟังธรรมเทศนานี้ของท่านพระสารีบุตร.

[๒๐๔] สา. ดูก่อนท่านยมกะ ถ้าชนทั้งหลายพึงถามท่านอย่างนี้ว่า ท่าน**ยมกะ** ภิกษุผู้ที่เป็น**พระอรหันตขีณาสพ** เมื่อตายไปแล้ว ย่อมเป็นอะไร ท่านถูกถามอย่างนั้นจะพึงกล่าวแก้ว่าอย่างไร ?

ย. ข้าแต่**ท่านสารีบุตร** ถ้าเขาถามอย่างนั้น. ผมพึงกล่าวแก้อย่างนี้ว่า รูปแลไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นดับไปแล้ว ถึงแล้วซึ่งการตั้งอยู่ไม่ได้ **เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ**ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นดับไปแล้ว ถึงแล้วซึ่งการตั้งอยู่ไม่ได้. ข้าแต่**ท่านสารีบุตร** ผมถูกเขาถามอย่างนั้น พึงกล่าวแก้อย่างนี้.

[๒๐๕] สา. ดีละ ๆ **ยมกะ** ถ้าอย่างนั้น เราจักอุปมาให้ท่านฟัง เพื่อหยั่งรู้ความข้อนั้นให้ยิ่ง ๆ ขึ้น. ดูก่อน**ท่านยมกะ** เปรียบเหมือน คฤหบดีหรือบุตรของคฤหบดีผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเขา รักษาตัวกวดขัน เกิดมีบุรุษคนหนึ่งประสงค์ความพินาศ ประสงค์ความไม่เป็นประโยชน์ ประสงค์ความไม่ปลอดภัย อยากจะปลงชีวิตเขาเสีย เขาพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า คฤหบดีและบุตรคฤหบดีนี้ เป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเขามีการรักษาอย่างกวดขัน การที่จะอุกอาจปลงชีวิตนี้ไม่ใช่เป็นการทำได้ง่ายเลย อย่ากระนั้นเลย เราพึงใช้อุบายปลงชีวิต บุรุษนั้นพึงเข้าไปหาคฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้น แล้วพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ผมขอเป็นคนรับใช้ท่าน คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้นพึงรับบุรุษนั้นไว้ใช้ เขาพึงรับใช้เรียบร้อยดีทุกประการ คือ มีปรกติตื่นก่อน นอนทีหลัง คอยฟังคำสั่ง ประพฤติให้เป็นที่พอใจ กล่าวแต่วาจาเป็นที่รักใคร่ คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้นเชื่อเขาโดยความเป็นมิตร โดยความเป็นสหาย และถึงความไว้วางใจในเขา. เมื่อใด บุรุษนั้นพึงคิดว่า คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีไว้ใจเราดีแล้ว เมื่อนั้น บุรุษนั้นรู้ว่า คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีอยู่ในที่ลับ พึงปลงชีวิตเสียด้วยศาตราอันคม. ท่านยมกะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ? ในกาลใด บุรุษนั้นเข้าไปหาคฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีโน้น แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ผมขอรับใช้ท่าน แม้ในกาลนั้น เขาก็ชื่อว่าเป็นผู้ฆ่าอยู่แล้ว ก็แต่คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้นหารู้จักบุรุษผู้ฆ่าว่า เป็นผู้ฆ่าเราไม่ ในกาลใด บุรุษนั้นตื่นก่อน นอนทีหลัง คอยฟังคำสั่ง ประพฤติให้เป็นที่พอใจ กล่าวแต่วาจาเป็นที่รักใคร่ แม้ในกาลนั้น เขาก็ชื่อว่าเป็นผู้ฆ่าอยู่แล้ว ก็แต่คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้นหารู้จักบุรุษผู้ฆ่านั้นว่า เป็นผู้ฆ่าเราไม่ และในกาลใด บุรุษนั้นรู้ว่า คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดี

นั้นอยู่ในที่ลับ จึงปลงชีวิตเสียด้วยศาตราอันคม แม้ในกาลนั้น เขาเป็นผู้ฆ่านั่นเอง ก็แต่คฤหบดี หรือบุตรคฤหบดีนั้นหารู้จักบุรุษนั้นว่าเป็นผู้ฆ่าเราไม่.

ย. อย่างนั้น ท่าน.

[๒๐๖] สา. ดูก่อน**ท่านยมกะ** ข้ออุปมานี้ฉันใด ปุถุชนผู้มิได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะทั้งหลาย ไม่ฉลาดใน**อริยธรรม** ไม่ได้รับแนะนำในอริยธรรม ไม่ได้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ไม่ฉลาดใน**สัปปุริสธรรม** ไม่ได้รับแนะนำในสัปปุริสธรรม ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา ย่อมเห็นอัตตามีรูป ย่อมเห็นรูปในอัตตา หรือย่อมเห็นอัตตาในรูป ย่อมเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ ย่อมเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ ย่อมเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา ย่อมเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา ย่อมเห็นอัตตามีวิญญาณ ย่อมเห็นวิญญาณในอัตตา หรือย่อมเห็นอัตตาในวิญญาณ เขาย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** อันไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** อันเป็นทุกข์ว่า เป็นทุกข์ ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** อันเป็นอนัตตาว่า เป็นอนัตตา ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** อันปัจจัยปรุงแต่งว่า อันปัจจัยปรุงแต่ง ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** อันเป็นผู้ฆ่า ว่าเป็นผู้ฆ่า เขาย่อมเข้าไปถือมั่น ยึดมั่นซึ่ง**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ**ว่า เป็นตัวตนของเรา อุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ อันปุถุชนนั้นเข้าไปถือมั่น ยึดมั่นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน.

[๒๐๗] ดูก่อน**ท่านยมกะ** ส่วน**พระอริยสาวก**ผู้สดับแล้ว ได้เห็นพระอริยะทั้งหลาย ฉลาดใน**อริยธรรม** ได้รับแนะนำใน**อริยธรรม**ดีแล้ว ได้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ฉลาดใน**สัปปุริสธรรม** ได้รับแนะนำใน**สัปปุริสธรรม**ดีแล้ว ย่อมไม่เห็นรูปโดยความเป็นอัตตา ย่อมไม่เห็นอัตตามีรูป ย่อมไม่เห็นรูปในอัตตา หรือย่อมไม่เห็นอัตตาในรูป ย่อมไม่เห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ ย่อมไม่เห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ ย่อมไม่เห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ ย่อมไม่เห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา ย่อมไม่เห็นอัตตามีวิญญาณ ย่อมไม่เห็นวิญญาณในอัตตา หรือย่อมไม่เห็นอัตตาในวิญญาณ เขาย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** อันไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** อันเป็นทุกข์ว่า เป็นทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** อันเป็น**อนัตตา**ว่า เป็นอนัตตา ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** อันปัจจัยปรุงแต่ง ว่าปัจจัยปรุงแต่ง ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** อันเป็นผู้ฆ่า ว่าเป็นผู้ฆ่า เขาย่อมไม่เข้าไปถือมั่น ยึดมั่น ซึ่ง**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ**ว่าเป็นตัวตนของเรา **อุปาทานขันธ์ ๕** เหล่านี้ อันอริยสาวกนั้น ไม่เข้าไปถือมั่น ยึดมั่นแล้ว ย่อมเป็นไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนาน.

ย. ข้าแต่**ท่านสารีบุตร** ข้อที่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายของท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ผู้เช่นนั้น เป็นผู้อนุเคราะห์ ใคร่ประโยชน์ เป็นผู้ว่ากล่าวพร่ำสอน ย่อมเป็นอย่างนั้นแท้ ก็แลจิตของผมหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือมั่น เพราะได้ฟังธรรมเทศนานี้ของ**ท่านสารีบุตร.**

จบ ยมกสูตรที่ ๓

อรรถกถายมกสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัยใน**ยมกสูตรที่ ๓** ดังต่อไปนี้ :-

ทิฏฐิของพระยมกะ

บทว่า **ทิฏฺฐิคตํ** ความว่า ก็ถ้าพระยมกะนั้น จะพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า สังขารทั้งหลายเกิดขึ้นและดับไป ความเป็นไปแห่งสังขารนั่นแหละ ที่ไม่เป็นไป มีอยู่ (ความคิดดังว่ามานี้) ยังไม่ควรเป็นทิฏฐิ (แต่) ควรเป็นญาณที่ท่องเที่ยวไปในคำสอน (ศาสนา).

แต่เพราะพระยมกะนั้น ได้มีความคิดว่า สัตว์ขาดศูนย์ สัตว์พินาศฉะนั้น ความคิดนั้นจึงเป็นทิฏฐิ.

บทว่า **ถามสา ปรามาสา** ความว่า ด้วยพลังของทิฏฐิ และด้วยการลูบคลำด้วยทิฏฐิ.

บทว่า **เยนายสฺมา สารีปุตฺโต** ความว่า เมื่อปัจจันตชนบทเกิดจลาจล เจ้าหน้าที่ไม่สามารถปราบปรามให้สงบราบคาบได้ จึงไปหาเสนาบดี หรือไม่ก็ไปเฝ้าพระราชา ฉันใด เมื่อพระเถระนั้นสับสนด้วยอำนาจทิฏฐิ ภิกษุเหล่านั้น ไม่สามารถจะกำหราบเธอได้ จึงพากันเข้าไปหาพระสารีบุตร ผู้เป็นพระธรรมเสนาบดี ของพระธรรมราชาจนถึงที่อยู่.

พระสารีบุตรสอนพระยมกะ

บทว่า **เอวฺ พฺยาโขฯ** ความว่า พระยมกะไม่สามารถจะกล่าวได้เต็มปาก (พูดอ้อมแอ้ม) ต่อหน้าพระ (สารีบุตร) เถระเหมือนที่กล่าวในสำนักภิกษุเหล่านั้นได้ จึงกล่าวด้วยหัวใจที่ห่อเหี่ยวว่า

๑. บาลีเป็น **เอวฺ ขฺวาหฺ**

เอวํ พฺยาโข[๑] (เป็นอย่างนั้นแล) ดังนี้.

ในตอนนี้ **พระสารีบุตร**ได้กล่าวอุปมาเปรียบเทียบไว้ดังนี้ว่า ดูก่อนผู้มีอายุ ท่านสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ?

พระเถระได้ฟังคำของ**พระยมกะ**นั้น ดังนี้แล้ว คิดว่า ภิกษุนี้ไม่เห็นโทษในลัทธิของตน เราจักทำโทษนั้นให้ปรากฏแก่เธอด้วยการแสดงธรรมดังนี้ แล้วเริ่มแสดงเทศนามีปริวัฏ ๓ (เทศนา ๓ รอบ).

ถามว่า เพราะเหตุไร พระสารีบุตรจึงเริ่มคำนี้ไว้ว่า ดูก่อนยมกะผู้มีอายุ ท่านสำคัญข้อนั้นเป็นไฉน ? ท่านพิจารณาเห็นรูปว่าเป็นสัตว์หรือ ?

ตอบว่า เริ่มไว้ เพื่อให้บรรลุธรรมเนียมการซักถาม. เพราะว่าพระเถระสำเร็จเป็น**พระโสดาบัน** ในเวลาจบเทศนามีปริวัฏ ๓.

เวลานั้น พระสารีบุตรกล่าวคำว่า ท่านสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เป็นต้นไว้ ก็เพื่อให้พระยมกะนั้นได้บรรลุถึงธรรมเนียมในการซักถาม.

บทว่า **ตถาคโต** คือ **สตฺโต** (แปลว่า สัตว์).

พระสารีบุตรเถระประมวล (รวบรวม) ขันธ์ ๕ เหล่านี้ คือ **รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** มาแล้วถามว่า ท่านพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ เหล่านี้ว่าเป็นสัตว์หรือ ?

รูปประโยคว่า **เอตฺถ จ เต อาวุโส** นี้ เป็นสัตตมีวิภัตติแสดงถึงการซักถามของพระเถระ มีคำอธิบายดังนี้ว่า ก็เมื่อในปัจจุบันท่านยังหาสัตว์ไม่ได้ ตามความเป็นจริง ตามสภาพที่ถ่องแท้ในที่นี้คือ ในฐานะมีประมาณเท่านี้.

๑ บาลีเป็น เอวํ ขฺวาหํ

พระสารีบุตร (เถระ) ประสงค์จะให้พระยมกะพยากรณ์ความเป็นพระอรหันต์ จึงถามคำถามนี้ว่า **สเจ ตำ อาวุโส** ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **ยำ ทุกฺขำ ตำ นิรุทฺธำ** ความว่า สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นแลดับไปแล้ว ไม่มีสัตว์ที่จะชื่อว่าดับต่างหาก ข้าพเจ้าพึงพยากรณ์อย่างนี้.

บทว่า **เอตสฺเสว อตฺถสฺส** ความว่า ปฐมมรรค (โสดาปัตติมรรค) นั้น อย่างนี้.

บทว่า **ภิยฺโยโสมตฺตาย ญาณาย** ความว่า เพื่อประโยชน์แก่ญาณมีประมาณยิ่ง อธิบายว่า เพื่อประโยชน์แก่การทำมรรค ๓ ชั้นสูง พร้อมทั้งวิปัสสนาให้แจ่มแจ้ง.

บทว่า **อารกฺขสมฺปนฺโน** คือ ถึงพร้อมด้วยการอารักขาภายในและการอารักขาภายนอก.

บทว่า **อโยคกฺเขมกาโม** คือ ไม่ปรารถนาความเกษม (ปลอดภัย) จากโยคะ ๔.

บทว่า **ปสยฺห** คือ ข่มขู่ ได้แก่ ข่มขี่.

บทว่า **อนุปขชฺช** คือ ลักลอบเข้าไป.

ในบทว่า **ปุพฺพุฏฺฐายี** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บุรุษที่ชื่อว่า **ปุพฺพุฏฺฐายี** เพราะหมายความว่า เห็นคหบดี หรือบุตรคหบดี มาแต่ไกลก็ลุกจากที่นั่งก่อน.

ที่ชื่อว่า **ปจฺฉานิปาตี** เพราะหมายความว่า ให้ที่นั่งแก่คหบดีหรือบุตรคหบดีนั้นแล้ว เมื่อท่านนั่ง (ตนเอง) จึงหย่อนตัวลง คือนั่งทีหลัง. (อีกอย่างหนึ่ง) บุรุษนั้นตื่นขึ้นแต่เช้าตรู่ แล้วจัดแจงว่า

พวกเจ้าจำนวนเท่านี้ จงไปไถนา จำนวนเท่านี้จงไปหว่าน ดังนี้ชื่อว่าลุกขึ้นก่อนใครหมด เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า **ปุพฺพุฏฺฐายี.**

บุรุษนี้นั้น ชื่อว่า **ปจฺฉานิปาตี** เพราะเมื่อคนงานทั้งหมดกลับไปยังที่อยู่ของตน ๆ แล้ว (ตนเอง) ก็ยังจัดการอารักขารอบเรือน ปิดประตูนอนทีหลังเขาหมด.

ที่ชื่อว่า **กึการปฏิสาวี** เพราะหมายความว่า มองดูหน้าคหบดีหรือบุตรคหบดี คล้ายจะถามว่า จะให้ผมทำอะไรครับท่าน (จะให้) ผมทำอะไรครับท่าน (จากนั้น) ก็คอยฟังคำสั่งว่า จะให้ทำอะไร°.

ที่ชื่อว่า **มนาปจารี** เพราะหมายความว่า ประพฤติสิ่งที่ถูกใจ.

ที่ชื่อว่า **ปิยวาที** เพราะหมายความว่า พูดวาจาที่น่ารัก.

บทว่า **มิตฺตโตปิ นํ ทเหยฺย** ความว่า (คหบดีหรือบุตรคหบดี) พึงเชื่อว่า บุรุษนี้เป็นมิตรของเรา.

บทว่า **วิสฺสาสํ อาปชฺเชยฺย** ความว่า (คหบดีหรือบุตรคหบดี) พึงทำกิจทั้งหลายมีดื่มกินร่วมกันเป็นต้น จึงเป็นผู้คุ้นเคยกัน.

บทว่า **สํ วิสฺสฏฺโฐ** แปลว่า คุ้นเคยกันดี.

อุปมาเปรียบเทียบ

ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ มีข้ออุปมาเปรียบเทียบดังต่อไปนี้ :-

พาลปุถุชนผู้มิได้สดับ (ธรรมของพระอริยะ) ในเวลาที่อาศัยวัฏฏะ (ยังเวียนว่ายตายเกิด) เปรียบเหมือนบุตรคหบดีผู้โง่เขลา.

๑. ปาฐะว่า **กึ การณํ** ฉบับพม่าเป็น **กึ การา** แปลตามฉบับพม่า

เบญจขันธ์ไม่มีกำลังทุรพล (ทรุดโทรม, เกิดดับอยู่ตลอดเวลา) เปรียบเหมือนศัตรูคอยดักสังหาร.

เบญจขันธ์ซึ่งเข้าถึงในขณะปฏิสนธิ เปรียบเหมือนเวลาที่ศัตรูผู้คอยดักสังหารเข้าไปหาด้วยหวังว่า จักรับใช้บุตรคหบดีผู้โง่.

เวลาที่ปุถุชนผู้อาศัย**วัฏฏะ** ไม่ยึดถือ**เบญจขันธ์**ว่า เหล่านี้เป็นของเรา (แต่กลับแยก) ยึดถือว่า **รูป**ของเรา **เวทนา**ของเรา **สัญญา**ของเรา สังขารของเรา **วิญญาณ**ของเรา เปรียบเหมือนเวลาที่บุตรคหบดีผู้โง่เขลาไม่ทราบว่า ผู้นี้เป็นสหายของเรา ผู้นี้เป็นศัตรูผู้คอยดักสังหารของเรา.

เวลาที่ปุถุชนผู้อาศัยวัฏฏะยึดถือ (เบญจขันธ์) ว่า เหล่านี้ของเรา แล้วทำสักการะ (ปรนนิบัติ) เบญจขันธ์ด้วยการอาบน้ำ และการกิน เป็นต้น เปรียบเหมือนเวลาที่ศัตรูผู้คอยดักสังหารยอมรับว่า ผู้นี้เป็นมิตรของเรา แล้วทำสักการะ (ปรนนิบัติ). การที่พาลปุถุชนผู้คุ้นเคยแล้วสิ้นชีวิตเพราะขันธ์แตกในขณะจุติ พึงทราบว่าเปรียบเหมือนการที่ศัตรูผู้คอยดักสังหาร ทราบว่า คหบดีหรือบุตรคหบดีนี้กับเราคุ้นเคยกันมากแล้ว ทำสักการะพลางเอาดาบตัดศีรษะ (ของคหบดีหรือบุตรของคหบดี).

บทว่า **อุเปติ** แปลว่า เข้าใกล้. บทว่า **อุปาทิยติ** แปลว่า ยึดถือ. บทว่า **อธิฏฺฐาติ** แปลว่า ตั้งมั่น. บทว่า **อตฺตา เม** ความว่า นี้เป็นอัตตาของเรา.

บทว่า **สุตวา จ โข อาวุโส อริยสาวโก** ความว่า บุตรคหบดีผู้เป็นบัณฑิตรู้จักศัตรูผู้เข้าใกล้อย่างนี้ว่า ผู้นี้เป็นศัตรูของเรา แล้วไม่ประมาท ใช้ศัตรูให้ทำงานชนิดนั้น ๆ หลบหลีกสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์

ย่อมได้รับประโยชน์ ฉันใด แม้พระอริยสาวกผู้ได้สดับ (ธรรมของพระอริยะ) ก็ฉันนั้น ไม่ยึดถือเบญจขันธ์ว่าเป็นเรา หรือว่าของเรา โดยนัยเป็นต้นว่า ไม่พิจารณาเห็นรูปว่าเป็นอัตตา ทราบว่า เบญจขันธ์เหล่านี้เป็นศัตรูของเราแล้วประกอบเข้ากับวิปัสสนา โดยเป็นรูปสัตตกะ (หมวดเจ็ดของรูป) และอรูปสัตตกะ (หมวดเจ็ดของอรูป) เป็นต้น หลีกเว้นทุกข์ซึ่งเกิดจากเบญจขันธ์นั้น ย่อมได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ อันเป็นผลที่เลิศ.

บทที่เหลือในสูตรนี้ง่ายทั้งนั้น.

จบ อนุราธสูตร

๔. อนุราธสูตร

ว่าด้วยสัตว์บุคคลไม่มีในขันธ์ ๕

[๒๐๘] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ **ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี** ก็สมัยนั้น ท่าน**พระอนุราธะ**อยู่ที่กระท่อมในป่าไม่ไกล**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ครั้งนั้น อัญญเดียรถีย์ปริพาชกพากันเข้าไปหาท่าน**พระอนุราธะ**จนถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยกับท่าน**พระอนุราธะ** ครั้นผ่านการสนทนาปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. แล้วจึงได้กล่าวกะท่าน**พระอนุราธะ**ว่า ดูก่อน**ท่านอนุราธะ พระตถาคต**เป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุธรรมที่ควรบรรลุชั้นเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติ ย่อมทรงบัญญัติในฐานะ ๔ นี้ คือ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีก ๑ ย่อมไม่เกิดอีก ๑ ย่อมเกิดอีกก็มี ย่อมไม่เกิดอีกก็มี ๑ ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้ ๑ เมื่อพวกปริพาชกกล่าวอย่างนั้นแล้ว ท่าน**พระอนุราธะ**

ได้กล่าวกะอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย **พระตถาคต**ทรงเป็นอุดมบุรุษ ทรงเป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุธรรมที่ควรบรรลุชั้นเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติ ย่อมทรงบัญญัตินอกจากฐานะ ๔ เหล่านี้ คือ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีก ๑ ย่อมไม่เกิดอีก ๑ ย่อมเกิดอีกก็มี ย่อมไม่เกิดอีกก็มี ๑ ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้ ๑ เมื่อท่านพระอนุราธะกล่าวอย่างนั้นแล้ว **อัญญเดียรถีย์ปริพาชก**เหล่านั้นได้กล่าวกะท่าน**พระอนุราธ**ะว่า ภิกษุนี้จักเป็นภิกษุใหม่บวชแล้วไม่นาน ก็หรือว่าเป็นภิกษุเถระ แต่โง่เขลาไม่ฉลาด. ครั้งนั้น พวก**อัญญเดียรถียร์ปริพาชก**กล่าวรุกรานท่าน**พระอนุราธ**ะด้วยวาทะว่าเป็นภิกษุใหม่และเป็นผู้โง่เขลาแล้ว พากันลุกจากอาสนะหลีกไป.

[๒๐๙] เมื่อ**อัญญเดียรถียร์ปริพาชก**เหล่านั้นหลีกไปแล้วไม่นาน ท่านพระอนุราธะได้มีความคิดว่า ถ้า**อัญญเดียรถียร์ปริพาชก**เหล่านั้นพึงถามเราต่อไป เมื่อเราพยากรณ์อย่างไรจึงจะชื่อว่าไม่เป็นผู้กล่าวตามที่อัญญเดียรถียร์ปริพาชกเหล่านั้นกล่าวแล้ว และชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ไม่พึงกล่าวตู่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ด้วยคำอันไม่จริง และพึงพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งสหธรรมิกไร ๆ ผู้กล่าวคล้อยตามวาทะ จะไม่พึงถูกวิญญูชนติเตียนได้ ลำดับนั้น ท่าน**พระอนุราธ**ะจึงเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**จนถึงที่ประทับ ฯลฯ แล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระองค์อยู่ที่กระท่อมในป่า ไม่ไกล**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ครั้งนั้น พวก**อัญญเดียรถียร์ปริพาชก**เป็นอันมาก พากันเข้าไปหาข้าพระองค์ถึงที่อยู่ ฯลฯ กล่าวกะข้าพระองค์ว่า ดูก่อนท่าน**พระอนุราธ**ะ พระตถาคตทรงเป็นอุดมบุรุษ ทรงเป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุธรรมที่ควร

บรรลุชั้นเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติ ย่อมทรงบัญญัติในฐานะ ๔ เหล่านี้ คือ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีก ๑ ย่อมไม่เกิดอีก ๑ ย่อมเกิดอีกก็มี ย่อมไม่เกิดอีกก็มี ๑ ย่อมเกิดก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดก็หามิได้ ๑ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพวก**อัญญเดียรถีย์ปริพาชก**กล่าวอย่างนี้แล้ว ข้าพระองค์จึงได้กล่าวกะพวกเขาว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย **พระตถาคต** ทรงเป็นอุดมบุรุษ ทรงเป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุธรรมที่ควรบรรลุชั้นเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติ ย่อมทรงบัญญัติ นอกจากฐานะ ๔ เหล่านี้ คือ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีก ๑ ย่อมไม่เกิดอีก ๑ ย่อมเกิดอีกก็มี ย่อมไม่เกิดอีกก็มี ๑ ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้ ๑ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์กล่าวอย่างนั้นแล้ว **อัญญเดียรถีย์ปริพาชก**เหล่านั้นได้กล่าวกะข้าพระองค์ว่า ภิกษุนี้จักเป็นภิกษุใหม่ บวชไม่นาน ก็หรือว่าเป็นเถระแต่โง่เขลาไม่ฉลาด. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นรุกรานข้าพระองค์ด้วยวาทะว่า เป็นผู้ใหม่ เป็นผู้เขลา แล้วลุกจากอาสนะหลีกไป เมื่ออัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นหลีกไปแล้วไม่นาน ข้าพระองค์เกิดความคิดว่า ถ้าอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นพึงถามเราต่อไป เมื่อเราพยากรณ์อย่างไร จึงจะชื่อว่าไม่เป็นผู้กล่าวตามที่อัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นกล่าวแล้ว และชื่อว่าเป็นผู้กล่าวตามที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสแล้ว ไม่พึงกล่าวตู่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ด้วยคำอันไม่จริง และพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งสหธรรมิกไร ๆ ผู้กล่าวคล้อยตามวาทะ จะไม่พึงถูกวิญญูชนติเตียนได้.

[๒๑๐] **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อน**อนุราธะ** เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

อ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

อ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ?

อ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

อ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. เพราะเหตุนี้แล ฯลฯ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

[๒๑๑] ภ. ดูก่อน**อนุราธะ** เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอย่อมเห็นรูปว่าเป็นสัตว์บุคคลหรือ ?

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เธอย่อมเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่าเป็นสัตว์บุคคลหรือ ?

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๒๑๒] ภ. ดูก่อน**อนุราธะ** เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอย่อมเห็นว่าสัตว์บุคคลในรูปหรือ ?

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เธอย่อมเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากรูปหรือ ?

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เธอย่อมเห็นว่าสัตว์บุคคลในเวทนาหรือ ?

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เธอย่อมเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากเวทนาหรือ ?

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เธอย่อมเห็นว่าสัตว์บุคคลในสัญญาหรือ ?

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เธอย่อมเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากสัญญาหรือ ?

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เธอย่อมเห็นว่าสัตว์บุคคลในสังขารหรือ ?

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เธอย่อมเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากสังขารหรือ ?

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เธอย่อมเห็นว่าสัตว์บุคคลในวิญญาณหรือ ?

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เธอย่อมเห็นว่าสัตว์บุคคลต่างหากจากวิญญาณหรือ ?

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๒๑๓] พ. ดูก่อน**ราธะ** เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอย่อมเห็นว่า สัตว์บุคคลมีรูป มีเวทนา มีสัญญา มีสังขาร มีวิญญาณ อย่างนั้นหรือ ?

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๒๑๔] พ. ดูก่อน**ราธะ** เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอย่อมเห็นว่า สัตว์บุคคลนี้ไม่มีรูป ไม่มีเวทนา ไม่มีสัญญา ไม่มีสังขาร ไม่มีวิญญาณ อย่างนั้นหรือ ?.

อ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อน**ราธะ** ก็โดยที่จริง โดยที่แท้ เธอค้นหาสัตว์บุคคลในขันธ์ ๕ เหล่านี้ในปัจจุบันไม่ได้เลย ควรหรือที่เธอจะพยากรณ์ว่า พระตถาคตเป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ บรรลุธรรมที่ควร บรรลุชั้นเยี่ยม เมื่อจะบัญญัติ ย่อมบัญญัติเว้นจากฐานะ ๔ เหล่านี้ คือ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีก ๑ ย่อมไม่เกิดอีก ๑ ย่อมเกิดอีกก็มี ย่อมไม่เกิดอีกก็มี ๑ ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้ ๑ ?

อ. ข้อนั้นไม่ควรเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ถูกละ ๆ **อนุราธะ** ทั้งเมื่อก่อนและทั้งบัดนี้ เราย่อมบัญญัติทุกข์ และความดับทุกข์.

จบ อนุราธสูตรที่ ๔

อรรถกถาอนุราธสูตรที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยใน**อนุราธสูตรที่ ๔** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อรญฺญกุฏิกายํ** ได้แก่ ในบรรณศาลา (ตั้งอยู่) ท้ายวิหารนั้นนั่นแล.

บทว่า **ตํ ตถาคโต** คือพระตถาคตผู้เป็นศาสดา ของท่านทั้งหลาย.

บทว่า **อญฺญตฺริเมหิ**[๑] ความว่า ได้ยินว่า ท่านพระอนุราธะนั้น ได้มีความคิดดังนี้ว่า เดียรถีย์เหล่านี้เป็นปฏิปักษ์ขัดแย้งต่อพระศาสนา พระศาสดาจักไม่ทรงบัญญัติ[๒] เหมือนอย่างที่เดียรถีย์เหล่านี้กล่าว ฉะนั้นท่านจึงกล่าวอย่างนั้น.

บทว่า **เอวํ วุตฺเต เต อญฺญติตฺถิยา** ความว่า เมื่อพระเถระกล่าว (แบบ) ไม่ทราบลัทธิของตน และของบุคคลอื่นอย่างนี้ ปริพาชกผู้เป็นอัญญเดียรถีย์เหล่านั้น รู้แต่เพียงลัทธิในศาสนา (ของตน) ส่วนเดียว ประสงค์จะให้โทษ (จับผิด) ในวาทะของพระเถระ จึงได้กล่าวคำนี้ กะท่านพระอนุราธะ.

บทว่า **กึ ตํ มญฺญสิ อนุราธ** ความว่า พระศาสดาทรงสดับถ้อยคำของพระอนุราธะนั้นแล้วทรงดำริว่า ภิกษุนี้ไม่รู้จักโทษในลัทธิของตน แต่เธอเป็นผู้ทำ (จริง) ได้บำเพ็ญเพียรมาแล้ว เราตถาคตจักให้เธอทราบอย่างนี้ด้วยการแสดงธรรม.

พระศาสดาประสงค์จะทรงแสดงเทศนามีปริวัฏฏ์ ๓ จึงตรัสคำว่า **ตํ กึ มญฺญสิ อนุราธ** (ดูก่อนอนุราธะ เธอสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ?) เป็นต้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงยกทางบำเพ็ญเพื่อเป็นพระอรหันต์ขึ้น (แสดง) แก่พระอนุราธะนั้น ด้วยเทศนานั้นจึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า **ตํ กึ มญฺญสิ อนุราธ รูปํ ตถาคโต** (ดูก่อนอนุราธะ เธอสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ? เธอพิจารณาเห็นรูปว่าเป็นสัตว์หรือ ?).

๑ บาลีเป็น **อญฺญตฺร อิเมหิ**

๒. ปาฐะว่า **เอวํ สตฺถา** ฉบับพม่าเป็น **น เอวํ สตฺถา** แปลตามฉบับพม่า

บทว่า **ทุกฺขญฺเจว ปญฺญเปมิ ทุกฺขสฺส จ นิโรธํ** ความว่า เราตถาคตบัญญัติวัฏฏทุกข์และความดับไปแห่งวัฏฏทุกข์ คือพระนิพพาน.

อีกอย่างหนึ่ง ด้วยคำว่า **ทุกฺขํ** เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงทุกขสัจ เมื่อทรงหมายถึงทุกขสัจนั้นแล้วก็เป็นอันหมายถึงสมุทัยสัจด้วย เพราะสมุทัยสัจเป็นมูลเหตุแห่งทุกขสัจนั้น.

ด้วยคำว่า **นิโรธํ** เป็นอันว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงนิโรธสัจ เมื่อทรงหมายถึงนิโรธสัจนั้นแล้วก็เป็นอันทรงหมายถึงมรรคสัจด้วย เพราะมรรคสัจเป็นอุบาย (ให้บรรลุ) นิโรธสัจนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงว่า ดูก่อนอนุราธะ ทั้งเมื่อก่อนและบัดนี้เราตถาคตบัญญัติสัจจะไว้ ๔ เท่านั้น ด้วยประการดังกล่าวมานี้.

ด้วยเหตุผลดังว่ามานี้ในสูตรนี้ เป็นอันว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเฉพาะ (เรื่อง) วัฏฏะไว้.

จบ อรรถกถาอนุราธสูตรที่ ๔

๕. วักกลิสูตร

ว่าด้วยการเห็นธรรมชื่อว่าเห็นพระพุทธเจ้า

[๒๑๕] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **พระวิหารเวฬุวัน** กลันทกนิวาปสถาน **กรุงราชคฤห์.** สมัยนั้นแล ท่าน**พระวักกลิ** อาพาธ มีทุกข์ เป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา พักอยู่ที่นิเวศน์ของนายช่างหม้อ ครั้งนั้น ท่าน**พระวักกลิ**เรียกภิกษุผู้อุปัฏฐากทั้งหลายมาแล้ว กล่าวว่า มาเถิดอาวุโส ท่านทั้งหลาย จงเข้าไปเฝ้า**พระผู้มี-**

พระภาคเจ้าถึงที่ประทับ จงถวายบังคมพระยุคลบาทด้วยเศียรเกล้า ตามคำของเรา แล้วทูลว่า พระเจ้าข้า **วักกลิภิกษุ**อาพาธ เป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา ท่านถวายบังคมพระยุคลบาทของพระองค์ด้วย เศียรเกล้า และพวกท่านจงทูลอย่างนี้ว่า พระเจ้าข้า ได้ยินว่า ท่าน ขอประทานพระวโรกาสขอทูลเชิญ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงอาศัย ความอนุเคราะห์ เสด็จเข้าไปหา**ท่านวักกลิ**ถึงที่อยู่เถิด. ภิกษุเหล่านั้น รับคำท่านวักกลิแล้ว เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ. ฯลฯ ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า พระเจ้าข้า **วักกลิภิกษุอาพาธ** เป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา ท่านถวายบังคมพระยุคลบาทของพระองค์ด้วย เศียรเกล้า และทูลอย่างนี้ว่า พระเจ้าข้า ได้ยินว่า ท่านขอประทาน พระวโรกาส ขอทูลเชิญ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงอาศัยความอนุเคราะห์ เสด็จเข้าไปหา**วักกลิภิกษุ**ถึงที่อยู่เถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์ ด้วยดุษณีภาพ.

[๒๑๖] ครั้งนั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงครองผ้าแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปหาท่าน**พระวักกลิ**ถึงที่อยู่. ท่าน **พระวักกลิ**ได้เห็น**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เสด็จมาแต่ไกล. ครั้นเห็นแล้ว ก็ลุกขึ้นจากเตียง. ลำดับนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสกะท่าน **พระวักกลิ**ว่า อย่าเลย **วักกลิ** เธออย่าลุกจากเตียงเลย อาสนะเหล่านี้ ที่เขาปูลาดไว้มีอยู่ เราจักนั่งที่อาสนะนั้น. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับ นั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้. ครั้นแล้วได้ตรัสถามท่าน**พระวักกลิ**ว่า ดูก่อน**วักกลิ** เธอพอทนได้หรือ พอยังอัตภาพให้เป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนานั้นปรากฏว่าทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้นหรือ ? ท่าน**พระวักกลิ** กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทนไม่ไหว ไม่สามารถ ยังอัตภาพให้เป็นไปได้ ทุกขเวทนาของข้าพระองค์แรงกล้า มีแต่

กำเริบขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย ทุกขเวทนาปรากฏว่ากำเริบขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย.

ภ. ดูก่อน**วักกลิ** เธอไม่มีความรำคาญ ไม่มีความเดือดร้อนอะไรบ้างหรือ ?

ว. พระเจ้าข้า แท้ที่จริง ข้าพระองค์มีความรำคาญไม่น้อย มีความเดือดร้อนอยู่ไม่น้อยเลย.

ภ. ดูก่อน**วักกลิ** ก็ตัวเธอเองไม่ติเตียนตนเองได้โดยศีลบ้างหรือ ?

ว. พระเจ้าข้า ตัวข้าพระองค์เองจะติเตียนได้โดยศีลก็หาไม่.

ภ. ดูก่อน**วักกลิ** ถ้าหากว่า ตัวเธอเองติเตียนตนเองโดยศีลไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอจะมีความรำคาญและมีความเดือดร้อนอะไร ?

ว. พระเจ้าข้า จำเดิมแต่กาลนานมาแล้ว ข้าพระองค์ประสงค์จะเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** แต่ว่าในร่างกายของข้าพระองค์ไม่มีกำลังพอที่จะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้.

ภ. อย่าเลย **วักกลิ** ร่างกายอันเปื่อยเน่าที่เธอเห็นนี้ จะมีประโยชน์อะไร ดูก่อน**วักกลิ** ผู้ใดแลเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นธรรม **วักกลิ** เป็นความจริง บุคคลเห็นธรรมก็ย่อมเห็นเรา บุคคลเห็นเรา ก็ย่อมเห็นธรรม **วักกลิ** เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ว. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ว. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา

ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ?

ว. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ว. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ว. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ?

ว. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เพราะเหตุนั้นแล ฯลฯ อริยสาวกเห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมทราบชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

ครั้งนั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสสอนท่าน**พระวักกลิ**ด้วยพระโอวาทนี้แล้ว ทรงลุกจากอาสนะ เสด็จไปทางภูเขา**คิชฌกูฏ.**

[๒๑๗] ครั้งนั้นแล พระวักกลิ เมื่อ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน ได้เรียกภิกษุอุปัฏฐากทั้งหลายมาแล้วกล่าวว่า มาเถิด อาวุโส ท่านจงช่วยอุ้มเราขึ้นเตียง แล้วหามไปยัง**วิหารกาฬสิลาข้างภูเขาอิสิคิลิ** ก็ภิกษุผู้เช่นกับเรา ไฉนเล่าจะพึงสำคัญว่าตนพึงทำกาละ ในละแวกบ้านเล่า ? ภิกษุอุปัฏฐากเหล่านั้นรับคำท่าน**พระวักกลิ**แล้ว อุ้มท่านพระวักกลิขึ้นเตียง หามไปยังวิหาร**กาฬสิลาข้างภูเขาอิสิคิลิ.** ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ภูเขา

คิชฌกูฏ ตลอดราตรีและวันที่ยังเหลืออยู่นั้น. ครั้งนั้น เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว เทวดา ๒ องค์ มีฉวีวรรณงดงาม ทำภูเขาคิชฌกูฏให้สว่างทั่วไปทั้งหมด แล้วเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ฯลฯ ได้ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้ว เทวดาองค์หนึ่งได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ว่า พระเจ้าข้า **วักกลิภิกษุ** คิดเพื่อความหลุดพ้น เทวดาอีกองค์หนึ่งได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า พระเจ้าข้า ก็วักกลิภิกษุนั้นหลุดพ้นดีแล้ว จักหลุดพ้นได้แน่แท้. เทวดาเหล่านั้นได้กราบทูลอย่างนี้แล้ว ครั้นแล้วถวายบังคม**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ทำประทักษิณ แล้วก็หายไป ณ ที่นั้นเอง.

[๒๑๘] ครั้นพอราตรีนั้นผ่านไป **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย จงพากันเข้าไปหาวักกลิภิกษุถึงที่อยู่ ครั้นแล้วจงบอก**วักกลิภิกษุ**อย่างนี้ว่า อาวุโส **วักกลิ** ท่านจงฟังพระดำรัสของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** และคำของเทวดา ๒ องค์ อาวุโส ณ ราตรีนี้ เมื่อปฐมยามผ่านไปแล้ว เทวดา ๒ องค์ ผู้มีฉวีวรรณงดงาม ทำภูเขา**คิชฌกูฏ**ให้สว่างทั่วไปทั้งหมด เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายบังคม**พระผู้มีพระภาคเจ้า** แล้วยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว เทวดาองค์หนึ่งได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า พระเจ้าข้า ก็**วักกลิภิกษุ**นั้นหลุดพ้นดีแล้ว จักหลุดพ้นได้แน่แท้ อาวุโส **วักกลิ** แต่ว่า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสกะท่านอย่างนี้ว่า อย่ากลัวเลย **วักกลิ** อย่ากลัวเลย **วักกลิ** จักมีความตายอันไม่ต่ำช้าแก่เธอ จักมีกาลกิริยาอันไม่เลวทรามแก่เธอ ภิกษุเหล่านั้นรับพระดำรัสของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้ว เข้าไปหาท่าน**พระวักกลิ**ถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่าน**วักกลิ**ว่า อาวุโส **วักกลิ** ท่านจงฟังพระดำรัสของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** และคำของเทวดา ๒ องค์.

[๒๑๙] ครั้งนั้นแล ท่าน**พระวักกลิ**เรียกภิกษุอุปัฏฐากทั้งหลายมาแล้วกล่าวว่า มาเถิดอาวุโส ท่านจงช่วยกันอุ้มเราลงจากเตียง เพราะว่า ภิกษุผู้เช่นกับเรานั่งบนอาสนะสูงแล้ว จะพึงสำคัญว่าตนควรฟังคำสั่งสอนของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**นั้นอย่างไรเล่า. ภิกษุเหล่านั้นรับคำของท่านพระวักกลิแล้ว ก็ช่วยกันอุ้มท่าน**พระวักกลิ**ลงจากเตียง แล้วกล่าวว่า ณ ราตรีนี้ เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว เทวดา ๒ องค์ ฯลฯ ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว เทวดาองค์หนึ่งได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาค**เจ้าว่า พระเจ้าข้า **วักกลิภิกษุ**คิดเพื่อความหลุดพ้น เทวดาอีกองค์หนึ่งได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า พระเจ้าข้า ก็วักกลิภิกษุนั้นหลุดพ้นแล้ว จักหลุดพ้นได้แน่แท้ อาวุโส **วักกลิ** แต่ว่า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสถึงท่านอย่างนี้ว่า อย่ากลัวเลย **วักกลิ** อย่ากลัวเลย **วักกลิ** จักมีความตายอันไม่ต่ำช้าแก่เธอ จักมีกาลกิริยาไม่เลวทรามแก่เธอ. **พระวักกลิ**กล่าวว่า อาวุโส ถ้าเช่นนั้น ท่านจงช่วยถวายบังคมพระยุคลบาทของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ด้วยเศียรเกล้าตามคำของผมด้วยว่า พระเจ้าข้า **วักกลิภิกษุ**อาพาธ เป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา เธอถวายบังคมพระยุคลบาทของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ด้วยเศียรเกล้า และยังได้สั่งมากราบทูลอย่างนี้ว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ไม่เคลือบแคลงว่า รูปไม่เที่ยง ไม่สงสัยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ไม่สงสัยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ความพอใจก็ดี ความกำหนัดก็ดี ความรักใคร่ก็ดี ในสิ่งนั้น มิได้มีแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ไม่เคลือบแคลงว่า เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณไม่เที่ยง ไม่สงสัยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ไม่สงสัยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ความพอใจก็ดี ความกำหนัดก็ดี ความรักใคร่ก็ดี ในสิ่งนั้น มิได้มีแก่ข้าพระองค์ ดังนี้

ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่าน**พระวักกลิ**แล้วหลีกไป. ครั้งนั้น เมื่อภิกษุเหล่านั้นหลีกไปไม่นาน ท่าน**พระวักกลิ**ก็นำเอาศาตรามา (เตรียมจะฆ่าตัวตาย).

[๒๒๐] ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้นเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ถึงที่ประทับ นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ **วักกลิภิกษุ**อาพาธ เป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา ท่านขอถวายบังคมพระยุคลบาทของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ด้วยเศียรเกล้า และยังได้สั่งมากราบทูลอย่างนี้ว่า พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ไม่เคลือบแคลงว่า รูปไม่เที่ยง ไม่สงสัยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ไม่สงสัยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ความพอใจก็ดี ความกำหนัดก็ดี ความรักใคร่ก็ดี ในสิ่งนั้น มิได้มีแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ไม่เคลือบแคลงว่า เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณไม่เที่ยง ไม่สงสัยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ไม่สงสัยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ความพอใจก็ดี ความกำหนัดก็ดี ความรักใคร่ก็ดี ในสิ่งนั้น มิได้มีแก่ข้าพระองค์ ดังนี้.

[๒๒๑] ครั้งนั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า มาไปกันเถิด ภิกษุทั้งหลาย เราจะพากันไปยังวิหาร**กาฬสิลาข้างภูเขาอิสิคิลิ** ซึ่งเป็นที่ที่**วักกลิกุลบุตร**นำเอาศาสตรามา. ภิกษุเหล่านั้นรับพระดำรัสของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้ว. ลำดับนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**เสด็จไปยังวิหาร**กาฬสิลา**ข้างภูเขา**อิสิคิลิ** พร้อมด้วยภิกษุเป็นจำนวนมาก ได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระวักกลินอนคอบิดอยู่บนเตียงแต่ไกลเทียว. ก็สมัยนั้นแล ปรากฏเป็นกลุ่มควันกลุ่มหมอก

ลอยไปทางทิศบูรพา ทิศปัจฉิม ทิศอุดร ทิศทักษิณ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องต่ำ และอนุทิศ. ลำดับนั้นเอง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ก็ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายมองเห็นกลุ่มควันกลุ่มหมอกลอยไปทางทิศบูรพา ฯลฯ และอนุทิศหรือไม่ ? ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า เห็น พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นั่นแหละคือมารใจหยาบช้า. ค้นหาวิญญาณของวักกลิกุลบุตร ด้วยคิดว่าวิญญาณของ**วักกลิกุลบุตร**ตั้งอยู่ ณ ที่แห่งไหนหนอ ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **วักกลิกุลบุตร**มีวิญญาณไม่ได้ตั้งอยู่ ปรินิพพานแล้ว.

จบ วักกลิสูตรที่ ๕

อรรถกถาวักกลิสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยใน**วักกลิสูตรที่ ๕** ดังต่อไปนี้.

บทว่า **กุมฺภการนิเวสเน** แปลว่า ในโรงช่างหม้อ เล่ากันมาว่า พระเถระออกพรรษาปวารณาแล้วได้เดินทางมาเพื่อเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ท่านเกิดอาพาธหนัก (ขณะที่เดินทางมาถึง) กลางพระนคร (ราชคฤห์) เท้า (ทั้งสองข้าง) ก้าวไม่ออก. ที่นั้น พวกชาวเมืองใช้วอมีลักษณะเป็นเตียงน้อยหามท่านไปไว้ในโรงช่างหม้อ. และโรงนั้นก็เป็นโรงที่ทำงานของช่างหม้อเหล่านั้น (แต่) มิใช่เป็นโรงที่เขาพักอาศัยกัน พระสังคีติกาจารย์หมายเอาโรงนั้นจึงกล่าวว่า **กุมฺภการนิเวสเน วิหรติ** (พระวักกลิเถระอยู่ในเรือนของช่างหม้อ).

บทว่า **พาฬฺหคิลาโน** คือ เป็นไข้เกินขนาด (ไข้หนัก).

บทว่า **สมณฺโจปิ** ความว่า (พระวักกลิเถระ) แสดงนอบน้อม (เคารพ) แด่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ด้วยอาการไหว (กาย) ทั่วไป.

ว่ากันว่า การที่ภิกษุผู้มีพรรษาอ่อนกว่าเห็นภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่า แม้ (ตนเอง) จะเจ็บป่วยหนักก็ต้องแสดงความนอบน้อมด้วยอาการลุกขึ้น นี้ถือเป็นธรรมเนียม แต่ภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่านั้นก็ต้องบอกเธอว่า อย่าลุกขึ้นเลย.

บทว่า **สนฺติมานิ อาสนานิ** ความว่า ก็ในสมัยพุทธกาล ในที่อยู่ของภิกษุแม้รูปหนึ่งจะปูลาดอาสนะไว้รอท่าเหมือนกันหมด ด้วยหวังว่า ถ้าพระศาสดาจักเสด็จมาไซร้ จักได้ประทับนั่งบนอาสนะนี้. ชั้นที่สุด (ถ้าไม่มีอาสนะ) ก็จะปูลาดแต่แผ่นกระดาน (หรือ) แม้เพียงเครื่องลาดใบไม้ก็จะปูลาดไว้.

บทว่า **ขมนียํ ยาปนียํ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า เธอทนได้แลหรือ คือ เธอสามารถทนทุกข์หรือเคลื่อนไหวอิริยาบถได้แลหรือ.

บทว่า **ปฏิกฺกมนฺติ** แปลว่า ทุเลาลง (ลดน้อย).

บทว่า **อภิกฺกมนฺติ** แปลว่า กำเริบ (สูงขึ้น).

บทว่า **ปฏิกฺกโมสานํ** เท่ากับ **ปฏิกฺกโม เอตาสํ** แปลว่า ทุกขเวทนาเหล่านั้นเพลาลง.

บทว่า **สีลโต น อุปวทติ** ความว่า กล่าวติเตียนเพราะปรารภศีล คือ โดยศีลเป็นเหตุไม่ได้.

บทว่า **จิรปฏิกาหํ** ตัดบทเป็น จิรปฏิโก อหํ ความว่า ข้าพระองค์ (ประสงค์จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า) ตั้งแต่นานมาแล้ว.

บทว่า **ปูติกาเยน** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระวรกายของพระองค์ แม้จะมีสีงามดังสีทองคำอย่างนั้น ก็เพราะหมายความว่า (มีของปฏิกูล) ไหลออกประจำ.

ในบทว่า **โย โข วกฺกลิ ธมฺมํ** นี้ พึงทราบอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระธรรมกายที่ตรัสไว้ว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร ธรรมกายแลคือพระตถาคต ความจริงโลกุตตรธรรม ๙ อย่าง (มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑) ชื่อว่า พระกายของพระตถาคต.

บัดนี้ เมื่อจะทรงเริ่มแสดงธรรม มีปริวัฏ ๓ แก่พระเถระ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า **ตํ กึ มญฺญสิ** เป็นต้น.

บทว่า **กาฬสิลา** ได้แก่ วัดกาฬสิลา.

บทว่า **วิโมกฺขาย** ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่มรรควิโมกข์.

บทว่า **สุวิมุตฺโต วิมุจฺจิสฺสต** ความว่า (พระวักกลิเถระนั้น) เป็นผู้หลุดพ้นดีแล้ว จักหลุดพ้นด้วยวิมุตติคืออรหัตตผล.

ได้ยินว่า เทวดาเหล่านั้นทราบว่า พระเถระนี้ปรารภวิปัสสนาแล้ว ท่านก็จักบรรลุพระอรหัตตผลโดยไม่มีอันตรายโดยทำนองใด จึงได้กล่าวอย่างนี้.

บทว่า **อปาปกํ** คือ ไม่ลามก.

บทว่า **สตฺถํ อาหเรสิ** ความว่า ได้ยินว่า พระเถระเป็นผู้มีมานะจัด. ท่านมองไม่เห็นการกลับฟุ้งขึ้นมา (อีก) แห่งกิเลสทั้งหลายที่ข่มไว้ได้ด้วยสมาธิและวิปัสสนา จึงมีความสำคัญว่า เราเป็นพระขีณาสพ แล้วคิด (ต่อไป) ว่า ชีวิตนี้เป็นทุกข์ เราจะอยู่ไปทำไม

๑ ยังสงสัยจะเป็น พระนาคเสน กล่าวหรือเปล่า ?

เราจักเอามีดมาฆ่าตัวตาย ดังนี้แล้ว ได้เอามีดที่คมมาเฉือนก้านคอ. ทันใดนั้น ทุกขเวทนาก็เกิดขึ้นแก่ท่าน. ขณะนั้นท่านจึงทราบว่า ตนเองยังเป็นปุถุชนอยู่เลยรีบคว้าเอากัมมัฏฐานข้อเดิมมาพิจารณา เนื่องจากว่าท่านยังไม่ได้ละทิ้งกัมมัฏฐาน (ไม่ช้า) ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วมรณภาพ (ทันที).

ถามว่า ก็**ปัจจเวกขณญาณ**ได้มีแล้วอย่างไร ?

ตอบว่า พระขีณาสพมี**ปัจจเวกขณญาณ ๑๕** อย่าง ปัจจเวกขณญาณทั้งหมด พระขีณาสพต้องได้อย่างแน่แท้. ก็เมื่อพระวักกลิเถระเอามีดคมตัดศีรษะ (ปัจจเวกขณ) ญาณ ย่อมเกิดขึ้นอย่างแน่นอนไม่หนึ่งก็สองข้อ.

บทว่า **วิวฏฺตกฺขนฺธ** แปลว่า คอบิด. บทว่า **เสยฺยมานํ** แปลว่า นอนอยู่.

ได้ยินว่า พระเถระนอนหงายแล้วเอามีดมา (เชือดคอตนเอง) ร่างกายของท่านได้ทรงอยู่ดุจเดิม ส่วนศีรษะได้บิดไปอยู่ข้างขวา อันที่จริงพระอริยสาวกทั้งหลาย ส่วนมาก (เมื่อนิพพาน) จะนิพพานโดย (นอน) ตะแคงข้างขวาเหมือนกันหมด ด้วยเหตุนั้น ร่างกายของพระวักกลินั้นจึงได้ทรงอยู่ดุจเดิม ส่วนศีรษะกลับบิดไปอยู่ข้างขวา พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลาย หมายถึงพระวักกลิเถระผู้นอนคอบิดอยู่นั้น จึงกล่าวว่า พระวักกลิ (นอน) คอบิด ดังนี้บ้าง.

บทว่า **ธูมายิตตฺตํ** แปลว่า ภาวะที่เกิดเป็นควัน. บทว่า **ติมิรา-ยิตตฺตํ** แปลว่า ภาวะที่มืดมิด. อธิบายว่า เปรียบเหมือนเมฆควันและเปรียบเหมือนหมอก.

จบ อรรถกถาวักกลิสูตรที่ ๕

๖. อัสสชิสูตร

ว่าด้วยความเป็นอนิจจังแห่งเวทนา

[๒๒๒] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ พระวิหาร-เวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน **กรุงราชคฤห์.** ก็สมัยนั้นแล ท่าน**พระอัสสชิ** อาพาธเป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา พักอยู่ที่อารามของ**กัสสปเศรษฐี.** ครั้งนั้น ท่านพระอัสสชิเรียกภิกษุผู้อุปัฏฐากทั้งหลายมาแล้วกล่าวว่า มาเถิดอาวุโสทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลาย จงเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ถึงที่ประทับ จงถวายบังคมพระยุคลบาทของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ด้วย เศียรเกล้า ตามคำของเราว่า พระเจ้าข้า **อัสสชิภิกษุ**อาพาธ เป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา แลท่านทั้งหลายจงทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงอาศัยความ อนุเคราะห์ เสด็จเข้าไปหาอัสสชิภิกษุถึงที่อยู่เถิด ภิกษุเหล่านั้น รับคำท่านอัสสชิแล้ว เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายบังคม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า พระเจ้าข้า **อัสสชิ** ภิกษุอาพาธ เป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา ท่านถวายบังคมพระยุคลบาทของ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ด้วยเศียรเกล้า และสั่งมากราบทูลว่า พระเจ้าข้า ขอประทานพระวโรกาส ขอ**พระผู้มีพระภาค**เจ้าทรงอาศัยความอนุเคราะห์ เสด็จเข้าไปหาอัสสชิภิกษุถึงที่อยู่เถิด.

[๒๒๓] ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเย็น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**เสด็จออก จากที่พัก แล้วเสด็จเข้าไปหาท่านพระอัสสชิถึงที่อยู่ ท่าน**พระอัสสชิ**

ได้แลเห็น**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เสด็จมาแต่ไกล ครั้นเห็นแล้วก็ลุกขึ้นจากเตียง. ลำดับนั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสกะท่านพระอัสสชิว่า อย่าเลย **อัสสชิ** เธออย่าลุกจากเตียงเลย อาสนะเหล่านี้ที่เขาปูลาดไว้มีอยู่ เราจักนั่งที่อาสนะนั้น. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้ ครั้นแล้วได้ตรัสถามท่าน**พระอัสสชิ**ว่า ดูก่อน**อัสสชิ** เธอพอทนได้หรือ พอยังอัตภาพให้เป็นไปได้หรือ ฯลฯ ทุกขเวทนานั้นปรากฏว่าทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้นหรือ ท่าน**พระอัสสชิ**กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทนไม่ไหว ไม่สามารถจะยังอัตภาพให้เป็นไปได้ ฯลฯ ทุกขเวทนานั้นปรากฏว่า กำเริบขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย

ภ. ดูก่อน**อัสสชิ** เธอไม่มีความรำคาญ ไม่มีความเดือดร้อนอะไรบ้างหรือ ?

อ. พระเจ้าข้า แท้ที่จริง ข้าพระองค์มีความรำคาญไม่น้อย มีความเดือดร้อนอยู่ไม่น้อยเลย.

ภ. ดูก่อน**อัสสชิ** ก็ตัวเธอเองไม่ติเตียนตนเองได้โดยศีลบ้างหรือ ?

อ. พระเจ้าข้า ตัวข้าพระองค์เองจะติเตียนข้าพระองค์เองได้โดยศีลก็หาไม่.

ภ. ดูก่อน**อัสสชิ** ถ้าหากว่า ตัวเธอเองติเตียนตนเองโดยศีลไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอจะมีความรำคาญและความเดือดร้อนอะไร ?

ภ. พระเจ้าข้า ในการป่วยครั้งก่อน ข้าพระองค์ระงับกายสังขาร (ลมหายใจเข้าออก) (ครั้งนี้ระงับไม่ได้) จึงไม่ได้สมาธิ

เมื่อข้าพระองค์ไม่ได้สมาธิ จึงเกิดความสงสัยอย่างนี้ว่า เราไม่เสื่อม หรือหนอ.

ภ. ดูก่อน**อัสสชิ** สมณพราหมณ์ที่มีสมาธิเป็นสาระ มีสมาธิเป็นสามัญญะ เมื่อได้สมาธินั้น ย่อมเกิดความคิดอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายไม่เสื่อมหรือหนอ ดูก่อน**อัสสชิ** เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

อ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯลฯ

ภ. วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

อ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯลฯ

ภ. เพราะเหตุนั้นแล ฯลฯ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมทราบชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ถ้าอริยสาวกนั้นได้เสวยสุขเวทนา ก็ทราบชัดว่า สุขเวทนานั้นไม่เที่ยง ไม่น่าพอใจ ไม่น่าเพลิดเพลิน หากว่าเสวยทุกขเวทนา ก็ทราบชัดว่า ทุกขเวทนานั้นไม่เที่ยง ไม่น่าพอใจ ไม่น่าเพลิดเพลิน ถ้าหากว่าเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็ทราบชัดว่า อทุกขมสุขเวทนานั้นไม่เที่ยง ไม่น่าพอใจ ไม่น่าเพลิดเพลิน หากว่าเสวยสุขเวทนา ก็ปราศจากความยินดียินร้าย เสวยสุขเวทนานั้น ถ้าหากว่าเสวยทุกขเวทนา ก็ปราศจากความยินดียินร้าย เสวยทุกขเวทนานั้น ถ้าหากว่าเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็ปราศจากความยินดียินร้าย เสวยอทุกขมสุขเวทนานั้น ย่อมทราบชัดว่า เวทนานั้น ไม่เที่ยง ไม่น่าพอใจ ไม่น่าเพลิดเพลิน หากว่าเสวยเวทนา[๑] มีกายเป็นที่สุด ก็ทราบชัดว่า เสวยเวทนามีกาย

๑. เวทนาทางทวารทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย

เป็นที่สุด ถ้าเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ก็ทราบชัดว่า เสวยเวทนา[๑] มีชีวิตเป็นที่สุด ทราบชัดว่า ก่อนแต่จะสิ้นชีวิตเพราะกายแตก ความเสวยอารมณ์ทั้งมวลในโลกนี้ไม่น่ายินดี จักเป็นของเย็น.

[๒๒๔] ดูก่อน**อัสสชิ** อุปมาเหมือนประทีปน้ำมันจะพึงติดอยู่ได้ เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ เชื้อไม่มีก็พึงดับ เพราะหมดน้ำมันและไส้นั้น ฉันใด ดูก่อนอัสสชิ ภิกษุเมื่อเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด ก็ทราบชัดว่า เสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด เมื่อเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ก็ทราบชัดว่า เสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ทราบชัดว่า ก่อนแต่จะสิ้นชีวิต เพราะกายแตก ความเสวยอารมณ์ทั้งมวลในโลกนี้ไม่น่ายินดี จักเป็นของเย็น.

จบ อัสสชิสูตรที่ ๖

อรรถกถาอัสสชิสูตรที่ ๖

พึงทราบวินิจฉัยใน**อัสสชิสูตรที่ ๖** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **กสฺสปการาเม** ได้แก่ ในอารามที่กัสสปเศรษฐีให้สร้าง.

บทว่า **กายสงฺขาเร** ได้แก่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก. ก็พระอัสสชินั้น ระงับลมหายใจเข้าและลมหายใจออกเหล่านั้นด้วยจตุตถฌานอยู่. บทว่า **เอวํ โหติ** ความว่า บัดนี้เมื่อข้าพระองค์ไม่ได้สมาธินั้น จึงมีความคิดอย่างนี้. บทว่า **โน จ ขฺวาหํ ปริหายามิ**

๑. เวทนาทางใจ

ความว่า เรายังไม่เสื่อมจากพระศาสนา แลหรือหนอแล. ได้ยินว่า สมาบัติของท่าน แนบแน่น แน่วแน่แล้ว° (เป็นอัปปนา) เสื่อมไป เพราะโทษคืออาพาธ เพราะฉะนั้น ท่านจึงคิดอย่างนี้.

บทว่า **สมาธิสารกา สมาธิสามญฺญา** ความว่า สมาธินั่นแล เป็นสาระ และเป็นสามัญญผล แต่ในศาสนาของเรา ตถาคต ยังไม่ใช่สาระ วิปัสสนา มรรคและผลเป็นต้น (ต่างหาก) เป็นสาระ เธอนั้นเมื่อเสื่อมจากสมาธิ ไฉนจึงคิดว่า เราเสื่อมจากศาสนา.[๒]

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นปลอบโยนพระเถระอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงเริ่มแสดงธรรม มีปริวัฏ ๓ แก่พระเถระนั้น จึงตรัสคำว่า **ตํ กึ มญฺญสิ** เป็นต้น. ต่อมา เมื่อจะทรงแสดงธรรมเครื่องอยู่ประจำแก่พระเถระนั้น ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ในเวลาจบเทศนามีปริวัฏ ๓ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **โส สุขญฺเจ เวทนํ เวทยติ.**

บรรดาบทเหล่านั้น ในบทว่า **อนภินนฺทิตา ปชานาติ** พึงทราบอธิบายว่า :-

ถามว่า สุขเวทนา มีความเพลิดเพลินยินดี จงยกไว้ก่อนเถิด (ส่วน) ทุกขเวทนา มีความเพลิดเพลินยินดี เป็นอย่างไร ?

๑. ปาฐะว่า **ตสฺส กิร อาพาธโทเสน อปฺปิโต สมาปตฺตโต ปริยายิ** ฉบับพม่าเป็น **ตสฺส กิร อาพาธโทเสน อปฺปิตปฺปิตา สมาปตฺติ ปริหายิ.** แปลตามฉบับพม่า

๒. ปาฐะว่า **กสฺมา จินฺเตสิ สมาธิโต ปริหายามีติ สาสนโต ปริหายนฺโต** นี้ ไม่มีในฉบับพม่า จึงแปลตามนัยของพม่า.

ตอบว่า บุคคลประสบทุกข์แล้วย่อมปรารถนาสุข ซึ่งก็คือปรารถนาทุกข์นั่นเอง เพราะทุกข์มาถึงเพราะสุขแปรปรวนไป นักศึกษาพึงทราบความเพลิดเพลินยินดีในทุกข์อย่างนี้. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วในตอนต้น นั่นแล.

จบ อรรถกถาอัสสชิสูตรที่ ๖

๗. เขมกสูตร

ว่าด้วยไม่มีตนในขันธ์ ๕

[๒๒๕] สมัยหนึ่ง ภิกษุผู้เป็นพระเถระหลายรูปอยู่ ณ **โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี.** ก็สมัยนั้นแล ท่านพระเขมกอาพาธเป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา พักอยู่**ที่พทริการาม.** ครั้งนั้น เป็นเวลาเย็น ภิกษุผู้เป็นพระเถระทั้งหลายออกจากที่พักแล้ว เรียกท่าน**พระทาสกะ**มากล่าวว่า มาเถิด ท่านทาสกะ จงเข้าไปหา**เขมกภิกษุ**ถึงที่อยู่ จงบอกกะ**เขมกภิกษุ**อย่างนี้ว่า ดูก่อนท่าน**เขมกะ** พระเถระทั้งหลายได้ถามท่านอย่างนี้ว่า อาวุโส ท่านพออดทนได้หรือ ยังพอเยียวยาอัตภาพให้เป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้น ทุกขเวทนานั้นปรากฏว่าทุเลา ไม่กำเริบขึ้นหรือ. ท่าน**พระทาสกะ**รับคำภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายแล้ว เข้าไปหาท่าน**พระเขมกะ**ถึงที่อยู่ ได้กล่าวแก่ท่าน**พระเขมกะ**ว่า ดูก่อนท่าน**เขมกะ** พระเถระทั้งหลายถามถึงท่านอย่างนี้ว่า อาวุโส ท่านพออดทนได้หรือ ยังพอเยียวยาอัตภาพให้เป็นไปได้หรือ ฯลฯ ท่าน**พระเขมกะ**ตอบว่า ผมอดทนไม่ไหว เยียวยาอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาอันกล้าของผมกำเริบขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย ปรากฏว่ากำเริบขึ้น ไม่ทุเลาเลย.

[๒๒๖] ครั้งนั้น ท่าน**พระทาสกะ**เข้าไปหาภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายถึงที่อยู่ แล้วได้กล่าวกะภิกษุผู้เป็นเถระว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย **เขมกภิกษุ**กล่าวอย่างนี้ว่า อาวุโส ผมทนไม่ไหว เยียวยาอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้ ฯลฯ.

ถ. มาเถิด ท่าน**ทาสกะ** ท่านจงเข้าไปหาเขมกภิกษุถึงที่อยู่จงกล่าวกะ**เขมกภิกษุ**อย่างนี้ว่า ท่าน**เขมกะ** พระเถระทั้งหลายกล่าวกะท่านอย่างนี้ว่า อาวุโส อุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสแล้ว คือ รูปูปาทานขันธ์ เวทนูปาทานขันธ์ สัญญูปาทานขันธ์ สังขารูปาทานขันธ์ วิญญาณูปาทานขันธ์ ท่านเขมกะพิจารณาเห็นอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ นี้ ว่าเป็นอัตตาหรือว่ามีอยู่ในอัตตาหรือ ท่านพระทาสกะรับคำภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายแล้ว เข้าไปหาท่านเขมกะถึงที่อยู่ แล้วกล่าวว่า ดูก่อนท่านเขมกะ พระเถระทั้งหลายกล่าวกะท่านอย่างนี้ว่า อาวุโส อุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสแล้ว คือ รูปูปาทานขันธ์ ฯลฯ วิญญาณูปาทานขันธ์ ท่าน**เขมกะ**พิจารณาเห็นอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ์ ๕ นี้ ว่าเป็นอัตตาหรือว่ามีในอัตตาหรือ.

ข. อาวุโส อุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสแล้ว คือ รูปปาทานขันธ์ ฯลฯ วิญญาณูปาทานขันธ์ ผมไม่พิจารณาเห็นอะไร ๆในอุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ นี้ ว่าเป็นอัตตาหรือว่ามีในอัตตา.

[๒๒๗] ครั้งนั้นแล ท่าน**พระทาสกะ**เข้าไปหาภิกษุผู้เถระทั้งหลายถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกะภิกษุผู้เถระทั้งหลายว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเขมกะกล่าวอย่างนี้ว่า อุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว คือ รูปูปาทานขันธ์ ฯลฯ วิญญาณู-

ปาทานขันธ์ ดูก่อนผู้มีอายุ ผมไม่ได้เห็นสิ่งอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ว่าเป็นอัตตาหรือว่ามีในอัตตาเลย.

ถ. มาเถิด ท่าน**ทาสกะ** ท่านจงเข้าไปหาภิกษุเขมกะถึงที่อยู่ ครั้นแล้วจงกล่าวกะภิกษุ**เขมกะ**อย่างนี้ว่า อาวุโส พระเถระทั้งหลายกล่าวกะท่านอย่างนี้ว่า ดูก่อนอาวุโส อุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสแล้ว คือ รูปูปาทานขันธ์ ฯลฯ วิญญาณูปาทานขันธ์ ได้ทราบว่า ถ้าท่าน**เขมกะ**ไม่พิจารณาเห็นอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ว่าเป็นอัตตาหรือว่ามีในอัตตา ถ้าเช่นนั้น ท่าน**เขมกะ**ก็เป็นพระอรหันตขีณาสพ ท่าน**พระทาสกะ**รับคำภิกษุผู้เถระทั้งหลายแล้ว เข้าไปหาท่าน**พระเขมกะ**ถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวว่า ดูก่อนท่านเขมกะ พระเถระทั้งหลายกล่าวกะท่านอย่างนี้ว่า อุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสแล้ว คือ รูปูปาทานขันธ์ ฯลฯ วิญญาณูปาทานขันธ์ ได้ทราบว่า ถ้าท่าน**เขมกะ**ไม่พิจารณาเห็นอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ว่าเป็นอัตตาหรือว่ามีในอัตตา ถ้าเช่นนั้น ท่าน**เขมกะ**ก็เป็นพระอรหันตขีณาสพ.

ข. ดูก่อนอาวุโส อุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสแล้ว คือ รูปูปาทานขันธ์ ฯลฯ วิญญาณูปาทานขันธ์ ผมไม่ได้พิจารณาเห็นสิ่งอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ว่าเป็นอัตตาหรือว่ามีในอัตตา และผมก็ไม่ได้เป็นพระอรหันตขีณาสพ แต่ผมเข้าใจว่าเรามีในอุปาทานขันธ์ ๕ และผมไม่ได้พิจารณาเห็นว่า เราเป็นนี้.

[๒๒๘] ครั้งนั้นแล ท่าน**พระทาสกะ**เข้าไปหาภิกษุผู้เถระถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกะภิกษุเถระทั้งหลายว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย **ภิกษุเขมกะ**กล่าวอย่างนี้ว่า ดูก่อนอาวุโส อุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว คือ รูปูปาทานขันธ์ ฯลฯ วิญญาณูปาทานขันธ์ ผมไม่ได้พิจารณาเห็นอะไร ๆ ในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ว่าเป็นอัตตา หรือว่ามีในอัตตา และผมก็ไม่ได้เป็นพระอรหันตขีณาสพ แต่ผมเข้าใจว่า เรามีในอุปาทานขันธ์ ๕ และผมไม่ได้พิจารณาเห็นว่าเราเป็นนี้

ถ. มาเถิด ท่าน**ทาสกะ** ท่านจงเข้าไปหา**ภิกษุเขมกะ**ถึงที่อยู่ครั้นแล้ว จงกล่าวกะ**ภิกษุเขมกะ**อย่างนี้ว่า ท่าน**เขมกะ** พระเถระทั้งหลายถามท่านอย่างนี้ว่า ดูก่อนท่าน**เขมกะ** ที่ท่านกล่าวว่า เรามีนี้คืออย่างไร ? ท่านกล่าวรูปว่า เรามี หรือกล่าวว่า เรามีนอกจากรูป ท่านกล่าวเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า เรามี หรือกล่าวว่า เรามีนอกจากวิญญาณ ดูก่อนท่าน**เขมกะ** ที่ท่านกล่าวว่า เรามีนั้น คืออย่างไร ? ท่าน**พระทาสกะ**รับคำภิกษุผู้เถระทั้งหลายแล้ว เข้าไปหาท่าน**พระเขมกะ**ถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่าน**พระเขมกะ**ว่า ท่าน**เขมกะ** พระเถระทั้งหลายกล่าวกะท่านอย่างนี้ว่า ดูก่อนท่าน**เขมกะ** ที่ท่านกล่าวว่า เรามี นั้น คืออย่างไร ? ท่านกล่าวรูปว่า เรามี หรือกล่าวว่า เรามีนอกจากรูป ท่านกล่าวเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า เรามี หรือกล่าวว่า เรามีนอกจากวิญญาณ ดูก่อนท่าน**เขมกะ** คำที่ท่านกล่าวว่า เรามีนั้น คืออย่างไร.

ข. พอทีเถิด ท่าน**ทาสกะ** การเดินไปเดินมาบ่อย ๆ อย่างนี้จะมีประโยชน์อะไร อาวุโส จงไปหยิบเอาไม้เท้ามาเถิด ผมจักไปหาภิกษุผู้เถระทั้งหลายเอง.

[๒๒๙] ครั้งนั้น ท่าน**พระเขมกะ**ยันไม้เท้าเข้าไปหาภิกษุผู้เถระทั้งหลายถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยกับภิกษุผู้เถระทั้งหลาย ครั้นผ่านการสนทนาปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

ครั้นแล้ว ภิกษุผู้เถระทั้งหลายได้กล่าวกะท่าน**พระเขมกะ**ว่า ดูก่อนท่าน**เขมกะ** ที่ท่านกล่าวว่า เรามีนั้น คืออย่างไร ?

ข. ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ผมไม่กล่าวรูปว่า เรามี ทั้งไม่กล่าวว่า เรามี นอกจากรูป ไม่กล่าวเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า เรามี ทั้งไม่กล่าวว่า เรามีนอกจากวิญญาณ แต่ผมเข้าใจว่า เรามีในอุปาทานขันธ์ ๕ และผมไม่ได้พิจารณาเห็นว่า เราเป็นนี้ เปรียบเหมือนกลิ่นดอกอุบลก็ดี กลิ่นดอกปทุมก็ดี กลิ่นดอกบุณฑริก (บัวขาว) ก็ดี ผู้ใดหนอจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า กลิ่นใบ กลิ่นสี หรือว่ากลิ่นเกสร ผู้นั้นเมื่อกล่าวอย่างนี้จะพึงกล่าวชอบละหรือ ?

ถ. ไม่เป็นอย่างนั้น อาวุโส.

ข. ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ก็โดยที่ถูก เมื่อจะกล่าวแก้ ควรกล่าวแก้อย่างไร ?

ถ. ดูก่อนอาวุโส โดยที่ถูก เมื่อจะกล่าวแก้ ควรกล่าวแก้ว่า กลิ่นดอก.

ข. ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกันแล ผมไม่กล่าวรูปว่า เรามี ทั้งไม่กล่าวว่า เรามีนอกจากรูป ไม่กล่าวเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่า เรามี ทั้งไม่กล่าวว่า เรามีนอกจากวิญญาณ แต่ผมเข้าใจว่า เรามีในอุปาทานขันธ์ ๕ และผมไม่พิจารณาเห็นว่า เราเป็นนี้ สังโยชน์ส่วนเบื้องต่ำ ๕ พระอริยสาวกละได้แล้วก็จริง แต่ท่านก็ยังถอนมานะ ฉันทะ อนุสัยอย่างละเอียดในอุปาทานขันธ์ ๕ ว่า เรามีไม่ได้ สมัยต่อมา ท่านพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ในอุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ ว่า รูปดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปดังนี้ ความดับแห่งรูป ดังนี้ เวทนาดังนี้ สัญญาดังนี้ สังขารดังนี้ วิญญาณดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณดังนี้

ความดับแห่งวิญญาณดังนี้ เมื่อท่านพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้อยู่ แม้ท่านยังถอนมานะ ฉันทะ อนุสัย อย่างละเอียดในอุปาทานขันธ์ ๕ ว่า เรามี ไม่ได้ แต่มานะ ฉันทะ และอนุสัยนั้น ก็ถึงการเพิกถอนได้ ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย เปรียบเหมือนผ้าเปื้อนเปรอะด้วยมลทิน เจ้าของทั้งหลายมอบผ้านั้นให้แก่ช่างซักฟอก ช่างซักฟอกขยี้ผ้านั้นในน้ำด่างขี้เถ้า ในน้ำด่างเกลือ หรือในโคมัย แล้วเอาซักในน้ำใสสะอาด ผ้านั้นเป็นของสะอาดขาวผ่องก็จริง แต่ผ้านั้นยังไม่หมดกลิ่นน้ำด่างขี้เถ้า กลิ่นน้ำด่างเกลือ หรือกลิ่นโคมัยที่ละเอียด ช่างซักฟอกมอบผ้านั้นให้แก่เจ้าของทั้งหลาย เจ้าของทั้งหลายเก็บผ้านั้นใส่ไว้ในหีบอบกลิ่น แม้ผ้านั้นยังไม่หมดกลิ่นน้ำด่างขี้เถ้า กลิ่นน้ำด่างเกลือ หรือกลิ่นโคมัยที่ละเอียด แม้กลิ่นนั้นก็หายไป ฉันใด ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ พระอริยสาวกละได้แล้วก็จริง แต่ท่านก็ยังถอนมานะ ฉันทะ อนุสัยอย่างละเอียดในอุปาทานขันธ์ ๕ ว่า เรามี ไม่ได้ สมัยต่อมา ท่านพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ ๕ ว่า รูปดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปดังนี้ ความดับแห่งรูปดังนี้ เวทนาดังนี้ สัญญาดังนี้ สังขารดังนี้ วิญญาณดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณดังนี้ ความดับแห่งวิญญาณดังนี้ เมื่อท่านพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้อยู่ แม้ท่านยังถอนมานะ ฉันทะ อนุสัยอย่างละเอียดในอุปาทานขันธ์ ๕ ว่า เรามี ไม่ได้ แต่มานะ ฉันทะ และอนุสัยนั้น ก็ถึงการเพิกถอนได้ ฉันนั้น.

[๒๓๐] เมื่อท่าน**พระเขมก**ะกล่าวอย่างนี้แล้ว ภิกษุผู้เถระทั้งหลายได้กล่าวกะท่าน**พระเขมก**ะว่า ผมทั้งหลายไม่ได้ถามมุ่งหมายเบียดเบียนท่าน**เขมก**ะเลย แต่ว่า ท่าน**เขมก**ะสามารถพอจะบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ซึ่งคำสั่งสอนของ**พระผู้มี-**

พระภาคเจ้านั้นโดยพิสดาร ตามที่ท่านเขมกะบอกแล้ว แสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แต่งตั้งแล้ว เปิดเผยแล้ว จำแนกแล้ว ทำให้ตื้นแล้ว โดยพิสดาร.

ท่านพระเขมกะได้กล่าวคำนี้แล้ว ภิกษุผู้เถระทั้งหลายชื่นชม ยินดีภาษิตของท่าน**พระเขมกะ** ก็เมื่อท่าน**พระเขมกะ**กล่าวคำไวยากรณ-ภาษิตนี้อยู่ จิตของภิกษุผู้เถระประมาณ ๖๐ รูป และของท่าน**พระเขมกะ** พ้นแล้วจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น.

จบ เขมกสูตรที่ ๗

อรรถกถาเขมกสูตรที่ ๗

พึงทราบวินิจฉัยใน**เขมกสูตรที่ ๗** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อตฺตนิยํ** ได้แก่ ที่เป็นบริขารของตน.

บทว่า **อสฺมีติ อธิคตํ** ความว่า เราประสบกับตัณหาและมานะที่เป็นไปอย่างนี้ว่า เรามีเราเป็น.

บทว่า **สนฺธาวนิกาย** ได้แก่ ด้วยการไปการมาบ่อย ๆ.

บทว่า **อุปสงฺกมิ** ความว่า พระเขมกะเดินทางจากวัดพทริการาม ไปยังวัดโฆสิตาราม (ซึ่งอยู่ห่างกัน) ประมาณ ๑ คาวุต ฝ่ายพระทาสกเถระวันนั้นเดินทางไกลถึง ๒ โยชน์ ด้วยการไปมาถึง ๔ ครั้ง.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระเถระทั้งหลายจึงส่งพระทาสกะนั้นไป (ยังสำนักพระเขมกะ) ด้วยหวังว่า เราทั้งหลายจัก (คอย) ฟังธรรมจากสำนักพระธรรมกถึกผู้มีชื่อเสียง ? เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ไปกันเอง ?

ตอบว่า ป่าอันเป็นสถานที่อยู่ของพระเถระคับแคบ ในป่านั้น พระเถระจำนวนตั้ง ๖๐ รูป ไม่มีที่ว่าง (พอ) ยืนหรือนั่งได้ เพราะฉะนั้น ท่านเหล่านั้นจึงไม่ไปเอง (แต่ส่งพระทาสกะไปด้วยหวังว่า) ขอท่านเขมกะจงมากล่าวธรรมแก่เราทั้งหลายในที่นี้.

อนึ่ง ถามว่า เพราะเหตุไร พระเถระทั้งหลายจึงส่งพระทาสกะนั้นไป (ยังสำนักพระเขมกะ) เล่า ?

ตอบว่า เพราะพระ (เขมก) เถระอาพาธ.

ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไรจึงส่งไปบ่อย.

ตอบว่า ส่งไปก็ด้วยหวังว่า พระเขมกะทราบแล้วจักมากล่าวธรรมแก่เราทั้งหลายด้วยตนเองทีเดียว.

ฝ่ายพระ (เขมก) เถระทราบอัธยาศัยของพระเถระเหล่านั้นแล้วจึงได้เดินไป (เอง).

บทว่า **น ขฺวาหำ อาวุโส รูปี** ความว่า ก็ภิกษุใดกล่าวเฉพาะรูปว่า เป็นเรา ขันธ์ ๔ นอกนี้ก็เป็นอันภิกษุนั้นกล่าวปฏิเสธแล้ว. ภิกษุใดกล่าวนอกไปจากรูป รูปก็เป็นอันภิกษุนั้นกล่าวปฏิเสธแล้ว.

ในเวทนาทั้งหลายก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้. ฝ่ายพระเขมกเถระได้ประสบกับตัณหาและมานะว่า เรามี ในขันธ์ทั้ง ๕ โดยประมวล เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวอย่างนั้น.

บทว่า **อนุสหคโต** แปลว่า สุขุม (ละเอียด).

บทว่า **อูเส** คือ น้ำด่างที่เกิดจากเถ้า.

บทว่า **ขาเร** คือ น้ำด่างที่เกิดจากดินเค็ม

บทว่า **สมฺมทฺทิตฺวา** คือ ให้เปียก ได้แก่ ให้ชุ่ม

ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ มีข้ออุปมาเปรียบเทียบดังต่อไปนี้ :-

ก็วาระจิตของปุถุชน เปรียบเหมือนผ้าสกปรก

อนุปัสสนา ๓ เปรียบเหมือนน้ำด่าง ๓ ชนิด

วาระจิตของพระอนาคามี เปรียบเหมือนผ้าที่ซักด้วยน้ำด่าง ๓ ชนิด

กิเลสที่อรหัตตมรรคฆ่า เปรียบเหมือนกลิ่นดินเค็มเป็นต้นที่ละเอียด.

อรหัตตมรรคญาณ เปรียบเหมือนผอบของหอม ความสิ้นไปแห่งกิเลสทั้งหมดด้วยอรหัตตมรรค เปรียบเหมือนกลิ่นดินเค็มเป็นต้นที่ละเอียดหมดไปเพราะอาศัยผอบของหอม.

การที่พระขีณาสพผู้ฟุ้งตลบไปทั้ง ๑๐ ทิศ ด้วยกลิ่นหอมทั้งหลาย มีกลิ่นศีลเป็นต้น. ท่องเที่ยว (จาริก) ไปตามใจปรารถนา เปรียบเหมือนการที่คนมีกลิ่นตัวหอม นุ่งห่มผ้าที่อบด้วยกลิ่นหอมแล้วท่องเที่ยวไปตามท้องถนนในวันมีมหรสพ.

ปุถุชนสอนปุถุชนบรรลุมรรคผล

บทว่า **อาจิกฺขิตุ** แปลว่า เพื่อบอก. บทว่า **ทสฺเสตุ** แปลว่า เพื่อประกาศ. บทว่า ปญฺญเปตุ แปลว่า เพื่อให้คนอื่นทราบ. บทว่า **ปฏฺฐเปตุ** แปลว่า เพื่อให้ (คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า) ดำรงมั่น. บทว่า **วิวริตุ** แปลว่า เพื่อทำ (คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า) ให้เปิดเผย. บทว่า **วิภชิตุ** แปลว่า เพื่อทำ (คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า) ให้เป็นอันจำแนกไว้ดีแล้ว. บทว่า **อุตฺตานีกาตุ** แปลว่า เพื่อทำ (คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า) ให้มีความหมายง่ายขึ้น.

บทว่า **สฏฺฐีมตฺตานํ เถรานํ** ความว่า ได้ยินว่า พระเถระประมาณ ๖๐ รูปนั้น เริ่มเจริญวิปัสสนาในที่ที่พระเถระกล่าว (ธรรมแก่พวกตน) แล้วพิจารณาสูงขึ้น ๆ เวลาจบเทศนาก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์. ฝ่ายพระ (เขมก) เถระไม่กล่าวโดยทำนองอื่นแต่กล่าวด้วยจิตสหรคตด้วยวิปัสสนานั่นเอง เพราะฉะนั้นท่านจึงสำเร็จเป็นพระอรหันต์ด้วย ด้วยเหตุนั้น พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า จิตของภิกษุเถระประมาณ ๖๐ รูป และของท่านพระเขมกะหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ยึดมั่น.

จบ อรรถกถาเขมกสูตรที่ ๗

๘. ฉันนสูตร

ว่าด้วยเหตุที่เรียกว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ

[๒๓๑] สมัยหนึ่ง ภิกษุผู้เถระหลายรูปอยู่ ณ **ป่าอิสิปตน-มฤคทายวัน กรุงพาราณสี.** ครั้งนั้น ท่านพระฉันนะออกจากที่เร้นในเวลาเย็น ถือลูกดาลเข้าไปสู่วิหาร ได้กล่าวกะภิกษุผู้เถระทั้งหลายว่า ขอท่านพระเถระทั้งหลายจงกล่าวสอนผมด้วย ขอท่านพระเถระทั้งหลายจงพร่ำสอนผมด้วย ขอท่านพระเถระทั้งหลายจงแสดงธรรมีกถาแก่ผมด้วย ตามที่ผมจะพึงเห็นธรรมได้.

[๒๓๒] เมื่อ**พระฉันนะ**กล่าวอย่างนี้แล้ว ภิกษุผู้เถระทั้งหลายได้กล่าวกะท่าน**พระฉันนะ**ว่า ดูก่อน**ท่านฉันนะ** รูปไม่เที่ยง เวทนา

ไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปเป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา สังขารเป็นอนัตตา วิญญาณเป็นอนัตตา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ลำดับนั้น ท่านพระฉันนะเกิดความคิดนี้ว่า แม้เราก็มีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า รูปไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง รูปเป็นอนัตตา ฯลฯ วิญญาณเป็นอนัตตา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อเป็นเช่นนี้ จิตของเราไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป ในธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา วิราคะ นิโรธ นิพพาน ความสะดุ้งกลัวและอุปาทานย่อมเกิดขึ้น ใจก็ถอยกลับอย่างนี้ว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น อะไรเล่าเป็นตนของเรา แต่ความคิดเห็นอย่างนี้ไม่มีแก่ผู้เห็นธรรม (สัจจธรรม ๔) ใครหนอจะแสดงธรรมแก่เรา โดยที่เราจะพึงเห็นธรรมได้.

[๒๓๓] ลำดับนั้นเอง ท่านพระฉันนะได้มีความคิดว่า ท่านพระอานนท์นี้อยู่ ณ **โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี** ท่าน**พระอานนท์**ผู้ซึ่งพระศาสดาทรงสรรเสริญและทรงยกย่องแล้ว ย่อมสามารถแสดงธรรมแก่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้เป็นวิญญู และสามารถจะแสดงธรรมแก่เรา โดยที่เราจะพึงเห็นธรรมได้ อนึ่ง เราก็มีความคุ้นเคยในท่าน**พระอานนท์**อยู่มาก อย่ากระนั้นเลย เราควรเข้าไปหาท่าน**พระอานนท์**เถิด. ลำดับนั้น ท่าน**พระฉันนะ**ก็เก็บเสนาสนะ แล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปหาท่าน**พระอานนท์**ถึงที่อยู่ ณ **โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี** ได้ปราศรัยกับท่าน**พระอานนท์** ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่าน**พระอานนท์**ว่า ท่านอานนท์ สมัยหนึ่ง ผมอยู่ ณ **ป่าอิสปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี**

ครั้งนั้น ผมออกจากที่พักในเวลาเย็น ถือลูกดาลเข้าไปสู่วิหาร ทางวิหารแล้วได้กล่าวกะภิกษุผู้เถระทั้งหลายว่า ขอท่านพระเถระทั้งหลายจงกล่าวสอนผมด้วย ขอท่านพระเถระทั้งหลายจงพร่ำสอนผมด้วย ขอท่านพระเถระทั้งหลายจงแสดงธรรมีกถาแก่ผมด้วย ตามที่ผมจะพึงเห็นธรรมได้. เมื่อผมกล่าวอย่างนี้แล้ว ภิกษุผู้เถระทั้งหลายได้กล่าวกะผมว่า **ท่านฉันนะ** รูปไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง รูปเป็นอนัตตา ฯลฯ วิญญาณเป็นอนัตตา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนี้ ผมนั้นได้มีความคิดว่า แม้เราก็มีความคิดเห็นอย่างนั้นว่า รูปไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง รูปเป็นอนัตตา ฯลฯ วิญญาณเป็นอนัตตา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ จิตของเราไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไป ในธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา วิราคะ นิโรธ นิพพาน ความสะดุ้งกลัวและอุปาทานย่อมเกิดขึ้น ใจก็ถอยกลับอย่างนี้ว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น อะไรเล่าเป็นอัตตาของเรา แต่ความคิดเห็นอย่างนี้ไม่มีแก่ผู้เห็นธรรม ใครหนอจะแสดงธรรมแก่เรา ? โดยที่เราจะพึงเห็นธรรมได้ อาวุโส ผมนั้นได้มีความคิดว่า ท่าน**พระอานนท์**นี้อยู่ ณ **โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี** ท่าน**พระอานนท์** ผู้ซึ่งพระศาสดาทรงสรรเสริญและทรงยกย่อง ย่อมสามารถแสดงธรรมแก่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้เป็นวิญญู และสามารถจะแสดงธรรมแก่เราโดยที่เราจะพึงเห็นธรรมได้ อนึ่ง เราก็มีความคุ้นเคยในท่าน**พระอานนท์**อยู่มาก อย่ากระนั้นเลย เราควรเข้าไปหาท่าน**พระอานนท์**เถิด ขอท่าน**พระอานนท์**จงกล่าวสอนผมด้วย ขอท่าน**พระอานนท์**จงพร่ำสอนผมด้วย ขอท่าน**พระอานนท์**จงแสดงธรรมีกถาแก่ผมด้วย ตามที่ผมจะพึงเห็นธรรมได้.

[๒๓๔] ท่าน**พระอานนท์**กล่าวว่า แม้ด้วยเหตุเท่านี้ ผมก็ดีใจด้วยท่าน**พระฉันนะ** ทั้งได้รำพึงกันมาแต่แรก ท่าน**พระฉันนะ**ได้กระทำข้านั้นให้แจ่มแจ้งแล้ว ทำลายความดื้อดึงได้แล้ว ท่าน**พระฉันนะ** ท่านจงเงี่ยโสตลงฟัง ท่านเป็นผู้สมควรจะรู้ธรรมได้อย่างแจ่มแจ้ง ลำดับนั้น **ความปีติ**และ**ความปราโมทย์**อย่างโอฬาร ก็บังเกิดมีแก่ท่าน**พระฉันนะ** ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นว่า เราเป็นผู้สมควรจะรู้ธรรมได้อย่างแจ่มแจ้ง.

อา. ท่าน**พระฉันนะ** ผมได้สดับคำนี้มาเฉพาะพระพักตร์ รับมาแล้วเฉพาะพระพักตร์**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ผู้ตรัสสั่งสอน**ภิกษุกัจจานโคตร** อยู่ว่า ดูก่อน**กัจจานะ** โลกนี้ โดยมากอาศัยส่วน ๒ อย่าง คือ **ความมี (อัตถิตา)** ๑ **ความไม่มี (นัตถิตา)** ๑ ก็เมื่อบุคคลเห็นเหตุเกิดแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอยู่ ความไม่มีในโลกย่อมไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความดับแห่งโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอยู่ ความมีในโลกย่อมไม่มี โลกนี้โดยมากยังพัวพันด้วยอุบายเป็นเหตุถือมั่นและความยึดมั่น แต่อริยสาวกย่อมไม่เข้าถึง ไม่ถือมั่น ไม่ตั้งไว้ ซึ่งอุบายเป็นเหตุถือมั่น มีความยึดมั่นด้วยความตั้งจิตไว้เป็นอนุสัยว่า อัตตาของเรา ย่อมไม่เคลือบแคลงสงสัยว่า ทุกข์นั่นแหละ เมื่อบังเกิดขึ้น ย่อมบังเกิดขึ้น ทุกข์เมื่อดับย่อมดับ อริยสาวกนั้นมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย ดูก่อน**กัจจานะ** ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล จึงชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ ดูก่อน**กัจจานะ** ส่วนสุดที่ ๑ นี้ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ส่วนสุดที่ ๒ นี้ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มี ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ เพราะอวิชชานั่นแหละดับด้วย

การสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ฉ. ดูก่อน**ท่านอานนท์** ท่านเหล่าใดมีการกล่าวสอนอย่างนี้ ท่านเหล่านั้นเป็นผู้อนุเคราะห์ มุ่งประโยชน์ กล่าวสอนและพร่ำสอนเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ก็แลผมเองได้ฟังธรรมเทศนานี้ ของ**ท่านอานนท์**แล้ว เข้าใจธรรมได้อย่างแจ่มแจ้ง.

จบ ฉันนสูตรที่ ๘

อรรถกถาฉันนสูตรที่ ๘

พึงทราบวินิจฉัยใน**ฉันนสูตรที่ ๘** ดังต่อไปนี้ :-

พระฉันนเถระ

บทว่า **อายสฺมา ฉนฺโน** ได้แก่ พระฉันนเถระ เกิดในวันเดียวกับพระตถาคตเจ้า ในวันที่พระตถาคตเจ้าเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ ก็โดยเสด็จออกไปด้วย ครั้นเวลาต่อมา ได้บรรพชาในสำนักพระศาสดาแล้ว กลับมีปกติลบหลู่ตีเสมอ อย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าของเรา พระธรรมของเรา กระทบกระทั่งเพื่อนสพรหมจารีด้วยวาจาหยาบคาย.

บทว่า **อปาปุรณ ° อาทาย** คือ ถือเอาลูกกุญแจ.

๑. พ. อวาปุรณิ .

บทว่า **วิหาเรน วิหารๆ อุปสงฺกมิตฺวา** ความว่า (พระฉันนะ) เข้าไปสู่วิหารหลังหนึ่ง ออกจากวิหารหลังนั้นแล้วก็เข้าไปสู่วิหารหลังอื่น แอกจากวิหารหลังอื่นนั่นแล้ว ก็เข้าไปสู่วิหารหลังอื่น (ต่อไปอีก) รวมความว่า ออกจากวิหารหลังนั้น ๆ เข้าไปยังวิหารหลังนั้น อย่างนี้.

บทว่า **เอตทโวจ โอวทนฺตุ มํ ๑ ความว่า ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงไปในวิหารนั้น ๆ ด้วยความอุตสาหะมากถึงอย่างนี้แล้วได้กล่าวคำนี้ ?**

ตอบว่า เพราะท่านเกิดความสังเวช.

เป็นความจริง เมื่อพระศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ท่านพระอานนท์ได้รับมอบหมายจากพระธรรมสังคาหกเถระทั้งหลาย จึงได้ไปยังเมืองโกสัมพีแล้วได้ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันนะนั้น.

เมื่อ (พระฉันนะ) ถูกลงพรหมทัณฑ์แล้ว ท่านก็เกิดความเร่าร้อนจนสลบล้มลง ครั้นรู้สึกตัวขึ้นมาอีกจึงลุกขึ้นไปยังสำนักภิกษุรูปหนึ่ง ภิกษุรูปนั้นก็ไม่ยอมพูดจาอะไรกับท่าน. ท่านได้ไปยังสำนักภิกษุรูปอื่น แม้ภิกษุรูปนั้นก็มิได้พูด (อะไรกับท่าน) รวมความว่า ท่านท่องเที่ยวไปจนทั่ววัดอย่างนี้ แล้วก็เกิดเบื่อหน่ายจึงถือบาตรและจีวรไปยังเมืองพาราณสี เกิดความสังเวชจึงไปในวิหารหลังนั้น ๆ แล้วได้กล่าวอย่างนี้.

บทว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา ความว่า สังขารที่เป็นไปในภูมิ ๓ ทั้งหมดไม่เที่ยง.

๑. ปาฐะว่า **เอตทโวจ โอวทนฺตุ มํ .** ฉบับพม่าเป็นบทตั้ง แปลตามฉบับพม่า.

บทว่า **สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา** ความว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็นไปในภูมิ ๔ ทั้งหมด เป็นอนัตตา.

ภิกษุเหล่านั้น ทั้งหมด เมื่อจะโอวาทพระเถระ จึงบอกลักษณะ ๒ คือ **อนิจจลักษณะ อนัตตลักษณะ** แต่ไม่บอกถึงทุกขลักษณะ ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ถ้าว่าเมื่อเราทั้งหลายบัญญัติ ทุกขลักษณะ ภิกษุนี้ (ฉันนะภิกษุ) จะพึงถือฟั่นเฝือไปว่า รูปเป็นทุกข์ ฯลฯ วิญญาณเป็นทุกข์ มรรค° เป็นทุกข์ ผลเป็นทุกข์ ดังนั้นท่านทั้งหลายชื่อว่าเป็นภิกษุผู้ตกทุกข์ด้วย เราทั้งหลายจักบอกไม่ให้เป็นโทษแก่เธอ โดยประการที่เธอไม่สามารถจะยึดถือ ฟั่นเฝือได้ ภิกษุเหล่านั้น จึงได้บอกสองลักษณะเท่านั้น.

บทว่า **ปริตฺตสฺสนาอุปาทานํ อุปฺปชฺชติ** ความว่า ความสะดุ้งและอุปาทานเกิดขึ้น.

บทว่า **ปจฺจุทาวตฺตติ มานสํ อถ โก จรหิ เม อตฺตา** ความว่า ใจของผม หมุนกลับอย่างนี้ว่า ถ้าว่า ในขันธ์ ๕ มีรูปเป็นต้น ไม่มีแม้ขันธ์เดียวที่เป็นอัตตาไซร้ ก็แล้วอะไรเล่า เป็นอัตตาของเรา.

ได้ยินว่า. พระเถระนี้เริ่มเจริญวิปัสสนาโดยไม่กำหนดปัจจัยเลย. วิปัสสนาที่หย่อนกำลังของท่านนั้นจึงไม่สามารถกำจัดการยึดถืออัตตาได้ ครั้นเมื่อสังขารทั้งหลายปรากฏโดยความเป็นของว่างเปล่า

๑. ปาฐะว่า **ปตฺโต** ฉบับพม่าเป็น **มคฺโค** แปลตามฉบับพม่า

จึงกลับเป็นปัจจัย (ให้เกิด) อุจเฉททิฏฐิและความสะดุ้งว่า เราจักขาดสูญ เราจักพินาศ.

และท่านก็เห็นอัตตาเหมือนตกลงไปในเหว จึงกล่าวว่า ความสะดุ้งและอุปาทานเกิดขึ้น ใจของผมจึงหมุนกลับอย่างนี้ว่า ก็แล้วอะไรเล่าเป็นอัตตาของเรา ?

บทว่า **น โข ปเนตๆ ธมฺมๆ ปสฺสโต โหติ** ความว่า ความคิดอย่างนี้ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้เห็นธรรมคือ สัจจะ ๔.

บทว่า **ตาวติกา วิสฺสฏฺฐิ** แปลว่า ความคุ้นเคยเช่นนั้น.

บทว่า **สมฺมุขา เมตๆ** ความว่า พระเถระฟังคำของพระฉันนะนั้นแล้วจึงคิดว่า ธรรมเทศนาเช่นไรหนอแลจึงเหมาะแก่ภิกษุนี้ เลือกเฟ้นพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก ก็ได้เห็น**กัจจายนสูตร** ว่า พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอนแรกเป็นการคลายทิฏฐิ ตอนกลางเป็นการแสดงกำลังของพระพุทธเจ้า (ทสพลญาณ) (ตอนท้าย) เป็นการประกาศปัจจยาการที่ละเอียดสุขุม เราจักแสดงสูตรนี้แก่เธอ.

พระอานนทเถระ เมื่อจะแสดงสูตรนั้น จึงกล่าวคำว่า **สมฺมุขา เมตๆ** เป็นต้น.

จบ อรรถกถาฉันนสูตรที่ ๘

๙. ราหุลสูตรที่ ๑

ว่าด้วยการไม่มีอหังการมมังการและมานานุสัย

[๒๓๕] **กรุงสาวัตถี.** ครั้งนั้นแล ท่าน**พระราหุล**เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

ครั้นแล้วได้ทูลถาม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า พระเจ้าข้า เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไรหนอ อหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้ และในสรรพนิมิตภายนอกจึงจะไม่มี ? **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า ดูก่อน**ราหุล** รูปอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ บุคคลพิจารณาเห็นรูปทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือที่ใกล้ บุคคลพิจารณาเห็นวิญญาณทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ดูก่อน**ราหุล** เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล อหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้ และในสรรพนิมิตภายนอกจึงจะไม่มี.

จบ ราหุลสูตรที่ ๑

๑๐. ราหุลสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการรู้การเห็นที่ทำให้ปราศจากอหังการมมังการ

และมานานุสัย

[๒๓๖] **กรุงสาวัตถี.** ท่าน**พระราหุล**เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

ครั้นแล้วได้ทูลถาม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า พระเจ้าข้า เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไรหนอ ใจจึงปราศจากอหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้และในสรรพนิมิต ภายนอก เป็นของก้าวล่วงด้วยดี ในส่วนแห่งมานะ สงบแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อน**ราหุล** รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ บุคคลพิจารณาเห็นรูปทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของ เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา แล้วย่อมหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ บุคคลพิจารณาเห็นวิญญาณทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา แล้วย่อมหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น ดูก่อน**ราหุล** เมื่อบุคคลรู้อยู่ เห็นอยู่อย่างนี้แล ใจจึงจะปราศจากอหังการ มมังการ และมานานุสัย ใน**กายที่มีวิญญาณนี้** และในสรรพนิมิตภายนอก เป็นของก้าวล่วงด้วยดีในส่วนแห่งมานะ สงบแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว.

จบ ราหุลสูตรที่ ๒

จบ เถรวรรคที่ ๔

อรรถกถาสูตรที่ ๙-๑๐

ราหุลสูตรที่ ๑ และ **ราหุลสูตรที่ ๒** มีเนื้อความดังกล่าวแล้ว ใน**ราหุลสังยุต.** ก็สูตรทั้ง ๒ นี้ ล้วนมาในที่นี้ ก็เพราะเหตุผลที่ว่าวรรคนี้เป็นเถรวรรค นั่นแล.

จบ อรรถกถาเถรวรรคที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อานนทสูตร ๒. ติสสสูตร ๓. ยมกสูตร ๔. อนุราธสูตร ๕. วักกลิสูตร ๖. อัสสชิสูตร ๗. เขมกสูตร ๘. ฉันนสูตร ๙. ราหุลสูตรที่ ๑ ๑๐. ราหุลสูตรที่ ๒

ปุปผวรรคที่ ๕

๑. นทีสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ถึงความพินาศ

[๒๓๗] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา แล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำไหลไปจากภูเขา พัดเอาหญ้า ใบไม้ และไม้เป็นต้นไปภายใต้ ไหลไปสู่ที่ไกล มีกระแสอันเชี่ยว ถ้าต้นเลาทั้งหลาย พึงเกิดขึ้น ที่ริมฝั่งทั้งสองข้างแห่งแม่น้ำนั้น ต้นเลาเหล่านั้น คงย้อยลงไปสู่แม่น้ำนั้นบ้าง ถ้าหญ้าคาทั้งหลาย พึงเกิดขึ้น หญ้าคาเหล่านั้น คงจะย้อยไปสู่แม่น้ำนั้นบ้าง ถ้าหญ้ามุงกระต่ายทั้งหลาย พึงเกิดขึ้น หญ้ามุงกระต่ายเหล่านั้น คงจะย้อยไปสู่แม่น้ำบ้าง ถ้าหญ้าคมบางพึงเกิดขึ้น หญ้าคมบางเหล่านั้น คงย้อยลงไปสู่แม่น้ำบ้าง ถ้าต้นไม้ทั้งหลายพึงเกิดขึ้น ต้นไม้เหล่านั้น คงเอนลงไปสู่แม่น้ำนั้นบ้าง บุรุษเมื่อถูกกระแสน้ำนั้นพัดไป ถ้าเขาจะพึงจับต้นเลาไซร้ ต้นเลาเหล่านั้น คงหลุดลอยไป เขาจะพึงถึงความพินาศ อันมีการหลุดแห่งต้นเลานั้นเป็นเหตุบ้าง ถ้าเขาจะพึงจับหญ้าคาบ้าง หญ้ามุงกระต่ายบ้าง หญ้าคมบางบ้าง ต้นไม้บ้างไซร้ หญ้าคาเป็นต้นเหล่านั้น จะพึงหลุดไป บุรุษนั้นจะถึงความพินาศอันมีการหลุดลอยนั้นเป็นเหตุ แม้ฉันใด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้ว ก็ฉันนั้นเหมือนกันนั่นแล ไม่เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้รับคำแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับคำแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ตามเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา เห็นอัตตามีรูป

เห็นรูปในอัตตา หรือเห็นอัตตาในรูป (ถ้า) รูปนั้นของเขาย่อยยับไป เขาจักถึงความพินาศ อันมีความย่อยยับนั้นเป็นเหตุ. ปุถุชนนั้น ตามเห็น **เวทนา... สัญญา... สังขาร...** ตามเห็น **วิญญาณ** โดยความเป็นอัตตา เห็น**อัตตามีวิญญาณ เห็นวิญญาณในอัตตา** หรือเห็นอัตตาในวิญญาณ ถ้าวิญญาณนั้นของปุถุชนนั้น ย่อยยับไป เขาจะพึงถึงความพินาศ อันมีความย่อยยับนั้นเป็นเหตุ.

[๒๓๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. **เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี.

จบ นทีสูตรที่ ๑

อรรถกถาปุปผวรรคที่ ๕

อรรถกถานทีสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัย ใน**นทีสูตรที่ ๑** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปพฺพเตยฺยา** แปลว่า เป็นไปในภูเขา. บทว่า **โอหาริณี** ความว่า พัดพาหญ้า ใบไม้ และท่อนไม้ เป็นต้น ที่หล่นลงไป ๆ

ในกระแสน้ำลงมาข้างล่าง. บทว่า **ทูรงฺคมา** ความว่า มีปกติไหลไปได้ (ไกล) ถึง ๔๐๐ โยชน์ ๕๐๐. โยชน์ นับตั้งแต่ที่ (เริ่ม) ไหลออก. บทว่า **สีฆโสตา** แปลว่า มีกระแสเชี่ยวกราก. บทว่า **กาสา** เป็นต้น หมายถึง ติณชาติทั้งหมด. บทว่า รุกฺขา ได้แก่ ต้นไม้ล้มลุก มีต้นละหุ่งเป็นต้น. บทว่า **เต นํ อชฺโฌลมฺเพยฺยุ** ความว่า ต้นไม้เหล่านั้น แม้เกิดอยู่ริมฝั่งน้ำ เอนลงไป มียอดระน้ำ ห้อยย้อยอยู่ อธิบายว่า ห้อยย้อยอยู่เบื้องบนน้ำ.

บทว่า **ปลุชฺเชยฺยุ** ความว่า พึงหล่นลงไปบนศีรษะ พร้อมกับดินติดราก บุรุษนั้นถูกหญ้าเลาเหล่านั้น (ล้ม) ทับแล้ว มีน้ำปนทรายปนดินไหลเข้าปาก (เขา) ก็จะพึงประสบกับความพินาศอย่างหนัก.

ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ มีอธิบายว่า :-

พาลปุถุชนที่อาศัยวัฏฏะ พึงเห็นเหมือนบุรุษที่ตกลงไปในกระแสน้ำ.

เบญจขันธ์ที่ทุรพลพึงเห็นเหมือนต้นเลาเป็นต้นที่เกิดอยู่ตามริมฝั่งทั้งสองข้าง.

การที่พาลปุถุชนไม่รู้ (ตามความเป็นจริง) ว่า ขันธ์เหล่านี้ไม่ใช่สหายของเรา แล้วยึดถือไว้ด้วยการยึดถือ ๔ อย่าง พึงเห็นเหมือนการที่บุรุษนั้นยึด (ต้นไม้) เพราะไม่รู้ว่า ต้นไม้เหล่านี้แม้ยึดไว้แล้วก็จักไม่สามารถรับน้ำหนักเราไว้ได้.

การเกิดขึ้นแห่งความพินาศมีโสกะเป็นต้น แก่พาลปุถุชนในเพราะขันธ์ที่ยึดไว้ด้วยความยึดถือ ๔ อย่างแปรปรวนไป พึงทราบว่าเหมือนการที่บุรุษ (นั้น) เกิดความพินาศ เพราะต้นไม้ที่ยึดไว้ๆ หลุดไป.

จบ อรรถกถาน้ทีสูตรที่ ๑

๒. ปุปผสูตร

ว่าด้วยพระพุทธองค์ไม่ขัดแย้งกับโลก

[๒๓๙] **กรุงสาวัตถี.** ก็สมัยนั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตไม่กล่าวขัดแย้งกับโลก แต่ชาวโลกกล่าวขัดแย้งกับเราตถาคต. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้กล่าวเป็นธรรม จะไม่กล่าวขัดแย้งกับใคร ๆ ในโลก. สิ่งใดที่บัณฑิตในโลกสมมติว่าไม่มี แม้เราตถาคตก็กล่าวสิ่งนั้นว่าไม่มี. สิ่งใดที่บัณฑิตในโลกสมมติว่ามี แม้เราตถาคตก็กล่าวว่ามี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่บัณฑิตในโลกสมมติว่าไม่มี ซึ่งเราก็กล่าวว่าไม่มี นั้นคืออะไร ? คือรูปที่เที่ยงยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา บัณฑิตในโลกสมมติว่าไม่มี แม้เราตถาคตก็กล่าวรูปนั้นว่าไม่มี **เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ** เที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา ที่บัณฑิตทั้งหลายในโลกสมมติว่าไม่มี แม้เราตถาคตก็กล่าววิญญาณนั้นว่า ไม่มี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือสิ่งที่บัณฑิตในโลกสมมติว่าไม่มี ซึ่งเราตถาคตก็กล่าวว่า ไม่มี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่บัณฑิตในโลกสมมติว่า มี ซึ่งเราตถาคตกล่าวว่ามี คืออะไร ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คือ รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ที่บัณฑิตทั้งหลายในโลกสมมติว่ามี แม้เราตถาคตก็กล่าวรูปนั้นว่ามี **เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ**ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ที่บัณฑิตทั้งหลายในโลกสมมติว่ามี แม้เราตถาคตก็กล่าววิญญาณนั้นว่ามี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือสิ่งที่บัณฑิตทั้งหลายในโลกสมมติว่ามี ซึ่งเราตถาคตกล่าวว่ามี.

[๒๔๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในโลก มีโลกธรรม พระตถาคตย่อมตรัสรู้ ย่อมบรรลุ ครั้นแล้วก็บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย กระทำให้ตื้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โลกธรรมในโลกคืออะไร ? พระตถาคตเจ้า ตรัสรู้ บรรลุธรรมนั้น ครั้นแล้ว ก็บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โลกธรรมในโลกคือรูป พระตถาคตเจ้า ตรัสรู้ ทรงบรรลุ รูปนั้น ครั้นแล้วก็ทรงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระตถาคตเจ้าบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื้นอยู่อย่างนี้ ผู้ใดไม่รู้ ไม่เห็น เราตถาคตจะทำอะไรเขา ผู้ซึ่งเป็นคนพาล เป็นปุถุชน เป็นคนบอด ไม่มีจักษุ ไม่รู้ไม่เห็นอยู่. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โลกธรรมในโลก คือ **เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ** พระตถาคตเจ้า ตรัสรู้ ทรงบรรลุวิญญาณนั้น ครั้นแล้วก็ทรงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อตถาคต บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย กระทำให้ตื้นอยู่อย่างนี้ ผู้ใดไม่รู้ไม่เห็น เราจะไปว่าอะไรเขา ผู้เป็นคนโง่ เป็นปุถุชน เป็นคนบอด ไม่มีจักษุ ไม่รู้ไม่เห็นอยู่.

[๒๔๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ดอกอุบลก็ดี ดอกปทุมก็ดี ดอกบุณฑริกก็ดี เกิดขึ้นแล้วในน้ำ ขึ้นพ้นน้ำ ตั้งอยู่ แต่ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำ แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคต ก็เช่นนั้นเหมือนกันแล เกิดแล้วในโลก เจริญแล้วในโลก ครอบงำโลกอยู่ แต่โลกไม่แปดเปื้อนเราได้.

จบ ปุปผสูตรที่ ๒

อรรถกถาปุปผสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัย ใน**ปุปผสูตรที่ ๒** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **วิวทติ** ความว่า ชาวโลกเมื่อกล่าวว่า เที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตา สวยงาม ชื่อว่าย่อมกล่าวขัดแย้งกับเราตถาคตผู้กล่าวอยู่ตามสภาพเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่สวยงาม

บทว่า **โลกธมฺโม** ได้แก่ **ขันธปัญจกะ** (ขันธ์ ๕) **ก็ขันธปัญจกะนั้นเรียกว่า โลกธรรม เพราะมีการแตกสลายเป็นสภาพ.**

ด้วยบทว่า **กินฺติ กโรมิ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เราตถาคตจะทำอย่างไร ? เพราะว่าเราตถาคตมีหน้าที่อยู่เฉพาะก็แต่การบอกข้อปฏิบัติ ส่วนการบำเพ็ญข้อปฏิบัติเป็นหน้าที่ของกุลบุตรทั้งหลาย.

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ (สรุปได้ว่า) พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโลกไว้ ๓ ในสูตรนี้ คือ ตรัสสัตวโลกไว้ในคำนี้ว่า **นาหํ ภิกฺขเว โลเกน** (ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตไม่กล่าวขัดแย้งกับโลก) ตรัสสังขารโลกไว้ในคำนี้ว่า **อตฺถิ ภิกฺขเว โลเก โลกธมฺโม** (ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีโลกธรรมอยู่ในโลก) (และตรัส) โอกาสโลกไว้ในคำนี้ว่า **ตถาคโต โลเก ขาโต โลเก สํ วฑฺโฒ** (พระตถาคตอุบัติแล้วในโลก ทรงเจริญเติบโตแล้วในโลก).

จบ อรรถกถาปุปผสูตรที่ ๒

๓. เผณปิณฑสูตร

ว่าด้วยขันธ์ ๕ เปรียบด้วยฟองน้ำเป็นต้น

[๒๔๒] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับที่ฝั่งแม่น้ำ**คงคา เมืองอโยธยา.** ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคานี้ พัดพาเอาฟองน้ำก้อนใหญ่มา บุรุษผู้มีตาดี จะพึงเพ่งพินิจพิจารณาดูโดยแยบคายซึ่งฟองน้ำจำนวนมากนั้น เมื่อเขาเพ่งพินิจพิจารณาดูโดยแยบคายฟองน้ำนั้น พึงปรากฏเป็นของว่าง เป็นของเปล่า หาสาระมิได้เลย สาระในฟองน้ำนั้น จะพึงมีได้อย่างไร แม้ฉันใด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต เป็นอนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ หรืออยู่ที่ไกลที่ใกล้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุเพ่งพินิจพิจารณาดูรูปนั้นโดยแยบคาย เมื่อเธอเพ่งพินิจพิจารณาดูโดยแยบคาย รูปนั้นก็จะปรากฏเป็นของว่าง เป็นของเปล่า หาสาระมิได้เลย สาระในรูป จะพึงมีได้อย่างไร ภิกษุทั้งหลาย.

[๒๔๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อฝนเม็ดใหญ่ตกอยู่ในสรทสมัย ต่อมน้ำจะเกิดขึ้นและดับไปในน้ำ บุรุษผู้มีตาดี จะพึงเพ่งพิจารณาดูต่อมน้ำนั้นโดยแยบคาย เมื่อเธอเพ่งพิจารณาดูโดยแยบคาย ต่อมน้ำนั้นก็จะปรากฏเป็นของว่าง เป็นของเปล่า หาสาระมิได้เลย สาระในต่อมน้ำจะพึงมีได้อย่างไร ภิกษุทั้งหลาย ฉันใด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ หรืออยู่ในที่ไกลที่ใกล้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุเพ่งพินิจพิจารณาดูเวทนานั้นโดยแยบคาย เมื่อเธอเพ่งพินิจพิจารณาดูโดยแยบคาย เวทนานั้นจะปรากฏเป็นของว่าง เป็นของเปล่า เป็นของหาสาระมิได้เลย สาระในเวทนา จะพึงมีได้อย่างไร ภิกษุทั้งหลาย.

[๒๔๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเดือนสุดท้ายแห่งฤดูคิมหันต์ดำรงอยู่แล้ว ในเวลาเที่ยง พะยับแดดเต้นระยิบระยับ บุรุษผู้มีตาดี พึงเพ่งพินิจพิจารณาดูพะยับแดดนั้นโดยแยบคาย เมื่อเขาเพ่งพินิจพิจารณาดูโดยแยบคาย พะยับแดดนั้นจะปรากฏเป็นของว่างทีเดียว ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สาระในพะยับแดด จะพึงมีได้อย่างไร แม้ฉันใด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **สัญญา**อย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล.

[๒๔๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษผู้มีความต้องการด้วยแก่นไม้ เสาะหาแก่นไม้ เที่ยวแสวงหาแก่นไม้ ถือเอาผึ่งที่คมเข้าไปป่า เขามองเห็นต้นกล้วยใหญ่ ลำต้นตรง ยังใหม่ ยังไม่เกิดหยวกแข็ง ในป่านั้น เขาพึงตัดต้นกล้วยนั้นที่โคน ครั้นตัดโคนแล้ว ก็ทอนปลาย ครั้นทอนปลายแล้ว ก็ลอกกาบออก เมื่อลอกกาบกล้วยนั้นออก แม้แต่กระพี้เขาก็จะไม่ได้ในต้นกล้วยนั้น จะได้แก่นมาแต่ไหน ? บุรุษผู้มีตาดี คงเพ่งพินิจพิจารณาดูต้นกล้วยนั้นโดยแยบคาย เมื่อเพ่งพินิจพิจารณาดูโดยแยบคาย ต้นกล้วยก็จะปรากฏว่าเป็นของว่าง เป็นของเปล่า ไม่มีแก่นเลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แก่นในต้นกล้วยนั้น จะมีได้อย่างไร ฉันใด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน หรือที่มีอยู่ในที่ไกลหรือที่ใกล้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุ เพ่งพินิจพิจารณาดู **สังขาร**นั้นโดยแยบคาย เมื่อเธอเพ่งพินิจพิจารณาดูโดยแยบคาย **สังขาร**นั้นจะปรากฏเป็นของว่าง เป็นของเปล่า หาสาระมิได้เลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สาระในสังขารทั้งหลาย จะพึงมีได้อย่างไร ?

[๒๔๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นักเล่นกล หรือลูกมือของนักเล่นกล แสดงมายากลที่สี่แยก บุรุษมีตาดี พึงเพ่งพินิจพิจารณาดูมายากลนั้น

โดยแยบคาย เมื่อเขาเพ่งพินิจพิจารณาดูโดยแยบคาย มายากล ก็จะปรากฏเป็นของว่าง เป็นของเปล่า ไม่จริงเลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความจริง (สาระ) ในมายากล จักมีได้อย่างไร ฉันใด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน ฯลฯ หรืออยู่ในที่ไกลที่ใกล้ ก็ฉันนั้น เหมือนกันแล ภิกษุเพ่งพินิจพิจารณาดูวิญญาณนั้นโดยแยบคาย เมื่อเธอเพ่งพินิจพิจารณาดูโดยแยบคาย วิญญาณก็จะปรากฏเป็นของว่าง เป็นของเปล่า หาสาระมิได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ จะเบื่อหน่ายในรูปบ้าง ในเวทนาบ้าง ในสัญญาบ้าง ในสังขารทั้งหลายบ้าง ในวิญญาณบ้าง เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณว่า เราหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสเวยยากรณพจน์แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

[๒๔๗] พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ทรงแสดงรูป อุปมาด้วยฟองน้ำ เวทนา อุปมาด้วยต่อมน้ำ สัญญาอุปมาด้วยพะยับแดด สังขาร อุปมาด้วยต้นกล้วย และวิญญาณอุปมาด้วยมายากล. ภิกษุเพ่งพินิจพิจารณา (เบญจขันธ์) อยู่โดยแยบคาย ด้วยประการใด ๆ เบญจขันธ์ย่อมปรากฏเป็นของว่าง เป็นของเปล่า ด้วยประการนั้น ๆ แก่เธอผู้เห็นอยู่โดยแยบคาย ก็การละธรรม ๓ อย่าง ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงมี

ปัญญาเสมอแผ่นดิน ทรงปรารภกายนี้แล้ว แสดงไว้ เธอทั้งหลาย จงดูรูปที่เขาทิ้งแล้วเถิด. อายุ ไออุ่น และวิญญาณ ละกายนี้ไปเมื่อใด เมื่อนั้นกายนี้จะถูกเขาทอดทิ้ง นอนอยู่ ไม่มีจิตใจ เป็นเหยื่อของสัตว์. การสืบเนื่องกันนี้เป็นเช่นนี้ นี้เป็นมายากล ที่คนโง่พร่ำเพ้อถึง ขันธ์ เรา ตถาคตกล่าวว่า เป็นเพชฌฆาต ตนหนึ่ง สาระในเบญจขันธ์นี้ไม่มี ภิกษุผู้ปรารภความเพียรแล้ว มีสติ สัมปชัญญะ พึงพิจารณาขันธ์ทั้งหลายอย่างนี้ ทั้งกลางวัน ทั้งกลางคืน. ภิกษุเมื่อปรารถนา อจุติบท (นิพพาน) พึงละสังโยชน์ทั้งปวง ทำที่พึ่งแก่ตน ประพฤติดุจบุคคลผู้มีไฟไหม้ศีรษะ ฉะนั้น ดังนี้.

จบ เผณปิณฑสูตรที่ ๓

อรรถกถาเผณปิณฑสูตรที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัย ในเผณปิณฑสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **คงฺคาย นทิยา ตีเร**[๑] ความว่า พวกชาวเมืองอโยธยาเห็นพระตถาคตมีภิกษุจำนวนมากเป็นบริวาร เสด็จเที่ยวจาริกมาถึง

๑. ปาฐะว่า คงฺคาย นทิยา ตีเร ฉบับพม่าเป็น คงฺคาย นทิยา ตีเรติ แปลตามฉบับพม่า.

เมืองของตน จึงได้ช่วยกันสร้างวัด ถวายพระศาสดาใน (ภูมิ) ประเทศที่เดียรดาษไปด้วยไพรสณฑ์ใหญ่ ตรงที่แห่งหนึ่ง ซึ่งมีแม่น้ำคงคาไหลวน. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในวิหารนั้น พระสังคีติกาจารย์ หมายเอาวิหารนั้น จึงกล่าวว่า คงฺคาย นทิยา ตีเร ดังนี้.

บทว่า **ตตฺร โข ภควา ภิกฺขู อามนฺเตสิ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในวิหารนั้น เวลาเย็นเสด็จออกจากพระคันธกุฏี ไปประทับนั่งบนบวรพุทธอาสน์ที่ชาวเมืองจัดถวายไว้ ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ทอดพระเนตรเห็นฟองน้ำใหญ่ลอยมาในแม่น้ำคงคา จึงทรงดำริว่า เราจักกล่าวธรรมข้อหนึ่งที่เกี่ยวเนื่องกับเบญจขันธ์ในศาสนาของเราดังนี้ แล้วได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายผู้นั่งแวดล้อมอยู่๑.

บทว่า **มหนฺตํ เผณปิณฺฑึ** ความว่า ฟองน้ำเริ่มตั้งแต่มีขนาดเท่าผลพุทราและล้อรถในคราวแรกก่อตัว ๆ แล้ว เมื่อถูกกระแสน้ำพัดพาไปก็ก่อตัวใหญ่ขึ้นตามลำดับ จนมีขนาดเท่ายอดภูเขา ซึ่งสัตว์เป็นจำนวนมากมีงูน้ำเป็นต้นอาศัยอยู่ ได้แก่ ฟองน้ำที่ใหญ่ถึงปานนี้.

บทว่า **อาวเหยฺย** แปลว่า พึงนำมา.

ก็ฟองน้ำนี้นั้น ย่อมสลายตัวไปตรงที่ที่ก่อตัวบ้าง ลอยไปได้หน่อยหนึ่งจึงสลายตัวบ้าง ลอยไปได้ไกลเป็นโยชน์หนึ่งสองโยชน์เป็นต้น แล้วจึงสลายตัวบ้าง แต่ถึงแม้จะไม่สลายตัว ในระหว่างทางถึงทะเลหลวง แล้วก็ย่อมสลายตัวเป็นแน่แท้ทีเดียว.

บทว่า **นิชฺฌาเยยฺย** แปลว่า พึงจ้องดู.

บทว่า **โยนิโส อุปปริกฺเขยฺย** แปลว่า พึงตรวจดูตามเหตุ.

๑. ปาฐะว่า **ปวาเรตฺวา** ฉบับพม่าเป็น **ปริวาเรตฺวา** แปลตามฉบับพม่า.

บทว่า **กิญฺหิ สิยา ภิกฺขเว เผณปิณฺเฑ สาโร** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า ในฟองน้ำจะพึงมีสาระได้อย่างไร ? ฟองน้ำจะพึงย่อยยับสลายตัวไปถ่ายเดียว.

รูป

บทว่า **เอวเมว โข** ความว่า ฟองน้ำไม่มีสาระ (แก่น) ฉันใด แม้รูปก็ไม่มีสาระฉันนั้นเหมือนกัน เพราะเว้นจากสาระคือเที่ยง สาระคือยั่งยืนและสาระคืออัตตา.

เปรียบเหมือนว่า ฟองน้ำนั้นใคร ๆ ไม่สามารถจะจับเอาด้วยความประสงค์ว่า เราจักเอาฟองน้ำนี้ทำภาชนะหรือถาด แม้จับแล้วก็ไม่ให้สำเร็จประโยชน์นั้นได้ ย่อมสลายตัวทันทีฉันใด แม้รูปก็ฉันนั้น ใคร ๆ ไม่สามารถยึดถือได้ว่า เราหรือของเรา แม้ยึดถือแล้วก็คงอยู่อย่างนั้นไม่ได้ ย่อมเป็นเช่นกับฟองน้ำอย่างนี้ทีเดียว คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่สวยงามเอาเลย.

อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า ฟองน้ำมีช่องเล็กช่องน้อยพรุนไป เชื่อมต่อด้วยที่ต่อหลายแห่ง เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์จำนวนมากมีงูน้ำเป็นต้น ฉันใด แม้รูปก็ฉันนั้นมีช่องเล็กช่องน้อย พรุนไป เชื่อมต่อด้วยที่ต่อหลายแห่ง ในรูปนี้หมู่หนอน ๘๐ เหล่า อาศัยอยู่กันเป็นตระกูลทีเดียว รูปนั้นนั่นแล เป็นทั้งเรือนเกิด เป็นทั้งส้วม เป็นทั้งโรงพยาบาล เป็นทั้งป่าช้าของหมู่หนอนเหล่านั้น หมู่หนอนเหล่านั้นย่อมไม่ไปทำกิจทั้งหลายมีคลอดลูกเป็นต้นในที่อื่น รูปเป็นเหมือนฟองน้ำด้วยอาการอย่างนี้บ้าง.

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่าฟองน้ำแต่แรกก็มีขนาดเท่าผลพุทรา

และล้อรถ (ต่อมาได้ก่อตัวใหญ่ขึ้น) จนมีขนาดเท่ายอดภูเขาตามลำดับ ฉันใด แม้รูปก็ฉันนั้น เบื้องแรกมีขนาดเท่ากลละ (ต่อมาได้ก่อตัวใหญ่ขึ้น) ตามลำดับ จนมีขนาดวาหนึ่งบ้าง มีขนาดเท่ายอดเขาเป็นต้นด้วยอำนาจแห่งกระบือ และช้างเป็นต้นบ้าง มีขนาด ๑๐๐ โยชน์ ด้วยอำนาจแห่งปลาและเต่าเป็นต้นบ้าง. รูปเป็นเหมือนฟองน้ำด้วยอาการอย่างนี้บ้าง.

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่าฟองน้ำพอก่อตัวขึ้นแล้วก็สลายตัวบ้าง ลอยไปได้หน่อยหนึ่งก็สลายตัวบ้าง ลอยไปได้ไกลสลายตัวบ้าง แต่พอถึงทะเลแล้วก็สลายตัวแน่แท้ทีเดียว ฉันใด แม้รูปก็ฉันนั้นเหมือนกัน สลายตัวเมื่อคราวเป็นกลละบ้าง เมื่อคราวเป็นอัมพุทะเป็นต้นบ้าง แต่แม้จะไม่สลายตัวลงกลางคันมีอายุอยู่ต่อไปได้ถึง ๑๐๐ ปี ครั้นถึง ๑๐๐ ปี ก็สลายตัวแน่แท้ทีเดียว รูปอยู่ในวิถีทางของมรณะร่ำไป รูปเป็นเหมือนฟองน้ำด้วยอาการอย่างนี้บ้าง.

เวทนา

แม้ในบทว่า **กิญฺหิ สิยา ภิกฺขเว เวทนาย สาโร** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

พึงทราบว่าเวทนาเป็นต้นเหมือนกับต่อมน้ำเป็นต้น อย่างนี้คือ เหมือนอย่างว่า ต่อมน้ำไม่มีสาระฉันใด ถึงเวทนาก็ไม่มีสาระแม้ฉันนั้น.

เหมือนอย่างว่า ต่อมน้ำนั้นไม่มีกำลังจับคว้าไม่ได้ ใคร ๆ ไม่สามารถจะจับคว้าต่อมน้ำนั้นมาทำแผ่นกระดานหรือที่นั่งได้ ต่อมน้ำที่จับคว้าแล้ว ก็สลายตัวทันทีฉันใด แม้เวทนาก็ฉันนั้นไม่มีกำลังจับคว้าไม่ได้ ใคร ๆ ไม่สามารถจะจับคว้าไว้ด้วยสำคัญว่า เที่ยงหรือยั่งยืน แม้จับคว้าได้แล้วก็คงอยู่อย่างนั้นไม่ได้ **เวทนา**ชื่อว่าเป็นเหมือน

ฟองน้ำเพราะจับคว้าไว้ไม่ได้อย่างนี้บ้าง.

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่า ต่อมน้ำย่อมเกิดและสลายตัวในเพราะหยดน้ำนั้น ๆ อยู่ได้ไม่นาน ฉันใด แม้เวทนาก็ฉันนั้น ย่อมเกิดและสลายตัวไป อยู่ได้ไม่นาน ในขณะชั่วลัดนิ้วมือเดียว เกิดแล้วดับไป นับได้แสนโกฏิครั้ง.

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่า ฟองน้ำเกิดขึ้นได้เพราะอาศัยเหตุ ๔ อย่าง คือ พื้นน้ำ หยดน้ำ ระลอกน้ำ และลมที่พัดมาให้รวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อน ฉันใด แม้เวทนาก็ฉันนั้นเกิดขึ้นได้ เพราะอาศัยเหตุ ๔ อย่าง คือ วัตถุ อารมณ์ ระลอกกิเลส และการกระทบกันด้วยอำนาจ**ผัสสะ** เวทนาเป็นเหมือนต่อมน้ำด้วยอาการอย่างนี้บ้าง.

สัญญา

แม้สัญญาก็ชื่อว่าเป็นเหมือนพยับแดดเพราะอรรถว่าไม่มีสาระ๑ อนึ่ง ชื่อว่าเป็นเหมือนพยับแดดเพราะอรรถว่าอันใคร ๆ จับคว้าไม่ได้ เพราะใคร ๆ ไม่สามารถจะจับคว้าเอาพยับแดดนั้นมาดื่ม อาบ หรือบรรจุให้เต็มภาชนะได้.

อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า พยับแดดย่อมเต้นยิบยับปรากฏเหมือนมีลูกคลื่นเกิดฉันใด แม้สัญญาแยกประเภทเป็นนีลสัญญาเป็นต้นก็ฉันนั้น ย่อมไหวตัว คือเต้นยิบยับ เพื่อประโยชน์แก่การเสวยอารมณ์ มีรูปสีเขียวเป็นต้น.

๑. ปาฐะว่า **อสานาฏฺเฐน** ฉบับพม่าเป็น **อสารกฏฺเฐน** แปลตามฉบับพม่า

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่า พยับแดดย่อมหลอกล่อคนจำนวนมากให้หลง ให้พูดว่า ปรากฏเหมือนแม่น้ำมีน้ำเต็ม ฉันใด แม้สัญญาก็ฉันนั้น ย่อมหลอกล่อคนจำนวนมากให้หลงให้พูดว่า รูปนี้สีเขียวสวยงาม เป็นสุข เที่ยง.

แม้ในรูปสีเหลืองเป็นต้นก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้แล. สัญญาชื่อว่าเหมือนกับพยับแดด เพราะทำให้หลงอย่างนี้บ้าง.

สังขาร

บทว่า **อกฺกกฺขกชาตํ** ได้แก่ ไม่มีแก่นเกิดอยู่ในภายใน. แม้สังขารทั้งหลายก็ชื่อว่าเป็นเหมือนต้นกล้วย เพราะอรรถว่า ไม่มีสาระ (แก่น) อนึ่ง ชื่อว่า เป็นเหมือนต้นกล้วย เพราะอรรถว่า จับคว้าไม่ได้.

เปรียบเหมือนว่า ใคร ๆ ไม่สามารถจะจับคว้าอะไร ๆ จากต้นกล้วยแล้วนำเข้าไปใช้ประโยชน์เป็นกลอนเรือนเป็นต้น แม้นำเข้าไปใช้ประโยชน์แล้ว ก็จะไม่เป็นอย่างนั้น (ไม่เป็นไปตามประสงค์) ฉันใด แม้สังขารทั้งหลายก็ฉันนั้น ใคร ๆ ไม่สามารถจะยึดถือว่าเที่ยงเป็นต้นได้ แม้ยึดถือแล้วก็ไม่เป็นอย่างนั้น.

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่า ต้นกล้วยเป็นที่รวมของกาบจำนวนมาก ฉันใด สังขารทั้งหลายแม้ฉันนั้น เป็นที่รวมของธรรมมาก.

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่า ต้นกล้วยมีลักษณะต่าง ๆ กัน คือ กาบภายนอกสีเป็นอย่างหนึ่ง กาบใน ๆ ถัดจากกาบนั้นเข้าไปก็มีสีเป็นอีกอย่างหนึ่ง ฉันใด แม้ในสังขารขันธ์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ผัสสะมีลักษณะเป็นอย่างหนึ่ง (เจตนาเป็นต้นก็มีลักษณะเป็นอีก

อย่างหนึ่ง) แต่ครั้นรวมเจตนาเป็นต้นเข้าแล้ว จึงเรียกว่าสังขารขันธ์อย่างเดียว เพราะฉะนั้น สังขารขันธ์เป็นเหมือนต้นกล้วยอย่างนี้บ้าง

บทว่า **จกฺขุมา ปุริโส** ความว่า มีจักษุดี ด้วยจักษุทั้งสองคือ **มังสจักษุ** และ **ปัญญาจักษุ.** อธิบายว่า แม้มังสจักษุของบุรุษนั้นก็บริสุทธิ์ปราศจากต้อต่อมก็ใช้ได้ แม้ปัญญาจักษุ ก็สามารถมองเห็นว่าไม่มีสาระก็ใช้ได้.

วิญญาณ

แม้วิญญาณก็ชื่อว่า เปรียบเหมือน มายา เพราะหมายความว่าไม่มีสาระ อนึ่ง ชื่อว่าเปรียบเหมือน**มายา** เพราะหมายความว่าจับคว้าไม่ได้.

เปรียบเหมือนว่า **มายา** ปรากฏเร็ว ชั่วเวลาเล็กน้อย° ฉันใด วิญญาณก็ฉันนั้น เพราะว่าวิญญาณนั้น เป็นของมีชั่วเวลาน้อยกว่า และปรากฏเร็วกว่ามายานั้น ก็คนจึงเป็นเหมือนเดินมา เป็นเหมือนยืนอยู่ (และ) เป็นเหมือนนั่ง ด้วยจิตดวง (เดียวกัน) นั้นนั่นแล.

แต่ว่า ในเวลาไป **จิต**เป็นดวงหนึ่ง ในเวลามาเป็นต้น จิตเป็นอีกดวงหนึ่ง **วิญญาณ**เป็นเหมือนมายาอย่างนี้บ้าง.

อนึ่ง **มายา**ย่อมล่อล่วงมหาชน ให้มหาชนยึดถือ อะไร ๆ ต่าง ๆ ว่า นี้ ทองคำ นี้เงิน นี้แก้วมุกดา แม้วิญญาณก็ล่อลวงมหาชน ให้มหาชนยึดถือว่า เป็นเหมือนเดินมา เป็นเหมือนยืนอยู่ (และ) เป็นเหมือนนั่งอยู่ด้วย จิต (ดวงเดียวกัน) นั้น นั่นแล ในเวลามา จิตก็เป็นดวงหนึ่ง

๑. ปาฐะว่า **อิตรา** ฉบับพม่าเป็น **อิตฺตรา** แปลตามฉบับพม่า.

ในเวลาไปเป็นต้น จิตก็เป็นอีกดวงหนึ่ง **วิญญาณ**เป็นเหมือนมายา อย่างนี้บ้าง.

แก้คาถาสรุป

บทว่า **ภูริปญฺเญน** ความว่า มีปัญญาละเอียด และมีปัญญากว้างขวาง ไพบูลย์. บทว่า **อายุ** ได้แก่ ชีวิตินทรีย์. บทว่า **อุสฺมา** ได้แก่ เตโชธาตุเกิดจากกรรม. บทว่า **ปรภตฺตํ** ได้แก่ เป็นเหยื่อของหมู่หนอนเป็นต้น ชนิดต่าง ๆ. บทว่า **เอตาทิสายํ สนฺตาโน** ความว่า ประเพณีของผู้ตายนี้เป็นเช่นนี้ จะสืบต่อกันไป จนกว่าจะถึงป่าช้า. บทว่า **มายายํ พาลลาปินี** ความว่า ขันธ์นี้นั้น ชื่อว่า วิญญาณขันธ์นี้ชื่อว่า เป็นมายาที่มหาชนผู้โง่เขลา พร่ำเพ้อถึง. บทว่า **วธโก** ความว่า **เพชฌฆาต** กล่าวคือขันธ์นี้ เป็นได้ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยการฆ่ากันเอง ๑ โดยพระบาลีว่า° เมื่อขันธ์มีอยู่ ผู้ฆ่าก็ปรากฏดังนี้ ๑.

อธิบายว่า **ปฐวีธาตุ**อย่างเดียว[๒] เมื่อแตกสลายก็พาเอาธาตุที่เหลือแตกสลายไปด้วย ธาตุทั้งหลายมี**อาโปธาตุ**เป็นต้น ก็เหมือนกัน.

ส่วนรูปขันธ์ เมื่อแตกสลาย ก็พาเอารูปขันธ์แตกสลายไปด้วย ในอรูปขันธ์ก็เหมือนกัน คือ เวทนาเป็นต้น (เมื่อแตกสลาย) ก็พาเอาสัญญาเป็นต้น (แตกสลายไปด้วย).

๑. ปาฐะว่า **ปญฺญายติปิ** ฉบับพม่าเป็น **ปญฺญายตีติปิ** แปลตามฉบับพม่า.

๒.ปาฐะว่า **เอตาหิ** ฉบับพม่าเป็น **เอกาหิ** แปลตามฉบับพม่า

ก็ในที่นี้พึงทราบว่า เบญจขันธ์เป็นตัวสังหารกันและกันอย่างนี้ คือ **อรูปขันธ์ทั้ง ๔** กับรูปซึ่งเป็นที่อาศัยของ**อรูปขันธ์** ทั้ง ๔ นั่น (ต่างก็สังหารกันแลกัน).

อนึ่ง เมื่อขันธ์ทั้งหลายมีอยู่ การฆ่า การจองจำ และการตัด (มือเท้า) เป็นต้น จึงมี พึงทราบว่า เบญจขันธ์เป็นผู้ฆ่า เพราะเมื่อขันธ์เหล่านี้มี การฆ่าจึงมีอย่างนี้บ้าง. บทว่า **สพฺพสํ โยคํ** ได้แก่ สังโยชน์ทั้งหมด ๑๐ อย่าง. บทว่า **อจฺจุตํ ปทํ** หมายถึง นิพพาน.

จบ อรรถกถาผณปิณฑสูตรที่ ๒

๔. โคมยปิณฑสูตร

ว่าด้วยความไม่เที่ยงแท้แน่นอนแห่งขันธ์ ๕

[๒๔๘] **กรุงสาวัตถี.** ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง เข้าไปเฝ้า **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ฯลฯ. ภิกษุรูปนั้น ครั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังต่อไปนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีอยู่หรือไม่ รูปบางอย่าง ที่เที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงที่อยู่อย่างนั้นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะมีหรือไม่ **เวทนา**บางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงที่อยู่อย่างนั้นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะมีหรือไม่ **สัญญา**บางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง... ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะมีหรือไม่ **สังขาร**บางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป

มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงที่อยู่อย่างนั้นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะมีหรือไม่ **วิญญาณ**บางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ ไม่มีเลย รูปบางอย่างที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงที่อยู่อย่างนั้นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่มี**เวทนา**อะไรบางอย่าง... **สัญญา**บางอย่าง... **สังขาร**บางอย่าง... **วิญญาณ**บางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงที่อยู่อย่างนั้นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย.

[๒๔๔] ครั้งนั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงหยิบก้อนโคมัยเล็ก ๆ ขึ้นมาแล้ว ได้ตรัสกะภิกษุนั้นดังต่อไปนี้ว่า.

ดูก่อนภิกษุ ไม่มี**อัตภาพ**ที่ได้แล้ว แม้ประมาณเท่านี้เลย ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงที่อยู่อย่างนั้นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย ดูก่อนภิกษุ แม้ผิว่า จักได้มีอัตภาพที่ได้มาประมาณเท่านี้ ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน ติดต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดาแล้วไซร้ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์นี้ เพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์โดยชอบ ก็จะไม่ปรากฏ. ดูก่อนภิกษุ เพราะเหตุที่ไม่มีเลย อัตภาพที่ได้มาแล้วประมาณเท่านี้ ที่จะเป็นของเที่ยง เป็นของยั่งยืนติดต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา ฉะนั้นการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์โดยชอบ จึงปรากฏ.

[๒๕๐] ดูก่อนภิกษุ เรื่องเคยมีมาแล้ว เราตถาคตได้เป็นขัตติยราช ได้รับมุรธาภิเษกแล้ว. ดูก่อนภิกษุ เราตถาคตผู้เป็นขัตติยราช ได้รับมุรธาภิเษกแล้ว ได้มีพระนคร ๘๔,๐๐๐ พระนคร มีกุสาวดีราชธานีเป็นนครเอก. มีปราสาท ๘๔,๐๐๐ หลัง มีธรรมปราสาท เป็นปราสาทเอก. มีพระตำหนัก ๘๔,๐๐๐ หลัง มีพระตำหนักมหาพยุหะ เป็นพระตำหนักเอก. มีพระราชบัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ บัลลังก์ ทำด้วยงา สลับด้วยแก่นจันทน์แดง ประดับด้วยทองและเงิน ลาดด้วยผ้าโกเชาว์มีขนยาวเกิน ๔ องคุลี ลาดด้วยผ้ากัมพลขาว ทำด้วยขนแกะ มีขนทั้ง ๒ ด้าน ลาดด้วยเครื่องลาด ทำด้วยขนแกะมีดอกทึบ มีเครื่องลาดอย่างดี ทำด้วยหนังชะมด มีเพดานสีแดง มีหมอนสีแดงทั้งสองด้าน (ด้านศีรษะและด้านเท้า) มีช้างต้น ๘๔,๐๐๐ เชือก มีคชาภรณ์ทำด้วยทอง มีธงทอง คลุมศีรษะด้วยข่ายทอง มีพญาช้างอุโบสถเป็นช้างทรง. มีม้าต้น ๘๔,๐๐๐ ตัว มีเครื่องประดับทำด้วยทอง คลุม (หลัง) ด้วยข่ายทอง มีวลาหกอัศวราชเป็นม้าทรง. มีรถทรง ๘๔,๐๐๐ คัน มีเครื่องประดับทำด้วยทอง มีธงทำด้วยทอง ปกปิดด้วยข่ายทอง มีเวชยันตราชรถ เป็นรถทรง. มีรัตนะ ๘๔,๐๐๐ ดวง มีแก้วมณีเป็นดวงเอก. มีพระสนมนารี ๘๔,๐๐๐ นาง มีพระนางภัททาเทวีเป็นพระสนมเอก. มีกษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ องค์ ตามเสด็จ มีปริณายกแก้วเป็นประมุข. มีแม่โคนม ๘๔,๐๐๐ ตัว มีผ้าทุกูลพัสตร์เป็นผ้าคลุมหลัง มีภาชนะสำริดทำด้วยเงิน สำหรับรองรีดนม. มีผ้า ๘๔,๐๐๐ โกฏิ เป็นผ้าเปลือกไม้เนื้อละเอียด เป็นผ้าไหมเนื้อละเอียด เป็นผ้ากัมพลเนื้อละเอียด เป็นผ้าฝ้ายเนื้อละเอียด มีสุพรรณภาชน์ ๘๔,๐๐๐ ที่ ซึ่งเจ้าหน้าที่ห้องเครื่อง นำเข้าไปเทียบ เช้า เย็น.

[๒๕๑] ดูก่อนภิกษุ ก็บรรดาพระนคร ๘๔,๐๐๐ นครเหล่านั้น

นครที่เราครอง มีนครเดียวเท่านั้น คือกุสาวดีราชธานี. บรรดาปราสาท ๘๔,๐๐๐ หลังเหล่านั้น ปราสาทที่เราครอบครองสมัยนั้น มีหลังเดียวเท่านั้น คือธรรมปราสาท. บรรดาพระตำหนัก ๘๔,๐๐๐ ตำหนักเหล่านั้นแล ตำหนักที่เราครอบครองสมัยนั้น มีหลังเดียวเท่านั้น คือพระตำหนักมหาพยูหะ. บรรดาพระราชบัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ บัลลังก์เหล่านั้นแล บัลลังก์ที่เรานั่งสมัยนั้น คือบัลลังก์งา หรือบัลลังก์ไม้แก่นจันทน์ หรือบัลลังก์ทอง หรือบัลลังก์เงิน. บรรดาช้างต้น ๘๔,๐๐๐ เชือกเหล่านั้น ช้างที่เราทรงสมัยนั้น มีเชือกเดียวเท่านั้น คือพระคชาธารชื่ออุโบสถ. บรรดาม้าต้น ๘๔,๐๐๐ ตัว เหล่านั้นแล ม้าที่เราทรงสมัยนั้นมีตัวเดียวเท่านั้น คือ วลาหกอัศวราช. บรรดาราชรถ ๘๔,๐๐๐ คัน เหล่านั้นแล รถที่เราทั้งสมัยนั้น มีคันเดียวเท่านั้นคือ เวชยันตราชรถ. บรรดาสนมนารี ๘๔,๐๐๐ นางเหล่านั้นแล สนมนารีที่เรายกย่องสมัยนั้นมีคนเดียวเท่านั้น คือ นางกษัตริย์ หรือหญิงที่มีกำเนิดจากกษัตริย์และพราหมณ์. บรรดาพระภูษา ๘๔,๐๐๐ โกฏิคู่ เหล่านั้นแล คู่พระภูษาที่เราใช้สมัยนั้น มีคู่เดียวเท่านั้นคือ พระภูษาเปลือกไม้เนื้อละเอียด พระภูษาไหมเนื้อละเอียด พระภูษากัมพลเนื้อละเอียด หรือพระภูษาฝ้ายเนื้อละเอียด. บรรดาพระสุพรรณภาชน์ ๘๔,๐๐๐ สำรับเหล่านั้นแล พระสุพรรณภาชน์สำรับเดียวเท่านั้น ที่เราเสวย จุข้าวสุกทะนานหนึ่งเป็นอย่างมาก และกับแกงพอเหมาะแก่ข้าวสุกนั้น.

ดูก่อนภิกษุ **สังขาร**ทั้งปวงเหล่านั้น ที่เป็นอดีตก็ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว ด้วยประการดังนี้แล **สังขาร**ทั้งปวงไม่เที่ยงอย่างนี้ สังขารทั้งปวงไม่ยั่งยืน ไม่เชื่อฟังอย่างนี้แล. ดูก่อนภิกษุ ก็ความไม่เที่ยงนี้ พอเพียงแล้ว เพื่อจะเบื่อหน่าย เพื่อจะคลายกำหนัด เพื่อจะหลุดพ้น ในสังขารทั้งปวง.

จบ โคมยปิณฑสูตรที่ ๔

อรรถกถาโคมยปิณฑสูตรที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยใน**โคมยปิณฑสูตรที่ ๔** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สสฺสติสมํ** ได้แก่ เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย มีภูเขาสิเนรุ แผ่นดินใหญ่ พระจันทร์และพระอาทิตย์ เป็นต้น.

บทว่า **ปริตฺตํ โคมยปิณฺฑํ** ได้แก่ ก้อนโคมัย (มูลโค)มีประมาณน้อยขนาดเท่าดอกมะซาง.

ถามว่า ก็ก้อนโคมัยนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้มาจากไหน ?

ตอบว่า พระองค์ทรงหยิบมาจากก้อนโคมัยที่ภิกษุรูปนั้นนำมาเพื่อต้องการใช้ฉาบทา (เสนาสนะ).

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ก็พึงทราบว่า ก้อนโคมัย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้ฤทธิ์บันดาลให้มาอยู่ในพระหัตถ์ ก็เพื่อให้ภิกษุได้เข้าใจความหมาย (ของพระธรรมเทศนา) ได้แจ่มแจ้ง.

บทว่า **อตฺตภาวปฏิลาโภ** ได้แก่ ได้อัตภาพ. บทว่า **นยิทํ พฺรหฺมจริยวาโส ปญฺญาเยถ** ความว่า ชื่อว่า การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์นี้ไม่พึงปรากฏ เพราะว่ามรรคเกิดขึ้นทำสังขารที่เป็นไปในภูมิ ๓ ให้ชะงัก ก็ถ้าว่าอัตภาพเพียงเท่านี้ จะพึงเที่ยงไซร้ มรรคแม้เกิดขึ้นก็จะไม่สามารถทำสังขารวัฏให้ชะงักได้ เพราะเหตุนั้น การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์จะไม่พึงปรากฏ.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงว่า ถ้าสังขารอะไรจะพึงเที่ยงไซร้ สมบัติที่เราเคยครอบครอง เมื่อครั้งเป็นพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ก็จะพึงเที่ยงด้วย แต่สมบัติแม้นั้นก็ไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า **ภูตปุพฺพาหํ ภิกฺขุ ราชา อโหสึ** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กุสาวตีราชธานิปฺปมุขานิ** ความว่า **กุสาวดีราชธานี** เป็นใหญ่กว่านครเหล่านั้น อธิบายว่า ประเสริฐสุดกว่านคร (อื่น) ทั้งหมด.

บทว่า **สารมยานิ** คือ สำเร็จด้วยแก่นไม้จันทน์แดง. ก็พระเขนย[๑] สำหรับบัลลังก์เหล่านั้นล้วนทำจากด้ายทั้งสิ้น. บทว่า **โคนกตฺถตานิ** ความว่า บัลลังก์ทั้งหลายปูลาดด้วยผ้าขนแกะสีดำ ซึ่งมีขนยาวเกิน ๔ นิ้ว ที่คนทั้งหลายเรียกกันว่า ผ้าขนแกะมหาปัฏฐิยะ. บทว่า **ปฏิกตฺถตานิ** ความว่า บัลลังก์ทั้งหลายปูลาดด้วยผ้ากัมพลสีขาวที่ทำจากขนสัตว์ ซึ่งมีขนทั้ง ๒ ด้าน. บทว่า **ปฏลิกตฺถตานิ** ความว่า บัลลังก์ทั้งหลายปูลาดด้วยเครื่องปูลาดขนสัตว์มีดอกหนา. บทว่า **กทลิมิคปวรปจฺจตฺถรณานิ** ความว่า บัลลังก์ทั้งหลายปูลาดด้วยพระบรรจถรณ์ชั้นยอด ทำจากหนังชะมด. เล่ากันว่า เครื่องลาดชนิดนั้น คนทั้งหลายเอาหนังชะมด ลาดทับบนผ้าขาว แล้วเย็บทำ.

บทว่า **สอุตฺตรจฺฉทานิ** ความว่า บัลลังก์ทั้งหลาย พร้อมทั้ง (ติด) หลังคาเบื้องบน อธิบายว่า พร้อมทั้งเพดานสีแดงที่ติดไว้เบื้องบน.

บทว่า **อุภโตโลหิตกูปธานานิ** ความว่า พระเขนยสีแดงที่วางไว้สองข้างของบัลลังก์ คือ พระเขนยหนุนพระเศียร[๒] และพระเขนยหนุนพระบาท.

ในบทว่า **เวชยนฺตรถปฺปมุขานิ** นี้มีอธิบายว่า รถของพระราชานั้นชื่อว่า เวชยันตะ มีดุมล้อทำด้วยแก้วอินทนิลและแก้วมณี มีกำ (ซี่ล้อ) ทำด้วยแก้ว ๗ ประการ มีกงทำด้วยแก้วประพาฬ มีเพลาทำด้วยเงิน

๑. ปาฐะว่า **ทามํ** ฉบับพม่าเป็น **อุปธานํ** แปลตามฉบับพม่า
๒. ปาฐะว่า **สีสูปขานญฺจ** ฉบับพม่าเป็น **สีสูปธานญฺจ** แปลตามฉบับพม่า

มีงอนทำด้วยแก้วอินทนิลและแก้วมณี มีทูบทำด้วยเงิน รถนั้นจัดเป็นรถทรง คือเป็นเลิศแห่งรถเหล่านั้น.

บทว่า **ทุกูลสนฺทนานิ** ได้แก่ มีผ้าทุกูลพัสตร์เป็นผ้าคลุมหลัง.*

บทว่า **กำ สูปธานานิ** ได้แก่ ภาชนะสำหรับรีดนม ทำด้วยเงิน.**

บทว่า **วตฺถโกฏิสหสฺสานิ** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงพระภูษาที่ราชบุรุษนำไป ในเวลาประทับยืนสรงสนานด้วยคิดว่าพระองค์จักทรงใช้พระภูษานั้นตามพระราชประสงค์.

บทว่า **ภตฺตาภิหาโร** ได้แก่ พระกระยาหารที่พึงนำเข้าไปเทียบ.

บทว่า **ยมหำ เตน สมเยน อชฺฌาวสามิ** ความว่า เราอยู่ในนครใด นครนั้นก็เป็นนครแห่งหนึ่งนั่นแล (ในบรรดานคร ๘๔,๐๐๐ นคร) (ส่วน) ประยูรญาติที่เหลือ มีพระราชโอรสและพระราชธิดาเป็นต้น และคนที่เป็นทาส ก็อาศัยอยู่ด้วย.

แม้ในปราสาทและเรือนยอดเป็นต้น ก็มีนัย (ความหมายเดียวกัน) นี้แล. แม้ในพระราชบัลลังก์เป็นต้น พระเจ้ามหาสุทัสสนะ ก็ทรงใช้เองเพียงพระราชบัลลังก์เดียว บัลลังก์ที่เหลือ เป็นของสำหรับพระราชโอรสเป็นต้น ทรงใช้สอย. บรรดาพระสนมทั้งหลาย ก็มีพระสนมคนเดียวเท่านั้นที่ปรนนิบัติถวาย. ที่เหลือเป็นเพียงบริวาร.

หญิงที่เกิดในครรภ์ของนางพราหมณี (ผู้เป็นมเหสี) ของกษัตริย์ก็ดี หญิงที่เกิดในครรภ์ของเจ้าหญิง (ผู้เป็นภรรยา) ของพราหมณ์ก็ดี ชื่อว่า **เวลามิกา.**

๑. ปาฐะว่า ทุกูลสนฺทนาติ ฉบับพม่าเป็น ทุกูลสนฺถรานิ แปลตามฉบับพม่า.

๒.ปาฐะว่า รชตฺมย โลหภาชนานิ ฉบับพม่าเป็น รชตมยโทหภาชนานิ แปลตามฉบับพม่า.

ด้วยบทว่า **ปริทหามิ** พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เรานุ่งผ้าคู่เดียวเท่านั้น ที่เหลือเป็นของพวกราชบุรุษที่เที่ยวแวดล้อม จำนวน ๑,๖๘๐,๐๐๐ คน.

ด้วยบทว่า **ภุญฺชามิ** พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เราเสวยข้าวสุกประมาณ ๑ ทะนานเป็นอย่างสูง ที่เหลือเป็นของราชบุรุษที่เที่ยวแวดล้อม จำนวน ๘๔,๐๐๐ คน.

ก็ข้าวสุกถาดเดียว พอคน ๑๐ คนกินได้. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงสมบัติ เมื่อครั้งเป็นพระเจ้ามหาสุทัสสนะนี้อย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงว่า สมบัตินั้นไม่เที่ยง จึงตรัสคำว่า **อิติ โข ภิกฺขุ** เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิปริณตา** ได้แก่ (สังขารทั้งหลาย) ถึงความเป็นสภาพหาบัญญัติมิได้ เพราะละปกติ เปรียบเหมือนประทีปดับฉะนั้น.

บทว่า **เอวํ อนิจฺจา โข ภิกฺขุ สงฺขาร** ความว่า ที่ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะหมายความว่า มีแล้วกลับไม่มีอย่างนี้.

เปรียบเหมือน บุรุษพึงผูกบันไดไว้ที่ต้นจำปาซึ่งสูงถึง ๑๐๐ ศอก แล้วไต่ขึ้นไปเก็บเอาดอกจำปา ทิ้งบันไดไต่ลงมาฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เป็นฉันนั้นเหมือนกัน ด้วยเหตุเพียงดังว่าคือ เสด็จขึ้นสู่สมบัติของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ซึ่งกินเวลานานหลายแสนโกฏิปี เป็นเหมือนทรงผูกบันได (ไต่ขึ้นไป) ทรงถือเอาอนิจจลักษณะที่อยู่ในที่สุดแห่งสมบัติแล้ว เสด็จลงมาเหมือนทรงทิ้งบันได (ไต่ลงมา) ฉะนั้น.

บทว่า **เอวํ อฐฺวา** ความว่า เว้นจากความเป็นสภาพยั่งยืนอย่างนั้น เหมือนต่อมน้ำเป็นต้นฉะนั้น.

บทว่า **เอวํ อนสฺสาสิกา** ความว่า เว้นจากความน่ายินดีอย่างนั้น เหมือนน้ำดื่มที่ดื่มในความฝัน° และเหมือนกระแจะจันทน์ที่ตนไม่ได้ลูบไล้ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอนิจจลักษณะไว้ในสูตรนี้ ดังพรรณนามานี้.

จบ อรรถกถาโคมยปิณฑสูตรที่ ๔

๕. นขสิขาสูตร

ว่าด้วยความไม่เที่ยงแท้แน่นอนแห่งขันธ์ ๕

[๒๕๒] **กรุงสาวัตถี. ที่พระเชตวนาราม.** ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ทูลคำนี้กะ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะมีหรือไม่ รูปบางอย่างที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย ?

จะมีหรือไม่ พระเจ้าข้า เวทนาบางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย ?

จะมีหรือไม่ พระเจ้าข้า สัญญาบางอย่าง ฯลฯ สังขารบางอย่าง ฯลฯ วิญญาณบางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย ?

๑. ปาฐะว่า **สุวินิเก** ฉบับพม่าเป็น **สุปินเก** แปลตามฉบับพม่า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ไม่มีเลยภิกษุ **รูป**บางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย. ไม่มีเลยภิกษุ **เวทนา**บางอย่าง... **สัญญา**บางอย่าง... **สังขาร**บางอย่าง... วิญญาณบางอย่าง ที่จะเป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย.

[๒๕๓] ครั้งนั้นแล **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นนิดหน่อย แล้วได้ตรัสคำดังนี้กะภิกษุนั้นว่า :-

ดูก่อนภิกษุ ไม่มี**รูป**แม้ประมาณเท่านี้เลย ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย.

ดูก่อนภิกษุ ผิว่า จักได้มีรูปแม้เพียงเท่านี้ ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดาแล้วไซร้ ก็จะไม่ปรากฏการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์นี้ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยถูกต้อง. แต่เพราะเหตุที่ไม่มีรูป แม้มีประมาณเท่านี้แล ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา ฉะนั้นการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยถูกต้อง จึงปรากฏ.

ดูก่อนภิกษุ ไม่มี**เวทนา**แม้มีประมาณเท่านี้แล ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย.

ดูก่อนภิกษุ ผิว่า จักได้มี **เวทนา**แม้เพียงเท่านี้ ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดาแล้วไซร้ ก็จะ

ไม่ปรากฏการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์นี้ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยถูกต้อง แต่เพราะเหตุที่ไม่มีเวทนามีประมาณเท่านี้ ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา ฉะนั้นการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยถูกต้อง จึงปรากฏ.

ดูก่อภิกษุ ไม่มี**สัญญา**แม้มีประมาณเท่านี้แล... ไม่มีสังขารทั้งหลาย แม้มีประมาณเท่านี้แล ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย.

ดูก่อนภิกษุ ผิว่า จักได้มี**สังขาร**ทั้งหลาย แม้มีประมาณเท่านี้ ซึ่งเป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดาแล้วไซร้ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบก็จะไม่ปรากฏ แต่เพราะเหตุที่ไม่มีสังขารทั้งหลาย แม้มีประมาณเท่านี้ ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน ติดต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา ฉะนั้นการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยถูกต้อง จึงปรากฏ.

ดูก่อนภิกษุ ไม่มี**วิญญาณ**แม้มีประมาณเท่านี้ ซึ่งจะเป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย.

ดูก่อนภิกษุ ผิว่า จักได้มี**วิญญาณ**มีประมาณเท่านี้ เป็นของเที่ยง ยั่งยืน ติดต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดาแล้วไซร้ ก็จักไม่ปรากฏการประพฤติพรหมจรรย์นี้ เพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์โดยถูกต้อง แต่เพราะเหตุที่ไม่มีวิญญาณแม้มีประมาณเท่านี้ ซึ่งจะเป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ฉะนั้น

การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยถูกต้อง จึงปรากฏ.

[๒๕๔] **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ เธอจะสำคัญความข้อนี้เป็นไฉน **รูป**เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. กราบทูลว่า ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. **เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุ... เพราะเหตุนั้นแล อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้... รู้ชัดว่า... กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ นขสิขาสูตรที่ ๔

อรรถกถานขสิขาสูตรที่ ๕

คำทั้งหมด ใน**นขสิขาสูตรที่ ๕** มีนัย (ความหมาย) ดังกล่าวแล้วแล.

จบ อรรถกถานขสิขาสูตรที่ ๕

๖. สามุททกสูตร

ว่าด้วยความไม่เที่ยงแท้แน่นอนแห่งขันธ์ ๕

[๒๕๕] **กรุงสาวัตถี. เชตวนาราม.** ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลคำดังต่อไปนี้ กะ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีหรือไม่ รูปบางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย ?

มีอยู่หรือไม่พระเจ้าข้า **เวทนา**บางอย่าง... **สัญญา**บางอย่าง... **สังขาร**ทั้งหลายบางอย่าง... **วิญญาณ**บางอย่าง ที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงอยู่อย่างนั้นนั่นแล เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ไม่มีเลยภิกษุ รูปบางอย่างที่เป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย.

ไม่มีเลยภิกษุ **เวทนา**บางอย่าง... **สัญญา**บางอย่าง... **สังขาร**ทั้งหลายบางอย่าง... **วิญญาณ**บางอย่าง ที่จะเป็นของเที่ยง ยั่งยืน สืบต่อกันไป มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา จักดำรงคงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง เสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนทั้งหลาย.

จบ สามุททกสูตรที่ ๖

อรรถกถาสามุททสกสูตรที่ ๖

สามุททกสูตรที่ ๖ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ตามอัธยาศัยของผู้ที่จะตรัสรู้โดยประการนั้น.

จบ อรรถกถาสามุททกสูตรที่ ๖

๗. คัททูลสูตรที่ ๑

ว่าด้วยอุปมาขันธ์ ๕ ด้วยเสาล่ามสุนัข

[๒๕๖] **กรุงสาวัตถี. ในพระเชตวันวิหาร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้ มีที่สุดเบื้องต้น**

ที่ใคร ๆ ตามไป รู้ไม่ได้แล้ว เงื่อนต้น (ของสงสาร) ไม่ปรากฏ สำหรับสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีอวิชชาเป็นเครื่องกางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกไว้ท่องเที่ยวไปมาอยู่.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยที่มหาสมุทรเหือดแห้งไม่มีน้ำยังมีอยู่ แต่เราตถาคต ไม่กล่าวว่า สัตว์ทั้งหลายผู้มี**อวิชชา**เป็นเครื่องกางกั้น มี**ตัณหา**เป็นเครื่องผูกไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ จะกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้เลย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยที่ภูเขาสิเนรุราช ถูกไฟไหม้พินาศไปไม่ปรากฏ ยังมีอยู่. แต่เราตถาคตไม่กล่าวว่า สัตว์ทั้งหลาย ผู้มี**อวิชชา**เป็นเครื่องกางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกมัด ท่องเที่ยวไปมาอยู่จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้เลย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยที่ผืนแผ่นดินใหญ่ ถูกไฟไหม้พินาศไปไม่ปรากฏ ยังมีอยู่. แต่เราตถาคตไม่กล่าวว่า สัตว์ทั้งหลาย ผู้มี**อวิชชา** **อวิชชา**เป็นเครื่องกางกั้น มี**ตัณหา**เป็นเครื่องผูกไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้เลย.

[๒๕๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สุนัขที่เขาล่ามเชือกแล้ว ถูกล่ามไว้ที่เสาอันมั่นคง ย่อมวิ่งวนหลักหรือเสานั้นเอง แม้ฉันใด ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในอริยธรรม ฯลฯ ไม่ได้รับแนะนำในสัปปุริสธรรม ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ตามเห็นรูปโดยความเป็น**อัตตา.** ตามเห็น**เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ** โดยความเป็น**อัตตา** ตามเห็นอัตตาว่ามี**วิญญาณ**ตามเห็น**วิญญาณ**ใน**อัตตา**หรือตามเห็นอัตตาใน**วิญญาณ.** เขาจะแล่นวนเวียน **รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** อยู่. เมื่อเขาวนเวียน **รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** อยู่ ก็จะไม่พ้นจากรูป

จากเวทนา จาก**สัญญา** จาก**สังขาร** จาก**วิญญาณ** จะไม่พ้น จาก **ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส.** เราตถาคตกล่าวว่า เขาจะไม่พ้นไปจากทุกข์.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ฟังแล้ว ผู้ได้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ฯลฯ ผู้ได้รับแนะนำในธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย จะไม่ตามเห็นรูปโดยเป็น**อัตตา.** จะไม่ตามเห็น**เวทนา... สัญญา... สังขาร...** จะไม่ตามเห็น**วิญญาณ** โดยความเป็นอัตตา ไม่ตามเห็นอัตตาว่ามีวิญญาณ ไม่ตามเห็น**วิญญาณ**ใน**อัตตา** ไม่ตามเห็น**อัตตา**ใน**วิญญาณ** เธอจะไม่แล่นวนเวียนรูปอยู่ จะไม่แล่นวนเวียน **เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ** อยู่ เธอเมื่อไม่วิ่งวนเวียน**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** อยู่ ก็จะพ้นจาก**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** จะพ้นจาก**ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส** เราตถาคตกล่าวว่า เขาจะพ้นไปจากทุกข์.

จบ คัททูลสูตรที่ ๑

อรรถกถาคัททูลสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัย ใน**คัททูลสูตรที่ ๑** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ยํ มหาสมุทฺโท** ความว่า ในสมัยใด เมื่อพระอาทิตย์ดวงที่ ๕ อุทัยขึ้น มหาสมุทร (ทะเลหลวง) ก็จักเหือดแห้ง.

บทว่า **ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยํ** ความว่า เราตถาคตไม่กล่าว[๑] ถึงการกระทำที่สุด คือ การสิ้นสุด แห่งวัฏฏทุกข์ของสัตบุรุษผู้ยังมิได้

๑. ปาฐะว่า **วทามิ** ฉบับพม่าเป็น **น วทามิ** แปลตามฉบับพม่า

แทงตลอดอริยสัจจ์ ๔ แล้ว ถูกอวิชชาร้อยรัดไว้แล้ว.

บทว่า **คทฺทูลพนฺโธ** ได้แก่ สุนัขที่ถูกล่ามโซ่.

บทว่า **ขีเล** คือ ที่เสาใหญ่ที่ยังไม่ได้ตอกลงในแผ่นดิน.

บทว่า **ถมฺเภ** คือ ที่เสา (เล็ก) ที่ฝังไว้.

ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้ :-

คนพาลที่อาศัยวัฏฏะ พึงทราบว่า เปรียบเหมือนสุนัข.

ทิฏฐิ พึงทราบว่า เปรียบเหมือนโซ่ตรวน.

สักกายะ พึงทราบว่า เปรียบเหมือนเสา.

การหมุนไปตามสักกายะของปุถุชนผู้ถูกผูกติดไว้ที่กายของตนด้วยทิฏฐิและตัณหา พึงทราบว่า เหมือนการวิ่งวนรอบเสาของสุนัข ตัวที่ถูกล่ามโซ่และเชือกไว้ติดกับเสา.

จบ อรรถกถาคัททูลสูตรที่ ๑

๘. คัททูลสูตรที่ ๒

ว่าด้วยอุปมาขันธ์ ๕ ด้วยเสาล่ามสุนัข

[๒๕๘] **กรุงสาวัตถี. ที่เชตวนาราม.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้ มีที่สุดเบื้องต้นอันบุคคลตามไปรู้ไม่ได้แล้ว เงื่อนต้นแห่ง**สงสาร**จะไม่ปรากฏ แก่สัตว์ทั้งหลายผู้มี**อวิชชา**เป็นเครื่องกางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สุนัขที่เขาล่ามเชือกแล้ว ถูกล่ามไว้ที่หลักหรือเสาอันมั่นคง. ถ้ามันจะวิ่งไซร้ ก็จะวิ่งวนหลักหรือเสานั้น ถ้าจะยืนไซร้ ก็จะยืนชิดหลักหรือ

เสานั้นนั่นเอง ถ้าจะนอนไซร้ ก็จะนอนชิดหลักหรือเสานั้นเอง แม้ฉันใด ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนไม่ได้สดับแล้วก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมตามเห็นรูปว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ย่อมตามเห็น **เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ** ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา. แม้หากเขาจะเดินไปไซร้ ก็จะเดินใกล้ปัญจุปาทานขันธ์เหล่านี้แหละ แม้หากจะยืนไซร้ ก็จะยืนติด**ปัญจุปทานขันธ์**เหล่านี้แหละ แม้หากจะนั่งไซร้ ก็จะนั่งติด**ปัญจุปาทานขันธ์**เหล่านี้แหละ. เพราะฉะนั้นแลภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงพิจารณาจิตของตนเนือง ๆ อย่างนี้ว่า จิตนี้เศร้าหมอง เพราะ**ราคะ โทสะ โมหะ** มาแล้วตลอดกาลนาน.

ว่าด้วยความเศร้าหมองและผ่องแผ้วแห่งจิต

[๒๕๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย จะเศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายจะผ่องแผ้ว เพราะจิตผ่องแผ้ว. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเห็นไหม จิตที่ชื่อว่า **จรณะ** (จิตรกรรม) ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็นพระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **จรณจิต** (จิตรกรรม) แม้นั้นแล จิตนั้นนั่นแหละคิดแล้ว. ก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนั่นเอง ยังวิจิตรกว่า **จรณจิต** (จิตรกรรม) แม้นั้นแล. เพราะฉะนั้นแลภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงพิจารณาจิตของตนเนือง ๆ ว่า **จิต**นี้ เศร้าหมอง เพราะราคะ โทสะ โมหะ มานมนานแล้ว. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายจะเศร้าหมอง เพราะจิตเศร้าหมอง จะผ่องแผ้ว เพราะจิตผ่องแผ้ว. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็น สัตว์อื่นแม้เหล่าเดียวที่จะวิจิตรเหมือนสัตว์เดียรัจฉานเหล่านี้นะภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุทั้งหลายสัตว์

เดียรัจฉานแม้เหล่านั้น วิจิตรแล้ว เพราะจิตนั่นเอง. จิตนั่นเอง ยังวิจิตรกว่า สัตว์เดียรัจฉานแม้เหล่านั้นแล. เพราะฉะนั้นแลภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายควรพิจารณาว่า **จิต**นี้เศร้าหมอง เพราะ**ราคะ โทสะ โมหะ** มานมนานแล้ว. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมอง เพราะจิตเศร้าหมอง ผ่องแผ้ว เพราะจิตผ่องแผ้ว. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ช่างย้อมหรือช่างเขียน เมื่อมีเครื่องย้อมก็ดี ครั่งก็ดี ขมิ้นก็ดี สีเขียวก็ดี สีแสดก็ดี พึงเขียนรูปสตรี หรือรูปบุรุษ มีองคาพยพครบทุกส่วน ลงที่แผ่นกระดาน หรือฝาผนัง ที่ขัดดีแล้ว หรือแผ่นผ้าที่เขาจัดเตรียมไว้ดีแล้ว แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้ว ก็ฉันนั้นแล เมื่อจะให้เกิดขึ้น ก็จะให้รูปนั่นแหละเกิดขึ้น จะให้**เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ** นั่นแหละเกิดขึ้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน **รูป**เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. **เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ** เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแล อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า... กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีดังนี้.

จบ คัททูลสูตรที่ ๒

อรรถกถาคัททูลสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยใน**คัททูลสูตรที่ ๒** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะเหตุที่พาลปุถุชนผู้ติดอยู่ใน

วัฏฏะ ผู้อาศัยโซ่ตรวนคือทิฏฐิจึงถูกผูกไว้ที่เสาคือ สักกายะ ด้วยเชือกคือตัณหา อาศัยขันธปัญจกะเป็นไปอยู่ในอิริยาบถทั้งปวง อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่จิตนี้เศร้าหมองเพราะราคะ โทสะ โมหะ มานาน.

สัตว์เศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมอง

บทว่า **จิตฺตสงฺกิเลสา** ความว่า ก็สัตว์ทั้งหลายแม้อาบน้ำดีแล้ว ก็ชื่อว่าเศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมองนั่นแล แต่ว่าแม้ร่างกายจะสกปรกก็ชื่อว่าผ่องแผ้วได้เพราะจิตผ่องแผ้ว.

ด้วยเหตุนั้น โบราณาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า :-

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงแสวงหาพระคุณอันยิ่งใหญ่มิได้ตรัสไว้ว่า เมื่อรูปเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายจึงชื่อว่า เศร้าหมอง เมื่อรูปบริสุทธิ์ สัตว์ทั้งหลายจึงชื่อว่า บริสุทธิ์.

(แต่) พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงแสวงหาพระคุณอันยิ่งใหญ่ได้ตรัสไว้ว่า เมื่อจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายจึงชื่อว่าเศร้าหมอง เมื่อจิตบริสุทธิ์ สัตว์ทั้งหลายจึงชื่อว่าบริสุทธิ์ด้วย.

บทว่า **จรณํ นาม จิตฺตํ** ได้แก่ **วิจรณจิต** (ภาพเขียน). พราหมณ์ผู้เป็นเจ้าลัทธิชื่อว่า **สังขา** มีอยู่ พวกเขาให้สร้างแผ่นผ้าแล้ว ให้ช่างเขียนภาพแสดงสมบัติ และวิบัติ นานัปการ โดยเป็นสวรรค์ เป็นนรก ลงในแผ่นภาพนั้น แสดง (ถึงผลของกรรม) ว่า ทำกรรมนี้แล้ว

จะได้รับผลนี้ ทำกรรมนี้แล้ว จะได้รับผลนี้ ถือเอาจิตรกรรมนั้นเที่ยวไป[๑].

บทว่า **จิตฺเตเนว จินฺติตํ** ความว่า ชื่อว่า อันจิตรกร (ช่างเขียน) ให้สวยงามแล้วด้วยจิต เพราะคิดแล้วจึงเขียน[๒].

บทว่า **จิตฺตญฺเญว จิตฺตตรํ** ความว่า จิตที่แสวงหาอุบายของจิตนั้น วิจิตรกว่าจิตที่ชื่อว่า จรณะแม้นั้น.

บทว่า **ติรจฺฉานคตา ปาณา จิตฺเตเนว จินฺติตา** ความว่า สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นวิจิตรแล้ว[๓] เพราะจิตที่เป็นเหตุให้ทำกรรมนั่นเอง. ก็สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ มีนกกระจอกและนกกระทาเป็นต้น ที่จะชื่อว่าประมวลเอาจิตที่เป็นเหตุให้ทำกรรมนั้นมาโดยคิดว่า เราทั้งหลายจักวิจิตรอย่างนี้ไม่มีเลย. กรรมต่างหากชักนำไปสู่กำเนิด. การที่สัตว์เหล่านั้นสวยงาม ก็โดยมีกำเนิดเป็นมูล. จริงอยู่สัตว์ทั้งหลายที่เข้าถึงกำเนิดแล้ว ย่อมวิจิตรเหมือนกับสัตว์ที่เกิดอยู่ในกำเนิดนั้น ๆ บัณฑิตพึงทราบว่า ความวิจิตรสำเร็จมาแต่กำเนิด กำเนิดสำเร็จมาแต่กรรมด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ธรรมดาว่าจิตนี้ เป็นสหชาตธรรม (ธรรมที่เกิดร่วมกัน) จึงพึงทราบว่า มีอารมณ์อันวิจิตรกว่าความวิจิตรของสัตว์

๑. ปาฐะว่า นโข นาม พฺราหฺมณปาสณฺฑิกา โหนฺติ เต ปน โกฏฺฐกํ กตฺวา ตตฺถ นานปฺปการา สุคติทุคฺคติวเสน สมฺปตฺติวิปตฺติโย ลิขาเปตฺวา อิทํ กมฺมํ กตฺวา อิทํ ปฏิลภติ อิทํ กตฺวา
อิทนฺติ ทสฺเสนฺโต ตํ จิตฺตํ คเหตฺวา วิจรติ. ฉบับพม่าเป็น สงฺขา นาม พฺราหฺมณปาสณฺฑิกา โหนฺติ,
เต ปฏโกฏฺฐกํ กตฺวา ตตฺถ นานปฺปการา สุคติทุคฺคติวเสน สมฺปตฺติวิปตฺติโย เลขาเปตฺวา อิทํ กมฺมํ กตฺวา อิทํ ปฏิลภติ อิทํ กตฺวาอทนฺติ ทสฺเสนฺตา ตํ จิตฺตํ คเหตฺวา วิจรติ. แปลตามฉบับพม่า.

๒. ปาฐะว่า **จิตฺตกาเรน จินฺเตตฺวา เอกคฺคตาจิตฺเตน จินฺติตํ .** ฉบับพม่าเป็น จิตฺตกาเรน จินฺเตตฺวา กตตฺตา จิตฺเตน จินฺติตํ นาม. แปลตามฉบับพม่า.

๓. ปาฐะว่า จินฺติตา ฉบับพม่าเป็น จิตฺติตา แปลตามฉบับพม่า.

เดียรัจฉานทั้งหลาย เพราะวิจิตรด้วยสหชาตธรรม (ธรรมที่เกิดร่วมกัน) เพราะวิจิตรด้วยวัตถุ (ที่อาศัย) เพราะวิจิตรด้วยทวาร เพราะวิจิตรด้วยอารมณ์ ทั้งเพราะให้สำเร็จความวิจิตรเป็นอเนก เช่น เพศต่าง ๆ กัน สัญญาต่าง ๆ กัน โวหารต่าง ๆ กัน เป็นต้น ซึ่งมีกรรมชนิดต่าง ๆ กัน เป็นมูล.

บทว่า **รชโก** ได้แก่ ช่างที่เขียนรูปด้วยสี ลงในวัตถุทั้งหลาย ก็ช่างนั้น (ถ้า) ไม่ฉลาด ก็จะเขียนรูปได้ไม่น่าพอใจ (แต่ถ้า) ฉลาด ก็เขียนรูปได้ น่าพอใจ สวยน่าดูฉันใด. ปุถุชนก็เป็นอย่างนั้นแหละ คือย่อมยังรูปที่ผิดปกติอันเว้นจากคุณสมบัติ มีความถึงพร้อมด้วยจักษุเป็นต้น ให้เกิดขึ้นด้วย**อกุศลจิต** หรือด้วย**กุศลจิต**ที่เป็น**ญาณวิปปยุต** ย่อมยังรูปที่สวยงามอันถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ มีความถึงพร้อมด้วยจักษุเป็นต้น ให้เกิดขึ้นด้วย**กุศลจิต**ที่เป็นญาณ**สัมปยุต.**

จบ อรรถกถาคัททูลสูตรที่ ๒

๙. นาวาสูตร

ว่าด้วยความสิ้น และไม่สิ้นไปแห่งอาสวะ

[๒๖๐] **กรุงสาวัตถี.** ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าวความสิ้นไปแห่ง**อาสวะ**ทั้งหลาย ของภิกษุผู้รู้อยู่ เห็นอยู่ ไม่กล่าวความสิ้นไป แห่ง**อาสวะ**ทั้งหลาย ของภิกษุผู้ไม่รู้อยู่ ไม่เห็นอยู่ ภิกษุทั้งหลายเมื่อรู้ เมื่อเห็นอะไร จึงมีความสิ้น**อาสวะ** ? เมื่อบุคคลรู้รูปอย่างนี้ การเกิดขึ้นแห่งรูปอย่างนี้ ความดับสูญไปแห่งรูปอย่างนี้ **เวทนา**อย่างนี้... **สัญญา**อย่างนี้... **สังขาร**อย่างนี้... **วิญญาณ**อย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่ง**วิญญาณ**อย่างนี้ ความดับสูญไปแห่ง**วิญญาณ**อย่างนี้

(จึงมีความสิ้นไปแห่งอาสวะ) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลรู้อยู่ เห็นอยู่ อย่างนี้แล จึงมีความสิ้นไปแห่ง**อาสวะ**ทั้งหลาย.

[๒๖๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุไม่ประกอบเนือง ๆ ซึ่ง **ภาวนานุโยค**อยู่ ถึงจะเกิดความปรารถนาว่า ไฉนหนอ **จิต**ของเราพึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นก็จริง. แต่ที่แท้จิตของเขาก็ไม่หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่นได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ข้อนั้นพึงกล่าวได้ว่า เพราะไม่ได้อบรมแล้ว. เพราะไม่ได้อบรมอะไร ? เพราะไม่ได้อบรม**สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗** (และ) **มรรคมีองค์ ๘.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฟองไข่ของแม่ไก่ ๘ ฟองบ้าง ๑๐ ฟองบ้าง ๑๒ ฟองบ้าง ที่แม่ไก่ไม่ได้นอนทับ ไม่ได้กก ไม่ได้ฟัก ถึงแม่ไก่นั้น จะเกิดความปรารถนาอย่างนี้ขึ้นว่า ไฉนหนอ ลูกของเรา จะพึงใช้ปลายเล็บเท้า หรือจะงอยปาก เจาะกะเปาะฟอง ออกมาโดยสวัสดี ก็จริงแล แต่ทว่า ไม่ควรที่ลูกไก่เหล่านั้นจะใช้ปลายเล็บเท้า หรือจะงอยปาก เจาะกะเปาะฟองออกมาโดยสวัสดีได้. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะว่าฟองไข่ ของแม่ไก่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง แม่ไก่ไม่ได้นอนทับ ไม่ได้กก ไม่ได้ฟักเลย ฉันใด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุไม่ได้ประกอบเนือง ๆ ซึ่ง**ภาวนานุโยค**อยู่ ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ถึงจะเกิดความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ **จิต**ของเรา จะพึงพ้นจาก**อาสวะ**ทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น ก็จริงแล แต่ที่แท้ จิตของเธอจะไม่หลุดพ้นจาก**อาสวะ**ทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นได้. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ข้อนั้นพึงกล่าวได้ว่า เพราะไม่ได้อบรมแล้ว. เพราะไม่ได้อบรมอะไร ? เพราะไม่ได้อบรมสติปัฏฐาน ๔ **สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗** และ **มรรคมีองค์ ๘.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุประกอบเนือง ๆ ซึ่ง

ภาวนานุโยคอยู่ ถึงจะไม่เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ จิตของเรา จะพึงพ้นจาก**อาสวะ**ทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นก็จริงแล ถึงกระนั้น จิตของเธอก็จะหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นได้. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ข้อนั้นพึงกล่าวได้ว่า เพราะได้อบรมแล้ว. เพราะได้อบรมอะไร ? เพราะได้อบรม **สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗** และ **มรรคมีองค์ ๘. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฟองไข่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง ที่แม่ไก่นอนทับแล้ว กกแล้ว ฟักแล้ว ถึงแม้แม่ไก่นั้น จะไม่พึงเกิดความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ ลูกของเรา จึงจะใช้ปลายเล็บเท้า หรือจะงอยปาก ทำลายกะเปาะฟองออกมาโดยสวัสดี ก็จริงแล แต่ทว่าลูกไก่เหล่านั้น ควรจะใช้ปลายเล็บเท้า หรือจะงอยปาก ทำลายกะเปาะฟองออกมาโดยสวัสดี. ข้อนั้น เพราะเหตุไร ? เพราะว่า ฟองไข่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง แม่ไก่ได้นอนทับ ได้กก ได้ฟักมาแล้วอย่างนั้น แม้ฉันใด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุประกอบเนือง ๆ ซึ่ง ภาวนานุโยค**อยู่ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถึงแม้จะไม่เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ จิตของเรา จะพึงพ้นจาก**อาสวะ**ทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นก็จริงแล แต่จิตของเธอก็จะพ้นจาก**อาสวะ**ทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ข้อนั้นพึงกล่าวได้ว่า เพราะได้อบรมแล้ว. ถามว่า เพราะได้อบรมอะไร ? แก้ว่า เพราะได้อบรม **สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ (และ) มรรคมีองค์ ๘**

[๒๖๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รอยนิ้วมือ หรือรอยหัวแม่มือของช่างไม้ หรือลูกมือของช่างไม้ ย่อมปรากฏ ด้ามมีดให้เห็น แต่ว่าช่างไม้ หรือลูกมือของช่างไม้นั้นหารู้ไม่ว่า วันนี้ ด้ามมีดของเรา

สึกไปเท่านี้ วานนี้สึกไปเท่านี้ วานซืนนี้สึกไปเท่านี้ มีความรู้แต่เพียงว่าด้ามมีดนั้นสึก ๆ แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบเนือง ๆ ซึ่ง**ภาวนานุโยค**อยู่ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถึงแม้จะไม่มีความรู้อย่างนี้ว่า วันนี้ **อาสวะ**ทั้งหลายของเราสิ้นไปเท่านี้ วานนี้สิ้นไปเท่านี้ วานซืนนี้สิ้นไปเท่านี้ ก็จริง แต่เธอก็รู้ว่าสิ้นไปแล้ว ๆ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรือเดินสมุทร ที่เขาผูกด้วยเชือกผูกคือหวาย แช่อยู่ในน้ำ ๖ เดือน ในฤดูหนาว ลากขึ้นบก เชือกคือหวาย ที่ถูกลมและแดดพัดเผา ถูกเมฆฝนตกชะรด ก็จะเปื่อยผุไป โดยไม่ยากฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุประกอบเนือง ๆ ซึ่ง**ภาวนานุโยค**อยู่ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน สัญโญชน์ก็จะเสื่อมสิ้นไปโดยไม่ยากเลย.

จบ นาวาสูตรที่ ๙

อรรถกถานาวาสูตรที่ ๙

พึงทราบวินิจฉัยใน**นาวาสูตร**ที่ ๙ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว กุกฺกุฏิยา อณฺฑานิ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอุปมา ๒ ข้อนี้ไว้ ด้วยอำนาจธรรมที่เป็นฝ่ายดำ และฝ่ายขาว[๑]. บรรดาอุปมา ๒ ข้อนั้น อุปมาว่าด้วยธรรมที่เป็นฝ่ายดำยังไม่ให้สำเร็จประโยชน์ (แต่) อุปมาว่าด้วยธรรมที่เป็นฝ่ายขาวนอกนี้ทำให้สำเร็จประโยชน์ได้แล. พึงทราบเนื้อความของอุปมาว่าด้วยธรรมฝ่ายขาว[๒] อย่างนี้.

บทว่า **เสยฺยถา** เป็นนิบาต ใช้ในความหมายเป็นข้ออุปมา.

๑ ปาฐะว่า **คณฺหปกฺขสุกฺขปกฺขวเสน** ฉบับพม่าเป็น **กณฺหปกฺขสุกฺกปกฺขวเสน** แปลตามฉบับพม่า.

๒. ปาฐะว่า **สุกฺขปกฺขอุปมาย** ฉบับพม่าเป็น **สุกฺกปกฺขอุปมาย** แปลตามฉบับพม่า.

บทว่า **อปิ°** ใช้ในความหมายว่า ส่งเสริม. ด้วยบททั้งสอง พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงว่า **เสยฺยถาปิ นาม ภิกฺขเว.**

ก็ในบทนี้ว่า **กุกฺกุฏิยา อณฺฑานิ อฏฺฐ วา ทส วา ทฺวาทส วา** มีอธิบายว่า ฟองไข่ของแม่ไก่ ขาดไปบ้าง เกินไปบ้าง จากจำนวนมีประการดังกล่าวแล้ว ก็จริง ถึงกระนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้อย่างนั้น เพราะด้วยคำสละสลวยดี และด้วยคำที่สละสลวยในโลกก็มีอยู่อย่างนี้.

บทว่า **ตานสฺสุ** ตัดบทเป็น **ตานิ อสฺสุ.** (อสฺสุ) คือ **ภเวยฺยุ** แปลว่า ฟองไข่เหล่านั้น พึงมี.

บทว่า **กุกฺกุฏิยา สมฺมาอธิสยิตานิ** ความว่า ฟองไข่เหล่านั้น อันไก่ตัวเมียที่เป็นแม่ กางปีกออกแล้วนอนทับอยู่บนฟองไข่เหล่านั้น ชื่อว่า นอนทับด้วยดี.

บทว่า **สมฺมาปริเสทิตานิ** ความว่า ฟองไข่ทั้งหลายที่แม่ไก่ให้ได้รับไออุ่นตามกาลอันสมควร ชื่อว่ากก คือ ทำให้อบอุ่นด้วยดี คือ ทั่วถึง.

บทว่า **สมฺมาปริภาวิตานิ** ความว่า ฟองไข่ทั้ง หลายอันแม่ไก่ฟักด้วยดี คือ ทั่วถึงตามกาลอันสมควร อธิบายว่า ให้กลิ่นพ่อไก่จับ

บทว่า **กิญฺจาปิ ตสฺสา กุกฺกุฏิยา** ความว่า แม่ไก่ตัวนั้นทำความไม่ประมาทด้วยการทำกิริยา ๓ อย่างนี้แล้ว จะไม่เกิดความปรารถนาอย่างนี้แม้ก็จริง.

บทว่า **อถ โข ภพฺพาว เต** ความว่า ถึงกระนั้น ลูกไก่เหล่านั้นก็สามารถที่จะเจาะ (ฟองไข่) ออกมาได้โดยสวัสดี ตามนัยที่กล่าวไว้แล้ว.

๑ ปาฐะว่า **ปีติสมฺภาวนตฺเถ** ฉบับพม่าเป็น **อปีติ สมฺภาวนตฺเถ** แปลตามฉบับพม่า

ก็เพราะเหตุที่ฟองไข่เหล่านั้นอันแม่ไก่ตัวนั้นบริบาลอยู่โดยอาการ ๓ อย่าง อย่างนี้จึงไม่เสีย และน้ำเมือกของฟองไข่เหล่านั้นก็เหือดแห้งไป เปลือกไข่บางปลายเล็บเท้าและจะงอยปากเริ่มแข็งแก่กล้าไปเอง เพราะเปลือกไข่บาง แสงสว่างจากข้างนอกจึงปรากฏเข้าไปถึงข้างใน ฉะนั้น ลูกไก่เหล่านั้น จึงอยากจะออกมา (ข้างนอก) ด้วยคิดว่า เรานอนตัวงออยู่ในที่แคบมานานแล้วหนอ และแสงสว่างข้างนอกนี้ ก็ปรากฏอยู่ บัดนี้เราทั้งหลายจักอยู่อย่างสุขสบายในที่นี้แหละ ดังนี้แล้ว เอาเท้ากระเทาะเปลือกไข่ ยื่นคอออกมา ครั้นแล้วเปลือกไข่นั้นก็จะแตกออกเป็น ๒ ซีก ทีนั้นลูกไก่เหล่านั้นก็จะออกมาสลัดปีกส่งเสียงร้องเจี๊ยบ ๆ และครั้นออกมาแล้วก็จะเที่ยว (หากิน) ไป ทำให้คามเขตดูสวยงาม.

บทว่า **เอวเมว โข** นี้เป็นบทรับรองข้ออุปมา บทรับรองข้ออุปมานั้นพึงทราบเทียบเคียงกับความหมายอย่างนี้. อธิบายว่า เวลาที่ภิกษุนี้ประกอบการบำเพ็ญภาวนาพึงทราบว่า เปรียบเหมือนการที่แม่ไก่นั้นทำกิริยา ๓ อย่างในฟองไข่.

ความที่วิปัสสนาญาณของภิกษุผู้ประกอบการบำเพ็ญภาวนาไม่เสื่อมเพราะทำอนุปัสสนา ๓ อย่างให้ถึงพร้อม พึงทราบว่าเปรียบเหมือนภาวะที่ฟองไข่ไม่เน่า เพราะแม่ไก่ทำกิริยา ๓ อย่างให้ถึงพร้อม

การที่ความสิเนหาคือความใคร่ใจที่ติดอยู่ในภพทั้ง ๓ ของภิกษุนั้นสิ้นไปเพราะทำอนุปัสสนา ๓ อย่างให้ถึงพร้อม พึงทราบว่าเปรียบเหมือนการที่ยางเหนียวของฟองไข่ทั้งหลายสิ้นไปเพราะแม่ไก่นั้นทำกิริยา ๓ อย่าง.

การที่กะเปาะฟองไข่คืออวิชชาของภิกษุบาง พึงทราบว่า

เปรียบเหมือนการที่เปลือกฟองไข่บาง

การที่วิปัสสนาญาณของภิกษุกล้าแข็ง ผ่องใส และแกล้วกล้า พึงทราบว่า เปรียบเหมือนการที่ปลายเล็บเท้า และจะงอยปากของลูกไก่ทั้งหลายกล้าแข็ง.

เวลาที่วิปัสสนาญาณของภิกษุแก่กล้า เจริญได้ที่ พึงทราบว่า เปรียบเหมือนเวลาที่ลูกไก่ทั้งหลายเจริญขึ้น.

เวลาที่ภิกษุนั้น ถือเอาวิปัสสนาญาณได้แล้ว เที่ยว (จาริก) ไป ได้ฤดูเป็นสัปปายะ โภชนะเป็นสัปปายะ บุคคลเป็นสัปปายะ หรือการฟังธรรมเป็นสัปปายะ อันเกิดแต่วิปัสสนาญาณนั้น แล้วนั่งอยู่บนอาสนะเดียวนั่นแล เจริญวิปัสสนา ทำลายกะเปาะฟองคืออวิชชาด้วยอรหัตตมรรคที่บรรลุแล้วตามลำดับ ปรบปีกคืออภิญญา แล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์โดยสวัสดี พึงทราบว่า เปรียบเหมือนเวลาลูกไก่ เอาปลายเล็บเท้า หรือจะงอยปาก กะเทาะกะเปาะฟองไข่ กระพือปีกแหวกออกมาได้โดยสวัสดี.

อนึ่ง เปรียบเหมือนว่า แม่ไก่ทราบว่า ลูกไก่ เติบโตเต็มที่แล้ว จึงจิกกะเปาะฟองไข่ฉันใด ฝ่ายพระศาสดาก็ฉันนั้น ทรงทราบว่า ญาณของภิกษุเห็นปานนั้น แก่เต็มที่แล้ว ก็ทรงแผ่แสงสว่างไป แล้วทำลายกะเปาะฟองไข่คืออวิชชา ด้วยคาถาโดยนัยเป็นต้นว่า :-

จงถอนความเสน่หาของตนขึ้นเสียเถิด
ให้เหมือนกับ ถอนดอกโกมุท ที่บานในฤดูสารทกาล
ด้วยมือของตนฉะนั้น ขอเธอจงเพิ่มพูลทางแห่ง
สันติเถิด พระนิพพาน พระสุคตเจ้า ทรงแสดง
ไว้แล้ว.

เวลาจบคาถา ภิกษุนั้นทำลายกะเปาะฟองคืออวิชชาแล้ว ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์. ตั้งแต่นั้นมา พระมหาขีณาสพแม้นี้ ก็เข้าผลสมาบัติที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ แล้วท่องเที่ยวไป ทำให้สังฆารามงดงาม เปรียบเหมือนลูกไก่เหล่านั้นท่องเที่ยวไปทำให้คามเขตงดงามฉะนั้น.

บทว่า **ผลภณฺฑสฺส** ได้แก่ ช่างไม้. จริงอยู่ ช่างไม้นั้น เรียกกันว่า **ผลภัณฑะ** เพราะตีเส้นบันทัด คือ โอสมนกะ แล้วเปิดปีกไม้ออกไป.

บทว่า **วาสิชเฏ** ได้แก่ ที่สำหรับจับของมีดที่มีด้าม.

บทว่า **เอตฺตกำ วา เม อชฺช อาสวานำ ขีณำ** มีอธิบายว่า ก็อาสวะทั้งหลายของบรรพชิต สิ้นอยู่เป็นนิตย์ เพราะอุทเทส เพราะปริปุจฉา เพราะการทำไว้ในใจโดยแยบคาย และเพราะวัตตปฏิบัติ โดยสังเขปคือการบรรพชา. และเมื่ออาสวะเหล่านั้นกำลังสิ้นไปอยู่อย่างนี้ ท่านไม่รู้อย่างนี้ดอกว่า วันนี้สิ้นไปเท่านี้ เมื่อวานสิ้นไปเท่านี้ เมื่อวานซืนสิ้นไปเท่านี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอานิสงส์ของวิปัสสนาไว้ด้วยอุปมานี้.

บทว่า **เหมนฺติเกน** ได้แก่ โดยสมัยแห่งเหมันตฤดู.

บทว่า **ปฏิปสฺสมฺภนฺติ** ได้แก่ เครื่องผูกคือหวายทั้งหลายย่อมเสื่อมสิ้นไปเพราะชราภาพ.

ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความที่สังโยชน์หย่อนกำลังลงด้วยอุปมานี้ว่า :-

ศาสนาพึงเห็นว่า เปรียบเหมือนมหาสมุทร
พระโยคาวจรพึงเห็นว่า เปรียบเหมือนเรือ.

การที่ภิกษุนี้ท่องเที่ยวไปในสำนักอุปัชฌาย์อาจารย์ในเวลาที่มีพรรษายังไม่ครบ ๕ พึงเห็นว่า เปรียบเหมือนการที่เรือลอยวนอยู่ในทะเลหลวง.

ความที่สังโยชน์ทั้งหลายของภิกษุเบาบางลง เพราะ**อุเทศ** และ**ปริปุจฉา** เป็นต้น นั่นเอง° โดยสังเขปก็ได้แก่บรรพชา พึงเห็นว่า เปรียบเหมือนการที่เชือกผูกเรือถูกน้ำในทะเลหลวงกัดกร่อนจนบาง.

เวลาที่ภิกษุผู้เป็นนิสัยมุตตกะเรียนกรรมฐานแล้ว (ไป) อยู่ในป่า พึงเห็นว่า เปรียบเหมือนเวลาที่เรือถูกยกวางไว้บนบก.

การที่เสน่หาคือตัณหาเหือดแห้งไปเพราะวิปัสสนาญาณ พึงเห็นว่า เปรียบเหมือนเชือกผูกเรือแห้ง เพราะถูกลมและแดดในตอนกลางวัน.

การที่จิตชุ่มชื่น เพราะปีติ และปราโมทย์ อันอาศัยกรรมฐานเกิดขึ้น พึงเห็นว่า เปรียบเหมือนการที่เรือชุ่มชื้น เพราะถูกน้ำอันเกิดจากน้ำค้าง ในตอนกลางคืน.

การที่ภิกษุได้ฤดูเป็นสัปปายะเป็นต้นในวันหนึ่ง ในวิปัสสนาญาณ-กรรมฐาน แล้วมีสังโยชน์เบาบางลงมากมาย เพราะปีติและปราโมทย์อันเกิดแต่**วิปัสสนาญาณ**[๒] พึงเห็นว่า เปรียบเหมือนเครื่องผูก (เรือ) แห้งใน ตอนกลางวัน เพราะถูกลมและแดด และเปียกชื้นในตอนกลางคืน เพราะน้ำเกิดจากน้ำค้าง.

อรหัตตมรรคญาณ พึงเห็นว่า เปรียบเหมือนเมฆฝน.

๑. ปาฐะว่า เจว น่าจะเป็น เอว

๒. ปาฐะว่า เอกา ปีติปามุชฺเชหิ ฉบับพม่าเป็น วิปสฺสนาญาณปีติปาโมชฺเชหิ แปลตามฉบับพม่า.

การที่ภิกษุผู้เริ่มเรียนวิปัสสนากรรมฐาน แล้วเจริญวิปัสสนา โดยเป็นรูปสัตตกะ (หมวด ๗ แห่งรูป) เป็นต้น เมื่อกรรมฐานแจ่มชัด ๆ เข้า วันหนึ่งได้ฤดูเป็นสัปปายะเป็นต้น นั่งขัดสมาธิครั้งเดียว (ไม่ลุกขึ้นอีก) แล้วได้บรรลุอรหัตตผล พึงเห็นว่า เปรียบเหมือนการที่เรือมีน้ำฝนเต็มลำ.

การที่ภิกษุนั้น สิ้นสังโยชน์แล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ยังไม่ได้อนุเคราะห์มหาชน ดำรงอยู่ตราบอายุขัย พึงเห็นว่าเปรียบเหมือนการที่เรือซึ่งมีเชือกผูกเปื่อย แต่ก็ยังจอดอยู่ได้ชั่วระยะเวลาหนึ่ง.

เวลาที่พระขีณาสพปรินิพพาน ด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ โดยการขัดสมาธิครั้งเดียว เพราะอุปาทินนกขันธ์แตกสลายไป (กิเลสสิ้นแล้ว ปรินิพพานทันที) แล้วเข้าถึงความเป็นผู้หาบัญญัติมิได้ พึงเห็นว่า เปรียบเหมือนเวลาที่เรือมีเชือกผูกเปื่อย กร่อนขาดไปทีละน้อย จนเข้าถึงความเป็นสภาพหาบัญญัติมิได้ (จนเรียกว่าเชือกไม่ได้).

จบ อรรถกถานาวาสูตรที่ ๙

๑๐. สัญญาสูตร

ว่าด้วยการเจริญอนิจจสัญญา

[๒๖๓] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **อนิจจสัญญา** ที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ครอบงำรูปราคะทั้งปวงได้ ครอบงำ**ภวราคะ**ทั้งปวงได้ ครอบงำ**อวิชชา**ทั้งปวงได้ จะถอน **อัสมิมานะ** ทั้งปวงขึ้นได้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ใน**สรทสมัย** ชาวนาเมื่อจะใช้ไถไหญ่ไถนา ก็จะไถดะรากไม้ ที่แตกยื่นออกไป ทั้งหมดเสีย แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย **อนิจจสัญญา** ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มาก

แล้ว จะครอบงำ **กามราคะ รูปราคะ ภวราคะ** (และ) **อวิชชา** ทุก อย่าง จะถอนอัสมิมานะทั้งหมดขึ้น.

[๒๖๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนเกี่ยวหญ้ามุงกระต่ายเกี่ยวหญ้ามุงกระต่ายแล้ว จะดาย จะฟาด จะสลัดทิ้ง แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **อนิจจสัญญา** ก็เช่นนั้นเหมือนกันแล ที่ภิกษุเจริญแล้ว ฯลฯ.

[๒๖๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพวงมะม่วงขาดตรงขั้ว มะม่วงทั้งหลายที่ติดอยู่กับขั้ว ก็จะหลุดออกไปตามขั้วนั้น แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย **อนิจจสัญญา**ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ฯลฯ.

[๒๖๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กลอนเรือนของเรือนยอดทั้งหมดที่ชี้ตรงไปที่ยอด ชอนไปที่ยอด ไปรวมกันอยู่ที่ยอด ชาวโลกกล่าวว่าเป็นเลิศกว่ากลอนเหล่านั้น ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย **อนิจจสัญญา** ก็เช่นนั้นเหมือนกันแล ที่ภิกษุเจริญแล้ว ฯลฯ.

[๒๖๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กลิ่นกะลำพัก ชาวโลกกล่าวว่าเป็นเลิศกว่ากลิ่นที่เกิดจากรากทั้งหลาย แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย **อนิจจสัญญา** ก็เช่นนั้นเหมือนกันแล ที่ภิกษุเจริญแล้ว ฯลฯ.

[๒๖๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จันทน์แดง ชาวโลกกล่าวว่าเป็นเลิศกว่าไม้ที่มีกลิ่นที่แก่นทั้งหลาย แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย **อนิจจสัญญา** ก็เช่นนั้นเหมือนกันแล ที่ภิกษุเจริญแล้ว ฯลฯ.

[๒๖๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ดอกมะลิ ชาวโลกกล่าวว่า

เป็นเลิศกว่าดอกไม้ที่มีกลิ่นที่ดอกทั้งหลาย แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย **อนิจจสัญญา** ก็เช่นนั้นเหมือนกันแล ที่ภิกษุเจริญแล้ว ฯลฯ.

[๒๗๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เจ้าประเทศราชทั้งหมดย่อมตาม เสด็จพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดิ ชาวโลกกล่าวว่า เป็นเลิศกว่าเจ้าประเทศราชเหล่านั้น แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **อนิจจสัญญา** ก็เช่นนั้นเหมือนกันแล ที่ภิกษุเจริญแล้ว ฯลฯ.

[๒๗๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แสงสว่างของดวงดาวทุกดวง ไม่เข้าถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งแสงสว่างของดวงจันทร์ แสงสว่างของดวงจันทร์ ชาวโลกกล่าวว่า เป็นเลิศกว่าแสงสว่างของดวงดาวเหล่านั้น แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **อนิจจสัญญา** ก็เช่นนั้นเหมือนกันแล ที่ภิกษุเจริญแล้ว ฯลฯ.

[๒๗๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในสรทสมัย เมื่อท้องฟ้าบริสุทธิ์ แจ่มจำรัส ปราศจากเมฆหมอก พระอาทิตย์อุทัยขึ้นสู่ท้องงาจะส่องแสง แผดแสงผ่านอากาศ ผ่านความมืดทั้งหมดแล้วเจิดจ้าอยู่ แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **อนิจจสัญญา** ก็เช่นนั้นเหมือนกัน ที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว จะครอบงำ **กามราคะ รูปราคะ ภวราคะ** (และ) **อวิชชา** ทุกอย่าง จะถอนอัสมิมานะทั้งมวลได้.

[๒๗๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **อนิจจสัญญา**ที่ภิกษุเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงจะครอบงำกามราคะทั้งหมดได้ ฯลฯ ถอนอัสมิมานะทั้งหมดขึ้นได้ ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปอย่างนี้ ความดับสูญแห่งรูปอย่างนี้ **เวทนา**อย่างนี้...

สัญญาอย่างนี้... **สังขาร**อย่างนี้... **วิญญาณ**อย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่ง**วิญญาณ**อย่างนี้ ความดับสูญแห่ง**วิญญาณ**อย่างนี้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **อนิจจสัญญา**ที่ภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้แล ทำให้มากอย่างนี้ จะครอบงำ **กามราคะ รูปราคะ ภวราคะ** (และ) **อวิชชา**ทุกอย่างได้ จะถอน**อัสมิมานะ**ทั้งหมดขึ้นได้.

จบ สัญญาสูตรที่ ๑๐

จบ ปุปผวรรคที่ ๕

อรรถกถาสัญญาสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยใน**สัญญาสูตรที่ ๑๐** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อนิจฺจสญฺญา** ได้แก่ สัญญาที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ภาวนาอยู่ว่า ไม่เที่ยง ไม่เที่ยง.

บทว่า **ปริยาทิยติ** ได้แก่ จักทำให้ (กามราคะ) ทั้งหมดสิ้นไป

บทว่า **สพฺพํ อสฺมิมานํ** ได้แก่ อัสมิมานะทั้ง ๙ อย่าง.

บทว่า **มูลสนฺตานกานิ** ได้แก่ รากไม้ที่แตกยื่นออกไป.

ก็ในที่นี้มีอุปมาเปรียบเทียบดังต่อไปนี้ :-

อนิจจสัญญา เปรียบเหมือนไถใหญ่.

กิเลสทั้งหลาย เปรียบเหมือนรากไม้ที่แตกออกไปทั้งเล็กทั้งใหญ่

พระโยคีผู้เจริญอนิจจสัญญาทำลายกิเลสได้ด้วยญาณอันเกิดจากอนิจจสัญญา เปรียบเหมือนชาวนาไถนาทำลายรากไม้เหล่านั้นได้ด้วยไถ.

บทว่า **โอธุนาติ** แปลว่า ดาย (กำจัดข้างล่าง)

บทว่า **นิฏฺนาติ** แปลว่า ฟาด.

บทว่า **นิปฺโผเฏติ** แปลว่า สลัดทิ้ง.

แม้ในที่นี้ พึงอุปมาเปรียบเทียบด้วยอรรถนี้ว่า อาลัยคือกิเลส เปรียบเหมือนหญ้าปล้อง ญาณอันเกิดจากอนิจจสัญญา เปรียบเหมือนการสลัดทิ้ง.

บทว่า **วณฺฑจฺฉินฺนาย** ความว่า (พวงมะม่วง) ขั้วขาดเพราะลูกธนูอันคม.

บทว่า **ตนฺวยานิ ภวนฺติ** ความว่า (มะม่วงลูกอื่น ๆ) ย่อมตกตามพวงมะม่วงพวงนั้น. เมื่อมะม่วงพวงนั้นตก มะม่วง (ลูกอื่น) ก็พลอยตกลงพื้นดินด้วย.

แม้ในที่นี้ มีอุปมาเปรียบเทียบดังนี้ว่า :-

กิเลสทั้งหลาย เปรียบเหมือนพวงมะม่วง

อนิจจสัญญา เปรียบเหมือนลูกธนูอันคม

เมื่ออวิชชาที่เป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งหลายถูกตัดขาดไปด้วยญาณอันเกิดจากอนิจจสัญญา กิเลสทั้งหมดก็พลอยถูกถอน (ถูกตัด) ไปด้วย เปรียบเหมือนเมื่อพวงมะม่วงถูกตัดไปด้วยคมธนู มะม่วงทั้งหมด (ในก้านเดียวกัน) ก็พลอยหล่นลงพื้นไปด้วย.

บทว่า **กูฏงฺคมา** แปลว่า (กลอนทั้งหลาย) ไปถึงยอดเรือน.

บทว่า **กูฏนินฺนา** แปลว่า ชอนเข้าไปในยอดเรือน โดยสอดเข้าไปสู่ยอดเรือน.

บทว่า **กูฏสโมสรณา** แปลว่า รวมลงอยู่ที่ยอดเรือน.

ในที่นี้มีอุปมาเปรียบเทียบดังนี้ว่า :-

อนิจจสัญญา เปรียบเหมือนยอดเรือน.

กุศลธรรมที่เป็นไปภูมิ ๔ เปรียบเหมือนกลอนเรือน.

อนิจจสัญญาเป็นยอดของกุศลธรรมทั้งหลาย เปรียบเหมือนยอดแห่งกลอนทั้งหมด เป็นยอดของกูฏาคาร.

ถามว่า ก็อนิจจสัญญาเป็นยอดของกุศลธรรมที่เป็นโลกิยะ (เท่านั้น) มิใช่หรือ ? (แล้ว) กลับมาเป็นยอดของโลกุตตรธรรมได้อย่างไร ?

ตอบว่า **อนิจจสัญญา**พึงทราบว่า เป็นยอด (ของโลกุตตรธรรมทั้งหลาย) เพราะอรรถว่าเป็นเหตุให้ได้โลกุตตรธรรมแม้เหล่านั้น.

พึงทราบข้ออุปมาเปรียบเทียบในอุปมาทั้งหมดโดยอุบายนี้ ก็ในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงกิจของอนิจจสัญญาด้วยอุปมา ๓ ข้อแรก ตรัสพลังของอนิจจสัญญาด้วยอุปมา ๓ ข้อหลังแล.

จบ อรรถกถาสัญญาสูตรที่ ๑๐

จบ อรรถกถาปุปผวรรคที่ ๕

จบ มัชฌิมปัณณาสก์

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้คือ

๑. นทีสูตร ๒. ปุปผสูตร ๓. เผณปิณฑสูตร ๔. โคมยสูตร ๕. นขสิขาสูตร ๖. สามุททกสูตร ๗. คัททูลสูตรที่ ๑ ๘. คัททูลสูตรที่ ๒ ๙. นาวาสูตร ๑๐. สัญญาสูตร.

รวมวรรคที่มีในมัชฌิมปัณณาสก์นั้นคือ

๑. อุปายวรรค ๒. อรหันตวรรค ๓. ขัชชนียวรรค ๔. เถรวรรค

๕. ปุปผวรรค จึงเรียกว่าเป็นทุติยปัณณาสก์ ในขันธสังยุตต์นั้น.

จุลลปัณณาสก์

อันตวรรคที่ ๑

๑. อันตสูตร

ว่าด้วยส่วน คือ สักกายะ ๔ อย่าง

[๒๗๔] **กรุงสาวัตถี.** ณ ที่นั้น ฯลฯ. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนทั้งหลายเหล่านี้มี ๔ อย่าง ดังต่อไปนี้ ๔ อย่างคืออะไร ? คือ **ส่วนคือสักกายะ ๑ ส่วนคือความเกิดขึ้นแห่งสักกายะ ๑ ส่วนคือความดับแห่งสักกายะ ๑ ส่วนคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสักกายะ ๑.**

[๒๗๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ส่วนคือสักกายะคืออะไร ? ส่วนคือสักกายะนั้น มีคำที่จะพึงกล่าวว่า คือ อุปาทานขันธ์ ๕. อุปาทาน-ขันธ์ ๕ คืออะไร ? ได้แก่ **อุปาทานขันธ์คือ รูป ๑ อุปาทานขันธ์คือ เวทนา ๑ อุปาทานขันธ์คือ สัญญา ๑ อุปาทานขันธ์คือ สังขาร ๑ อุปาทานขันธ์คือ วิญญาณ ๑** ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า **ส่วนคือสักกายะ.**

[๒๗๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ส่วนคือความเกิดขึ้นแห่งสักกายะคืออะไร ? คือตัณหานี้ที่ให้เกิดในภพใหม่ ไปด้วยกันกับความกำหนัดด้วยอำนาจแห่งความเพลิดเพลิน เพลิดเพลินนักในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ **กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา** ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า **ส่วนคือความเกิดขึ้นแห่งสักกายะ.**

[๒๗๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ส่วนคือความดับแห่งสักกายะ คืออะไร ? คือความดับโดยการสำรอกซึ่งตัณหานั้นนั่นแหล่ะไม่มีเหลือ การสละ การสลัดทิ้ง การปล่อยไป การไม่อาลัยใยดี ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า ส่วนคือความดับแห่งสักกายะ.

[๒๗๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ส่วนคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสักกายะ คืออะไร ? คืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เอง ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.** ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า ส่วนคือ-ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสักกายะ. ภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือส่วน ๔ ส่วน.

จบ อันตสูตรที่ ๑

อรรถกถาจุลลปัณณาสก์

อรรถกถาอันตวรรค

อรรถกถาอันตสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยใน**อันตสูตรที่ ๑** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อนฺตา** ได้แก่ส่วนทั้งหลาย. สูตรนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ตรัสตามอัธยาศัยของเวไนยสัตว์ผู้จะตรัสรู้ได้ ด้วยคำว่า **อนฺโต** โดยทรงประกอบขันธ์ ๕ เข้ากับอริยสัจ ๔.

จบ อรรถกถาอันตสูตรที่ ๑

๒. ทุกขสูตร

ว่าด้วยอริยสัจ ๔

[๒๗๙] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตจักแสดง**ทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับ-แห่งทุกข์ แก่เธอทั้งหลาย ขอเธอทั้งหลายจงฟัง.**

[๒๘๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทุกข์คืออะไร ? ทุกข์มีคำที่จะพึงกล่าวว่า คือ **อุปาทานขันธ์ ๕. อุปาทานขันธ์ ๕** นั้นคืออะไร ? คือ **อุปาทานขันธ์คือรูป** ฯลฯ **อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ** ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า **ทุกข์.**

[๒๘๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเกิดแห่งทุกข์คืออะไร ? คือตัณหานี้ ที่ให้เกิดในภพใหม่ ไปด้วยกันกับความกำหนัดด้วยอำนาจแห่งความเพลิดเพลิน เพลิดเพลินนักในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ **กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา** ภิกษุทั้งหลาย นี้ เราตถาคตเรียกว่า **ทุกขสมุทัย.**

[๒๘๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับแห่งทุกข์คืออะไร ? คือ**ความดับโดยการสำรอกตัณหานั้น นั่นแหละไม่มีเหลือ การสละ การสลัดทิ้ง การปล่อยไป การไม่อาลัยใยดี.** ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า **ทุกขนิโรธ.**

[๒๘๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์คืออะไร ? คืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เอง ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** ฯลฯ **สัมมาสมาธิ.** ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.**

จบ ทุกขสูตรที่ ๒

อรรถกถาทุกขสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยใน**ทุกขสูตรที่ ๒** ดังต่อไปนี้ :-

แม้**ทุกขสูตรที่ ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้า**ก็ตรัสไว้ตามอัธยาศัยของเวไนยสัตว์ ผู้จะตรัสรู้ ด้วยคำว่า **ทุกฺขํ** โดยทรงประกอบขันธ์ ๕ เข้ากับอริยสัจ ๔.

จบ อรรถกถาทุกขสูตรที่ ๒

๓. สักกายสูตร

ว่าด้วยสักกายะ ตามแนวอริยสัจ ๔

[๒๘๔] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตจักแสดงสักกายะ ความเกิดขึ้นแห่งสักกายะ ความดับแห่งสักกายะ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสักกายะ เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟัง.

[๒๘๕] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สักกายะ คืออะไร ? สักกายะนั้นมีคำที่จะพึงกล่าวว่า. คือ**อุปาทานขันธ์ ๕ อุปาทานขันธ์ ๕** คืออะไร ? คือ **อุปาทานขันธ์คือรูป ฯลฯ อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ.** ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า **สักกายะ.**

[๒๘๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กายสมุทัยคืออะไร ? คือ **ตัณหาที่ให้เกิดในภพใหม่ ไปด้วยกันกับความกำหนัดด้วยอำนาจแห่งความเพลิดเพลิน เพลิดเพลินนักในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา-วิภวตัณหา.** ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า **สักกายสมุทัย.**

[๒๘๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **ก็สักกายนิโรธคืออะไร ? คือความดับโดยการสำรอกตัณหานั้นนั่นแหละไม่มีเหลือ การสละ การสลัดทิ้ง การปล่อยไป การไม่อาลัยใยดี.** ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า **สักกายนิโรธ.**

[๒๘๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็**สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา** คืออะไร ? คืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เอง ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ ฯลฯ สัมมาสมาธิ.** ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคต เรียกว่า-**สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา.**

จบ สักกายสูตรที่ ๓

อรรถกถาสักกายสูตรที่ ๓

แม้**สูตรที่ ๓** ก็เหมือนกัน คือ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสไว้ตามอัธยาศัยของเวไนยสัตว์ผู้จะตรัสรู้ได้ ด้วยคำว่า **สกฺกาโย** โดยทรงประกอบขันธ์ ๕ เข้ากับอริยสัจ ๔.

จบ อรรถกถาสักกายสูตรที่ ๓

๔. ปริญเญยยสูตร

ว่าด้วยธรรมที่ควรกำหนดรู้

[๒๘๙] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมที่ควรกำหนดรู้ การกำหนดรู้ และบุคคลผู้กำหนดรู้ ขอเธอทั้งหลายจงตั้งใจฟัง.

[๒๙๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมทั้งหลายที่ควรกำหนดรู้คืออะไร ? ภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่ควรกำหนดรู้ คือ**รูป...** คือ**เวทนา...** คือ**สัญญา...** คือ**สังขาร.** ธรรมที่ควรกำหนดรู้คือ**วิญญาณ.** ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ เราตถาคตเรียกว่า **ปริญเญยยธรรม.**

[๒๙๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การกำหนดรู้คืออะไร ? คือ **ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะ.** ภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า **ปริญญาธรรม.**

[๒๙๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลผู้กำหนดรู้คือใคร ? บุคคลผู้กำหนดรู้นั้น ควรกล่าวว่า คือพระอรหันต์ ซึ่งได้แก่ท่านผู้มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราตถาคตเรียกว่า **ปริญญาตาวีบุคคล.**

จบ ปริญเญยยสูตรที่ ๔

อรรถกถาปริญเญยยสูตรที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยใน**ปริญเญยยสูตรที่ ๔** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปริญฺเญยฺเย** ได้แก่ ธรรมทั้งหลาย ที่พึงกำหนดรู้ คือพึงก้าวล่วง.

บทว่า **ปริญฺญํ** ได้แก่ กำหนดรู้ด้วยการก้าวล่วง.

บทว่า **ปริญฺญาตาวึ** ได้แก่ บุคคลผู้กำหนดรู้แจ้งก้าวล่วงอยู่ด้วยปริญญานั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงพระนิพพาน ด้วยบทว่า **ราคกฺขโย** เป็นต้น.

จบ อรรถกถาปริญเญยยสูตรที่ ๔

๕. สมณสูตรที่ ๑

ว่าด้วยผู้ไม่ควร และผู้ควรยกย่องว่าเป็นสมณพราหมณ์

[๒๙๓] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **อุปาทานขันธ์**เหล่านี้มี ๕ อย่าง. ๕ อย่างคืออะไร ? คือ **อุปาทานขันธ์คือรูป** ฯลฯ **อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่ทราบชัด คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกของ**อุปาทานขันธ์ ๕** เหล่านี้ ตามความจริง. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านี้นั้น จะไม่ได้รับการยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะทั้งหลาย จะไม่ได้รับการยกย่องว่าเป็นพราหมณ์ ในหมู่พราหมณ์ทั้งหลายเลย ทั้งท่านเหล่านั้น ก็จะไม่กระทำให้แจ้ง[๒] ซึ่งสามัญญผล หรือพรหมัญญผล ในปัจจุบัน เพราะรู้ยิ่งด้วยตนเองเข้าถึงอยู่.

[๒๙๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัด คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่ง**อุปาทานขันธ์**ทั้ง ๕ เหล่านี้ ตามความจริง. ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านี้นั้นแล จะได้รับยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะทั้งหลาย และได้รับยกย่องว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ทั้งหลาย ทั้งท่านเหล่านั้นจะทำให้แจ้ง**สามัญญผล** หรือ**พรหมัญญผล** ในปัจจุบันทีเดียว เพราะรู้ยิ่งด้วยตนเอง เข้าถึงอยู่.

จบ สมณสูตรที่ ๑

๑. ปาฐะว่า **นเมเต** สันนิษฐานว่าจะเป็น **น โขเมเต**

๒. ปาฐะว่า **เต จ ปนายสฺมนฺโต** สันนิษฐานว่าจะเป็น **เต จ นายสฺมนฺโต**

อรรถกถาสมณสูตรที่ ๑

ไม่ได้แก้ไว้โดยเฉพาะเหมือนในสูตรอื่น ๆ แต่แก้รวมว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสัจจะ ๔ ไว้ใน ๔ สูตร นับแต่สูตรที่ ๕ มาถึงสูตรที่ ๘"

๖. สมณสูตรที่ ๒

ว่าด้วยผู้ไม่ควร และผู้ควรยกย่องว่าเป็นพราหมณ์

[๒๙๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทานขันธ์เหล่านี้ มี ๕ อย่าง. ๕ อย่างคืออะไร ? คือ **อุปาทานขันธ์คือรูป ฯลฯ อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ชัด เหตุเกิด ความดับสูญ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออก แห่งอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัด ฯลฯ กระทำให้แจ้ง ฯลฯ เพราะรู้ยิ่งด้วยตนเอง เข้าถึงอยู่.

จบ สมณสูตรที่ ๒

๗. โสตาปันนสูตร ๑

ว่าด้วยพระอริยสาวก ชั้นโสดาบัน

[๒๙๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทานขันธ์เหล่านี้มี ๕ อย่าง ๕ อย่างคืออะไร ? คือ **อุปาทานขันธ์คือรูป** ฯลฯ **อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่**อริยสาวกรู้ชัด เหตุเกิดขึ้น**

๑. อรรถกถาแก้รวมไว้ในสูตรที่ ๕

ความดับสูญ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ตามความเป็นจริง. เราตถาคต เรียกอริยสาวกนี้ว่า **โสดาบัน** (ผู้ถึงกระแส) ผู้มีการไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา ผู้เที่ยงแท้ (ที่จะบรรลุอรหัตตผล) ผู้ที่จะได้ตรัสรู้ในภายหน้า.

จบ โสตาปันนสูตรที่ ๗

๘. อรหันตสูตร[๑]

ว่าด้วยพระอริยสาวก ผู้เป็นอรหันตขีณาสพ

[๒๙๗] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุปาทานขันธ์เหล่านี้มี ๕ อย่าง. ๕ อย่างคืออะไร ? คือ **อุปาทานขันธ์คือรูป ฯลฯ อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่ภิกษุรู้แจ้ง **เหตุเกิด ความดับสูญ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ์ทั้ง ๕** เหล่านี้ ตามความจริง. แล้วเป็นผู้หลุดพ้น เพราะไม่ยึดมั่นแล. เราตถาคตเรียกภิกษุนี้ว่า เป็นพระอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจเสร็จแล้ว ปลงภาระแล้ว มีประโยชน์ตนได้บรรลุแล้วตามลำดับ มีภวสังโยชน์สิ้นแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ.

จบ อรหันตสูตรที่ ๘

๙. ฉันทปหีนสูตร[๒]

ว่าด้วยการละความพอใจในขันธ์ ๕

[๒๙๘] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละ**ฉันทะ**

๑. อรรถกถาแก้รวมไว้ในสูตรที่ ๕

๒. อรรถกถาแก้รวมไว้ในสูตรที่ ๔

(ความพอใจ) ราคะ (ความกำหนัด) **นันทิ** (ความเพลิดเพลิน) ตัณหา (ความทะยานอยาก) ในรูป รูปนั้นที่เธอทั้งหลายละได้แล้วอย่างนี้ จักมีรากขาด ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มีไม่เป็น มีการไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา. เธอทั้งหลายจงละ**ฉันทะ... ในเวทนา... ในสัญญา... ในสังขาร...** เธอทั้งหลายจงละ**ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา ในวิญญาณ.** วิญญาณนั้นที่เธอทั้งหลายละแล้วอย่างนี้ จักมีรากขาด ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มีไม่เป็น มีการไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา.

จบ ฉันทปหีนสูตรที่ ๑

๑๐. ฉันทปหีนสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการละความพอใจ ในขันธ์ ๕

[๒๔๔] **กรุงสาวัตถี.** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละ **ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา อุบาย** (การเข้าถึง) **อุปาทาน** อันเป็นที่ตั้ง เป็นที่อยู่ประจำ และที่อยู่อาศัยแห่งจิตในรูปเสีย รูปนั้นที่เธอทั้งหลายละแล้วอย่างนี้ จักมีรากขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มีไม่เป็น มีการไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา. เธอทั้งหลายจงละ... ใน**เวทนา...** ใน**สัญญา...** เธอทั้งหลายจงละ **ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา อุบาย** (การเข้าถึง) **อุปาทาน** อันเป็นที่ตั้ง เป็นที่อยู่ประจำ เป็นที่อยู่อาศัยแห่งจิต ในสังขารทั้งหลายเสีย. สังขารทั้งหลายเหล่านั้นที่เธอทั้งหลายละแล้วอย่างนี้ จักมีรากขาด ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มีไม่เป็น มีการไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา. เธอทั้งหลายจงละ **ฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา อุบาย อุปาทาน** อันเป็นที่ตั้ง เป็นที่อยู่

ประจำ เป็นที่อยู่อาศัย ในวิญญาณเสีย. วิญญาณนั้น ที่เธอทั้งหลาย ละแล้วอย่างนี้ จักมีรากขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มีไม่เป็น มีการไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ฉะนี้แล.

จบ ฉันทปหีนสูตรที่ ๒

จบ อันตวรรค

รวมพระสูตรที่มาในวรรคนี้คือ

๑. อันตสูตร ๒. ทุกขสูตร ๓. สักกายสูตร ๔. ปริญเญยยสูตร ๕. สมณสูตรที่ ๑ ๖. สมณสูตรที่ ๒ ๗. โสตาปันนสูตร ๘. อรหันตสูตร ๙. ฉันทปหีนสูตรที่ ๑ ๑๐. ฉันทปหีนสูตรที่ ๒.

ธรรมกถิกวรรคที่ ๒

๑. อวิชชาสูตร

ว่าด้วยความหมายของอวิชชา

[๓๐๐] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถาม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า **อวิชชา อวิชชา** ดังนี้ อวิชชาเป็นไฉนหนอแล และบุคคลผู้ประกอบด้วย**อวิชชา** ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับในโลกนี้ ไม่รู้ชัดซึ่งรูป ไม่รู้ชัดซึ่งความเกิดรูป ไม่รู้ชัดซึ่งความดับรูป ไม่รู้ชัดซึ่งปฏิปทาอันให้ถึงความดับรูป ไม่รู้ชัดซึ่ง**เวทนา** ฯลฯ ไม่รู้ชัดซึ่ง**สัญญา** ฯลฯ ไม่รู้ชัดซึ่งสังขาร ฯลฯ ไม่รู้ชัดซึ่ง**วิญญาณ** ไม่รู้ชัดซึ่งความเกิด**วิญญาณ** ไม่รู้ชัดซึ่งความดับ**วิญญาณ** ไม่รู้ชัดปฏิปทาอันให้ถึงความดับ**วิญญาณ** ดูก่อนภิกษุ นี้เรียกว่า **อวิชชา** และบุคคลผู้ประกอบด้วย**อวิชชา** ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ อวิชชาสูตรที่ ๑

อรรถกถาธรรมกถิกวรรค

อรรถกถาอวิชชาสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยใน**อวิชชาสูตรที่ ๑** แห่ง**ธรรมกถิกวรรค** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **เอตฺตาวตา จ อวิชฺชาคโต โหติ** ความว่า ด้วยเหตุที่เป็นประกอบด้วยอวิชชา อันเป็นความไม่รู้ในสัจจะ ๔ นี้ ภิกษุจึงชื่อว่าตกอยู่ใน**อวิชชา.**

จบ อรรถกถาอวิชชาสูตรที่ ๑

๒. วิชชาสูตร

ว่าด้วยความหมายของวิชชา

[๓๐๑] กรุงสาวัตถี. ภิกษุรูปนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า **วิชชา วิชชา** ดังนี้ **วิชชา**เป็นไฉนหนอแล และบุคคลผู้ประกอบด้วยวิชชาด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วในโลกนี้ รู้ชัดซึ่งรูป รู้ชัดซึ่งความเกิด**รูป** รู้ชัดซึ่งความดับ**รูป** รู้ชัดซึ่งปฏิปทาอันให้ถึงความดับรูป รู้ชัดซึ่ง**เวทนา** ฯลฯ รู้ชัดซึ่งสัญญา ฯลฯ รู้ชัดซึ่ง **สังขาร** ฯลฯ รู้ชัดซึ่ง**วิญญาณ** รู้ชัดซึ่งความเกิด**วิญญาณ** รู้ชัดซึ่งความดับ**วิญญาณ** รู้ชัดซึ่งปฏิปทาอันให้ถึงความดับ**วิญญาณ** ดูก่อนภิกษุ นี้เรียกว่า**วิชชา** และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย**วิชชา**ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ วิชชาสูตรที่ ๒

อรรถกถาวิชชาสูตรที่ ๒

แม้ใน**วิชชาสูตรที่ ๒** ก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้แหละ

จบ อรรถกถาวิชชาสูตรที่ ๒

๓. ธรรมกถิกสูตรที่ ๑

ว่าด้วยเหตุที่เรียกว่า พระธรรมกถึก

[๓๐๒] กรุงสาวัตถี. ภิกษุรูปนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า **พระธรรมกถึก พระธรรมกถึก** ดังนี้ ภิกษุชื่อว่า**เป็นธรรมกถึก** ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมด้วยเหตุเพียงเท่าไร ชื่อว่าเป็นผู้บรรลุ**นิพพาน**ในปัจจุบัน ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ก่อนภิกษุ หากว่าภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับรูป **เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ**ไซร้ ควรจะเรียกว่า **ภิกษุธรรมกถึก** หากว่าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไซร้ ควรจะเรียกว่า **ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม** หากว่า ภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไซร้ ควรจะเรียกว่า **ภิกษุผู้ได้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน.**

จบ ธรรมกถิกสูตรที่ ๑

อรรถกถาธรรมกถิกสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยใน**ธรรมกถิกสูตรที่ ๑** ดังต่อไปนี้ :-

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึง**พระธรรมกถึก** ด้วยคำตอบที่ ๑ ตรัสถึง **เสกขภูมิ** ด้วยคำตอบที่ ๒ ตรัสถึง **อเสกขภูมิ** ด้วยคำตอบที่ ๓ รวมความว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสภูมิ ๒ ขยาย**พระธรรมกถึก** ให้แตกต่างกันออกไป ด้วยคำถามที่ภิกษุทูลถามแล้ว.

จบ อรรถกถาธรรมกถิกสูตรที่ ๑

๔. ธรรมกถิกสูตรที่ ๒

ว่าด้วยเหตุที่เรียกว่า พระธรรมกถึก

[๓๐๓] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า **พระธรรมกถึก พระธรรมกถึก** ดังนี้ ภิกษุชื่อว่าเป็น**พระธรรมกถึก**ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมด้วยเหตุเพียงเท่าไร ชื่อว่าเป็นผู้ได้บรรลุ**นิพพาน**ในปัจจุบัน ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุ หากว่าภิกษุแสดงธรรม เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับ**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ**ไซร้ ควรจะเรียกว่า **ภิกษุผู้ธรรมกถึก** หากว่าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับ**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ**ไซร้ ควรจะเรียกว่า **ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม** หากว่าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว

เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นรูป **เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ**ไซร้ ควรจะเรียกว่า **ภิกษุผู้ได้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน.**

จบ ธรรมกถิกสูตรที่ ๒

อรรถกถาธรรมกถิกสูตรที่ ๒

ใน**ธรรมกถิกสูตรที่ ๒** พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสการวิสัชนาคำถามทั้ง ๓ ไว้ ๓ ข้อ.

จบ อรรถกถาธรรมกถิกสูตรที่ ๒

๕. พันธนสูตร

ว่าด้วยเครื่องจองจำ คือขันธ์ ๕

[๓๐๔] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้วในโลกนี้ ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ฯลฯ ไม่ได้รับแนะนำในสัปปุริสธรรม ย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็น**อัตตา** เห็น**อัตตา**ว่ามี**รูป** เห็น**รูปในอัตตา** หรือเห็น**อัตตาในรูป** ดูก่อนภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้ว เป็นผู้ถูกเครื่องจำคือ **รูป** จำไว้แล้ว เป็นผู้ถูกเครื่องจำทั้งภายในทั้งภายนอกจำไว้แล้ว เป็นผู้มองไม่เห็นฝั่งนี้ เป็นผู้มองไม่เห็นฝั่งโน้น ย่อมแก่ทั้ง ๆ ที่ถูกจำ ย่อมตายทั้ง ๆ ที่ถูกจำ

ย่อมไปจากโลกนี้สู่โลกหน้าทั้ง ๆ ที่ถูกจำ ย่อมตามเห็น**เวทนา...** ตามเห็น**สัญญา...** ตามเห็น**สังขาร...** ตามเห็นวิญญาณ โดยความเป็น**อัตตา** เห็น**อัตตา**ว่ามีวิญญาณ เห็น**วิญญาณในอัตตา** หรือเห็น**อัตตาในวิญญาณ** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้ว เป็นผู้ถูกเครื่องจำ คือ **เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** จำไว้แล้ว เป็นผู้ถูกเครื่องจำทั้งภายในทั้งภายนอกจำไว้แล้ว เป็นผู้มองไม่เห็นฝั่งนี้ เป็นผู้มองไม่เห็นฝั่งโน้น ย่อมแก่ทั้ง ๆ ที่ถูกจำ ย่อมตายทั้ง ๆ ที่ถูกจำ ย่อมไปจากโลกนี้สู่โลกหน้าทั้ง ๆ ที่ถูกจำ.

[๓๐๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ได้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ฯลฯ ได้รับแนะนำดีแล้วในสัปปุริสธรรม ย่อมไม่พิจารณาเห็นรูป โดยความเป็น**อัตตา** ไม่เห็นอัตตาว่ามีรูป ไม่เห็น**รูปในอัตตา** หรือไม่เห็น**อัตตาในรูป** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าอริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ไม่เป็นผู้ถูกเครื่องจำ คือ รูปจำไว้แล้ว ไม่เป็นผู้ถูกเครื่องจำทั้งภายในภายนอกจำไว้ เป็นผู้มองเห็นฝั่งนี้ เป็นผู้มองเห็นฝั่งโน้น เราตถาคตกล่าวว่า ภิกษุนั้นพ้นแล้วจากทุกข์ ย่อมไม่พิจารณาเห็น**เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ** โดยความเป็นอัตตา ไม่เห็นอัตตาว่ามีวิญญาณ ไม่เห็นวิญญาณในอัตตา ไม่เห็น**อัตตาในวิญญาณ** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า อริยสาวก ผู้ได้สดับแล้ว ไม่เป็นผู้ถูกเครื่องจำ คือ **เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** จำไว้ ไม่เป็นผู้ถูกเครื่องจำทั้งภายในภายนอกจำไว้ เป็นผู้มองเห็นฝั่งนี้ เป็นผู้มองเห็นฝั่งโน้น เราตถาคตกล่าวว่า ภิกษุนั้นพ้นแล้วจากทุกข์.

จบ พันธนสูตรที่ ๕

อรรถกถาพันธนสูตรที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยใน**พันธนสูตรที่ ๕** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อตีรทฺสสี** ความว่า วัฏฏะ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า ฝั่ง (ใน) ปุถุชนมองไม่เห็นฝั่งนั้น.

บทว่า **อปารทสฺสี** ความว่า **นิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสเรียกว่า ฝั่ง (นอก) ปุถุชนมองไม่เห็นฝั่งนั้น.

บทว่า **พนฺโธ** ความว่า (ปุถุชน) เป็นผู้ถูกผูกด้วยกิเลส จึงเกิด แก่ ตาย และจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสวัฏฏทุกข์ไว้ในสูตรนี้แล.

จบ อรรถกถาพันธนสูตรที่ ๕

๖. ปริมุจจิตสูตรที่ ๑

ว่าด้วยการพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ เพื่อความหลุดพ้น

[๓๐๖] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ? เธอทั้งหลายย่อมพิจารณาเห็น**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ดังนี้หรือ ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า หามิได้พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดีละ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงพิจารณาเห็น**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ**นั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นมิใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่

เป็นอัตตาของเรา ดังนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อวิยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ปริมุจจิตสูตรที่ ๑

อรรถกถาปริมุจจิตสูตรที่ ๑

ถึง อุปาทานสูตรที่ ๕

สูตรทั้งหลาย มี**ปริมุจจิตสูตรที่** ๑ เป็นต้น ง่ายทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาปริมุจจิตสูตรที่ ๑ เป็นต้น

๗. ปริมุจจิตสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ เพื่อความหลุดพ้น

[๓๐๗] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เธอทั้งหลายพิจารณาเห็น**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ดังนี้หรือ ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดีละภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงพิจารณาเห็น **รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** นั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ดังนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดว่า ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี.

จบ ปริมุจจิตสูตรที่ ๒

๘. สังโยชนสูตร

ว่าด้วยสังโยชน์ และธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์

[๓๐๘] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรม เป็นที่ตั้งแห่ง**สังโยชน์** และ**สังโยชน์** เธอทั้งหลายจงฟัง. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ เป็นไฉน ? สังโยชน์เป็นไฉน ?

รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ชื่อว่าธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ ความกำหนัด ด้วยอำนาจความพอใจใน**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ**นั้น ชื่อว่า **สังโยชน์** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ นี้เรียกว่า สังโยชน์.

จบ สังโยชนสูตรที่ ๘

๙. อุปาทานสูตร

ว่าด้วยอุปาทาน และธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน

[๓๐๙] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมเป็นที่ตั้งแห่ง**อุปาทาน** และ**อุปาทาน** เธอทั้งหลาย จงฟัง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานเป็นไฉน ? อุปาทานเป็นไฉน ?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** ชื่อว่าธรรมเป็นที่ตั้งอุปาทาน ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ใน**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ**นั้น ชื่อว่า **อุปาทาน** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน นี้เรียกว่า อุปาทาน.

จบ อุปาทานสูตรที่ ๙

๑๐. สีลสูตร

ว่าด้วยธรรมที่ควรใส่ใจโดยแยบคาย

[๓๑๐] สมัยหนึ่งท่าน**พระสารีบุตร** และ**ท่านพระมหาโกฏฐิตะ** อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ครั้งนั้นแล **ท่านพระมหา-โกฏฐิตะ** ออกจากที่พักในเวลาเย็น เข้าไปหา**ท่านพระสารีบุตร** ถึงที่อยู่ ฯลฯ ได้ถามว่า ท่านพระสารีบุตร ภิกษุผู้มีศีล ควรกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยบคาย ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ท่านโกฏฐิตะ ภิกษุผู้มีศีล ควรกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังฝี เป็นดังลูกศร เป็นความคับแค้น เป็นอาพาธ เป็นอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นไฉน ?

คือ อุปาทานขันธ์คือรูป ๑ อุปาทานขันธ์คือเวทนา ๑ อุปาทานขันธ์คือสัญญา ๑ อุปาทานขันธ์คือสังขาร ๑ อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ ๑ ท่านโกฏฐิตะ ภิกษุผู้มีศีล ควรกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังฝี เป็นดังลูกศร เป็นความคับแค้น เป็นอาพาธ เป็นอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา ท่านโกฏฐิตะ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้คือ ภิกษุผู้มีศีล กระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ไว้ในใจโดยแยบคาย ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา พึงกระทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล.

[๓๑๑] **โก.** ดูก่อนท่านสารีบุตร ภิกษุผู้เป็นโสดาบัน ควรกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ในใจ โดยแยบคาย ?

สา. ท่านโกฏฐิตะ แม้ภิกษุผู้เป็นโสดาบัน ก็ควรกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา ท่านโกฏฐิตะ ข้อนี้ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ คือ ภิกษุผู้เป็นโสดาบัน กระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา พึงทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามิผล.

[๓๑๒] **โก.** ท่านพระสารีบุตร ภิกษุผู้เป็นพระสกทาคามีควรกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ในใจ โดยแยบคาย ?

สา. ท่านโกฏฐิตะ แม้ภิกษุผู้เป็นพระสกทาคามี ก็ควรกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้นั่นแล ไว้ในใจ โดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา ท่านโกฏฐิตะ ข้อนี้ ก็เป็นฐานะที่จะมีได้ คือ ภิกษุผู้เป็นสกทาคามี กระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา พึงทำให้แจ้งซึ่งอนาคามิผล.

[๓๑๓] **โก.** ท่านพระสารีบุตร ภิกษุผู้เป็นอนาคามีควรกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยบคาย ?

สา. ท่านโกฏฐิตะ แม้ภิกษุผู้เป็นอนาคามี ก็ควรกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้นั่นแล ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา ท่านโกฏฐิตะ ข้อนี้ก็เป็นฐานะที่จะมีได้คือ ภิกษุผู้เป็นอนาคามี กระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา พึงกระทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล.

[๓๑๔] **โก.** ท่านพระสารีบุตร ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ควรกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยบคาย ?

สา. ท่านโกฏฐิตะ แม้ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ ก็ควรกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้นั่นแล ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังฝี เป็นดังลูกศร เป็นความคับแค้น เป็นอาพาธ เป็นอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา ท่านโกฏฐิตะ กิจที่จะพึงทำให้ยิ่งขึ้นไป หรือการสั่งสมกิจที่กระทำแล้ว ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์ และแม้ธรรมเหล่านี้ที่ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ก็เป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และเพื่อสติสัมปชัญญะ.

จบ สีลสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาสีลสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยใน**สีลสูตรที่** ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

ในบทว่า **อนิจฺจโต** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

อุปาทานขันธ์ ๕ ภิกษุพึงใส่ใจว่า**ไม่เที่ยง** โดยอาการที่มีแล้วกลับไม่มี (เกิดแล้วดับ) พึงใส่ใจว่าเป็น**ทุกข์** โดยอาการที่เบียดเบียนบีบคั้น พึงใส่ใจว่า**เป็นโรค** เพราะหมายความว่า เจ็บป่วย พึงใส่ใจว่า**เป็นฝี** เพราะหมายความว่า เสียอยู่ข้างใน พึงใส่ใจว่า เชือดเฉือนเพราะเป็นปัจจัยของฝีเหล่านั้น หรือเพราะหมายความว่า ขุด พึงใส่ใจว่าโดยยาก เพราะหมายความเป็นทุกข์ พึงใส่ใจว่า **เป็นผู้เบียดเบียน** เพราะหมายความว่า เป็นปัจจัยให้เกิดอาพาธ อันมีมหาภูตรูปที่เป็นวิสภาคกันเป็นสมุฏฐาน พึงใส่ใจว่า**เป็นอื่น** เพราะหมายความว่า

ไม่ใช่ของตน พึงใส่ใจว่า**ทรุดโทรม** เพราะหมายความว่า ย่อยยับ พึงใส่ใจว่าว่าง เพราะหมายความว่า ว่างจากสัตว์ พึงใส่ใจว่า เป็น**อนัตตา** เพราะไม่มี**อัตตา.**

ในที่นี้พึงทราบอธิบายเพิ่มเติมอย่างนี้ว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ตรัสถึงการใส่ใจว่าไม่เที่ยง ด้วยสองบทว่า **อนิจฺจโต ปิโลกโต** (ไม่เที่ยง แตกสลาย) ตรัสถึงการใส่ใจว่า เป็น**อนัตตา** ด้วยสองบทว่า **สุญฺญโต อนตฺตโต** (ว่าง, เป็นอนัตตา) ตรัสถึงการใส่ใจว่าเป็นทุกข์ ด้วยบทที่เหลือ.

บทที่เหลือในพระสูตรนี้ มีความหมายง่ายแล.

จบ อรรถกถาสีลสูตรที่ ๑๐

๑. สุตวาสูตร

ว่าด้วยธรรมที่ควรใส่ใจโดยแยบคาย

[๓๑๕] สมัยหนึ่ง **ท่านพระสารีบุตร** และ**ท่านพระมหาโกฏฐิตะ** อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ครั้งนั้นแล ท่านพระมหาโกฏฐิตะออกจากที่พักในเวลาเย็น เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ ฯลฯ ได้ถามว่า ท่านพระสารีบุตร ภิกษุผู้ได้สดับแล้ว ควรกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ใจโดยแยบคาย ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ท่านโกฏฐิตะ ภิกษุผู้ได้สดับแล้ว ควรกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นไฉน ?

อุปาทานขันธ์คือรูป ฯลฯ อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ ท่านโกฏฐิตะ ภิกษุผู้ได้สดับแล้ว ควรกระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ไว้ในใจ

โดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา ท่านโกฏฐิตะ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ คือ ภิกษุผู้ได้สดับแล้ว กระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา พึงกระทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล.

[๓๑๖] **โก.** ท่านพระสารีบุตร ภิกษุผู้เป็นพระโสดาบันเล่า ควรกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยบคาย ?

สา. ท่านโกฏฐิตะ แม้ภิกษุผู้เป็นโสดาบันก็ควรทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้นั่นแล ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา ท่านโกฏฐิตะ ข้อนี้ก็เป็นฐานะที่จะมีได้คือ ภิกษุผู้เป็นโสดาบัน กระทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง ฯลฯ โดยเป็นอนัตตา พึงกระทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามิผล ฯลฯ อนาคามิผล ฯลฯ อรหัตตผล.

[๓๑๗] **โก.** ท่านพระสารีบุตร ภิกษุผู้เป็นอรหันต์เล่า ควรกระทำธรรมเหล่าไหนไว้ในใจโดยแยบคาย ?

สา. ท่านโกฏฐิตะ แม้ภิกษุผู้เป็นอรหันต์ ก็ควรทำอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านี้นั่นแล ไว้ในใจโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังลูกศร เป็นความคับแค้น เป็นอาพาธ เป็นอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา ท่านโกฏฐิตะ กิจที่จะพึงทำให้ยิ่งขึ้นไป หรือการสั่งสมกิจที่กระทำแล้ว ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์ และแม้ถึงธรรมเหล่านี้ ที่ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ก็เป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และเพื่อสติสัมปชัญญะเท่านั้น.

จบ สุตวาสูตรที่ ๑๑

อรรถกถาสุตวาสูตรที่ ๑๑

ใน**สุตวาสูตรที่** ๑๑ ก็เหมือนกัน คือ มีความหมายง่าย. แต่ว่าในสูตรที่ ๑๐ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัส**ปาริสุทธิศีล** ไว้ด้วยบทว่า **สีลวตา** ในสูตรที่ ๑๑ นี้ ตรัสกรรมฐานไว้ด้วยบทว่า **สุตวตา** นี้แลเป็นข้อที่แตกต่างกัน.

จบ อรรถกถาสุตวาสูตรที่ ๑๑

๑๒. กัปปสูตรที่ ๑

ว่าด้วยการรู้การเห็น เป็นเหตุไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัย

[๓๑๘] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล **ท่านพระกัปป**ะเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไรหนอแล จึงจะไม่มี **อหังการ มมังการ** และ**มานานุสัย** ในกายที่มีใจครองนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนกัปปะ **รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี มีอยู่ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี อริยสาวกเห็นสิ่งทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ดูก่อนกัปปะ เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่

อย่างนี้แล จึงไม่มี**อหังการ นมังการ และมานานุสัย** ในกายที่มีใจครองนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก.

จบ กัปปสูตรที่ ๑

อรรถกถากัปปสูตรที่ ๑

กัปปสูตรที่ ๑ (มีเนื้อความ) เหมือนกับราหุโลวาทสูตรนั่นแล.

จบ อรรถกถากัปปสูตรที่ ๑

๑๓. กัปปสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการรู้การเห็น เป็นเหตุปราศจากอหังการ มมังการ และมานานุสัย

[๓๑๙] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล **ท่านพระกัปปะ**เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถาม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างไร เห็นอยู่อย่างไรหนอแล มนัสจึงจะปราศจาก **อหังการ มมังการ และมานานุสัย** ในกายที่มีใจครองนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับ พ้นวิเศษแล้ว ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนกัปปะ **รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี มีอยู่ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี อริยสาวกเห็นสิ่งทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญา

อันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเราอย่างนี้แล้ว จึงหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น ดูก่อนกัปปะ เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล มนัสจึงปราศจาก **อหังการ มมังการ** และ**มานานุสัย** ในกายที่มีใจครองนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก ก้าวล่วงนานะด้วยดี สงบระงับ พ้นวิเศษแล้ว.

จบ กัปปสูตรที่ ๒

จบ ธรรมกถิกวรรค

อรรถกถากัปปสูตรที่ ๒

กัปปสูตรที่ ๒ (มีเนื้อความ) เหมือนกับราหุโลวาทสูตรนั่นแล.

จบ อรรถกถากัปปสูตรที่ ๒

จบ อรรถกถาธรรมกถิกวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้คือ

๑. อวิชชาสูตร ๒. วิชชาสูตร ๓. ธรรมกถิกสูตรที่ ๑ ๔. ธรรมกถิกสูตรที่ ๒ ๕. พันธนสูตร ๖. ปริมุจจิตสูตรที่ ๑ ๗. ปริมุจจิตสูตรที่ ๒ ๘. สังโยชนสูตร ๙. อุปาทานสูตร ๑๐. สีลสูตร ๑๑. สุตวาสูตร ๑๒. กัปปสูตรที่ ๑ ๑๓. กัปปสูตรที่ ๒

อวิชชาวรรคที่ ๓

๑. สมุทยธรรมสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความของอวิชชา และวิชชา

[๓๒๐] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้ว เธอได้นั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง ได้ทูลถามคำนี้กะ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า **อวิชชา อวิชชา** ดังนี้ อวิชชาเป็นไฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย**อวิชชา** ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้วในโลกนี้ ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งรูปอันมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งรูปอันมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งรูปอันมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**เวทนา...** ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**สัญญา...** ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**สังขาร...**ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**วิญญาณ** อันมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาว่า วิญญาณมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งวิญญาณอันมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า วิญญาณมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา. ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งวิญญาณอันมีความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า วิญญาณมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ดูก่อนภิกษุ นี้เรียกว่าอวิชชา และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยอวิชชาด้วยเหตุเพียงเท่านี้.

[๓๒๑] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้นทูลถามคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า **วิชชา วิชชา** ดังนี้ **วิชชา**เป็นไฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตอบว่า ดูก่อนภิกษุ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งรูปอันมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งรูปอันมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**รูป** อันมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า รูปมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**เวทนา...** ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**สัญญา...** ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**สังขาร...** ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่ง**วิญญาณ** อันมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาว่า วิญญาณมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งวิญญาณอันมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า วิญญาณมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งวิญญาณ อันมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดาว่า **วิญญาณ**มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ดูก่อนภิกษุ นี้เรียกว่า **วิชชา** และบุคคลเป็นผู้ประกอบไปด้วย**วิชชา** ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ สมุทยธรรมสูตรที่ ๑

หมายเหตุ อรรถกถาอวิชชาวรรคที่ ๓ ตั้งแต่สูตรที่ ๑ ถึงสูตรที่ ๑๐ ท่านแก้รวมกันไว้ โปรดดูตอนท้ายของวรรคนี้

๒. สมุทยธรรมสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความหมายของอวิชชา

[๓๒๒] สมัยหนึ่ง**ท่านพระสารีบุตร** และ**ท่านพระมหาโกฏฐิตะ** อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี. ครั้งนั้นแล ท่านพระมหาโกฏฐิตะ ออกจากที่พักในเวลาเย็น ได้เข้าไปหาท่านพระสารีบุตร ถึงที่อยู่ ฯลฯ ได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า ดูก่อนท่านพระสารีบุตร ที่เรียกว่า **อวิชชา อวิชชา** ดังนี้ **อวิชชา** เป็นไฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยอวิชชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ... ดูก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่า **อวิชชา** และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย**อวิชชา** ด้วยเหตุเพียรเท่านี้แล.

จบ สมุทยธรรมสูตรที่ ๒

๓. สมุทยธรรมสูตรที่ ๓

ว่าด้วยความหมายของวิชชา

[๓๒๓] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏฐิตะ อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ครั้งนั้นแล ท่านพระมหาโกฏฐิตะออกจากที่พักในเวลาเย็น ได้เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ ฯลฯ แล้วได้กล่าวคำนี้กะท่านพระสารีบุตรว่า ดูก่อนท่านพระสารีบุตร ที่เรียกว่า **วิชชา วิชชา** ดังนี้ **วิชชา**เป็นไฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย**วิชชา** ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระสารีบุตร ตอบว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ... ดูก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่า **วิชชา** และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชชา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ สมุทยธรรมสูตรที่ ๓

๔. อัสสาทสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความหมายของอวิชชา

[๓๒๔] เหตุเกิด (ของพระสูตร) ก็เป็นเช่นนั้นแหละ. ท่านพระมหาโกฏฐิตะ นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า ดูก่อนท่านพระสารีบุตร ที่เรียกว่า **อวิชชา อวิชชา** ดังนี้ อวิชชาเป็นไฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยอวิชชาด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้วในโลกนี้ ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งคุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งคุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่ง**เวทนา...** แห่ง**สัญญา...** แห่ง**สังขาร...** แห่ง**วิญญาณ** ดูก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่า **อวิชชา** และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย**อวิชชา** ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ อัสสาทสูตรที่ ๑

๕. อัสสาทสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความหมายของวิชชา

[๓๒๕] เหตุเกิด (ของพระสูตร) ก็เป็นเช่นนั้นแหละ. **ท่านพระมหาโกฏฐิตะ** นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ถาม**ท่านพระสารีบุตร**

ว่า ดูก่อนท่านพระสารีบุตร ที่เรียกว่า **วิชชา วิชชา** ดังนี้ วิชชาเป็นไฉน หนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย**วิชชา** ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระสารีบุตร ตอบว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งคุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่ง**รูป** ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งคุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่ง**เวทนา...** แห่ง**สัญญา...** แห่ง**สังขาร...** แห่ง**วิญญาณ** ดูก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่า **วิชชา** และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย**วิชชา** ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ อัสสาทสูตรที่ ๒

๖. สมุทยธรรมสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความหมายของอวิชชา

[๓๒๖] เหตุเกิด (ของพระสูตร) ก็เป็นเช่นนั้นแหละ. ท่าน-**พระมหาโกฏฐิตะ**นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ถาม**ท่านพระสารีบุตร** ว่า ดูก่อนท่านพระสารีบุตร ที่เรียกว่า **อวิชชา อวิชชา** ดังนี้ **อวิชชา** เป็นไฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยอวิชชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้วในโลกนี้ ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้น ความดับไป คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่ง**รูป** ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้น ความดับไป คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่ง**เวทนา...** แห่ง**สัญญา...** แห่ง**สังขาร...** แห่ง**วิญญาณ** ดูก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่า **อวิชชา** และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย**อวิชชา** ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ สมุทยธรรมสูตรที่ ๑

๗. สมุทยธรรมสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความหมายของวิชชา

[๓๒๗] เหตุเกิด (ของพระสูตร) ก็เป็นเช่นนั้นแล. ท่านพระมหาโกฏฐิตะนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า ดูก่อนท่านพระสารีบุตร ที่เรียกว่า **วิชชา วิชชา** ดังนี้ **วิชชา**เป็นไฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย**วิชชา** ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิดขึ้น ความดับไป คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่ง**รูป** ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิดขึ้น ความดับไป คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่ง**เวทนา...** แห่ง**สัญญา...** แห่ง**สังขาร...** แห่ง**วิญญาณ** ดูก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่าวิชชา และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชชาด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ สมุทยธรรมสูตรที่ ๒

๘. โกฏฐิตสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความหมายของอวิชชา และวิชชา

[๓๒๘] สมัยหนึ่ง **ท่านพระสารีบุตร**และ**ท่านมหาโกฏฐิตะ** อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ครั้งนั้นแล **ท่านพระสารีบุตร** ออกจากที่พักในเวลาเย็น ได้เข้าไปหาท่าน**พระมหาโกฏฐิตะ**ถึงที่อยู่ ฯลฯ แล้วได้ถาม**ท่านพระมหาโกฏฐิตะ**ว่า ดูก่อนท่านโกฏฐิตะ ที่เรียกว่า **อวิชชา อวิชชา** ดังนี้ **อวิชชา**เป็นไฉนหนอแล. และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยอวิชชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระมหาโกฏฐิตะตอบว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้วในโลกนี้ ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งคุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งคุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่ง**เวทนา...** แห่ง**สัญญา...** แห่ง**สังขาร...** แห่ง**วิญญาณ** ดูก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่า **อวิชชา** และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย**อวิชชา** ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

[๓๒๙] เมื่อท่าน**พระมหาโกฏฐิตะ**กล่าวอย่างนี้แล้ว **ท่านพระสารีบุตร**จึงได้ถามว่า ดูก่อนท่านโกฏฐิตะ ที่เรียกว่า **วิชชา วิชชา** ดังนี้ วิชชาเป็นไฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย**วิชชา** ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระมหาโกฏฐิตะตอบว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งคุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งรูป ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งคุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่ง**เวทนา...** แห่ง**สัญญา...** แห่ง**สังขาร...** แห่ง**วิญญาณ** ดูก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่า**วิชชา** และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย**วิชชา** ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ โกฏฐิตสูตรที่ ๑

๙. โกฏฐิตสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความหมายของอวิชชา - วิชชา

[๓๓๐] เหตุเกิด (แห่งพระสูตร) ก็เป็นเช่นนั้นแล. **ท่านพระสารีบุตร**นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ถาม**ท่านพระมหาโกฏฐิตะ**ว่า ดูก่อนท่านโกฏฐิตะ ที่เรียกว่า **อวิชชา อวิชชา** ดังนี้ **อวิชชา**เป็นไฉน

หนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย**อวิชชา** ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระมหาโกฏฐิตะตอบว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้วในโลกนี้ ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่ง**เวทนา...** แห่ง**สัญญา...** แห่ง**สังขาร...** แห่ง**วิญญาณ** ดูก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่า**อวิชชา** และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยอวิชชา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

[๓๓๑] เมื่อ**ท่านมหาโกฏฐิตะ**กล่าวอย่างนี้แล้ว **ท่านพระสารีบุตร** จึงได้ถามว่า ดูก่อนท่านโกฏฐิตะ ที่เรียกว่า **วิชชา วิชชา** ดังนี้ **วิชชา** เป็นไฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชชา ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระมหาโกฏฐิตะตอบว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งรูป ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่ง**เวทนา...** แห่ง**สัญญา...** แห่ง**สังขาร...** แห่ง**วิญญาณ** ดูก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่าวิชชา และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยวิชชา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ โกฏฐิตสูตรที่ ๒

๑๐. โกฏฐิตสูตรที่ ๓

ว่าด้วยความหมายของอวิชชา และวิชชา

[๓๓๒] เหตุเกิด (แห่งพระสูตร) ก็เป็นเช่นนั้นแหละ. ท่านพระสารีบุตร นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ถามท่านพระมหาโกฏฐิตะ

ว่า ดูก่อนโกฏฐิตะ ที่เรียกว่า **อวิชชา อวิชชา** ดังนี้ **อวิชชา**เป็นไฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย**อวิชชา** ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ?

ท่านพระมหาโกฏฐิตะกล่าวว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับแล้วในโลกนี้ ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งเหตุเกิดแห่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งความดับแห่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติ เครื่องให้ถึงความดับแห่งรูป ย่อมไม่รู้ชัดซึ่ง**เวทนา... ซึ่งสัญญา... ซึ่งสังขาร...** ซึ่ง**วิญญาณ** ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งเหตุเกิดแห่งวิญญาณ ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งความดับแห่งวิญญาณ ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติ เครื่องให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ ดูก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่า **อวิชชา** และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย**อวิชชา** ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

[๓๓๓] เมื่อท่านมหาโกฏฐิตะ กล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรจึงได้กล่าวคำนี้ กะท่านพระมหาโกฏฐิตะว่า ดูก่อนท่านโกฏฐิตะ ที่เรียกว่า **วิชชา วิชชา** ดังนี้ **วิชชา**เป็นไฉนหนอแล และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย**วิชชา** ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ? ท่านพระมหาโกฏฐิตะตอบว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดซึ่งรูป ย่อมรู้ชัดซึ่งเหตุเกิดแห่งรูป ย่อมรู้ชัดซึ่งความดับแห่งรูป ย่อมรู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับแห่งรูป ย่อมรู้ชัดซึ่ง**เวทนา... ซึ่งสัญญา...ซึ่งสังขาร...ซึ่งวิญญาณ** ย่อมรู้ชัดซึ่งเหตุเกิดแห่งวิญญาณ ย่อมรู้ชัดซึ่งความดับแห่งวิญญาณ ย่อมรู้ชัดซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ ดูก่อนท่านผู้มีอายุ นี้เรียกว่า**วิชชา** และบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วย**วิชชา** ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

จบ โกฏฐิตสูตรที่ ๓

จบ อวิชชาวรรค

อรรถกถาอวิชชาวรรค

อรรถกถาสูตรที่ ๑ ถึงสูตรที่ ๑๐ เริ่มด้วยสมุทยธรรมสูตร

อวิชชาวรรค มีความหมายง่ายทั้งนั้น. ก็ในวรรคนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสสัจจะ ๔ ไว้ในทุก ๆ สูตร (คือแต่สูตรที่ ๑ - ถึงสูตรที่ ๑๐) แล.

จบ อรรถกถาอวิชชาวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้คือ

๑. สมุทยธรรมสูตรที่ ๑ ๒. สมุทยธรรมสูตรที่ ๒ ๓. สมุทยธรรมสูตรที่ ๒ ๔. อัสสาทสูตรที่ ๑ ๕. อัสสาทสูตรที่ ๒ ๖. สมุทยธรรมสูตรที่ ๑ ๗. สมุทยธรรมสูตรที่ ๒ ๘. โกฏฐิตสูตรที่ ๑ ๙. โกฏฐิตสูตรที่ ๒ ๑๐. โกฏฐิตสูตรที่ ๓.

กุกกุฬวรรคที่ ๔

๑. กุกกุฬสูตร

ว่าด้วยขันธ์ ๕ เป็นของร้อน

[๓๓๔] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **รูป** เป็นของร้อน **เวทนา**เป็นของร้อน **สัญญา**เป็นของร้อน **สังขาร**เป็นของร้อน **วิญญาณ** เป็นของร้อน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขาร ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ กุกกุฬสูตรที่ ๑

๒. อนิจจสูตรที่ ๑

ว่าด้วยละฉันทะในสิ่งที่เป็นอนิจจัง

[๓๓๕] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย พึงละฉันทะในสิ่งที่ไม่เที่ยงเสีย. ก็อะไรเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ? รูปเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะใน**รูป**นั้นเสีย **เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ**เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะใน**วิญญาณ**นั้นเสีย.

จบ อนิจจสูตรที่ ๑

๓. อนิจจสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการละราคะในสิ่งที่เป็นอนิจจัง

[๓๓๖] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย พึงละราคะในสิ่งที่ไม่เที่ยงเสีย ก็อะไรเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ? รูปเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละราคะใน**รูป**นั้นเสีย **เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ** เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละราคะใน**วิญญาณ**นั้นเสีย.

จบ อนิจจสูตรที่ ๒

๔. อนิจจสูตรที่ ๓

ว่าด้วยการละฉันทราคะในสิ่งที่เป็นอนิจจัง

[๓๓๗] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงละฉันทราราคะในสิ่งที่ไม่เที่ยงเสีย ก็อะไรเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ? รูปเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละ**ฉันทราคะ**ในรูปนั้นเสีย **เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ** เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในวิญญาณนั้นเสีย.

จบ อนิจจสูตรที่ ๓

๕. ทุกขสูตรที่ ๑

ว่าด้วยการละฉันทะในสิ่งที่เป็นทุกข์

[๓๓๘] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย พึงละ**ฉันทะ**ในสิ่งที่เป็นทุกข์เสีย ก็อะไรเป็นสิ่งที่เป็น**ทุกข์ ? รูป**เป็นสิ่งที่

เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในรูปนั้นเสีย **เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ** เป็นสิ่งที่เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละ**ฉันทะ**ใน**วิญญาณ**นั้นเสีย.

จบ ทุกขสูตรที่ ๑

๖. ทุกขสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการละราคะในสิ่งที่เป็นทุกข์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงละราคะในสิ่งที่เป็นทุกข์เสีย ก็อะไรเป็นสิ่งที่เป็นทุกข์ ? รูปเป็นสิ่งที่เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละราคะใน**รูป**นั้นเสีย **เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ** เป็นสิ่งที่เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละราคะในวิญญาณนั้นเสีย.

จบ ทุกขสูตรที่ ๒

๗. ทุกขสูตรที่ ๓

ว่าด้วยการละฉันทราคะในสิ่งที่เป็นทุกข์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงละ**ฉันทราคะ**ในสิ่งที่เป็นทุกข์เสีย ก็อะไรเป็นสิ่งที่เป็นทุกข์ ๆ. รูปเป็นสิ่งที่เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในรูปนั้นเสีย **เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ** เป็นสิ่งที่เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละ**ฉันทราคะ**ใน**วิญญาณ**นั้นเสีย.

จบ ทุกขสูตรที่ ๓

๘. อนัตตสูตรที่ ๑

ว่าด้วยการละฉันทะในสิ่งที่เป็นอนัตตา

[๓๓๙] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงละ**ฉันทะ**ในสิ่งที่เป็น**อนัตตา**เสีย ก็อะไรเป็นสิ่งที่เป็น**อนัตตา ? รูป**เป็นสิ่งที่เป็น**อนัตตา** เธอทั้งหลายพึงละ**ฉันทะ**ในรูปนั้นเสีย **เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ** เป็น**อนัตตา** เธอทั้งหลายพึงละ**ฉันทะ**ใน**วิญญาณ**นั้นเสีย.

จบ อนัตตสูตรที่ ๑

๙. อนัตตสูตรที่ ๒

ว่าด้วยการละราคะในสิ่งที่เป็นอนัตตา

[๓๔๐] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงละราคะในสิ่งที่เป็น**อนัตตา**เสีย ก็อะไรเป็น**อนัตตา ?** รูปเป็น**อนัตตา** เธอทั้งหลายพึงละ**ราคะ**ใน**รูป**นั้นเสีย **เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ** เป็น**อนัตตา** เธอทั้งหลายพึงละ**ราคะ**ใน**วิญญาณ**นั้นเสีย.

จบ อนัตตสูตรที่ ๒

๑๐. อนัตตสูตรที่ ๓

ว่าด้วยการละฉันทราคะในสิ่งที่เป็นอนัตตา

[๓๔๑] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงละ**ฉันทราคะ**ในสิ่งที่เป็น**อนัตตา**เสีย ก็อะไรเป็น**อนัตตา ? รูป**เป็น**อนัตตา** เธอทั้งหลายพึงละ**ฉันทราคะ**ในรูปนั้นเสีย. **เวทนา... สัญญา...**

สังขาร... วิญญาณ เป็น**อนัตตา** เธอทั้งหลายพึงละ**ฉันทราคะ**ใน**วิญญาณ**นั้นเสีย.

จบ อนัตตสูตรที่ ๓

๑๑. กุลปุตตสูตรที่ ๑

ว่าด้วยธรรมอันสมควรแก่กุลบุตร

[๓๔๒] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การอยู่ที่มากด้วยความเบื่อหน่ายใน**รูป** ใน**เวทนา** ใน**สัญญา** ใน**สังขาร** ใน**วิญญาณ**นี้ย่อมเป็นธรรมสมควรแก่กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา ผู้อยู่มากด้วยความเบื่อหน่ายใน**รูป** ใน**เวทนา** ใน**สัญญา** ใน**สังขาร** ใน**วิญญาณ** ย่อมกำหนดรู้ซึ่ง**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** เมื่อกำหนดรู้ซึ่ง**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** ย่อมหลุดพ้นไปจาก**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** จาก**ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส** เราตถาคตกล่าวว่า ย่อมหลุดพ้นไปจากทุกข์.

จบ กุลปุตตสูตรที่ ๑

๑๒. กุลปุตตสูตรที่ ๒

ว่าด้วยธรรมอันสมควรแก่กุลบุตร

[๓๔๓] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงใน**รูป** ใน**เวทนา** ใน**สัญญา** ใน**สังขาร** ใน**วิญญาณ**อยู่นี้ย่อมเป็นธรรมสมควรแก่กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา เมื่อพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงใน**รูป** ใน**เวทนา** ใน**สัญญา** ใน**สังขาร** ใน**วิญญาณ**อยู่ ย่อมกำหนดรู้ซึ่ง**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** เมื่อกำหนดรู้ซึ่ง**รูป**

เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอยู่ ย่อมหลุดพ้นไปจาก**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส** เราตถาคตกล่าวว่า ย่อมหลุดพ้นไปจากทุกข์.

จบ กุลปุตตสูตรที่ ๒

๑๓. กุลปุตตสูตรที่ ๓

ว่าด้วยธรรมอันสมควรแก่กุลบุตร

[๓๔๔] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การพิจารณาเห็นความเป็น**ทุกข์** ใน**รูป** ใน**เวทนา** ใน**สัญญา** ใน**สังขาร** ใน**วิญญาณ**อยู่นี้ ย่อมเป็นธรรมสมควรแก่กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา ฯลฯ เราตถาคตกล่าวว่า ย่อมหลุดพ้นไปจากทุกข์.

จบ กุลปุตตสูตรที่ ๓

๑๔. กุลปุตตสูตรที่ ๔

ว่าด้วยธรรมอันสมควรแก่กุลบุตร

[๓๔๕] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การพิจารณาเห็นความเป็น**อนัตตา**ใน**รูป** ใน**เวทนา** ใน**สัญญา** ใน**สังขาร** ใน**วิญญาณ**อยู่นี้ ย่อมเป็นธรรมสมควรแก่กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา เมื่อพิจารณาเห็น**อนัตตา**ใน**รูป** ใน**เวทนา** ใน**สัญญา** ใน**สังขาร** ใน**วิญญาณ**อยู่ ย่อมกำหนดรู้ซึ่ง**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** เมื่อกำหนดรู้ซึ่ง**รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** ย่อมหลุดพ้นไปจาก**รูป เวทนา สัญญา**

สังขาร วิญญาณ จากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เราตถาคตกล่าวว่า ย่อมหลุดพ้นไปจากทุกข์.

จบ กุลปุตตสูตรที่ ๔

อรรถกถากุกกุพวรรค

พึงทราบวินิจฉัยใน**กุกกุพสูตรที่ ๑** แห่ง**กุกกุพวรรค** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **กุกฺกุพ** แปลว่าร้อน คือ ไฟติดโชน. ในสูตรนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ตรัสลักษณะของ**ทุกข์** ที่มีความเร่าร้อนมากไว้ว่า เหมือนกองเถ้า.

ในสูตรที่เหลือ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**แยกตรัสลักษณะเหล่านี้ทั้งหมดมี**อนิจจลักษณะ**เป็นต้น ไว้ตามอัธยาศัยของบุคคลแล.

จบ อรรถกถากุกกุพวรรคที่ ๔

รวมพระสูตรที่มาในวรรคนี้คือ

๑. กุกกุพสูตร ๒. อนิจจสูตรที่ ๑ ๓. อนิจจสูตรที่ ๒ ๔. อนิจจสูตรที่ ๓ ๕. ทุกขสูตรที่ ๑ ๖. ทุกขสูตรที่ ๒ ๗. ทุกขสูตรที่ ๓ ๘. อนัตตสูตรที่ ๑ ๙. อนัตตสูตรที่ ๒ ๑๐. อนัตตสูตรที่ ๓ ๑๑. กุลปุตตสุตรที่ ๑ ๑๒. กุลปุตตสูตรที่ ๒ ๑๓. กุลปุตตสูตรที่ ๓ ๑๔. กุลปุตตสูตรที่ ๔.

ทิฏฐิวรรคที่ ๕

๑. อัชฌัตติกสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งสุขและทุกข์ภายใน

[๓๔๖] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร สุขและทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้น ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป สุขและทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้น เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ สุขและทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้น.

[๓๔๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา สุขและทุกข์ภายในพึงบังเกิดขึ้น เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภิ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา สุขและทุกข์ภายในพึงเกิดขึ้น เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภิ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี .

จบ อัชฌัตติกสูตรที่ ๑

อรรถกถาทิฏฐิวรรคที่ ๕

อรรถกถาอัชฌัตติกสูตรที่ ๑

ทิฏฐิ**วรรคที่ ๕** สูตรที่ ๑ คำว่า **กึ อุปาทาย** ได้แก่ เพราะอาศัยอะไร.

จบ อรรถกถาอัชฌัตติกสูตรที่ ๑

๒. เอตังมมสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งการยึดมั่นว่าเป็นของเรา

[๓๔๘] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร บุคคลจึงตามเห็นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีรูปอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป บุคคลจึงตามเห็นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ บุคคลจึงตามเห็นว่า นั่นของเรา เรา เป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

[๓๔๙] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา บุคคลพึงตามเห็นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ.

ภิ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา

บุคคลพึงตามเห็นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภิ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ เอตังมมสูตรที่ ๒

อรรถกถาเอตังมมสูตรที่ ๒

ในสูตรที่ ๒ คำว่า **กึ อภินิวิสฺส** ได้แก่ เพราะยึดมั่นอะไร อธิบายว่า กระทำให้เป็นปัจจัย.

จบ อรรถกถาเอตังมมสูตรที่ ๒

๓. เอโสอัตตสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งสัสสตทิฏฐิ

[๓๕๐] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า. ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา.

[๓๕๑] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา พึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภิ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า .

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า .

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า .

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา

พึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภิ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ เอโสอัตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาเอโสอัตตสูตรที่ ๓

ในสูตรที่ ๓ เป็นต้น คำว่า **ทิฏฺฐิ** เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสด้วยอัธยาศัยของบุคคล.

จบ อรรถกถาเอโสอัตตสูตรที่ ๓

๔. โนจเมสิยาสูตร°

ว่าด้วยเหตุแห่งนัตถิกทิฏฐิ

[๓๕๒] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริขารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี บริขารของเราจักไม่มี ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า

๑. สูตรที่ ๔-๙ ไม่มีอรรถกถาแก้

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มี-พระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมี บริขารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี บริขารของเราจักไม่มี เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมีและบริขารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี บริขารของเราจักไม่มี

[๓๕๓] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา พึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริขารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี บริขารของเราจักไม่มี เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภิ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา พึงเกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริขารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี บริขารของเราจักไม่มี เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภิ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ โนจเมสิยาสูตรที่ ๔

๕. มิจฉาทิฏฐิสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งมิจฉาทิฏฐิ

[๓๕๔] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดมีมิจฉาทิฏฐิ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ธรรมของข้าพระองค์

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปแลมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดมีมิจฉาทิฏฐิ เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดมีมิจฉาทิฏฐิ.

[๓๕๕] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา พึงเกิดมีมิจฉาทิฏฐิ เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภิ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า .

ภ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา พึงเกิดมีมิจฉาทิฏฐิ เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภิ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ มิจฉาทิฏฐิสูตรที่ ๕

๖. สักกายทิฏฐิสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งสักกายทิฏฐิ

[๓๕๖] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดมีสักกายทิฏฐิ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดมีสักกายทิฏฐิ เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดมีสักกายทิฏฐิ.

[๓๕๗] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา พึงเกิดมีสักกายทิฏฐิ เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภิ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา พึงเกิดมีสักกายทิฏฐิ เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภิ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้. ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ สักกายทิฏฐิสูตรที่ ๖

๗. อัตตานุทิฏฐิสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งอัตตานุทิฏฐิ

[๓๕๘] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดอัตตานุทิฏฐิ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดมีอัตตานุทิฏฐิ เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดมีอัตตานุทิฏฐิ .

[๓๕๙] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า .

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า .

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา พึงเกิดมีอัตตานุทิฏฐิ เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภิ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า .

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า .

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา พึงเกิดมีอัตตานุทิฏฐิ เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภิ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อัตตานุทิฏฐิสูตรที่ ๗

๘. อภินิเวสสูตรที่ ๑

ว่าด้วยเหตุแห่งความยึดมั่น

[๓๖๐] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น

[๓๖๑] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา พึงเกิดความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภิ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งไดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา พึงเกิดความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภิ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อภินิเวสสูตรที่ ๑

๕. อภินิเวสสูตรที่ ๒

ว่าด้วยเหตุแห่งความยึดมั่น

[๓๖๒] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดความพัวพัน และความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์ และความยึดมั่น ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะอาศัยรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดความพัวพันและความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดความพัวพันและความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น.

[๓๖๓] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา พึงเกิดความพัวพัน และความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์และความยึดมั่นเพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภิ. มิใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา พึงเกิดความพัวพันและความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น เพราะไม่อาศัยสิ่งนั้นบ้างหรือ ?

ภิ. ไม่ใช่เช่นนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อภินิเวสสูตรที่ ๒

๑๐. อานันทสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนิจจังและมิใช่ของเรา

[๓๖๔] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ฯลฯ ได้กราบ ทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว พึงเป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว อย่าเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

อา. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

อา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

อา. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

อา. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

อา. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า .

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา.

อา. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๓๖๕] ภ. ดูก่อนอานนท์ เพราะเหตุนั้นแล รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี อยู่ในที่ไกลก็ดี อยู่ในที่ใกล้ก็ดี รูปทั้งหมดนั้น เธอพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี อยู่ในที่ไกลก็ดี อยู่ในที่ใกล้ก็ดี วิญญาณทั้งหมดนั้น เธอพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ดูก่อนอานนท์ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณ หยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า

ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อานันทสูตรที่ ๑๐

จบ ทิฏฐิวรรคที่ ๕

อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **อุปสงฺกมิ** ใน**อานันทสูตรที่ ๑๐.** พระอานนทเถระเห็นพวกภิกษุเหล่าอื่น ยังพระศาสดาให้บอกพระกรรมฐานขันธ์ ๕ ประกอบแล้วสืบต่อแล้วบรรลุพระอรหัตต์แล้วพยากรณ์พระอรหัตต์ในสำนักพระศาสดา จึงคิดว่า แม้เราก็จักยังพระศาสดาให้ตรัสบอกพระกรรมฐานขันธ์ ๕ แล้ว ประกอบอยู่สืบต่ออยู่บรรลุพระอรหัตต์แล้ว จักพยากรณ์พระอรหัตต์ ดังนี้ จึงเข้าไปเฝ้า.

ก็พระศาสดาแม้ไม่ทรงเห็นการละกิเลสทั้งหลายอันมรรคเบื้องบนพึงฆ่าของพระเถระ ในเวลาที่พระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ก็ตรัสบอกด้วยพระดำริว่า เราจักกำหนดดูจิตของภิกษุนี้. ก็จิตของพระเถระแม้นั้นฟังมนสิการพระกรรมฐานครั้งหนึ่งหรือสองครั้งก็พึงไปด้วยคิดว่า เวลานี้เป็นเวลาอุปฐากพระพุทธเจ้า. พระอานนทเถระนั้น มีธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติ ยังจิตของท่านให้ร่าเริงอยู่ เป็นผู้ประกอบเนือง ๆ ในพระกรรมฐาน เกิดแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

จบ อรรถกถาอานันทสูตรที่ ๑๐

จบ อรรถกถาทิฏฐิวรรคที่ ๕

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อัชฌัตติกสูตร ๒. เอตังมมสูตร ๓. เอโสอัตตสูตร ๔. โนจเมสิยาสูตร ๕. มิจฉาทิฏฐิสูตร ๖. สักกายทิฏฐิสูตร ๗. อัตตานุทิฏฐิสูตร ๘. อภินิเวสสูตรที่ ๑ ๙. อภินิเวสสูตรที่ ๒ ๑๐. อานันทสูตร.

รวมวรรคที่มีในจุลลปัณณาสก์นี้ คือ

๑. อันตวรรค ๒. ธรรมกถิกวรรค ๓. อวิชชาวรรค ๔. กุกกุฬวรรค ๕. ทิฏฐิวรรคที่ ๕

จบ จุลลปัณณาสก์

รวมปัณณาสก์ที่มีในขันธสังยุต ๓ ปัณณาสก์

จบ ขันธสังยุต

๒. ราธสังยุต

ปฐมวรรคที่ ๑

๑. มารสูตร

ว่าด้วยขันธมาร

[๓๖๖] **กรุงสาวัตถี.** ครั้งนั้นแล ท่านพระราธะได้เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้ทูลถาม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญที่เรียกว่า มาร มาร ดังนี้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล จึงเรียกว่ามาร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนราธะ เมื่อรูปมีอยู่ มาร (ความตาย) จึงมี ผู้ทำให้ตายจึงมี ผู้ตายจึงมี เพราะฉะนั้นแหละราธะ เธอจงพิจารณาเห็นรูปว่า เป็นมาร เป็นผู้ทำให้ตาย เป็นผู้ตาย เป็นโรค. เป็นหัวฝี เป็นลูกศร เป็นความทุกข์ เป็นตัวทุกข์ บุคคลเหล่าใดพิจารณาเห็นรูปนั้นอย่างนี้ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าย่อมเห็นชอบ เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมีอยู่ มารจึงมี ผู้ทำให้ตายจึงมี ผู้ตายจึงมี เพราะฉะนั้นแหละราธะ เธอจงพิจารณาเห็นวิญญาณว่าเป็นมาร เป็นผู้ทำให้ตาย เป็นผู้ตาย เป็นโรค เป็นหัวฝี เป็นลูกศร เป็นความทุกข์ เป็นตัวทุกข์ บุคคลเหล่าใดเห็นวิญญาณนั้นอย่างนี้ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่า ย่อมเห็นชอบ.

รา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ความเห็นชอบมีประโยชน์อย่างไร พระเจ้าข้า ?

ภ. ดูก่อนราชะ **ความเห็นชอบ**มีประโยชน์ให้**เบื่อหน่าย.**

รา. **ความเบื่อหน่าย**มีประโยชน์อย่างไร พระเจ้าข้า ?

ภ. ดูก่อนราชะ **ความเบื่อหน่าย**มีประโยชน์ให้**คลายกำหนัด.**

รา. ก็**ความคลายกำหนัดเล่า** มีประโยชน์อย่างไร พระเจ้าข้า ?

ภ. ดูก่อนราชะ **ความคลายกำหนัด**มีประโยชน์ให้**หลุดพ้น.**

รา. **ความหลุดพ้น**เล่า มีประโยชน์อย่างไร พระเจ้าข้า ?

ภ. ดูก่อนราชะ **ความหลุดพ้น**มีประโยชน์เพื่อ**นิพพาน.**

รา. **นิพพาน**เล่า มีประโยชน์อย่างไร พระเจ้าข้า ?

ภ. ดูก่อนราชะ เธอถามเลยปัญหาไปเสียแล้ว เธอไม่อาจถือเอาที่สุดของปัญหาได้ ดูก่อนราชะ อัน**พรหมจรรย์**เป็นคุณชาติหยั่งลงสู่**นิพพาน** มี**นิพพาน**เป็นที่สุด อันกุลบุตรย่อมอยู่ประพฤติแล.

จบ มารสูตร

อรรถกถาราธสังยุต

อรรถกถามารสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน**มารสูตรที่ ๑** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **มาโร วา อสฺส** ความว่า ความตายพึงมี.

บทว่า **มาเรตา วา** ความว่า หรือสัตว์ผู้ถูกฆ่าตาย (พึงมี).

บทว่า **โย วา ปน มิยฺยติ** ความว่า ก็หรือว่า ผู้ใดตาย.

บทว่า **นิพฺพิทตฺถํ** ได้แก่ เพื่อนิพพิทาญาณ.

บทว่า **นิพฺพานตฺถา** ความว่า ชื่อว่าผลวิมุตตินี้มีอนุปาทานิพพาน เป็นผล อธิบายว่า เพื่ออนุปาทานิพพาน.

บทว่า **อจฺจสา** ความว่า เธอล่วงเลย (ปัญหา) ไปแล้ว.

บทว่า **นิพฺพาโนคธํ** ความว่า ตั้งอยู่ในนิพพาน อธิบายว่า ชื่อว่ามรรคพรหมจรรย์ย่อมเข้าไปภายในนิพพาน หาล่วงเลยนิพพานไปได้ไม่.

บทว่า **นิพฺพานปริโยสานํ** ความว่า นิพพานเป็นที่สุด คือ เป็นผลสำเร็จ ได้แก่ เป็นที่จบลงของมรรคพรหมจรรย์นั้น.

จบ อรรถกถามารสูตร

๒. สัตตสูตร

ว่าด้วยเหตุที่เรียกว่าสัตว์

[๓๖๗] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราธะได้เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายบังคม **พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถาม **พระผู้มีพระภาค**เจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า สัตว์ สัตว์ ดังนี้ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล จึงเรียกว่าสัตว์ ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนราธะ เพราะเหตุที่มีความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากในรูปแล เป็นผู้ข้องในรูป เป็นผู้เกี่ยวข้องในรูปนั้น ฉะนั้นจึงเรียกว่าสัตว์ เพราะเหตุที่มีความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากในเวทนา... ในสัญญา... ในสังขาร... ในวิญญาณ เป็นผู้ข้องในวิญญาณ เป็นผู้เกี่ยวข้องในวิญญาณนั้น ฉะนั้น จึงเรียกว่าสัตว์ ดูก่อนราธะ เด็กชายหรือเด็กหญิงเล่นอยู่ตามเรือนฝุ่นทั้งหลาย เป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความระหาย ไม่ปราศจากความกระวนกระวาย ไม่ปราศจากความทะยานอยากในการเล่นขายของเหล่านั้น อยู่เพียงใด ย่อมอาลัย ย่อมอยากเล่น ย่อมหวงแหน ย่อมยึดถือเรือนฝุ่นทั้งหลายอยู่เพียงนั้น ดูก่อนราธะ แต่ว่าในกาลใด เด็กชายหรือเด็กหญิง เป็นผู้ปราศจากความกำหนัด ปราศจากความพอใจ ปราศจากความรัก ปราศจากความกระหาย ปราศจากความกระวนกระวาย ปราศจากความทะยานอยากในการเล่นขายของเหล่านั้นแล้ว ในกาลนั้นแล เด็กชายหรือเด็กหญิงเหล่านั้น ย่อมรื้อ ย่อมทำลาย ย่อมกำจัด ย่อมทำเรือนฝุ่นเหล่านั้นให้เล่นไม่ได้ ด้วยมือและเท้า ฉันใด ดูก่อนราธะ แม้เธอทั้งหลายก็จงรื้อ จงทำลาย จงกำจัด จงทำรูป ให้เป็นของเล่นไม่ได้ จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหา จงรื้อ จงทำลาย จงกำจัด จงทำเวทนา ให้เป็นของเล่นไม่ได้ จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหา จงรื้อ จงทำลาย จงกำจัด จงทำสัญญาให้เป็นของเล่นไม่ได้ จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหา จงรื้อ จงทำลาย จงกำจัด จงทำสังขารให้เป็นของเล่นไม่ได้ จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหา จงรื้อ จงทำลาย จงกำจัด จงทำวิญญาณให้เป็นของเล่นไม่ได้ จงปฏิบัติเพื่อความสิ้นไป

แห่งตัณหา ฉันนั้น นั่นเทียวแล ดูก่อนราธะ เพราะว่า ความสิ้นไปแห่งตัณหาเป็นนิพพาน.

จบ สัตตสูตร

อรรถกถาสัตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน**สัตตสูตรที่ ๒** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สตฺโต** เป็นคำถามถึงบุคคล.

บทว่า **ตตฺร สตฺโต ตตฺร วิสตฺโต** ความว่า ผู้ติด คือ ผู้ข้องอยู่ใน**อุปาทานขันธ์**นั้น.

บทว่า **ปํสุวาคารเกหิ** แปลว่า เรือนที่ทำด้วยฝุ่น. (เรือนเล่นขายของ)

บทว่า **กีฬายนฺติ** แปลว่า เล่น.

บทว่า **ธนายนฺติ** แปลว่า สำคัญเรือนที่ทำด้วยฝุ่นว่าเหมือนทรัพย์.

บทว่า **มมายนฺติ** ได้แก่ ทำการยึดถือว่า นี้ของเรา นี้ของเรา คือไม่ยอมแม้แต่จะให้คนอื่นแตะต้อง.

บทว่า **วิกีฬนิกํ กโรนฺติ** ความว่า เด็กชายหรือเด็กหญิงเหล่านั้นคิดว่า การเล่นเลิกแล้ว จึงทำลายทำให้ใช้เล่นไม่ได้.

จบ อรรถกถาสัตตสูตร

๓. ภวเนตติสูตร

ว่าด้วยกิเลสที่นำไปสู่ภพ

[๓๖๘] กรุงสาวัตถี. **ท่านพระราธะ**ได้ทูลถาม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า กิเลสเครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพ กิเลสเครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพ ดังนี้ กิเลสเครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพเป็นไฉน ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนราธะ ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิน ความทะยานอยาก ความเข้าถึง ความยึดมั่น อันเป็นที่ตั้ง เป็นที่ยึดมั่น เป็นอนุสัยแห่งจิต ในรูป นี้เราตถาคตกล่าวว่า กิเลสเครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพ เพราะความดับสนิทแห่งกิเลสเหล่านั้น เราตถาคตกล่าวว่า เป็นธรรมเป็นที่ดับสนิทแห่งกิเลสเครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพ ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิน ความทะยานอยาก ความเข้าถึง ความยึดมั่น อันเป็นที่ตั้ง เป็นที่ยึดมั่น เป็นอนุสัยแห่งจิต ในเวทนา... ในสัญญา... ในสังขาร... ในวิญญาณ นี้เราตถาคตกล่าวว่า กิเลสเครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพ เพราะความดับสนิทแห่งกิเลสเหล่านั้น เราตถาคตกล่าวว่า เป็นธรรมเป็นที่ดับสนิทแห่งกิเลสเครื่องนำสัตว์ไปสู่ภพ.

จบ ภวเนตติสูตร

อรรถกถาภวเนตติสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน**สูตรที่** ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ภวเนตฺติ** ได้แก่ ตัณหาเพียงดังเชือกผูกสัตว์ไว้ในภพ.

จบ อรรถกถาภวเนตติสูตร

๔. ปริญเญยยสูตร

ว่าด้วยธรรมที่ควรกำหนดรู้

[๓๖๙] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราธะ ได้เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายบังคม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสกะท่านพระราธะว่า ดูก่อนราธะ เราตถาคตจักแสดง**ปริญเญยยธรรม** ธรรมอันบุคคลควรกำหนดรู้ **ปริญญา** ความกำหนดรู้ และ**ปริญญาตาวีบุคคล** บุคคลผู้กำหนดรู้ เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ท่านพระราธะรับพระดำรัสของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้ว **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า ดูก่อนราธะ **ปริญเญยยธรรม**เป็นไฉน ? ดูก่อนราธะ รูปแลเป็น**ปริญเญยยธรรม เวทนา**เป็น**ปริญเญยยธรรม สัญญา**เป็น**ปริญเญยยธรรม สังขาร**เป็น**ปริญเญยยธรรม วิญญาณ**เป็น**ปริญเญยยธรรม**. ดูก่อนราธะ ธรรมเหล่านี้ เราตถาคตกล่าวว่า **ปริญเญยยธรรม** ดูก่อนราธะ **ปริญญา** เป็นไฉน ? ความสิ้น**ราคะ** ความสิ้น**โทสะ** ความสิ้น**โมหะ** นี้เราตถาคตกล่าวว่า **ปริญญา.** ดูก่อนราธะ **ปริญญาตาวีบุคคล**เป็นไฉน ? ผู้ที่เราพึงเรียกกันว่า พระอรหันต์คือ ท่านผู้มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้. ดูก่อนราธะ ผู้นี้เราตถาคตกล่าวว่า **ปริญญาตาวีบุคคล.**

จบ ปริญเญยยสูตร

อรรถกถาปริญเญยยสูตรที่ ๔

สูตรที่ ๔ ง่ายทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาปริญเญยยสูตร

๕. ปฐมสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยผู้ควรยกย่อง และไม่ควรยกย่องว่าเป็นสมณพราหมณ์

[๓๗๐] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสกะท่านพระราธะว่า ดูก่อนราธะ อุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน ?

ได้แก่ **อุปาทานขันธ์** คือ **รูป** ๑ **อุปาทานขันธ์** คือ **เวทนา** ๑ **อุปาทานขันธ์** คือ **สัญญา** ๑ **อุปาทานขันธ์** คือ **สังขาร** ๑ **อุปาทานขันธ์** คือ **วิญญาณ** ๑ ดูก่อนราธะ ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ชัด ซึ่ง คุณ โทษ และธรรมเป็นเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่ได้รับยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือไม่ได้รับยกย่องว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่านเหล่านั้นจะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ (อรหัตตผล) หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ (อรหัตตผล) ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ไม่ได้เลย.

[๓๗๑] ดูก่อนราธะ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดซึ่งคุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ ประการ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นแล ย่อมได้รับยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และได้รับยกย่องว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่งท่านเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ (อรหัตตผล) และประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ (อรหัตตผล) ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ได้ด้วย.

จบ ปฐมสมณพราหมณสูตร

อรรถกถาปฐมสมณพราหมณสูตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสัจจะ ๔ ไว้ในสูตร ๔ สูตร มีปฐม-สมณพราหมณสูตรที่ ๕ เป็นต้น (และ) ตรัสการละกิเลสไว้ในสูตร ๒ สูตร แล.

จบอรรถกถาปฐมสมณพราหมณสูตร

จบ ปฐมวรรคที่ ๑

๖. ทุติยสมณพราหมณสูตร[๑]

ว่าด้วยผู้ควรยกย่องและไม่ควรยกย่อง ว่าเป็นสมณพราหมณ์

[๓๗๒] **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสกะท่านพระราธะว่า ดูก่อนราธะ **อุปาทานขันธ์ ๕** ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน ?

ได้แก่ **อุปาทานขันธ์** คือ **รูป ฯลฯ อุปาทานขันธ์ คือ วิญญาณ** ดูก่อนราธะ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ชัดเหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่ง**อุปาทานขันธ์ ๕** ประการนี้ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่ได้รับยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือไม่ได้รับยกย่องว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่านเหล่านั้น จะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ (อรหัตตผล) หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ (อรหัตตผล) ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ไม่ได้

๑. สูตรที่ ๖ เป็นต้น แก้ไว้รวม ๆ กัน ท้ายสูตรที่ ๕

เลย ดูก่อนราชะ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ชัดเหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมได้รับยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และได้รับยกย่องว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ อนึ่ง ท่านเหล่านั้นย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ (อรหัตตผล) และประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ (อรหัตตผล) ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ได้ด้วย.

จบ ทุติยสมณพราหมณสูตร

๗. โสตาปันนสูตร

ว่าด้วยเหตุให้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน

[๓๗๓] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสกะท่านพระราชะว่า ดูก่อนราชะ **อุปาทานขันธ์ ๕** ประการนี้ ๕ ประการ เป็นไฉน ?

ได้แก่ **อุปาทานขันธ์** คือ **รูป** ฯลฯ **อุปาทานขันธ์ คือ วิญญาณ** ดูก่อนราชะ ในกาลใดแล อริยสาวกย่อมรู้ชัดเหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น อริยสาวกนี้ เราตถาคตกล่าวว่า เป็นโสดาบัน ผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ โสตาปันนสูตร

๘. อรหันตสูตร

ว่าด้วยเหตุให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

[๓๗๔] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสกะท่านพระราธะว่า ดูก่อนราธะ **อุปาทานขันธ์ ๕** ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน ?

ได้แก่ **อุปาทานขันธ์** คือ **รูป** ฯลฯ **อุปาทานขันธ์ คือ วิญญาณ** ดูก่อนราธะ ในกาลใดแล ภิกษุรู้ชัดเหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมเป็นผู้หลุดพ้น เมื่อไม่ถือมั่น ดูก่อนราธะ ภิกษุนี้เรากล่าวว่าเป็นอรหันตขีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงแล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว ผู้หมดสิ้นกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพแล้ว ผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ.

จบ อรหันตสูตร

๙. ปฐมฉันทราคสูตร

ว่าด้วยการละฉันทราคะในขันธ์ ๕

[๓๗๕] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสกะท่านพระราธะว่า ดูก่อนราธะ ขอจงละความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิน ความทะยานอยากในรูปเสีย ด้วยอาการอย่างนี้ รูปนั้นจักเป็นอันเธอละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำไม่ให้มี ไม่ให้เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เธอจงละความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิน ความทะยานอยาก ในเวทนา... ในสัญญา... ในสังขาร... ในวิญญาณเสีย ด้วยอาการอย่างนี้ วิญญาณนั้นจักเป็นธรรมชาติอัน

เธอละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มี ไม่ให้เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา.

จบ ปฐมฉันทราคสูตร

๑๐. ทุติยฉันทราคสูตร

ว่าด้วยการละฉันทราคะในขันธ์ ๕

[๓๗๖] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสกะท่านพระราธะว่า ดูก่อนราธะ เธอจงละความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิน ความทะยานอยาก ความเข้าถึง ความยึดมั่น อันเป็นที่ตั้ง ที่อยู่ ที่อาศัยแห่งจิต ในรูปเสีย ด้วยอาการอย่างนี้ รูปนั้นจักเป็นของอันเธอละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำไม่ให้มี ไม่ให้เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา เธอจงละความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิน ความทะยานอยาก ความเข้าถึง ความยึดมั่น อันเป็นที่ตั้ง ที่อยู่ ที่อาศัยแห่งจิต ในเวทนา... ในสัญญา... ในสังขาร... ในวิญญาณเสียด้วยอาการอย่างนี้ วิญญาณนั้น จักเป็นธรรมชาติอันเธอละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำไม่ให้มี ไม่ให้เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา

จบ ทุติยฉันทราคสูตร

จบ ปฐมวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. มารสูตร ๒. สัตตสูตร ๓. ภวเนตติสูตร ๔. ปริญเญยยสูตร ๕. ปฐมสมณพราหมณสูตร ๖. ทุติยสมณพราหมณสูตร ๗. โสตาปันนสูตร ๘. อรหันตสูตร ๙. ปฐมฉันทราคสูตร ๑๐. ทุติยฉันทราคสูตร

ทุติยวรรคที่ ๒

๑. มารสูตร

ว่าด้วยขันธมาร

[๓๗๗] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล **ท่านพระราธะ**ได้เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายบังคม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถาม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า **มาร มาร** ดังนี้ **มาร**เป็นไฉนหนอ ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนราธะ **รูปเป็นมาร เวทนาเป็นมาร สัญญาเป็นมาร สังขารเป็นมาร วิญญาณเป็นมาร** ดูก่อนราธะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในรูป ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในสังขาร ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น ครั้นหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ มารสูตร

อรรถกถามารสูตร

ในมารสูตรที่ ๑ แห่งทุติยวรรคที่ ๒ ด้วยคำว่า มาร พระราธเถระย่อมทูลถามถึงความตาย. ความว่า ก็เพราะชื่อว่าความตายที่พ้นจากขันธ์มีรูปเป็นต้นไม่มี. เหตุนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสแก่พระเถระมีอาทิว่า ดูก่อนราธะ รูปแลเป็นมาร.

จบ อรรถกถามารสูตร

๒. มารธรรมสูตร

ว่าด้วยธรรมของมาร

[๓๗๘] กรุงสาวัตถี. ท่านพระราธะนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้ว ได้ทูลถาม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า **มารธรรม มารธรรม** ดังนี้ มารธรรมเป็นไฉนหนอ ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนราธะ **รูปเป็นมารธรรม เวทนาเป็นมารธรรม สัญญาเป็นมารธรรม สังขารเป็นมารธรรม วิญญาณเป็นมารธรรม** ดูก่อนราธะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ มารธรรมสูตร

อรรถกถามารธรรมสูตร

ใน**สูตรที่ ๒** คำว่า **มารธรรม** ได้แก่ มรณธรรม. อรรถทั้งปวงพึงทราบโดยอุบายนี้ ดังนี้.

จบ อรรถกถามารธรรมสูตร

๓. อนิจจสูตร[๑]

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนิจจัง

[๓๗๙] กรุงสาวัตถี. ท่านพระราธะนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้ว ได้ทูลถาม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า **อนิจจัง อนิจจัง** ดังนี้อะไรหนอ **เป็นอนิจจัง ?**

๑. ตั้งแต่สูตรที่ ๓ - ๑๒ ในทุติยวรรคนี้ ไม่มีอรรถกถาแก้ไว้

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนราธะ **รูปเป็นอนิจจัง เวทนาเป็นอนิจจัง สัญญาเป็นอนิจจัง สังขารเป็นอนิจจัง วิญญาณเป็นอนิจจัง** ดูก่อนราธะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนิจจสูตร

๔. อนิจจธรรมสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนิจจธรรม

[๓๘๐] กรุงสาวัตถี. ท่านพระราธะนั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามคำนี้กะ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า **อนิจจธรรม อนิจจธรรม** ดังนี้ อะไรหนอ เป็น **อนิจจธรรม ?**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า **รูปเป็นอนิจจธรรม เวทนาเป็นอนิจจธรรม สัญญาเป็นอนิจจธรรม สังขารเป็นอนิจจธรรม วิญญาณเป็นอนิจจธรรม** ดูก่อนราธะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนิจจธรรมสูตร

๕. ทุกขสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์

[๓๘๑] กรุงสาวัตถี. ท่านพระราธะนั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามคำนี้กะ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า **ทุกข์ ทุกข์** ดังนี้ อะไรหนอเป็นทุกข์ ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนราธะ **รูปเป็นทุกข์ เวทนาเป็นทุกข์ สัญญาเป็นทุกข์ สังขารเป็นทุกข์ วิญญาณเป็นทุกข์** ดูก่อนราธะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ทุกขสูตร

๖. ทุกขธรรมสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกขธรรม

[๓๘๒] กรุงสาวัตถี. ท่านพระราธะนั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามคำนี้กะ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า **ทุกขธรรม ทุกขธรรม** ดังนี้ อะไรหนอเป็น**ทุกขธรรม ?**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนราธะ **รูปเป็นทุกขธรรม เวทนาเป็นทุกขธรรม สัญญาเป็นทุกขธรรม สังขารเป็นทุกขธรรม วิญญาณเป็นทุกขธรรม** ดูก่อนราธะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ทุกขธรรมสูตร

๗. อนัตตสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา

[๓๘๓] กรุงสาวัตถี. ท่านพระราธะนั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามคำนี้กะ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า **อนัตตา อนัตตา** ดังนี้ อะไรหนอเป็น**อนัตตา ?**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนราธะ **รูปเป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา สังขารเป็นอนัตตา วิญญาณเป็นอนัตตา** ดูก่อนราธะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนัตตสูตร

๘. อนัตตธรรมสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตธรรม

[๓๘๔] กรุงสาวัตถี. ท่านพระราธะนั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามคำนี้กะ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า **อนัตตธรรม อนัตตธรรม** ดังนี้ อะไรหนอเป็น **อนัตตธรรม ?**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนราธะ **รูปเป็นอนัตตธรรม เวทนาเป็นอนัตตธรรม สัญญาเป็นอนัตตธรรม สังขารเป็นอนัตตธรรม วิญญาณเป็นอนัตตธรรม** ดูก่อนราธะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ อนัตตธรรมสูตร

๙. ขยธรรมสูตร

ว่าด้วยสภาพที่สิ้นสูญ

[๓๘๕] กรุงสาวัตถี. ท่านพระราธะนั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามคำนี้กะ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า **ขยธรรม ขยธรรม** ดังนี้ อะไรหนอเป็น**ขยธรรม ?**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนราธะ **รูปเป็นขยธรรม เวทนาเป็นขยธรรม สัญญาเป็นขยธรรม สังขารเป็นขยธรรม วิญญาณเป็นขยธรรม** ดูก่อนราธะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ ขยธรรมสูตร

๑๐. วยธรรมสูตร

ว่าด้วยสภาพที่รู้เสื่อมสลาย

[๓๘๖] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราธะนั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามคำนี้กะ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า **วยธรรม วยธรรม** ดังนี้ อะไรหนอเป็น **วยธรรม ?**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนราธะ **รูปเป็นวยธรรม เวทนาเป็นวยธรรม สัญญาเป็นวยธรรม สังขารเป็นวยธรรม วิญญาณเป็นวยธรรม** ดูก่อนราธะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในรูป ฯลฯ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ วยธรรมสูตร

๑๑. สมุทยธรรมสูตร

ว่าด้วยสภาพที่รู้เกิดขึ้น

[๓๘๗] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราธะนั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลคำนี้กะ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์

ผู้เจริญ ที่เรียกว่า **สมุทยธรรม สมุทยธรรม** ดังนี้ อะไรหนอเป็น **สมุทยธรรม ?**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนราธะ **รูปเป็นสมุทยธรรม เวทนาเป็นสมุทยธรรม สัญญาเป็นสมุทยธรรม สังขารเป็นสมุทยธรรม วิญญาณเป็นสมุทยธรรม** ดูก่อนราธะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในรูป ฯลฯ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ สมุทยธรรมสูตร

๑๒. นิโรธธรรมสูตร

ว่าด้วยสภาพที่รู้จักดับ

[๓๘๘] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราธะนั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลคำนี้กะ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า **นิโรธธรรม นิโรธธรรม** ดังนี้ อะไรหนอเป็น **นิโรธธรรม ?**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนราธะ **รูปเป็นนิโรธธรรม เวทนาเป็นนิโรธธรรม สัญญาเป็นนิโรธธรรม สังขารเป็นนิโรธธรรม วิญญาณเป็นนิโรธธรรม** ดูก่อนราธะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

จบ นิโรธธรรมสูตร

จบ ทุติยวรรคที่ ๒

ทุติยวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้คือ

๑. มารสูตร ๒. มารธรรมสูตร ๓. อนิจจสูตร ๔. อนิจจธรรมสูตร

๕. ทุกขสูตร ๖. ทุกขธรรมสูตร ๗. อนัตตสูตร ๘. อนัตตธรรมสูตร

๙. ขยธรรมสูตร ๑๐. วยธรรมสูตร ๑๑. สมุทยธรรมสูตร ๑๒. นิโรธธรรมสูตร

อายาจนวรรคที่ ๓[๑]

๑. มารสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจในขันธมาร

[๓๘๙] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระราธะได้เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ถึงที่ประทับ ถวายบังคม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดประทานพระวโรกาส ทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ซึ่งข้าพระองค์ฟังแล้ว จะพึงเป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว อยู่เถิด. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า ดูก่อนราธะ สิ่งใดแลเป็น**มาร** เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในสิ่งนั้นเสีย ดูก่อนราธะ ก็อะไรเล่าเป็น**มาร ?** ดูก่อนราธะ รูปเป็นมาร เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในรูปนั้นเสีย **เวทนาเป็นมาร... สัญญาเป็นมาร... สังขารเป็นมาร... วิญญาณเป็นมาร** เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในวิญญาณนั้นเสีย ดูก่อนราธะ สิ่งใดแลเป็นมาร เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

จบ มารสูตร

๑. อรรถกถาแก้ไขไว้ท้ายวรรคนี้

๒. มารธรรมสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจในมารธรรม

[๓๙๐] ดูก่อนราธะ สิ่งใดแลเป็น**มารธรรม** เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

จบ มารธรรมสูตร

๓. อนิจจสูตร

[๓๙๑] ดูก่อนราธะ สิ่งใดแลเป็นอนิจจัง ฯลฯ.

จบ อนิจจสูตร

๔. อนิจจธรรมสูตร

[๓๙๒] ดูก่อนราธะ สิ่งใดแลเป็นอนิจจธรรม ฯลฯ.

จบ อนิจจธรรมสูตร

๕. ทุกขสูตร

[๓๙๓] ดูก่อนราธะ สิ่งใดแลเป็นทุกข์ ฯลฯ.

จบ ทุกขสูตร

๖. ทุกขธรรมสูตร

[๓๙๔] ดูก่อนราธะ สิ่งใดแลเป็นทุกขธรรม ฯลฯ.

จบ ทุกขธรรมสูตร

๗. อนัตตสูตร

[๓๙๕] ดูก่อนราชะ สิ่งใดแลเป็นอนัตตา ฯลฯ.

จบ อนัตตสูตร

๘. อนัตตธรรมสูตร

[๓๙๖] ดูก่อนราชะ สิ่งใดแลเป็นอนัตตธรรม ฯลฯ.

จบ อนัตตธรรมสูตร

๙. ขยธรรมสูตร

[๓๙๗] ดูก่อนราชะ สิ่งใดแลเป็นขยธรรม ฯลฯ.

จบ ขยธรรมสูตร

๑๐. วยธรรมสูตร

[๓๙๘] ดูก่อนราชะ สิ่งใดแลเป็นวยธรรม ฯลฯ.

จบ วยธรรมสูตร

๑๑. สมุทยธรรมสูตร

[๓๙๙] ดูก่อนราชะ สิ่งใดแลเป็นสมุทยธรรม ฯลฯ.

จบ สมุทยธรรมสูตร

๑๒. นิโรธธรรมสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจ ในสิ่งที่มีความดับ

[๔๐๐] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล **ท่านพระราชะ**ได้เข้าไปเฝ้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ **ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า**โปรดประทานพระวโรกาส ทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว พึงเป็นผู้ผู้เดียว หลีกออกจากหมู่ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว อยู่เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนราธะ สิ่งใดแลเป็นนิโรธธรรม เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในสิ่งนั้นเสีย ดูก่อนราธะ อะไรเป็น**นิโรธธรรม ?** ดูก่อนราธะ **รูปเป็นนิโรธธรรม** เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในรูปนั้นเสีย **เวทนาเป็นนิโรธธรรม** ฯลฯ **สัญญาเป็นนิโรธธรรม ฯลฯ สังขารเป็นนิโรธธรรม ฯลฯ วิญญาณเป็นนิโรธธรรม** เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

จบ นิโรธธรรมสูตร

จบ อายาจนวรรค

อรรถกถาอายาจนวรรคที่ ๓

ข้อความต่อไปนี้ง่ายทั้งนั้น. แท้จริงพระราธเถระนี้ ชื่อว่าเป็นพระเถระผู้เฉียบแหลม. เพราะทอดพระเนตรเห็นพระเถระนี้ เหตุการณ์ที่ละเอียดจึงปรากฏแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ด้วยเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงธรรมแก่พระราธะนั้น โดยนัยต่าง ๆ. เมื่อเป็น

เช่นนี้ในราชสังยุตนี้ ๒ วรรคข้างต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ด้วยอำนาจการถาม.

วรรคที่ ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสด้วยอำนาจการทูลขอ

จบ อรรถกถาอายาจนวรรค ที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้คือ

๑. มารสูตร ๒. มารธรรมสูตร ๓. อนิจจสูตร ๔. อนิจจธรรมสูตร ๕. ทุกขสูตร ๖. ทุกขธรรมสูตร ๗. อนัตตสูตร ๘. อนัตตธรรมสูตร ๙. ขยธรรมสูตร ๑๐. วยธรรมสูตร ๑๑. สมุทยธรรมสูตร ๑๒. นิโรธธรรมสูตร

อุปนิสินนวรรคที่ ๔[๑]

๑. มารสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจ ในสิ่งที่เป็นมาร

[๔๐๑, ๔๐๒, ๔๐๓] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสกะท่านพระราธะว่า ดูก่อนราธะ สิ่งใดแลเป็น**มาร** เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในสิ่งนั้นเสีย ดูก่อนราธะ สิ่งใดเล่าเป็นมาร ? ดูก่อนราธะ **รูปเป็นมาร** เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในรูปนั้นเสีย ฯลฯ วิญญาณเป็นมาร เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในวิญญาณนั้นเสีย ดูก่อนราธะ สิ่งใดแลเป็นมาร เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

จบ มารสูตร

๒. มารธรรมสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจในมารธรรม

[๔๐๔, ๔๐๕, ๔๐๖] ดูก่อนราธะ สิ่งใดเป็นมารธรรม เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในสิ่งนั้นเสีย. ฯลฯ

จบ มารธรรมสูตร

๑. อรรถกถาอุปนิสินนวรรคที่ ๔ นี้ แก้ไว้ท้ายวรรคนี้

๓. อนิจจสูตร

[๔๐๗] ดูก่อนราธะ สิ่งใดแลเป็นอนิจจัง ฯลฯ.

จบ อนิจจสูตร

๔. อนิจจธรรมสูตร

[๔๐๘] ดูก่อนราธะ สิ่งใดแลเป็นอนิจจธรรม ฯลฯ.

จบ อนิจจธรรมสูตร

๕. ทุกขสูตร

[๔๐๙] ดูก่อนราธะ สิ่งใดแลเป็นทุกข์ ฯลฯ.

จบ ทุกขสูตร

๖. ทุกขธรรมสูตร

[๔๑๐] ดูก่อนราธะ สิ่งใดแลเป็นทุกขธรรม ฯลฯ.

จบทุกขธรรมสูตร

๗. อนัตตสูตร

[๔๑๑] ดูก่อนราธะ สิ่งใดแลเป็นอนัตตา ฯลฯ.

จบ อนัตตสูตร

๘. อนัตตธรรมสูตร

[๔๑๒] ดูก่อนราธะ สิ่งใดแลเป็นอนัตตธรรม ฯลฯ.

จบ อนัตตธรรมสูตร

๙. ขยธรรมสูตร

[๔๑๓] ดูก่อนราชะ สิ่งใดแลเป็นขยธรรม ฯลฯ.

จบ ขยธรรมสูตร

๑๐. วยธรรมสูตร

[๔๑๔] ดูก่อนราชะ สิ่งใดแลเป็นวยธรรม ฯลฯ.

จบ วยธรรมสูตร

๑๑. สมุทยธรรมสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจ สิ่งที่รู้เกิดขึ้น

[๔๑๕] ดูก่อนราชะ สิ่งใดแลเป็นสมุทยธรรม เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในสิ่งนั้นเสีย ฯลฯ.

จบ สมุทยธรรมสูตร

๑๒. นิโรธธรรมสูตร

ว่าด้วยการละความพอใจ ในสิ่งที่รู้จักดับ

[๔๑๖] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสกะท่านพระราชะว่า ดูก่อนราชะ สิ่งใดแลเป็น**นิโรธธรรม** เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในสิ่งนั้นเสีย ดูก่อนราชะ ก็สิ่งใดเล่าเป็น**นิโรธธรรม ?** ดูก่อนราชะ รูปแลเป็น**นิโรธธรรม** เธอพึงละความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในรูปนั้นเสีย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็น**นิโรธธรรม** เธอพึงละ

ความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจใน
วิญญาณนั้นเสีย ดูก่อนราธะ สิ่งใดแลเป็น**นิโรธธรรม** เธอพึงละ
ความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยสามารถความพอใจในสิ่งนั้นเสีย.

จบ นิโรธธรรมสูตร

จบ อุปสินวรรค

อรรถกถาอุปนิสินวรรคที่ ๔

วรรคที่ ๔ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสด้วยอำนาจอุปนิสินนกถา.
แต่ว่าราธสังยุตนี้แม้ทั้งสิ้นพึงทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำ
ด้วยอำนาจธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติแก่พระเถระ.

จบ อรรถกถาอุปนิสินวรรค

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. มารสูตร ๒. มารธรรมสูตร ๓. อนิจจสูตร ๔. อนิจจธรรมสูตร
๕. ทุกขสูตร ๖. ทุกขธรรมสูตร ๗. อนัตตสูตร ๘. อนัตตธรรมสูตร
๙. ขยธรรมสูตร ๑๐. วยธรรมสูตร ๑๑. สมุทยธรรมสูตร
๑๒. นิโรธธรรมสูตร

จบ ราธสังยุต

๓. ทิฏฐิสังยุต

โสตาปัตติวรรคที่ ๑

๑. วาตสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิดมิจฉาทิฏฐิ

[๔๑๗] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน กรุงสาวัตถี ฯลฯ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรหนอมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้นหรือไม่ตกลง เป็นของตั้งอยู่มั่นคง เหมือนเสาระเนียด ดังนี้.

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของข้าพระองค์ทั้งหลาย มี**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เป็นรากฐาน มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นแบบ มี**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เป็นที่พึ่งอาศัย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอเนื้อความแห่งพระสูตรนี้จงแจ่มแจ้งกะ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เถิด ภิกษุทั้งหลายได้ฟังธรรมของ**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้ว จักทรงจำไว้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราตถาคตจักกล่าว. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระพุทธดำรัสแล้ว **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปแลมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ย่อมไม่คลอด

พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้นหรือย่อมไม่ตก เป็นของตั้งอยู่มั่นคง เหมือนเสาระเนียด เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้นหรือย่อมไม่ตก เป็นของตั้งอยู่มั่นคงเหมือนเสาระเนียด.

[๔๑๘] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยง หรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิพึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้น หรือไม่ตก เป็นของตั้งอยู่มั่นคงเหมือนเสาระเนียดใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนาเที่ยงหรือไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาเที่ยงหรือไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารเที่ยงหรือไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง. สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิจะพึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้นหรือไม่ตก เป็นของตั้งอยู่มั่นคง เหมือนเสาระเนียดใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. แม้สิ่งที่บุคคลเห็นแล้ว ฟังแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว แสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วยใจ เป็นของเที่ยง หรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิจะพึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้น หรือย่อมไม่ตก เป็นของตั้งอยู่มั่นคงเหมือนเสาระเนียดใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล พระอริยสาวกละความสงสัยในฐานะ ๖ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอันละสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ในทุกขสมุทัย แม้ใน**ทุกขนิโรธ** แม้ใน**ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อนั้น อริยสาวกนี้ เราตถาคตเรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้คุณเบื้องหน้า.

จบ วาตสูตร

อรรถกถาทิฏฐิสังยุต

โสตาปัตติวรรคที่ ๑

๑. อรรถกถาวาตสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ใน**ทิฏฐิสังยุต** ดังต่อไปนี้ :-

ในบทว่า **น วาตา วายนฺติ** เป็นต้น มีอธิบายว่า ได้ยินว่าชนเหล่านั้น มีความเห็นอย่างนี้ว่า ลมที่พัดหักราญกิ่งไม้เป็นต้น ไม่ใช่ลม (ที่แท้จริง) นั่นชื่อว่า เป็นเลส (อาการ) ของลม (ต่างหาก) ส่วนลมก็ยังคงอยู่ เหมือนเสาระเนียด และเหมือนยอดเขา.

อนึ่ง แม่น้ำที่ไหลพัดพาหญ้า และไม้เป็นต้น นั่นไม่ใช่น้ำไหล เป็นเลส (อาการ) ของน้ำ (ต่างหาก) ส่วนน้ำก็ยังคงอยู่ เหมือนเสาระเนียด และเหมือนยอดเขา.

อนึ่ง หญิงมีครรภ์เหล่าใด ที่กล่าวกันว่าคลอดลูก หญิงแม้เหล่านั้นถึงจะมีท้องลดลง ก็จริง ถึงกระนั้น ก็ไม่ใช่ว่า ครรภ์ (ของหญิงเหล่านั้น) จะออกมา นั่นชื่อว่าเป็นเลส (อาการ) ของครรภ์ (ต่างหาก) ส่วนครรภ์ก็ยังคงอยู่ เหมือนเสาระเนียด และเหมือนยอดเขา.

อนึ่ง ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ขึ้นหรือตก ก็ไม่ใช่ว่า มันขึ้น (จริง) ไม่ใช่ว่า มันตก (จริง) นั่นชื่อว่าเป็นเลส (อาการ) ของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ (ต่างหาก) ส่วนดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ก็ยังคงอยู่เหมือนเสาระเนียด และเหมือนยอดเขา.

จบ อรรถกถาวาตสูตร

๒. เอตังมมสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งการถือมั่นว่าของเรา

[๔๑๙] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรหนอมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ?

ภิกษุเหล่านั้น กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มี**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เป็นรากฐาน ฯลฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปแลมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป ทิฏฐิจึง เกิดขึ้นอย่างนี้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา.

[๔๒๐] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯลฯ

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิจะพึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิจะพึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. แม้สิ่งที่บุคคลเห็นแล้ว ฟังแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว แสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วยใจ สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิจะพึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิอย่างนั้นขึ้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกละความสงสัยในฐานะ ๖ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ในทุกขสมุทัย แม้ในทุกขนิโรธ แม้ใน**ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** เมื่อนั้น อริยสาวกนี้ เราเรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า

จบ เอตังมนสูตร

๓. โสอัตตสูตร

[๔๒๑] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรหนอมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา ดังนี้ ?

ภิกษุเหล่านั้น กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มี**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เป็นรากฐาน ฯลฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปแลมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา.

[๔๒๒] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิย่อมเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น ฯลฯ มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิจะพึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น ฯลฯ มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. แม้สิ่งที่บุคคลเห็นแล้ว ฟังแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว แสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วยใจ สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น ทิฏฐิจะพึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เรานั้นละโลกไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกละความสงสัยในฐานะ ๖ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ใน**ทุกขสมุทัย** แม้ใน**ทุกขนิโรธ** แม้ใน**ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** เมื่อนั้น อริยสาวกนี้ เราเรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

จบ โสอัตตสูตร

๔. โนจเมสิยาสูตร

[๔๒๓] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรหนอมีอยู่ เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริขารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี และบริขารของเราจักไม่มี ดังนี้ ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มี**พระผู้มีพระภาคเจ้า** เป็นรากฐาน ฯลฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริขารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี และบริขารของเราจักไม่มี เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริขารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี และ บริขารของเราจักไม่มี.

[๔๒๔] ภ. ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภิ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น พึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริขารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี และบริขารของเราจักไม่มี ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น พึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริขารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี และบริขารของเราจักไม่มี ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. แม้สิ่งที่บุคคลเห็นแล้ว ฟังแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว แสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วยใจ สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น พึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า เราไม่พึงมี และบริขารของเราไม่พึงมี เราจักไม่มี และบริขารของเราจักไม่มี ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกละความสงสัยในฐานะ ๖ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ใน **ทุกขสมุทัย** แม้ใน**ทุกขนิโรธ** แม้ใน**ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อนั้น อริยสาวก นี้เราเรียกว่า เป็น พระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

จบ โนจเมสิยาสูตร

อรรถกถาเอตังมมสูตรที่ ๒ ถึง

โนจเมสิยาสูตรที่ ๔

ในบทว่า **ทิฏฺ̣ฐ̣ัง** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

อารมณ์ที่เห็นได้ (ทิฏฺ̣ฐ̣ัง) ได้แก่ **รูปายตนะ,** อารมณ์ที่ได้ยินได้ (สุตัง) ได้แก่ **สัททายตนะ,** อารมณ์ที่ทราบได้ (มุตัง) ได้แก่ **คันธายตนะ รสายตนะ** (และ) **โผฏฐัพพายตนะ. ก็คันธายตนะ รสายตนะ** (และ) **โผฏฐัพพายตนะ นั้นเรียกว่า อารมณ์ที่ทราบได้ (มุตัง) เพราะต้อง (ให้) มาถึง (ปสาทรูป) ก่อนจึงจะรับได้. อายตนะ ๗ ที่เหลือชื่อว่า วิญญาณ**

บทว่า **ปตฺ̣ตัง** ได้แก่ อารมณ์ที่แสวงหาหรือไม่แสวงหาก็ตาม (แต่) ประจวบเข้า.

บทว่า **ปริเยสิตัง** ได้แก่ อารมณ์ที่แสวงหาแล้ว ที่มาประจวบเข้าหรือไม่ประจวบเข้าก็ตาม.

บทว่า **อนุวิจริตัง มนสา** ได้แก่ อารมณ์ที่จิตตามเคล้าแล้ว

จริงอยู่ อารมณ์ในโลก แสวงหาแล้ว จึงประจวบเข้าก็มี แสวงหาแล้ว แต่ไม่ประจวบเข้าก็มี ไม่ได้แสวงหา แต่ประจวบเข้าก็มี ไม่ได้แสวงหา แล้วไม่ได้ประจวบเข้าก็มี.

บรรดาอารมณ์เหล่านั้น อารมณ์ที่แสวงหาจึงพบชื่อว่า **ปตฺต** (อารมณ์ที่ประจวบเข้า) แสวงหา แต่ไม่พบ ชื่อว่า **ปริเยสิต** (อารมณ์ที่แสวงหา) ไม่ได้แสวงหาแต่พบก็ดี ไม่ได้แสวงหาแล้วไม่พบก็ดี ชื่อว่า **มนสานุจริตัง** (ตามใคร่ครวญด้วยใจ)

อีกอย่างหนึ่ง อารมณ์ที่แสวงหาแล้ว พบบ้าง ที่ไม่ได้แสวงหาแต่พบบ้าง ชื่อว่า **ปตฺต** เพราะหมายความว่าประจวบเข้าแล้ว อารมณ์ที่แสวงหาแล้ว แต่ไม่พบเลย ชื่อว่า **ปริเยสิต** (อารมณ์ที่แสวงหาแล้ว) อารมณ์ที่ไม่ได้แสวงหา ไม่ได้พบ ชื่อว่า **มนสานุจริตัง** (ตามใคร่ครวญด้วยใจ) หรือว่าอารมณ์ทั้งหมดนี้ ชื่อว่าตามใคร่ครวญด้วยใจทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๒ ถึงสูตรที่ ๔

๑. ปาฐะว่า โลกสฺมึ หิ ปริเยสิตฺวา ปตฺตัง ปี ฯลฯ มนสานุจริตัง นาม

ฉบับพม่าเป็น :- โลกสฺมึ หิ ปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ อตฺถิ, ปริเยสิตฺวา โนปตฺตมปิ, อปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ, อปริเยสิตฺวา โนปตฺตมฺปิ. ตตฺถ ปริเยสิตฺวา ปตฺตัง ปตฺตัง นาม, ปริเยสิตฺวา

โนปตฺตัง ปริเยสิตัง นาม. อปริเยสิตฺวา ปตฺตญฺจ อปริเยสิตฺวา โนปตฺตยฺจ มนสานุวิจริตัง นาม. อถวา ปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ อปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ ปตฺตฏฺเฐน ปตฺตัง นาม, ปริเยสิตฺวา โนปตฺตเมว

ปริเยสิตัง นาม, อปริเยสิตฺวา โน ปตฺตัง มนสานุวิจริตัง นาม สพฺพัง วา เอตัง มนสา อนุวิจริตเมว.

แปลตามฉบับพม่า

๕. นัตถิทินนสูตร

[๔๒๕] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรหนอมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดี ทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี สัตว์โอปปาติกะไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินชอบปฏิบัติชอบกระทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ไม่มีในโลก คนเรานี้ เป็นแต่ประชุมแห่งมหาภูตรูปทั้ง ๔ เมื่อใดทำกาลกิริยา เมื่อนั้น ธาตุดิน ก็ไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำก็ไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟก็ไปตามธาตุไฟ ธาตุลมก็ไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมเลื่อนลอยไปในอากาศ บุรุษ ๔ คน รวมเป็น ๕ ทั้งเตียงที่หามเขาไปรอยเท้าปรากฏอยู่เพียงแค่ป่าช้า (ต่อมา) ก็กลายเป็นกระดูกสีเทาสีนกพิลาป การเซ่นสรวงมีเถ้าเป็นที่สุด ทานนี้คนเขลาบัญญัติไว้ คำของคนบางพวกที่พูดว่า มีผล ล้วนเป็นคำเปล่า คำเท็จ คำเพ้อ เพราะกายสลาย ทั้งพาล ทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญ พินาศสิ้น หลังจากตายไปย่อมไม่มี. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ทานไม่มีผล การบูชา ไม่มีผล ฯลฯ เพราะกายสลาย ทั้งพาล ทั้งบัณฑิต ย่อมขาดสูญ พินาศสิ้น หลังจากตายไป ย่อมไม่มี เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ

จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ทานไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ฯลฯ เพราะกายสลาย ทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญ พินาศสิ้น หลังจากตายไป ย่อมไม่มี.

[๔๒๖] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ฯลฯ เพราะกายสลาย ทั้งพาล ทั้งบัณฑิต ย่อมขาดสูญ พินาศสิ้น หลังจากตายไป ย่อมไม่มี ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ฯลฯ เพราะกายสลาย ทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญ พินาศสิ้น หลังจากตายไป ย่อมไม่มี ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. แม้สิ่งที่บุคคลเห็นแล้ว ฟังแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว แสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วยใจ สิ่งนั้นเที่ยง หรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ฯลฯ เพราะกายสลาย ทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญ พินาศสิ้น หลังจากตายไป ย่อมไม่มี ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกละความสงสัยในฐานะ ๖ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ใน**ทุกข์** แม้ใน**ทุกขสมุทัย** แม้ใน**ทุกขนิโรธ** แม้ใน**ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** เมื่อนั้น อริยสาวกนี้เราตถาคตเรียกว่า เป็น**พระโสดาบัน** มีความไม่ตกต่ำ เป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ นัตถิทินนสูตร

อรรถกถานัตถิทินนสูตรที่ ๕

ในบทว่า **นตฺถิ ทินฺนํ** เป็นต้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ :-

ด้วยบทว่า **นตฺถิ ทินฺนํ** บุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิทั้งหลายกล่าวหมายถึงว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล.

การบูชาใหญ่ เรียกว่า **ยิฏฺฐะ.** ในบทว่า **หุตํ พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงประสงค์เอาลาภพักการะมาก. บุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิทั้งหลาย ปฏิเสธบุญกรรมทั้งสองอย่างนั้น โดยหมายเอาว่า. ไม่มีผลเลย.

บทว่า **สุกฏทุกฺกฏานํ** ได้แก่ แห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่ว อธิบายว่า แห่งกุศลกรรม และอกุศลกรรมทั้งหลาย.

บทว่า **ผลํ วิปาโก** ความว่า สิ่งใดที่เรียกว่า ผล หรือวิบาก บุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ ย่อมกล่าวสิ่งนั้นว่า ไม่มี.

บทว่า **นตฺถิ อยํ โลโก** ความว่า โลกนี้สำหรับผู้อยู่ในปรโลก ไม่มี.

บทว่า **ปรโลโก** ความว่า โลกอื่น สำหรับผู้ที่อยู่ในโลกนี้ ก็ไม่มี. **อุจเฉทวาทีบุคคล** ย่อมแสดงว่า สรรพสัตว์ย่อมขาดสูญ ในโลกนั้นนั่นแล.

อุจเฉทวาทีบุคคล กล่าวว่า **นตฺถิ มาตา ปิตา** (มารดาไม่มี บิดาไม่มี) ดังนี้ เป็นเพราะ (เขาถือว่า) ไม่มีผล การปฏิบัติชอบ และการปฏิบัติผิดในมารดาบิดาเหล่านั้น.

อุจเฉทวาทีบุคคลกล่าวว่า **นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา** (สัตว์ทั้งหลายผู้เป็นโอปปาติกะไม่มี) ดังนี้ เพราะความเชื่อว่า ชื่อว่าสัตว์ที่จุติแล้วจะอุบัติขึ้น (อีก) ไม่มี.

บทว่า **จาตุมฺมหาภูติโก** ความว่า เกิดมาจากมหาภูตรูป ๔

บทว่า **ปฐวี ปฐวีกาย** ได้แก่ ปฐวีธาตุ ภายใน (ไปเป็น) ปฐวีธาตุภายนอก.

บทว่า **อนุเปติ** แปลว่า เข้าถึง. บทว่า **อนุปคจฺฉติ** เป็นไวพจน์ของบทว่า อนุเปตินั้นนั่นแหละ หมายความว่า แซกซึมเข้าไปดังนี้บ้าง[๑]

ด้วยบทแม้ทั้งสอง ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิย่อมแสดงว่า เข้าถึง คือ เข้าไปถึง. ในธาตุที่เหลือ มีอาโปเป็นต้น ก็มีนัย (ความหมาย) อย่างเดียวกันนี้แล.

บทว่า **อินฺทฺริยานิ** ความว่า อินทรีย์ทั้งหลายมีใจเป็นที่ ๖ ย่อมลอยไปสู่อากาศ.

๑. อรรถกถา **อนุยาติ อนุคจฺฉตีติ ตสฺเสว เววจนํ อนุคจฺฉตีติ อตฺโถ.** ฉบับพม่าว่า **อนุเปตีติ อนุยาติ อนุปคจฺฉตีติ ตสฺเสว เววจนํ อนุคจฺฉตีติปิ อตฺโถ.** แปลตามฉบับพม่า

บทว่า **อาสนฺทิปญฺจมา** ความว่า (บุรุษ ๔ คน) กับทั้งเตียงที่ (คนตาย) นอน เป็นที่ ๕. อธิบายว่า เตียง และบุรุษ ๔ คน ผู้ยืนแบกเตียง ๔ ขา.

บทว่า **ยาว อาฬาหนา** แปลว่า จนกระทั่งถึงป่าช้า.

บทว่า **ปทานิ** ความว่า รอยเท้า คือคุณความดี (และความชั่ว)° ที่เป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า ท่านผู้นี้ได้เป็นผู้มีศีลดีอย่างนี้ ท่านผู้นี้ เป็นผู้ทุศีลอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ร่างกายนั่นเอง ท่านประสงค์เอาว่า รอยเท้าในที่นี้.

บทว่า **กาโปตกานิ** แปลว่า มีสีดังนกพิราบ อธิบายว่า มีสีดังปีกนกพิราบ.

บทว่า **ภสฺสนฺตา** คือ **ภสฺมนฺตา** (แปลว่ามีเถ้าเป็นที่สุด) อีกอย่างหนึ่ง **ภสฺมนฺตา** นี้แล คือ บาลี (เดิม).

บทว่า **อาหุติโย** ความว่า ทานที่บุคคลให้แล้ว แยกประเภทเป็นของรับแขกและเครื่องสักการะ เป็นต้น ทั้งหมดล้วนมีเถ้าเป็นที่สุดทั้งนั้น ไม่ได้ผลยิ่งไปกว่านั้น.

บทว่า **ทตฺตุปฺปญฺญตฺตํ** คือ ทานพวกคนโง่บัญญัติไว้. มีคำอธิบายดังนี้ว่า พวกมิจฉาทิฏฐิแสดงว่า ทานนี้พวกคนโง่ คือคนไม่รู้บัญญัติไว้ หาใช่คนฉลาดบัญญัติไว้ไม่ คนโง่ให้(ทาน) คนฉลาดรับ (ทาน).

จบ อรรถกถานัตถิทินนสูตรที่ ๕

๑. พม่าว่า **ปวตฺตานิ คุณาคุณปทานิ.** แปลตามพม่า. แต่อรรถกถาว่า **ปวตฺตา คุณปทานิ.**

๖. กโรโตสูตร

[๔๒๗] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เดือดร้อนเอง ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน เศร้าโศกเอง ทำผู้อื่นให้เศร้าโศก ลำบากเอง ทำผู้อื่นให้ลำบาก ดิ้นรนเอง ทำให้ผู้อื่นดิ้นรน ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ตัดที่ต่อ ปล้นไม่ให้เหลือ ทำโจรกรรมในเรือนหลังเดียว ซุ่มอยู่ที่ทางเปลี่ยว ทำชู้ภริยาเขา พูดเท็จ ผู้ทำไม่ชื่อว่าทำบาป แม้หากผู้ใดจะใช้จักร ซึ่งมีคมโดยรอบเหมือนมีดโกน สังหารเหล่าสัตว์ในปฐพีนี้ ให้เป็นลานเป็นกองมังสะอันเดียวกัน บาปที่มีการทำเช่นนั้นเป็นเหตุ ย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยังฝั่งขวาแห่งแม่น้ำคงคา ฆ่าเอง ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เดือดร้อนเอง ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน บาปที่มีการทำเช่นนั้นเป็นเหตุ ย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยังฝั่งซ้ายแห่งแม่น้ำคงคา ให้ทานเอง ใช้ผู้อื่นให้ให้ บูชาเอง ใช้ผู้อื่นให้บูชา บุญที่มีการทำเช่นนั้นเป็นเหตุ ย่อมไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา บุญที่เนื่องด้วยการให้ทาน การทรมานอินทรีย์ ความสำรวม การกล่าวคำสัตย์ ไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา ?

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ฯลฯ บุญที่เนื่องด้วยการให้ทาน การฝึกฝนอินทรีย์ การสำรวม การ

กล่าวคำสัตย์ ไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ผู้อื่นให้ทำ ฯลฯ บุญที่เนื่องด้วยการให้ทาน การฝึกฝนอินทรีย์ ความสำรวม การกล่าวคำสัตย์ ไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา.

[๔๒๘] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ฯลฯ บุญที่เนื่องด้วยการให้ทาน การฝึกฝนอินทรีย์ ความสำรวม การกล่าวคำสัตย์ ไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเอง

ใช้ผู้อื่นให้ทำ ฯลฯ บุญที่เนื่องด้วยการให้ทาน การฝึกฝนอินทรีย์ ความสำรวม การกล่าวคำสัตย์ ไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. แม้สิ่งที่บุคคลเห็นแล้ว ฟังแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว แสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วยใจ สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ฯลฯ บุญที่เนื่องด้วยการให้ทาน การฝึกฝนอินทรีย์ ความสำรวม การกล่าวคำสัตย์ ไม่มีแก่เขา ไม่มีบุญมาถึงเขา ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกละความสงสัยในฐานะ ๖ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ในทุกขสมุทัย แม้ในทุกขนิโรธ แม้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อนั้น อริยสาวกนี้ เราตถาคตเรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ กโรโตสูตร

อรรถกถาโรโตสูตรที่ ๖

บทว่า **กโรโต** คือ ทำด้วยมือของตนเอง.

บทว่า **การยโต** คือ ให้เขาทำตามคำสั่ง (ใช้ให้ทำ).

บทว่า **ฉินฺทโต** คือ ตัดอวัยะทั้งหลาย มีมือเป็นต้น ของบุคคลอื่น.

บทว่า **เฉทาปยโต** คือ เบียดเบียนด้วยอาชญา.

บทว่า **โสจยโต** ความว่า ทำความเศร้าโศกแก่บุคคลอื่นเองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นทำก็ดี ด้วยทุจริตกรรม มีลักของของบุคคลอื่นไปเป็นต้น.

บทว่า **กิลมโต** ความว่า ทำตัวเองให้ลำบากก็ดี ทำผู้อื่นให้ลำบากก็ดี ด้วยการงดให้อาหาร และการถูกกักขังในเรือนจำเป็นต้น.

บทว่า **ผนฺทโต ผนฺทาปยโต** ความว่า ในเวลาเบียดเบียนบุคคลอื่นผู้ดิ้นรนอยู่ ชื่อว่าทั้งทำตัวเองให้ดิ้นรน ทั้งทำให้บุคคลอื่นแม้นั้นดิ้นร้นด้วย.

บทว่า **ปาณมติปาตาปยโต** ความว่า ฆ่าสัตว์เองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นฆ่าก็ดี.

ในทุกๆบท ก็พึงทราบความหมาย ด้วยอำนาจเหตุแห่งการกระทำอย่างนี้แล.

บทว่า **สนฺธึ** ได้แก่ ที่ต่อของเรือน.

บทว่า **นิลฺโลปึ** ได้แก่ การปล้นสะดมใหญ่.

บทว่า **เอกาคาริกํ** ได้แก่ การล้อมเรือนหลังเดียวแล้วปล้น.

บทว่า **ปริปนฺเถ** ได้แก่ ดักอยู่ที่ทางหลวง เพื่อตีชิงผู้คนที่ผ่านไปผ่านมา

ด้วยบทว่า **กรโต น กรียติ ปาปี** อกิริยวาทีบุคคลทั้งหลาย ย่อมแสดงว่า เมื่อบุคคลแม้ทำอยู่ด้วยความสำคัญว่า เราทำบาปอย่างใดอย่างหนึ่ง บาปก็ไม่เป็นอันทำ บาปไม่มี เป็นแต่ว่าสัตว์ทั้งหลายมีความสำคัญอย่างนี้ว่า เราทำ.

บทว่า **ขุรปริยนฺเตน** ความว่า ด้วยคมมีดโกน หรือด้วยปลาย (ที่คม) เช่นกับคมมีดโกน.

บทว่า **เอกํ มํ สขลํ** ได้แก่ กองเนื้อกองเดียวกัน.

บทว่า **ปุญฺชํ** เป็นไวพจน์ ของบทว่า มํ สขลํ นั้นนั่นแล.

บทว่า **ตโตนิทานํ** ได้แก่ มีการทำให้เป็นลานเนื้อเดียวกันเป็นเหตุ.

บทว่า **ทกฺขิณํ** ความว่า มนุษย์บนฝั่งขวาเป็นคนโหดร้ายทารุณ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอามนุษย์เหล่านั้น จึงตรัสคำว่า หนนฺโต เป็นต้น. มนุษย์บนฝั่งซ้าย เป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใส เป็นพุทธมามกะ ธรรมมามกะ สังฆมามกะ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอามนุษย์เหล่านั้น จึงตรัสคำว่า **ททนฺโต** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยชนฺโต** ได้แก่ ทำการบูชาใหญ่.

บทว่า **ทมน** คือ ด้วยการฝึกอินทรีย์ ได้แก่ ด้วยอุโบสถกรรม.

บทว่า **สํ ยเมน** คือ ด้วยการรักษาศีล.

บทว่า **สจฺจวชฺเชน** คือ ด้วยการกล่าวคำสัตย์.

บทว่า **อาคโม** แปลว่า การมา อธิบายว่า ความเป็นไป.

อกิริยวาทีบุคคล ปฏิเสธการทำบุญและบาปอย่างสิ้นเชิง.

จบ อรรถกถากโรโตสูตรที่ ๖

๗. เหตุสูตร

[๔๒๙] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหาเหตุมิได้ หาปัจจัยมิได้ ย่อมเศร้าหมองเอง ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหาเหตุมิได้ หาปัจจัยมิได้ ย่อมบริสุทธิ์เอง ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ไม่มีเรี่ยวแรงของบุรุษ ไม่มีความบากบั่นของบุรุษ สัตว์ทั้งปวง ปาณะทั้งปวง ภูตทั้งปวง ชีวะทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร แปรไปตามภาวะแห่งความแน่นอนและความไม่แน่นอน ย่อมเสวยสุขเสวยทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ เท่านั้น ? ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ฯลฯ ย่อมเสวยสุขเสวยทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ เท่านั้น เมื่อเวทนามีอยู่...เมื่อสัญญามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ฯลฯ เสวยสุขเสวยทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ เท่านั้น.

[๔๓๐] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ฯลฯ เสวยสุขเสวยทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ เท่านั้น ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ฯลฯ เสวยสุขเสวยทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ เท่านั้น ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. แม้สิ่งที่บุคคลเห็นแล้ว ฟังแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว แสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วยใจ สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย

ฯลฯ เสวยสุขเสวยทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ เท่านั้น ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกละความสงสัยในฐานะ ๖ นี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ในทุกขสมุทัย แม้ในทุกขนิโรธ แม้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อนั้น อริยสาวกนี้ เราตถาคตเรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ เหตุสูตร

๗. อรรถกถาเหตุสูตรที่ ๗

บทว่า **ปจฺจโย** ในบทนี้ว่า **นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย** เป็นไวพจน์ของเหตุนั่นเอง.

อเหตุกวาทีบุคคล พากันปฏิเสธปัจจัยแห่งความเศร้าหมองแห่งสังกิเลสธรรมทั้งหลาย มีกายทุจริตเป็นต้น และปัจจัยแห่งความบริสุทธิ์แห่งโวทานธรรมทั้งหลาย มีกายสุจริตเป็นต้น ด้วยบททั้งสอง **(นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย).**

สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ ดำรงอยู่ในพลังของตนอันใด แล้วจึงบรรลุถึงความเป็นเทวดาบ้าง ความเป็นมารบ้าง ความเป็นพรหมบ้าง สาวกโพธิญาณบ้าง พระสัพพัญญุตญาณบ้าง อเหตุกวาทีบุคคลปฏิเสธพลังนั้น ด้วยบทว่า **นตฺถิ พลํ .**

บทอื่นทั้งหมดมีอาทิคือ **นตฺถิ วิริยํ** เป็นไวพจน์ของกันและกันทั้งนั้น แต่บทเหล่านี้ที่จัดแยกกันไว้ต่างหาก ก็โดยจะปฏิเสธคำพูดที่เป็นไปอย่างนี้ว่า ผลนี้พึงบรรลุได้ด้วยความเพียรนั้น ผลนี้พึงบรรลุด้วย

เรี่ยวแรงของบุรุษ ผลนี้พึงบรรลุด้วยความบากบั่นของบุรุษ.

อเหตุกวาทีบุคคล หมายถึงสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหลือหลอ มี อูฐ โค และพาเป็นต้น ด้วยบทว่า **สพฺเพ สตฺตา.**

อเหตุกวาทีบุคคล กล่าวว่า **สพฺเพ ปาณา** ด้วยอำนาจจุดมุ่งหมาย มีอาทิคือ สัตว์มีอินทรีย์อย่างเดียวกัน.

อเหตุกวาทีบุคคล กล่าวว่า **สพฺเพ ภูตา** หมายเอาสัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้วในกระเปาะฟองไข่ และมดลูก.

อเหตุกวาทีบุคคล กล่าวว่า **สพฺเพ ชีวา** หมายเอา พืชทั้งหลาย มีข้าวสาลี ข้าวเหนียว และข้าวละมานเป็นต้น

อธิบายว่า ในสิ่งที่มีชีวิตเหล่านั้น พืชเหล่านั้นที่สำคัญกันว่าเป็นชีวะ เพราะความที่มันงอกขึ้นได้.

บทว่า **อวสา อพลา อวิริยา** ความว่า สิ่งที่มีชีวิตเหล่านั้น ไม่มีอำนาจ พลัง หรือ วิริยะของตนเอง.

ในบทว่า **นิจติสงฺคติภาวปริณตา** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **นิยติ** ได้แก่ ความเป็นผู้มีโชคดีและโชคร้าย.

บทว่า **สงฺคติ** ได้แก่ การไปในอภิชาติ (กำเนิด) นั้นๆ บรรดาอภิชาติ ๖ อย่าง.

บทว่า **ภาโว** ได้แก่ สภาวะนั่นเอง.

สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย แปรปรวนไป คือถึงภาวะนานาประการตามสภาพแห่งความมีโชคดี และโชคร้าย และสภาพแห่งการไป (ในอภิชาติต่างๆ). แท้จริง อเหตุกวาทีบุคคลแสดงว่า ผู้ใดจะต้องเป็นไปอย่างใด ผู้นั้นก็จะต้องเป็นไปอย่างนั้นทีเดียว (แต่) ผู้ใดจะไม่เป็นไป

อย่างใด ผู้นั้นก็จะไม่เป็นอย่างนั้น แน่นอน.

ด้วยบทว่า **ฉเสฺววาภิชาตีสุ** อเหตุกวาทีบุคคลแสดงว่า สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย ดำรงชีวิต เสวยสุขและทุกข์อยู่ในอภิชาติ ๖ เท่านั้น ไม่มีภูมิสำหรับเสวยสุขและทุกข์แห่งอื่น.

จบ อรรถกถาเหตุสูตร

๘. มหาทิฏฐิสูตร

ว่าด้วยมิจฉาทิฏฐิ

[๔๓๑] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สภาวะ ๗ กองนี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครเนรมิต ไม่มีแบบอย่างอันใครเนรมิต เป็นสภาพไม่มีผล ตั้งอยู่มั่นคงดุจยอดภูเขา ตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด สภาวะ ๗ กองนั้น ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกันแลกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์แก่กันแลกัน สภาวะ ๗ กองเป็นไฉน ?

ได้แก่ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ ชีวะ. สภาวะ ๗ กองนี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครเนรมิต ไม่มีแบบอย่างอันใครเนรมิต เป็นหมัน ตั้งอยู่มั่นคงดุจยอดภูเขา ตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด สภาวะ ๗ กองนั้น ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกันแลกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์แก่กันแลกัน แม้ผู้ใดจะเอาศัสตราอย่างคมตัดศีรษะกัน ไม่ชื่อว่าใครปลงชีวิตใคร เป็นแต่ศัสตราสอดเข้าไปตามช่อง ระหว่างสภาวะ ๗ กอง เท่านั้น อนึ่ง กำเนิดที่สำคัญมี ๑,๔๐๖,๖๐๐ กำเนิด, ๕๐๐ กรรม, ๕ กรรม, ๓ กรรม, กรรมสมบูรณ์,

กรรมครึ่งๆกลางๆ, ปฏิปทา ๖๒, อันตรกัลป ๖๒, อภิชาติ ๖, ปุริสภูมิ ๘, อาชีวะ ๔,๘๐๐ ปริพาชก ๔,๘๐๐ นาควาส ๔,๘๐๐ อินทรีย์ ๒,๐๐๐ นรก ๓,๐๐๐ รโชธาตุ ๓๖, สัญญีครรภ์ ๗, อสัญญีครรภ์ ๗, นิคัณฐครรภ์ ๗, สภาวทิพย์ ๗, มนุษย์ ๗, ปีศาจ ๗, สระ ๗, ปวุฏใหญ่ ๗, ปวุฏ ๗๐๐, เหวใหญ่ ๗, เหวน้อย ๗๐๐, มหาสุบิน ๗, สุบิน ๗๐๐, มหากัลป ๘๔๐,๐๐๐ เหล่านี้ ทั้งพาลและบัณฑิตเร่ร่อนท่องเที่ยวไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้ ความหวังว่าเราจักอบรมกรรมที่ยังไม่อำนวยผลให้อำนวยผล หรือเราสัมผัสถูกต้องกรรมที่อำนวยผลแล้ว จักทำให้สุดสิ้นด้วยศีล ด้วยพรต ด้วยตบะ หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ ไม่มีในที่นั้น สุขทุกข์ที่ทำให้มีที่สุดได้เหมือนตวงของให้หมดด้วยทะนาน ย่อมไม่มีในสงสารด้วยอาการอย่างนี้เลย ไม่มีความเสื่อมและความเจริญ ไม่มีการเลื่อนขึ้นและลดลง พาลและบัณฑิตเร่ร่อนไป สิ้นสุขและทุกข์เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคลขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ฯลฯ พาลและบัณฑิตเร่ร่อนไป สิ้นสุขและทุกข์เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคลขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่. เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอัน

ใครทำ ฯลฯ พาลและบัณฑิตเร่ร่อนไป สิ้นสุขและทุกข์เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคลขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ฯลฯ พาลและบัณฑิตเร่ร่อนไป สิ้นสุขและทุกข์เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคลขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ... เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ฯลฯ พาลและบัณฑิตเร่ร่อนไป

สิ้นสุขและทุกข์เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคลขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. สิ่งใดที่ได้เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ได้ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว บรรลุแล้ว แสวงหาแล้ว ค้นคว้าแล้วด้วยใจ แม้สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ฯลฯ พาลและบัณฑิตเร่ร่อนไป สิ้นสุขแลทุกข์เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่บุคคลขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกละความสงสัยในฐานะ ๖ นี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ในทุกขสมุทัย แม้ในทุกขนิโรธ แม้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อนั้น อริยสาวกนี้ เราตถาคต เรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

[๔๓๓] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า **โลกเที่ยง** เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อ**สัญญา**มีอยู่... เมื่อ**สังขาร**มีอยู่... เมื่อ**วิญญาณ**มีอยู่ เพราะถือมั่น**วิญญาณ** เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า **โลกเที่ยง.**

จบ มหาทิฏฐิสูตร

๕. สัสสตทิฏฐิสูตร

ว่าด้วยความเห็นว่าโลกเที่ยง

[๔๓๔] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. สิ่งใดที่ได้เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ได้ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว บรรลุแล้ว ค้นคว้าแล้วด้วยใจ แม้สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกเที่ยง ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกละความสงสัยในฐานะ ๖ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ในทุกขสมุทัย แม้ในทุกขนิโรธ แม้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อนั้น อริยสาวกผู้นี้ เราตถาคตเรียกว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ สัสสตทิฏฐิสูตร

๑๐. อสัสสตทิฏฐิสูตร

ว่าด้วยความเห็นว่าโลกไม่เที่ยง

[๔๓๕] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร

จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกไม่เที่ยง ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ ฯลฯ เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมีอยู่ ฯลฯ วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า ฯลฯ

ภ. เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกไม่เที่ยง ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. สิ่งใดที่ได้เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ได้ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว บรรลุแล้ว แสวงหาแล้ว ค้นคว้าแล้วด้วยใจ สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยงเล่า ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า ฯลฯ.

ภ. เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกไม่เที่ยง ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกละความสงสัยในฐานะ ๖ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ในทุกข์ แม้ใน **ทุกขสมุทัย** แม้ใน**ทุกขนิโรธ** แม้ใน**ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสาวก** ผู้นี้ เราตถาคตเรียกว่า เป็น**พระโสดาบัน** มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ อสัสสตทิฏฐิสูตร

๘-๑๐ อรรถกถามหาทิฏฐิสูตรเป็นต้น

ถึงสูตรที่ ๑๐

บทว่า **อกฏา** คือ (กายทั้ง ๗) ไม่มีใครสร้าง.

บทว่า **อกฏวิธา** คือ ไม่มีใครทำการจัดแจง (ให้สร้าง) อธิบายว่า แม้ที่ใคร ๆ ให้ทำด้วยบอกว่า จงทำอย่างนี้ ก็ไม่มี.

บทว่า **อนิมฺมิตา** คือ ไม่มีใครเนรมิตแม้ด้วยฤทธิ์.

บทว่า **อนิมฺมิตวิธา** คือ การจัดแจง ไม่มีใครเนรมิตแล้ว. อธิบายว่า ไม่ใช่ที่ใคร ๆ ควรเนรมิตได้ ปาฐะว่า **อนิมฺมิตพฺพา** ดังนี้บ้าง.

บทว่า **วญฺฌา** คือ ไม่มีผล ได้แก่ ไม่ให้เกิดผลอะไร ๆ เหมือนสัตว์เลี้ยงที่เป็นหมัน และตาลที่เป็นหมัน (ตาลตัวผู้) เป็นต้น[๑]

บทว่า **กูฏฏฺฐา** ความว่า ยืนหยัดอยู่เหมือนยอดภูเขา (เพราะเหตุนั้น) จึงชื่อว่า กูฏัฏฐา

บทว่า **เอสิกฏฺฐายิฏฺฐิตา** ตั้งอยู่ เป็นเหมือนตั้งอยู่ดุจเสาระเนียด เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า **เอสิกฏฺฐายิฏฺฐิตา** อธิบายว่า เสาระเนียดที่ฝังดีแล้ว ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวฉันใด กายก็ตั้งอยู่ฉันนั้น.

บทว่า **น อิญฺชนฺติ** ความว่า ไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียดฉะนั้น

บทว่า **น วิปริณมนฺติ** ความว่า ไม่ละปกติ.

บทว่า **น อญฺญมญฺญํ พฺยาเธนฺติ** ความว่า ไม่เบียดเบียนกันและกัน.

บทว่า **นาลํ** แปลว่า ไม่สามารถ.

๑. อรรถกถาเป็น **วชฺฌาติ ปิ สุวชฺฌา ตาลาทโย วิย.** ฉบับพม่าเป็น **วญฺฌปสุวญฺฌตาลาทโย วิย.** บาลีเป็น **วญฺฌา** แปลตามฉบับพม่า

ในบทว่า **ปฐวีกาโย** เป็นต้น มีอธิบายว่า ปฐวีนั่นแล ชื่อว่า ปฐวีกายะ (กองดิน) หรือปฐวีสมูหะ (มูลดิน).

บทว่า **สตฺตนฺนํ เตฺวว กายานํ** มีความว่า ศัสตราที่ฟันลงไปในกองถั่วเขียวเป็นต้น ย่อมแทรกเข้าไปในระหว่างถั่วเขียวเป็นต้น ฉันใด ศัสตราก็แทรกเข้าไปในระหว่าง คือทางช่อง ได้แก่ ทางที่ว่างของกายทั้ง ๗ ฉันนั้น.

ในการฆ่านั้น พวกมิจฉาทิฏฐิแสดงว่า จะมีแต่เพียงหมายรู้อยู่อย่างเดียวเท่านั้นว่า เราปลงผู้นี้จากชีวิต (ฆ่าสัตว์).

มิจฉาทิฏฐิกบุคคล (ผู้นิยมในลัทธินี้) พากันแสดงการปลงใจเชื่อแบบไร้ประโยชน์ (ที่ได้มา) ด้วยเหตุเพียงการตรึกแต่เพียงอย่างเดียว (โดยใช้หลักตักกวิทยาเพียงอย่างเดียว) ว่า กำเนิดใหญ่ คือ กำเนิดที่สำคัญ มี ๑,๔๐๐,๐๐๐ รวมกับกำเนิดอื่นอีก ๖,๖๐๐ และกรรมอีก ๕๐๐ ด้วยบทว่า **โยนิปมุขสตสหสฺสานิ.**

แม้ในบทว่า **ปญฺจ จ กมฺมานิ ตีณิ จ กมฺมานิ** (กรรม ๕ และกรรม ๓) เป็นต้น ก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้.

ฝ่ายอาจารย์บางพวกกล่าวว่า มิจฉาทิฏฐิกบุคคลทั้งหลายกล่าวถึงกรรม ๕ ด้วยอำนาจอินทรีย์ ๕ กล่าวถึงกรรม ๓ ด้วยอำนาจกายกรรม เป็นต้น.

ส่วนในบทว่า **กมฺเม จ อฑฺฒกมฺเม จ** (กรรมและกรรมครึ่งหนึ่ง)นี้ มีอธิบายว่า กายกรรมและวจีกรรมของเจ้าลัทธินั้น ได้ชื่อว่าเป็นกรรม มโนกรรม ได้ชื่อว่า เป็นกรรมครึ่งหนึ่ง.

มิจฉาทิฏฐิกบุคคลกล่าวว่า ปฏิปทา มี ๖๒ ด้วยบทว่า **ทวฏฺฐิปฏิปทา.**

บทว่า **ทฺวฏฺฐนฺตรกปฺปา** ความว่า ในกัปใหญ่กัปหนึ่ง มีกัปชื่อว่าอันตรกัป (กัปย่อย) ๖๔ กัป.

แต่ว่า เจ้าลัทธินี้ ไม่รู้กัปอื่นอีก ๒ กัป (สังวัฏฏฐายีกัป ๑ วิวัฏฏฐายีกัป ๑) จึงกล่าวอย่างนี้.

มิจฉาทิฏฐิกบุคคลกล่าวถึง **อภิชาติ** (กำเนิด) ๖ เหล่านี้ คือ **กัณหาภิชาติ ๑ นีลาภิชาติ ๑ โลหิตาภิชาติ ๑ หลิทฺทาภิชาติ ๑ สุกฺกาภิชาติ ๑ ปรมสุกฺกาภิชาติ ๑** ด้วยบทว่า **ฉฬาภิชาติโย.**

มิจฉาทิฏฐิกบุคคลกล่าวว่า บรรดากำเนิดทั้ง ๖ นั้น **โอรัมภิก-กำเนิด** (การเกิดเป็นนายพรานแกะ) **สูกริกกำเนิด** (การเกิดเป็นนายพรานสุกร) **สากุณิกกำเนิด** (การเกิดเป็นนายพรานนก) มาควิกกำเนิด (การเกิดเป็นนายพรานเนื้อ) **ลุทธกำเนิด** (การเกิดเป็นนายพราน) **มัจฉฆาตกกำเนิด** (การเกิดเป็นชาวประมง) **โจรกำเนิด** (การเกิดเป็นโจร) **โจรฆาตกำเนิด** (การเกิดเป็นเพชฌฆาต ฆ่าโจร) **พันธนาคาริก-กำเนิด** (การเกิดเป็นเจ้าหน้าที่เรือนจำ) ก็หรือว่า การงานที่ต่ำต้อยเหล่าอื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง นี้ ชื่อว่า **กัณหาภิชาติ** (กำเนิดดำ).

กำเนิดภิกษุ มิจฉาทิฏฐิกบุคคลกล่าวว่า **นีลาภิชาติ** (กำเนิดเขียว) ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านั้น ใส่หนามลงไปในปัจจัย ๔ แล้วจึงฉัน (อาหาร) และภิกษุทั้งหลายก็เลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยอาศัยหนาม ก็บาลีดังว่ามานี้เป็นบาลีของภิกษุนั้นนั่นแล.

อีกอย่างหนึ่ง เขากล่าวกันว่า นักบวชทั้งหลาย เป็นเหมือนอยู่ในดงหนาม จึงมีชื่ออย่างนี้ (กณฺฏกวุตฺติกา)

เขากล่าวว่า พวกนิครนถ์ที่ใช้ผ้าผืนเดียว ชื่อว่า **ลหิตาภิชาติ** (กำเนิดแดง) ว่ากันว่า นิครนถ์พวกนี้บริสุทธิ์กว่า ๒ พวกแรก.

เขากล่าวว่า สาวกของอเจลกะที่เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ชื่อว่า **หลิทฺทาภิชาติ** (กำเนิดเหลือง) นิครนถ์ทั้งหลาย ทำพวกสาวกที่เป็นคฤหัสถ์ ผู้ถวายปัจจัยของตน ให้มีความสำคัญกว่าพวกนิครนถ์ด้วยกัน ด้วยอาการอย่างนี้.

เขากล่าวว่า พวกอาชีวกผู้ชาย พวกอาชีวกผู้หญิง นี้ชื่อว่า **สุกกาภิชาติ** ว่ากันว่า อาชีวกทั้งหญิงและชายเหล่านั้นบริสุทธิ์กว่า ๔ พวกแรก.

เขากล่าวว่า **เจ้าลัทธิ ชื่อ นันทะ วัจฉะ สังกิจจะ มักขลิโคสาล** ชื่อว่า **ปรมสุกกาภิชาติ.** ว่ากันว่า เจ้าลัทธิเหล่านั้น บริสุทธิ์กว่าพวกอื่นทั้งหมด.

มิจฉาทิฏฐิกบุคคลกล่าวว่า **ภูมิ** (ระดับของการเจริญเติบโต) ของคนมี ๘ ภูมิเหล่านี้คือ **มันทภูมิ ๑ ขิฑฑาภูมิ ๑ วีมังสกภูมิ ๑ อุชุคตภูมิ ๑ เสขภูมิ ๑ สมณภูมิ ๑ ชานนภูมิ ๑ ปันนภูมิ ๑ ด้วยบทว่า อฏฺฐ ปุริสภูมิโย.**

บรรดาภูมิทั้ง ๘ นั้น ตลอด (เวลา) ๗ วัน จำเดิมแต่วันเกิด สัตว์ทั้งหลายนับว่ายังอ่อนแอ โง่เง่า เพราะออกมาจากสถานที่คับแคบ เขาว่า นี้ชื่อว่า มันทภูมิ.

ส่วนสัตว์เหล่าใดมาจากทุคคติ สัตว์เหล่านั้น ชอบร้องไห้บ่อยๆ และร้องดังด้วย (ส่วน) สัตว์เหล่าใดมาจากสุคติ สัตว์เหล่านั้นหวนระลึกถึงสุคตินั้น แล้วก็ชอบหัวเราะ นี้ชื่อว่า **ขิฑฑาภูมิ.**

การจับมือหรือเท้าของมารดาบิดา (หรือ) จับเตียงหรือตั่งแล้ววางเท้าลงเหยียบพื้น ชื่อว่า วิมังสกภูมิ.

เวลาที่สามารถเดินได้ ชื่อว่า อุชุคตภูมิ

ระยะเวลาที่ศึกษาศิลปะ. ชื่อว่า **เสขภูมิ.**

เวลาที่ออกจากเรือนบวช ชื่อว่า **สมณภูมิ**

เวลาที่มีความรู้เพราะส้องเสพ (ศึกษามาจาก) อาจารย์ ชื่อว่า **ชานนภูมิ.**

เขากล่าวถึงสมณะผู้ไม่ฉลาดอย่างนี้ว่า ก็ภิกษุเป็นผู้พลัดตก (จากประโยชน์) เสียแล้ว (เพราะ) พระชินเจ้า หาตรัสอะไรไว้ด้วยไม่ นี้ชื่อว่า **ปันนภูมิ.**

บทว่า **เอกูนปัญญาส อาชีวสเต** ได้แก่ วิธีดำเนินชีวิต ๔,๘๐๐

บทว่า **ปริพฺพาชกสเต** ได้แก่ การบวชเป็นปริพพาชก ๑๐๐.

บทว่า **นาควาสสเต** ได้แก่ นาคมณฑล ๑๐๐.

บทว่า **วีเส อินฺทฺริยสเต** ได้แก่ อินทรีย์ ๒,๐๐๐

บทว่า **ตึเส นิรยสเต** ได้แก่ นรก ๓,๐๐๐

มิจฉาทิฏฐิกบุคคลกล่าวหมายถึงหลังมือและหลังเท้าเป็นต้น ซึ่งเป็นที่โปรยธุลีลิง ด้วยบทว่า **รโชธาตุโย.**

กล่าวหมายถึง อูฐ โค ฬา แพะ สัตว์เลี้ยงเนื้อ และกระบือ ด้วยบทว่า **สตฺตสญฺญีคพฺภา.**

กล่าวหมายถึง ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ข้าวเหนียว ข้าวละมาน ข้าวฟ่าง ลูกเดือย และหญ้ากับแก้ ด้วยบทว่า อสญฺญีคพฺภา.

กล่าวหมายถึง ต้นอ้อย ต้นไผ่ และต้นอ้อเป็นต้น ซึ่งมีต้น (ใหม่) งอกขึ้นที่ตา ด้วยบทว่า **นิคณฺฐิคพฺภา.**

บทว่า **สตฺต ทิพฺพา** ได้แก่ เทพจำนวนมาก ก็มิจฉาทิฏฐิกบุคคลนั้น เรียก (เทพเหล่านั้น) ว่าสัตว์. แม้มนุษย์ก็มีจำนวนมาก เขาก็เรียก (มนุษย์เหล่านั้น) ว่าสัตว์.

บทว่า **สตฺต ปิสาจา** ได้แก่ ปีศาจจำนวนมากมาย มิจฉาทิฏฐิกบุคคลก็เรียก (ปีศาจจำนวนมากเหล่านั้น) ว่าสัตว์[๑]

บทว่า **สรา** ได้แก่ สระใหญ่ เขากล่าวหมายถึงสระ**กัณณมุณฑะ สระรถการะ สระอโนดาต สระสีหปปาตะ สระมณฑากินี สระมุจจลินท์ และสระกุณาละ.**

บทว่า **ปวุฏฺา** ได้แก่ ห้วง[๒]

บทว่า **ปปาตา** ได้แก่เหว ใหญ่[๒]

บทว่า **ปปาตสตานิ** ได้แก่ เหวเล็ก ๗๐๐.

บทว่า **สุปินา** ได้แก่ สุบินใหญ่ ๗.

บทว่า **สุปินสตานิ** ได้แก่ สุบินเล็ก ๗.

บทว่า **มหากปฺปิโน** ได้แก่ มหากัปทั้งหลาย

ในข้อนี้ เจ้าลัทธินั้นมีความเห็นดังนี้ว่า เมื่อบุคคลเอาปลายหญ้าคาจุ่มน้ำออกจากสระใหญ่ ๑ สระ โดย ๑๐๐ ปี ต่อน้ำ ๑ หยด แล้วทำสระนั้นให้แห้งถึง ๗ ครั้ง (อย่างนี้) จัดเป็นมหากัป ๑. พาลและบัณฑิต

๑. อรรถกถาว่า **สตฺต ทิพฺพาติ พหุเทวา โสมนสตฺตาติ วทติ มนุสฺสาปิ อนนฺตา สตฺตาติ วทติ. สตฺต ปิสาจาติ มหนฺตมหนฺตา สตฺตาติ วทติ.** ฉบับพม่าเป็น **สตฺต เทวาติ พหู เทวา, โส ปน สตฺตาติ วทติ. มนุสฺสาปิ อนนฺตา, โส สตฺตาติ วทติ. สตฺต เปสาจาติ ปิสาจา มหนฺตมหนฺตา, สตฺตาติ วทติ.** แปลตามฉบับพม่า.

๒. ฉบับพม่าเป็น **ปวุฏฺาติ คณฺฐิตา. ปปาตาติ มหาปปาตา.**

ปล่อยให้มหากัปเห็นปานนี้ สิ้นไปได้ ๘,๔๐๐,๐๐๐ มหากัป แล้วก็จะทำที่สุดทุกข์ได้.

เชื่อกันว่า ในระยะเวลาระหว่างนั้น แม้บัณฑิตก็ไม่สามารถจะบริสุทธิ์ได้ ทั้งคนพาลก็ไม่เลยจากนั้นไปได้.

บทว่า **สีเลน วา** ได้แก่ ด้วยศีลของอเจลกะหรือด้วยศีลอย่างอื่นชนิดใดชนิดหนึ่ง แม้ด้วยวัตรก็เช่นนั้นเหมือนกัน.

บทว่า **ตเปน** ความว่า ผู้ใดคิดว่า เราเป็นบัณฑิต แล้วบริสุทธิ์ในระยะเวลาระหว่าง (มหากัปเหล่านั้น) ผู้นั้นชื่อว่าทำกรรมที่ยังไม่สุกงอม ให้สุกงอม ด้วยการบำเพ็ญตบะ. ผู้ใดคิดว่า เขาเป็นพาลดังนี้แล้ว ล่วงเลยเวลากำหนดดังกล่าวแล้วไป ผู้นั้นชื่อว่าได้สัมผัสกรรมที่ยังไม่สุกงอมแล้วทำให้สิ้นสุดไปได้.

บทว่า **เหวํ นตฺถิ** คือ **เอวํ นตฺถิ.** ก็กรรมทั้งสองอย่างนั้น เจ้าลัทธิแสดงว่า ใครๆไม่สามารถจะทำได้.

บทว่า **โทณมิเต** แปลว่า เป็นเหมือนตวงด้วยทะนาน.

บทว่า **สุขทุกฺเข** คือ **สุขทุกฺขํ** (แปลว่า สุขและทุกข์)

บทว่า **ปริยนฺตกเต** คือ (สังสารวัฏ) ถูกทำให้มีที่สุดได้ตามเวลามีกำหนดดังกล่าวแล้ว.

บทว่า **นตฺถิ ทายนวฑฺฒเน** คือไม่มีความเสื่อมและเจริญ อธิบายว่า สังสารวัฏของบัณฑิตก็ไม่เสื่อม (สิ้นสุดลง) ของคนพาลก็ไม่เจริญ (ยืดออกไป).

บทว่า **อุกฺกํ สาวกํ เส** นี้เป็นไวพจน์ของความเสื่อมและความเจริญเหมือนกัน.

บัดนี้ เมื่อจะให้ความหมายนั้นสำเร็จด้วยอุปมา พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า **เสยฺยถาปิ นาม** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุตฺตคุเฬ** ได้แก่ กลุ่มด้ายที่กรอไว้กำลังคลี่คลายออกไปนั่นเอง.

ด้วยบทว่า **ปเลติ** เจ้าลัทธิแสดงว่า กลุ่มด้ายที่วาง (เงื่อนหนึ่ง) ไว้บนภูเขา หรือบนยอดไม้ แล้วขว้างไป จะคลี่คลายไปตามขนาด (ความยาว) ของด้าย เมื่อด้ายหมดแล้ว ก็จะหยุดลงในที่นั้นแหละ ไม่ไปต่อ ฉันใด พาลและบัณฑิตก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อแก้ไขไป ก็จะสิ้นสุดความสุขความทุกข์ได้ ตามอำนาจกาลเวลา คือจะผ่านพ้นสุขทุกข์ไปได้ ตามกาลเวลาดังกล่าวแล้ว.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๘ ถึงสูตรที่ ๑๐.

๑๑. อันตวาสูตร

ว่าด้วยความเห็นว่าโลกมีที่สุด

[๔๓๖] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกมีที่สุด. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ อันตวาสูตร

๑๒. อนันตวาสูตร

ว่าด้วยความเห็นว่า โลกไม่มีที่สุด

[๔๓๗] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า โลกไม่มีที่สุด ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ อนันตวาสูตร

๑๓. ตังชีวังตังสรีรังสูตร

ว่าด้วยความเห็นว่า ชีพกับสรีระเป็นอันเดียวกัน

[๔๓๘] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า **ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ** เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ ตังชีวังตังสรีรังสูตร

๑๔. อัญญังชีวังอัญญังสรีรังสูตร

ว่าด้วยความเห็นว่า ชีพกับสรีระเป็นคนละอย่าง

[๔๓๙] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า **ชีพเป็นอย่างอื่น สรีระเป็นอย่างอื่น.**

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ อัญญังชีวังอัญญังสรีรังสูตร

๑๕. โหติตถาคตสูตร

ว่าด้วยความเห็นว่า สัตว์ตายแล้วเกิด

[๔๔๐] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีก. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มี**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เป็นรากฐาน ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ โหติตถาคตสูตร

๑๖. นโหติตถาคตสูตร

ว่าด้วยความเห็นว่าสัตว์ตายแล้วไม่เกิด

[๔๔๑] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมไม่เกิดอีก. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ นโหติตถาคตสูตร

๑๗. โหติจนจโหติตถาคตสูตร

ว่าด้วยความเห็นว่า สัตว์ตายแล้วเกิดบ้างไม่เกิดบ้าง

[๔๔๒] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว เกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมี**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เป็นรากฐาน ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ โหติจนจโหติตถาคตสูตร

๑๘. เนวโหตินนโหติตถาคตสูตร

ว่าด้วยความเห็นว่า สัตว์ตายแล้วเกิดและไม่เกิดก็หามิได้

[๔๔๓] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่เชิง. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่เชิง ฯลฯ.

[๔๔๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้ ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. สิ่งใดที่ได้เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ได้ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว บรรลุแล้ว แสวงหาแล้ว ค้นคว้าแล้วด้วยใจ แม้สิ่งนั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยงเล่า ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็ไม่ใช่ ย่อมไม่เกิดอีกก็ไม่เชิง ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล อริยสาวกละความสงสัยในฐานะ ๖ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นอันละความสงสัยแม้ใน**ทุกข์** แม้ใน**ทุกขสมุทัย** แม้ใน**ทุกขนิโรธ** แม้ใน**ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** เมื่อนั้น อริยสาวกนี้เราเรียกว่า เป็น**พระโสดาบัน** มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ เนวโหตินนโหติตถาคตสูตร

จบ โสตาปัตติวรรค

จบ ไวยากรณ ๑๘

๑๑-๑๘. อรรถกถาอันตวาสูตรเป็นต้น

ถึงสูตรที่ ๑๘

บทว่า **อนฺตวา โลโก** ความว่า ทิฏฐิที่เกิดขึ้นด้วยการยึดถือนั้น หรือด้วยการตรึกว่า โลกคือนิมิตที่ขยายไปได้ด้านเดียว (มีที่สุด).

บทว่า **อนนฺตวา** ความว่า ทิฏฐิที่เกิดขึ้นด้วยการยึดถือนั้น หรือด้วยการตรึกว่า โลกคือนิมิตที่กำหนดขนาดไม่ได้ ขยายไปทุกด้าน (ไม่มีที่สิ้นสุด).

บทว่า **ตํ ชีวํ ตํ สรีรํ** ได้แก่ ทิฏฐิที่เกิดขึ้นว่า ชีพกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน.

บทที่เหลือในทุกแห่ง มีความหมายง่ายทั้งนั้นแล.

อีกอย่างหนึ่ง ไวยากรณะ เหล่านี้ มี ๑๘ อย่าง ด้วยอำนาจโสตาปัตติมรรคก่อน นี้เป็นการถึงครั้งที่ ๑.

จบ อรรถกถาโสตาปัตติวรรคที่ ๑

ไวยากรณะ ๑๘ จบบริบูรณ์

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. วาตสูตร ๒. เอตังมมสูตร ๓. โสอัตตสูตร ๔. โนจเมสิยาสูตร ๕. นัตถิทินนสูตร ๖. กโรโตสูตร ๗. เหตุสูตร ๘. มหาทิฏฐิสูตร ๙. สัสสตทิฏฐิสูตร ๑๐. อสัสสตทิฏฐิสูตร ๑๑. อันตวาสูตร ๑๒. อนันตวาสูตร ๑๒. ตังชีวังตังสรีรังสูตร ๑๔. อัญญังชีวังอัญญังสรีรังสูตร ๑๕. โหติตถาคตสูตร ๑๖. นโหติตถาคตสูตร ๑๗. โหติจนจโหติตถาคตสูตร ๑๘. เนวโหตินนโหติตถาคตสูตร.

ทิฏฐิสังยุต

ทุติยเปยยาลที่ ๒

๑. วาตสูตร

[๔๔๕] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้น หรือไม่ตก เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มี**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เป็นรากฐาน ฯลฯ.

ภิ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด

[๔๔๖] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า ฯลฯ

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด ใช่ไหม ?

ภิ ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล เมื่อทุกข์มีอยู่ เพราะถือมั่นทุกข์ เพราะยึดมั่นทุกข์ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ ฯลฯ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล เมื่อทุกข์มีอยู่ เพราะถือมั่นทุกข์ เพราะยึดมั่นทุกข์ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้นหรือย่อมไม่ตก เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด. (ไวยากรณะตอนแรกอย่างพิสดาร มี ๑๘)

จบ วาตสูตร

๑๘. เนวโหตินนโหติสูตร

ว่าด้วยความเห็นว่า สัตว์ตายแล้วเกิดและไม่เกิดก็หามิได้

[๔๔๗] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์หลังจากตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้ ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มี**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เป็นรากฐาน ฯลฯ.

ภ. ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์หลังจากตายไปแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้ เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์หลังจากตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้.

[๔๔๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์หลังจากตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้ ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล เมื่อทุกข์มีอยู่ เพราะถือมั่นทุกข์ เพราะยึดมั่นทุกข์ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์หลังจากตายไปแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้ เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์หลังจากตายไป

แล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้ ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล เมื่อทุกข์มีอยู่ เพราะถือมั่นทุกข์ เพราะยึดมั่นทุกข์ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า สัตว์หลังจากตายไปแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้.

จบ เนวโหตินนโหติสูตร

๑๕. รูปีอัตตสูตร

ว่าด้วยอัตตาที่มีรูป

[๔๔๙] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่มีรูป หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่-สลายไป ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มี**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เป็นรากฐาน ฯลฯ.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่มีรูป หลังจากตายแล้ว ย่อมไม่สลายไป เมื่อเวทนามีอยู่... เมื่อสัญญามีอยู่... เมื่อสังขารมีอยู่... เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่มีรูป หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป.

[๔๕๐] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่มีรูป หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล เมื่อทุกข์มีอยู่ เพราะถือมั่นทุกข์ เพราะยึดมั่นทุกข์ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่มีรูป หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่มีรูปหลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล เมื่อทุกข์มีอยู่ เพราะถือมั่นทุกข์ เพราะยึดมั่นทุกข์ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่มีรูป หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป.

จบ รูปีอัตตสูตร

อรรถกถาทุติยคมนาทิวรรค

การถึงครั้งที่ ๒ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสไว้ด้วยอำนาจทุกข์

๑. พระสูตรเป็น ทุติยเปยยาล

แม้ในข้อนั้น ไวยากรณะก็มี ๑๘ ต่อจากไวยากรณะ ๑๘ นั้นไป ก็มี ไวยากรณะ ๘ มีอาทิว่า **อัตตามีรูป** ดังนี้. การถึงนั้น รวมกับไวยากรณะเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ในไวยากรณะที่ ๒ ดังนี้แล.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รูปี** ได้แก่ อารมณ์นั่นเอง คือ ทิฏฐิที่ยึดถือ (อารมณ์) ว่า เป็น**อัตตา.**

จบ อรรถกถารูปีอัตตสูตร

๒๐. อรูปีอัตตสูตร

ว่าด้วยอัตตาไม่มีรูป

[๔๕๑] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีรูป หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ฯลฯ

จบ อรูปีอัตตสูตร

อรรถกถาอรูปีอัตตสูตรที่ ๒๐

บทว่า **อรูปี** ได้แก่ ฌาน คือ ทิฏฐิที่ยึดถือฌานว่าเป็น **อัตตา.**

จบ อรรถกถาอรูปีอัตตสูตร

๒๑. รูปีจอรูปีจอัตตสูตร

ว่าด้วยอัตตาทั้งที่มีรูป ทั้งที่ไม่มีรูป

[๔๕๒] กรุงสาวัตถี. อัตตาทั้งที่มีรูป ทั้งที่ไม่มีรูป หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ฯลฯ

จบ รูปีจอรูปีจอัตตสูตร

อรรถกถารูปีขอรูปีจอัตตสูตรที่ ๒๑

บทว่า **รูปีจอรูปีจ** ได้แก่ อารมณ์และฌาน คือ ทิฏฐิที่ยึดถือ (อารมณ์และฌาน) ว่า เป็น **อัตตา.**

จบ อรรถกถารูปีจอรูปีจอัตตสูตร

๒๒. เนวรูปีนารูปีอัตตสูตร

ว่าด้วยอัตตาที่มีรูปก็หามิได้ ไม่มีรูปก็หามิได้

[๔๕๓] ฯลฯ อัตตาที่มีรูปก็หามิได้ ไม่มีรูปก็หามิได้ หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ฯลฯ

จบ เนวรูปีนารูปีอัตตสูตร

อรรถกถาเนวรูปีนารูปีอัตตาสูตรที่ ๒๒

บทว่า **เนวรูปีนารูปี** ได้แก่ ทิฏฐิที่ยึดถือด้วยเหตุเพียง **ตักกะ** (การตรึก)

จบ อรรถกถาเนวรูปีนารูปีอัตตาสูตร

๒๓. เอกันตสุขีสูตร

ว่าด้วยอัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียว

[๔๕๔] ฯลฯ อัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียว หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป. ฯลฯ

จบ เอกันตสุขีสูตร

อรรถกถาเอกันตสุขีสูตรที่ ๒๓

บทว่า **เอกนฺตสุขี** ได้แก่ ทิฏฐิที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ได้ฌาน ผู้ใช้ตักกะ (เป็นนักตักกวิทยา) และผู้ระลึกชาติได้.

อธิบายว่า ทิฏฐิอย่างนี้ (อัตตามีสุขโดยส่วนเดียว) ย่อมเกิดขึ้น แม้แก่บุคคลผู้ได้ฌาน ใส่ใจถึงอัตตภาพที่มีสุขส่วนเดียวในอดีต.

สำหรับบุคคลผู้ใช้**ตักกะ** ทิฏฐิย่อมเกิดขึ้น (อย่างนี้) ว่า ในปัจจุบันเรามีสุขโดยส่วนเดียว. ฉันใด แม้ในอนาคต เราก็จักเป็นผู้มีสุขโดยส่วนเดียว ฉันนั้น.

ทิฏฐิอย่างนี้ย่อมเกิดขึ้น แม้แก่บุคคลผู้ระลึกชาติได้ คือระลึกถึงภาวะที่เป็นสุขได้ถึง ๗-๘ ภพ.

จบ อรรถกถาเอกันตสุขีสูตรที่ ๒๓

๒๔. เอกันตทุกขีสูตร

ว่าด้วยอัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียว

[๔๕๕] อัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียว หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ฯลฯ.

จบ เอกันตทุกขีสูตร

อรรถกถาเอกันตทุกขีสูตรที่ ๒๔

แม้ในบทว่า **เอกนฺตทุกฺขี** เป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน

จบ อรรถกถาเอกันตทุกขีสูตร

๒๕. เอกันตสุขทุกขีสูตร

ว่าด้วยอัตตาที่มีทั้งสุขและทั้งทุกข์

[๔๕๖] ฯลฯ อัตตาที่มีทั้งสุขทั้งทุกข์ หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ฯลฯ

จบ เอกันตสุขทุกขีสูตร

๒๖. อทุกขมสุขีสูตร

ว่าด้วยอัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข

[๔๕๗] อัตตาไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ฯลฯ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป.

[๔๕๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาไม่มีทั้งทุกข์-ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล เมื่อทุกข์มีอยู่ เพราะถือมั่นทุกข์ เพราะยึดมั่นทุกข์ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์-ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล เมื่อทุกข์มีอยู่ เพราะถือมั่นทุกข์ เพราะยึดมั่นทุกข์ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป.

จบ อทุกขมสุขีสูตร

จบ ทิฏฐิสังยุต ทุติยเปยยาลที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ :-

๑๗ วาตสูตร ๑๘. เนวโหตินโหติสูตร ๑๙. รูปีอัตตสูตร
๒๐. อรูปีอัตตสูตร ๒๑. รูปีจอรูปีจอัตตสูตร ๒๒. เนวรูปีนารูปีอัตตสูตร
๒๓. เอกันตสุขีสูตร ๒๔. เอกันตทุกขีสูตร ๒๕. เอกันตสุขทุกขีสูตร
๒๖. อทุกขมสุขีสูตร.

ตติยเปยยาลที่ ๓[๑]

๑. นวาตสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิด มิจฉาทิฏฐิ

[๔๕๙] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้น หรือย่อมไม่ตก เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มี**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เป็นรากฐาน ฯลฯ.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา

๑. อรรถกถาเปยยาลที่ ๓ แก้ไว้ท้ายเปยยาลที่ ๓

เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ เมื่อสิ่งนั้นมีอยู่ เพราะถือมั่นสิ่งนั้น จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้น หรือย่อมไม่ตก เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ เมื่อสิ่งนั้นมีอยู่ เพราะถือมั่นสิ่งนั้น จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด ฯลฯ[๑]

(อีก ๒๔ สูตร เหมือนในวรรคที่ ๒)

จบ นวาตสูตร

๑ สูตรอีก ๒๖ สูตร มีความพิสดารเหมือนนัยแห่งสูตรนี้

๒๖. อทุกขมสุขีสูตร

ว่าด้วยอัตตาไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข

[๔๖๑] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมไม่สลายไป ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มี**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เป็นรากฐาน ฯลฯ

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป.

[๔๖๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ เมื่อสิ่งนั้นมีอยู่ เพราะถือมั่นสิ่งนั้น จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ ฯลฯ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นสิ่งนั้น จะพึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์-ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ใช่ไหม ?

ภิ. ไม่พึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า.

ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้แล สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ เมื่อสิ่งนั้นมีอยู่ เพราะถือมั่นสิ่งนั้น จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป.

จบ ทิฏฐิสังยุตติยเปยยาลที่ ๓

อรรถกถาตติยเปยยาลที่ ๓

เปยยาลที่ ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ด้วยสูตรเหล่านั้นนั่นแล (รวม) ๒๖ สูตร ด้วยอำนาจอนิจจัง ทุกขัง.

จบ อรรถกถาตติยเปยยาลที่ ๓

จตุตถเปยยาลที่ ๔[๑]

๑. นวาตสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิด มิจฉาทิฏฐิ

[๔๖๓] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล สตรีมีครรภ์ย่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้น หรือไม่ตก เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด ฯลฯ เป็นของตั้งอยู่มั่นคงดุจเสาระเนียด.

[๔๖๔] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

๑ อรรถกถาเปยยาลที่ ๔ แก้รวมไว้ท้ายเปยยาลที่ ๔

ภิ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น-อัตตาของเรา ?

ภิ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ เที่ยง-หรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น อัตตาของเรา ?

ภิ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๔๔๖] ภ. เพราะเหตุนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย รูปอย่างใด อย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้รูป ทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สังขาร อย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต

และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ วิญญาณทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว. เห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ฯลฯ (อีก ๒๔ สูตร เหมือนในวรรคที่ ๒)

จบ นวาตสูตร

๒๖. อทุกขมสุขีสูตร

ว่าด้วยอัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์และทั้งสุข

[๔๖๖] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรมีอยู่ เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป ?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มี**พระผู้มีพระภาคเจ้า**เป็นรากฐาน ฯลฯ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปมีอยู่ เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป เมื่อเวทนามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสัญญามีอยู่ ฯลฯ เมื่อสังขารมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิญญาณมีอยู่ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิขึ้นอย่างนี้ว่า อัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์ทั้งสุข หลังจากตายไปแล้ว ย่อมไม่สลายไป.

[๔๖๗] ภ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ?

ภิ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ภ. เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิ. ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

ภิ. เป็นทุกข์พระเจ้าข้า.

ภ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา.

ภิ. ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า.

[๔๖๘] ภ. เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ รูปทั้งหมดนั้น

เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ วิญญาณทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี...

จบ ทิฏฐิสังยุต

อรรถกถาจตุตถเปยยาลที่ ๔

ส่วน**เปยยาลที่ ๔** ตรัสไว้ด้วยอำนาจปริวัฏฏ์ ๓ แล.

จบ อรรถกถาจตุตถเปยยาลที่ ๔

จบ อรรถกถาทิฏฐิสังยุต

๔. โอกันตสังยุต

๑. จักขุสูตร

ว่าด้วยสัทธานุสารี และธัมมานุสารีบุคคล

[๔๖๙] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา หูไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา จมูกไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา ลิ้นไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา กายไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา ใจไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่นไม่หวั่นไหว ซึ่งธรรมเหล่านี้อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า **สัทธานุสารี** ก้าวลงสู่ สัมมัตตนิยาม ก้าวลงสู่สัปปุริสภูมิ ล่วงภูมิปุถุชน ไม่ควรเพื่อทำกรรมที่บุคคลทำแล้วพึงเข้าถึงนรก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน หรือปิตติวิสัย ไม่ควรเพื่อทำกาละ ตราบเท่าที่ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ย่อมควรเพ่งด้วยปัญญา โดยประมาณอย่างนี้แก่ผู้ใด เราเรียกผู้นี้ว่า ธัมมานุสารี ก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม ก้าวลงสู่สัปปุริสภูมิ ล่วงภูมิปุถุชน ไม่ควรเพื่อทำกรรมที่บุคคลทำแล้ว พึงเข้าถึงนรก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน หรือปิตติวิสัย ไม่ควรเพื่อทำกาละ ตราบเท่าที่ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดรู้เห็นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่าเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ จักขุสูตร

๒. รูปสูตร

ว่าด้วยสัทธานุสารี และธัมมานุสารีบุคคล

[๔๗๐] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา เสียงไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา กลิ่นไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา รสไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา โผฏฐัพพะไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา ธรรมารมณ์ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่นไม่หวั่นไหวซึ่งธรรมเหล่านี้ อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า สัทธานุสารี ก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม ก้าวลงสู่สัปปุริสภูมิ ล่วงภูมิปุถุชน ไม่ควรเพื่อทำกรรมที่บุคคลทำแล้วพึงเข้าถึงนรก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน หรือปิตติวิสัย ไม่ควรเพื่อทำกาละตราบเท่าที่ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ ย่อมควรเพ่งด้วยปัญญา โดยประมาณอย่างนี้แก่ผู้ใด เรากล่าวผู้นี้ว่า **ธัมมานุสารี** ก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม ก้าวลงสู่สัปปุริสภูมิ ล่วงภูมิปุถุชน ไม่ควรเพื่อทำกรรมที่บุคคลทำแล้ว พึงเข้าถึงนรก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน หรือปิตติวิสัย ไม่ควรเพื่อทำกาละ ตราบเท่าที่ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดรู้เห็นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ รูปสูตร

๓. วิญญาณสูตร

ว่าด้วยสัทธานุสารี และธัมมานุสารีบุคคล

[๔๗๑] กรุงสาวัตถี. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **จักขุวิญญาณ**ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา **โสตวิญญาณ ฯลฯ ฆานวิญญาณ ฯลฯ ชิวหาวิญญาณ ฯลฯ กายวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณ** ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่นไม่หวั่นไหวซึ่งธรรมเหล่านี้อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า **สัทธานุสารี** ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมควรเพ่งด้วยปัญญา โดยประมาณอย่างนี้ แก่ผู้ใด เรากล่าวผู้นี้ว่า **ธัมมานุสารี** ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดรู้เห็นธรรมเหล่านี้ อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่าเป็น**พระโสดาบัน** มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ วิญญาณสูตร

๔. ผัสสสูตร

ว่าด้วยสัทธานุสารี และธัมมานุสารีบุคคล

[๔๗๒] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุสัมผัสไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา โสตสัมผัส ฯลฯ ฆานสัมผัส ฯลฯ ชิวหาสัมผัส ฯลฯ กายสัมผัส ฯลฯ มโนสัมผัสไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่นไม่หวั่นไหวซึ่งธรรมเหล่านี้อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า **สัทธานุสารี** ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ ผัสสสูตร

๕. เวทนาสูตร

ว่าด้วยสัทธานุสารี และธัมมานุสารีบุคคล

[๔๗๓] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **จักขุสัมผัสสชเวทนา** ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา **โสตสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ฆานสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ กายสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาเวทนา** ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่น ไม่หวั่นไหวซึ่งธรรมเหล่านี้อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า **สัทธานุสารี** ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ เวทนาสูตร

๖. สัญญาสูตร

ว่าด้วยสัทธานุสารี และธัมมานุสารีบุคคล

[๔๗๔] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปสัญญาไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา **สัททสัญญา ฯลฯ คันธสัญญา ฯลฯ รสสัญญา ฯลฯ โผฏฐัพพสัญญา ฯลฯ ธัมมสัญญา** ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่น ไม่หวั่นไหวซึ่งธรรมเหล่านี้อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า **สัทธานุสารี** ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ สัญญาสูตร

๗. เจตนาสูตร

ว่าด้วยสัทธานุสารี และธัมมานุสารีบุคคล

[๔๗๕] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปสัญเจตนาไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา **สัททสัญเจตนา ฯลฯ คันธสัญเจตนา ฯลฯ รสสัญเจตนา ฯลฯ โผฏฐัพพสัญเจตนา ธัมมสัญ-เจตนา** ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่น ไม่หวั่นไหวซึ่งธรรมเหล่านี้ อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า **สัทธานุสารี** ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ เจตนาสูตร

๘. ตัณหาสูตร

ว่าด้วยสัทธานุสารี และธัมมานุสารีบุคคล

[๔๗๖] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **รูปตัณหา**ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา **สัททตัณหา ฯลฯ คันธตัณหา ฯลฯ รสตัณหา ฯลฯ โผฏฐัพพตัณหา ฯลฯ ธัมมตัณหา**ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่นไม่หวั่นไหว ซึ่งธรรมเหล่านี้ อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า **สัทธานุสารี** ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ ตัณหาสูตร

๙. ธาตุสูตร

ว่าด้วยสัทธานุสารี และธัมมานุสารีบุคคล

[๔๗๗] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **ปฐวีธาตุ**ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา **อาโปธาตุ ฯลฯ เตโชธาตุ ฯลฯ วาโยธาตุ ฯลฯ อากาสธาตุ ฯลฯ วิญญาณธาตุ**ไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่น ไม่หวั่นไหว ซึ่งธรรมเหล่านี้อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า **สัทธานุสารี** ฯลฯ เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ ธาตุสูตร

๑๐. ขันธสูตร

ว่าด้วยสัทธานุสารี และธัมมานุสารีบุคคล

[๔๗๘] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง มีอันแปรปรวนเป็นอย่างอื่นเป็นธรรมดา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดเชื่อมั่นไม่หวั่นไหว ซึ่งธรรมเหล่านี้อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า สัทธานุสารี ก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม ก้าวลงสู่สัปปุริสภูมิ ล่วงภูมิปุถุชน ไม่ควรเพื่อทำกรรมที่บุคคลทำแล้วพึงเข้าถึงนรก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน หรือปิตติวิสัย ไม่ควรเพื่อทำกาละ ตราบเท่าที่ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ดูก่อนภิกษุทั้งหลายธรรมเหล่านี้ย่อมควรเพ่งด้วยปัญญา โดยประมาณอย่างนี้แก่ผู้ใด เรากล่าวผู้นี้ว่า ธัมมานุสารีก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม ก้าวลงสู่สัปปุริสภูมิ ล่วงภูมิปุถุชน ไม่ควรเพื่อทำกรรมที่บุคคลทำแล้วพึงเข้าถึงนรก กำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน

หรือปิตติวิสัย ไม่ควรเพื่อทำกาละ ตราบเท่าที่ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดรู้เห็นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ เรากล่าวผู้นี้ว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบ ขันธสูตร

จบ โอกกันตสังยุต

อรรถกถาโอกกันตสังยุต

อรรถกถาจักขุสุตตาทิสูตรที่ ๑-๑๐

พึงทราบวินิจฉัยใน**โอกกันตสังยุต**ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อธิมุจฺจติ** ได้แก่ ย่อมได้ สัทธาธิโมกข์[๑]

บทว่า **โอกฺกนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ** ได้แก่ เข้าไปสู่อริยมรรค.

ด้วยบทว่า **อภพฺโพว ตาว กาลํ กาตุ** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงความไม่เป็นอันตราย (เครื่องกีดขวาง) ต่อผล ในเมื่อมรรคเกิดขึ้นแล้ว. เพราะว่าเมื่อมรรคเกิดขึ้นแล้ว ขึ้นชื่อว่าการทำอันตราย (เครื่องกีดขวาง) แก่ผล จะไม่มี ด้วยเหตุนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ก็บุคคลนี้ พึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล และเวลาที่กัปจะถูกไฟไหม้ ก็คงมี (แต่ว่า) กัปนี้จะไม่พึงถูกไฟไหม้ ตราบเท่าที่บุคคลนี้ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล บุคคลนี้ จึงถูกเรียกว่า ผู้ดำรงอยู่ชั่วกัป.

๑ อรรถกถาว่า สทฺธาวิโมกฺข ฉบับพม่าเป็น สทฺธาธิโมกฺขํ แปลตามต้นฉบับพม่า

บทว่า **มตฺตโส นิชฺฌานํ ขมนฺติ** ความว่า ควรซึ่งการตรวจตราดูโดยประมาณ.

บทที่เหลือในที่ทุกแห่ง มีความหมายง่ายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาโอกกันตสังยุต

รวมพระสูตรที่มีในสังยุตนี้คือ

๑. จักขุสูตร ๒. รูปสูตร ๓. วิพญาณสูตร ๔. ผัสสสูตร ๕. เวทนาสูตร ๖. สัญญาสูตร ๗. เจตนาสูตร ๘. ตัณหาสูตร ๙. ธาตุสูตร ๑๐. ขันธสูตร.

๕. อุปปาทสังยุต

๑. จักขุสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๗๙] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งจักษุ เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ. ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งหู ฯลฯ แห่งจมูก ฯลฯ แห่งลิ้น ฯลฯ แห่งกาย ฯลฯ แห่งใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๘๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งจักษุ เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ. ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งหู ฯลฯ แห่งจมูก ฯลฯ แห่งลิ้น ฯลฯ แห่งกาย ฯลฯ แห่งใจ เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ จักขุสูตร

๒. รูปสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๘๑] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งรูป เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์

เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.
ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งเสียง ฯลฯ
แห่งกลิ่น ฯลฯ แห่งรส ฯลฯ แห่งโผฏฐัพพะ ฯลฯ แห่งธรรมารมณ์ เป็น
ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๘๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบ
ระงับ ความดับสูญแห่งรูป เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็น
ความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.
ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งเสียง ฯลฯ
แห่งกลิ่น ฯลฯ แห่งรส ฯลฯ แห่งโผฏฐัพพะ ฯลฯ แห่งธรรมารมณ์
เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็น
ความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ รูปสูตร

๓. วิญญาณสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๘๓] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความเกิดขึ้น
ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งจักขุวิญญาณ ฯลฯ แห่ง
โสตวิญญาณ ฯลฯ แห่งฆานวิญญาณ ฯลฯ แห่งชิวหาวิญญาณ ฯลฯ แห่ง
กายวิญญาณ ฯลฯ แห่งมโนวิญญาณ เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์
เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๘๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งจักขุวิญญาณ ฯลฯ แห่งโสตวิญญาณ ฯลฯ แห่งฆานวิญญาณ ฯลฯ แห่งชิวหาวิญญาณ ฯลฯ แห่งกายวิญญาณ ฯลฯ แห่งมโนวิญญาณ เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ วิญญาณสูตร

๔. ผัสสสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๘๕] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งจักขุสัมผัส ฯลฯ แห่งโสตสัมผัส ฯลฯ แห่งฆานสัมผัส ฯลฯ แห่งชิวหาสัมผัส ฯลฯ แห่งกายสัมผัส ฯลฯ แห่งมโนสัมผัส เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๘๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งจักขุสัมผัส ฯลฯ แห่งโสตสัมผัส ฯลฯ แห่งฆานสัมผัส ฯลฯ แห่งชิวหาสัมผัส ฯลฯ แห่งกายสัมผัส ฯลฯ แห่งมโนสัมผัส เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ ผัสสสูตร

๕. เวทนาสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๘๗] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งจักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งโสตสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งฆานสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งชิวหาสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งกายสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งมโนสัมผัสสชาเวทนา เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๘๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งจักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งโสตสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งฆานสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งชิวหาสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งกายสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ แห่งมโนสัมผัสสชาเวทนา เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ เวทนาสูตร

๖. สัญญาสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๘๙] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งรูปสัญญา ฯลฯ แห่งสัททสัญญา ฯลฯ แห่งคันธสัญญา ฯลฯ แห่งรสสัญญา ฯลฯ แห่งโผฏฐัพพสัญญา ฯลฯ แห่งธรรมสัญญา เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๙๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งรูปสัญญา ฯลฯ แห่งสัททสัญญา ฯลฯ แห่งคันธสัญญา ฯลฯ แห่งรสสัญญา ฯลฯ แห่งโผฏฐัพพสัญญา ฯลฯ แห่งธรรมสัญญา เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ สัญญาสูตร

เจตนาสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๙๑] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งรูปสัญเจตนา ฯลฯ แห่งสัททสัญเจตนา ฯลฯ แห่งคันธสัญเจตนา ฯลฯ แห่งรสสัญเจตนา ฯลฯ แห่งโผฏฐัพพสัญเจตนา ฯลฯ แห่งธรรมสัญเจตนา เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๙๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งรูปสัญเจตนา ฯลฯ แห่งสัททสัญเจตนา ฯลฯ แห่งคันธสัญเจตนา ฯลฯ แห่งรสสัญเจตนา ฯลฯ แห่งโผฏฐัพพสัญเจตนา ฯลฯ แห่งธรรมสัญเจตนา เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ เจตนาสูตร

๘. ตัณหาสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๙๓] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งรูปตัณหา ฯลฯ แห่งสัททตัณหา ฯลฯ แห่งคันธตัณหา ฯลฯ แห่งรสตัณหา ฯลฯ แห่งโผฏฐัพพตัณหา ฯลฯ แห่งธรรมตัณหา เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๙๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งรูปตัณหา ฯลฯ แห่งสัททตัณหา ฯลฯ แห่งคันธตัณหา ฯลฯ แห่งรสตัณหา ฯลฯ แห่งโผฏฐัพพตัณหา ฯลฯ แห่งธรรมตัณหา เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ ตัณหาสูตร

๙. ธาตุสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๙๕] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งปฐวีธาตุ ฯลฯ แห่งอาโปธาตุ ฯลฯ แห่งเตโชธาตุ ฯลฯ แห่งวาโยธาตุ ฯลฯ แห่งอากาสธาตุ ฯลฯ แห่งวิญญาณธาตุ เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๙๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือความสงบระงับ ความดับสูญแห่งปฐวีธาตุ ฯลฯ แห่งอาโปธาตุ ฯลฯ แห่งเตโชธาตุ ฯลฯ แห่งวาโยธาตุ ฯลฯ แห่งอากาสธาตุ ฯลฯ แห่งวิญญาณธาตุ เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ ธาตุสูตร

๑๐. ขันธสูตร

ว่าด้วยความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปแห่งทุกข์

[๔๙๗] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งรูป เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ. ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งเวทนา ฯลฯ แห่งสัญญา ฯลฯ แห่งสังขาร ฯลฯ แห่งวิญญาณ เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ.

[๔๙๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งรูป เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ. ความดับโดยไม่เหลือ ความสงบระงับ ความดับสูญแห่งเวทนา ฯลฯ แห่งสัญญา ฯลฯ แห่งสังขาร ฯลฯ แห่งวิญญาณ เป็นความดับโดยไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความดับสูญแห่งชราและมรณะ.

จบ ขันธสูตร

จบ อุปปาทสังยุต

อรรถกถาอุปปาทสังยุต

คำทั้งหมดในอุปปาทสังยุตชัดเจนแล้วทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาอุปปาทสังยุต

รวมพระสูตรที่มีในสังยุต นี้ คือ

๑. จักขุสูตร ๒. รูปสูตร ๓. วิญญาณสูตร ๔. ผัสสสูตร ๕. เวทนาสูตร ๖. สัญญาสูตร ๗. เจตนาสูตร ๘. ตัณหาสูตร ๙. ธาตุสูตร ๑๐. ขันธสูตร.

๖. กิเลสสังยุต

๑. จักขุสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๔๙๙] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในจักษุ เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในหู เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในจมูก เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในลิ้น เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในกาย เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในใจ เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภิกษุละอุปกิเลสแห่งใจในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอย่อมเป็นอันน้อมไปในเนกขัมมะ จิตอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่าควรแก่การงาน ในธรรมอันพึงทำให้แจ้งด้วยอภิญญา

จบ จักขุสูตรที่ ๑

๒. รูปสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๕๐๐] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในรูป เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในเสียง ฯลฯ ในกลิ่น ฯลฯ ในรส ฯลฯ ในโผฏฐัพพะ ฯลฯ ในธรรมารมณ์ เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล

ภิกษุละอุปกิเลสแห่งใจในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอย่อมเป็นอันน้อมไปในเนกขัมมะ จิตอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่าควรแก่การงาน ในธรรมอันจะพึงทำให้แจ้งด้วยอภิญญา.

จบ รูปสูตรที่ ๒

๓. วิญญาณสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๕๐๑] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในจักษุวิญญาณ เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในโสตวิญญาณ ฯลฯ โฆฆานวิญญาณ ฯลฯ ในชิวหาวิญญาณ ฯลฯ ในกายวิญญาณ ฯลฯ ในมโนวิญญาณ เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภิกษุละอุปกิเลสแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอย่อมเป็นอันน้อมไปในเนกขัมมะ จิตอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่าควรแก่การงาน ในธรรมที่จะพึงทำให้แจ้งด้วยอภิญญา.

จบ วิญญาณสูตรที่ ๓

๔. ผัสสสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๕๐๒] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในจักขุสัมผัส เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในโสตสัมผัส ฯลฯ ในฆานสัมผัส ฯลฯ ใน

ชิวหาสัมผัส ฯลฯ ในกายสัมผัส ฯลฯ ในมโนสัมผัส เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภิกษุละอุปกิเลสแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอย่อมเป็นอันน้อมไปในเนกขัมมะ จิตอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่าควรแก่การงาน ในธรรมที่จะพึงทำให้แจ้งด้วยอภิญญา.

จบ ผัสสสูตรที่ ๔

๕. เวทนาสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๕๐๓] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในจักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ในโสตสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ในฆานสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ในชิวหาสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ในกายสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ในมโนสัมผัสสชาเวทนา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภิกษุละอุปกิเลสแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอย่อมเป็นอันน้อมไปในเนกขัมมะ จิตอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่าควรแก่การงาน ในธรรมที่พึงทำให้แจ้งด้วยอภิญญา.

จบ เวทนาสูตรที่ ๕

๖. สัญญาสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๕๐๔] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในรูปสัญญา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนัดด้วย

อำนาจความพอใจในสัททสัญญา ฯลฯ ในคันธสัญญา ฯลฯ ในรสสัญญา ฯลฯ ในโผฏฐัพพสัญญา ฯลฯ ในธรรมสัญญา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภิกษุละอุปกิเลสแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอย่อมเป็นอันน้อมไปในเนกขัมมะ จิตอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่าควรแก่การงาน ในธรรมที่พึงทำให้แจ้งด้วยอภิญญา.

จบ สัญญาสูตรที่ ๖

๗. เจตนาสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๕๐๕] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในรูปสัญเจตนา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในสัททสัญเจตนา ฯลฯ ในคันธสัญเจตนา ฯลฯ ในรสสัญเจตนา ฯลฯ ในโผฏฐัพพสัญเจตนา ฯลฯ ในธรรมสัญเจตนา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภิกษุละอุปกิเลสแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอย่อมเป็นอันน้อมไปในเนกขัมมะ จิตอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่าควรแก่การงาน ในธรรมที่พึงทำให้แจ้งด้วยอภิญญา.

จบ เจตนาสูตรที่ ๗

๘. ตัณหาสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๕๐๖] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนัดด้วย

อำนาจความพอใจในรูปตัณหา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในสัททตัณหา ฯลฯ ในคันธตัณหา ฯลฯ ในรสตัณหา ฯลฯ ในโผฏฐัพพตัณหา ฯลฯ ในธรรมตัณหา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภิกษุละอุปกิเลสแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอย่อมเป็นอันน้อมไปในเนกขัมมะ จิตอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่าควรแก่การงาน ในธรรมที่พึงทำให้แจ้งด้วยอภิญญา.

จบ ตัณหาสูตรที่ ๘

๙. ธาตุสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๕๐๗] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในปฐวีธาตุ เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในอาโปธาตุ ฯลฯ ในเตโชธาตุ ฯลฯ ในวาโยธาตุ ฯลฯ ในอากาสธาตุ ฯลฯ ในวิญญาณธาตุ เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภิกษุละอุปกิเลสในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอย่อมเป็นอันน้อมไปในเนกขัมมะ จิตอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่า ควรแก่การงาน ในธรรมที่พึงทำให้แจ้งด้วยอภิญญา.

จบ ธาตุสูตรที่ ๙

๑๐. ขันธสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลสแห่งจิต

[๕๐๘] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความกำหนัดด้วย

อำนาจความพอใจในรูป เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในเวทนา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในสัญญา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจสังขาร เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในวิญญาณ เป็นอุปกิเลสแห่งจิต. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล ภิกษุละอุปกิเลสแห่งจิตในฐานะ ๖ นี้ได้ เมื่อนั้นแล จิตของเธอย่อมเป็นอันน้อมไปในเนกขัมมะ จิตอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ย่อมปรากฏว่าควรแก่การงาน ในธรรมที่พึงทำให้แจ้งด้วยอภิญญา.

จบ ขันธสูตรที่ ๑๐

จบ กิเลสสังยุต

อรรถกถากิเลสสังยุต

พึงทราบวินิจฉัยใน**กิเลสสังยุต** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **จิตฺตสฺเสโส อุปกฺกิเลโส** ความว่า (เป็นอุปกิเลส) ของจิตดวงไหน ?

(เป็นอุปกิเลส) ของจิตที่เป็นไปในภูมิ ๔.

ถามว่า (ฉันทราคะเป็นอุปกิเลส) ของจิตที่เป็นไปในภูมิ ๓ นับว่าถูกต้อง (แต่) (เป็นอุปกิเลส) ของโลกุตตรจิตได้อย่างไร ?

ตอบว่า เป็นได้เพราะห้ามการเกิดขึ้น (แห่งโลกุตตรจิต) อธิบายว่า ฉันทราคะนั้น พึงทราบว่าเป็นอุปกิเลส เพราะไม่ให้โลกุตตรจิตนั้นเกิดขึ้น.

บทว่า **เนกฺขมฺมนินฺนํ** ได้แก่ (จิต) ที่น้อมไปในโลกุตตรธรรม ๙.

บทว่า **จิตฺตํ** ได้แก่ จิตที่เจริญสมถะ และจิตที่เจริญวิปัสสนา

บทว่า **อภิญฺญา สจฺฉิกรณีเยสุ ธมฺเมสุ** ความว่า หรือเมื่อบุคคลจะยึดถือธรรมอย่างหนึ่ง ในบรรดาธรรมคืออภิญญา ข้อที่ ๖ ที่พึงรู้แล้วทำให้แจ้งด้วยปัจจเวกขณญาณ ก็พึงยึดถือว่า **เนกขัมมะ** ก็คือพระนิพพานนั่นเอง.

บทที่เหลือในสูตรทั้งหมด มีความหมายง่ายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถากิเลสสังยุต

รวมพระสูตรที่มีในสังยุตนี้ คือ

๑. จักขุสูตร ๒. รูปสูตร ๓. วิญญาณสูตร ๔. ผัสสสูตร ๕. เวทนาสูตร ๖. สัญญาสูตร ๗. เจตนาสูตร ๘. ตัณหาสูตร ๙. ธาตุสูตร ๑๐. ขันธสูตร

๗. สารีปุตตสังยุต

๑. วิเวกสูตร

ว่าด้วยปฐมฌาน

[๕๐๙] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น เป็นเวลาเช้า ท่านพระสารีบุตรนุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไปสู่กรุงสาวัตถีเพื่อบิณฑบาต ครั้นเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีแล้ว กลับจากบิณฑบาตภายหลังภัต เข้าไปยังป่าอันธวัน เพื่อพักกลางวัน ถึงป่าอันธวันแล้ว นั่งพักกลางวัน ณ โคนไม้แห่งหนึ่ง ครั้งนั้นเป็นเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่พักแล้ว เข้าไปยังพระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ท่านพระอานนท์ได้เห็นท่านพระสารีบุตรมาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก สีหน้าของท่านหมดจด ผ่องใส วันนี้ ท่านพระสารีบุตรอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เราสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน มีวิตกวิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ อาวุโส เรานั้นไม่ได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าปฐมฌานอยู่ หรือว่าเข้าปฐมฌานแล้ว หรือว่าออกจากปฐมฌานแล้ว แท้จริง ท่านพระสารีบุตรถอนทิฏฐิคืออหังการ ตัณหาคือมมังการ และอนุสัยคือมานะออกได้นานแล้ว ฉะนั้น ท่านพระสารีบุตรจึงไม่คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าปฐมฌานอยู่ หรือว่าเข้าปฐมฌานแล้ว หรือว่าออกจากปฐมฌานแล้ว.

จบ วิเวกสูตรที่ ๑

๒. อวิตักกสูตร

ว่าด้วยทุติยฌาน

[๕๑๐] กรุงสาวัตถี. ท่านพระอานนท์ได้เห็นท่านพระสารีบุตรมาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก สีหน้าของท่านหมดจด ผ่องใส วันนี้ ท่านพระสารีบุตรอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เราเข้าทุติยฌานอันมีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร เพราะวิตกวิจารสงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ อาวุโส เรานั้นมิได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าทุติยฌานอยู่ หรือว่าเข้าทุติยฌานแล้ว หรือว่าออกจากทุติยฌานแล้ว ฯลฯ.

จบ อวิตักกสูตรที่ ๒

๓. ปีติสูตร

ว่าด้วยตติยฌาน

[๕๑๑] กรุงสาวัตถี. ท่านพระอานนท์ได้เห็นท่านพระสารีบุตรมาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก สีหน้าของท่านหมดจด ผ่องใส วันนี้ ท่านพระสารีบุตรอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เรามีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป เข้าตติยฌาน

ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ เรานั้นมิได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าตติยฌานอยู่ หรือว่าเข้าตติยฌานแล้ว หรือว่าออกจากตติยฌานแล้ว ฯลฯ

จบ ปีติสูตรที่ ๓

๔. อุเปกขาสูตร

ว่าด้วยจตุตถฌาน

[๕๑๒] กรุงสาวัตถี. ท่านพระอานนท์ได้เห็นท่านสารีบุตรมาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก สีหน้าของท่านหมดจด ผ่องใส วันนี้ ท่านพระสารีบุตรอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เราเข้าจตุตถฌานอันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ อาวุโส เรามิได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าจตุตถฌานอยู่ หรือว่าเข้าจตุตถฌานแล้ว หรือว่าออกจากจตุตถฌานแล้ว ฯลฯ

จบ อุเปกขาสูตรที่ ๔

๕. อากาสานัญจายตนสูตร

ว่าด้วยอากาสานัญจายตนฌาน

[๕๑๓] กรุงสาวัตถี. ท่านพระอานนท์ได้เห็นท่านพระสารีบุตรมาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของ

ท่านผ่องใสนัก สีหน้าของท่านหมดจด ผ่องใส วันนี้ ท่านพระสารีบุตร อยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เราเข้าอากาสานัญจายตนฌานด้วยคำนึงว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญาเสียได้ เพราะดับปฏิฆสัญญาเสียได้ เพราะไม่กระทำไว้ในใจซึ่งนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวงอยู่ อาวุโส เรามิได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าอากาสานัญจายตนฌานอยู่ หรือว่าเข้าอากาสานัญจายตนฌานแล้ว หรือว่าออกจากอากาสานัญจายตนฌานแล้ว ฯลฯ.

จบ อาสาสนัญจายตนสูตรที่ ๕

๖. วิญญาณัญจายตนสูตร

ว่าด้วยวิญญาณัญจายตนฌาน

[๕๑๔] กรุงสาวัตถี. ท่านพระอานนท์ได้เห็นท่านพระสารีบุตรมาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก สีหน้าของท่านหมดจด ผ่องใส วันนี้ ท่านพระสารีบุตรอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เราเข้าวิญญาณัญจายตนฌานด้วยคำนึงว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงอากาสานัญจายตนฌานเสียได้โดยประการทั้งปวงอยู่. อาวุโส เรานั้นมิได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าวิญญาณัญจายตนฌานอยู่. หรือว่าเข้าวิญญาณัญจายตนฌานแล้ว หรือว่าออกจากวิญญาณัญจายตนฌานแล้ว ฯลฯ

จบ วิญญาณัญจายตนสูตรที่ ๖

๗. อากิญจัญญายตนสูตร

ว่าด้วยอากิญจัญญายตนฌาน

[๕๑๕] กรุงสาวัตถี. ท่านพระอานนท์ได้เห็นท่านพระสารีบุตรมาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก สีหน้าของท่านหมดจด ผ่องใส วันนี้ ท่านพระสารีบุตรอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เราเข้าอากิญจัญญาตนฌาน ด้วยคำนึงว่า สิ่งอะไรหน่อยหนึ่งไม่มี เพราะล่วงวิญญาณัญจายตนฌานเสียได้โดยประการทั้งปวงอยู่ อาวุโส เรานั้นมิได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าอากิญจัญญายตนฌานอยู่ หรือว่าเข้าอากิญจัญญายตนฌานแล้ว หรือว่าออกจากอากิญจัญญายตนฌานแล้ว ฯลฯ.

จบ อากิญจัญญายตนสูตรที่ ๗

๗. เนวสัญญานาสัญญายตนสูตร

ว่าด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน

[๕๑๖] กรุงสาวัตถี. ท่านพระอานนท์ได้เห็นท่านพระสารีบุตรมาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก สีหน้าของท่านหมดจด ผ่องใส วันนี้ ท่านพระสารีบุตรอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เราเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เพราะล่วงอากิญจัญญายตนฌานเสียได้โดยประการทั้งปวงอยู่ เรานั้นมิได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ หรือว่าเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานแล้ว หรือว่าออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนฌานแล้ว ฯลฯ.

จบ เนวสัญญานาสัญญายตนสูตรที่ ๘

๙. สัญญาเวทยิตนิโรธสูตร

ว่าด้วยสัญญาเวทยิตนิโรธ

[๕๑๗] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า ท่านพระสารีบุตรนุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี ครั้นเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีแล้ว กลับจากบิณฑบาตภายหลังภัต เข้าไปยังป่าอันธวันเพื่อพักกลางวัน ถึงป่าอันธวันแล้ว นั่งพักกลางวันอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง ครั้งนั้นเป็นเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่พักแล้ว เข้าไปยังพระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ท่านพระอานนท์ได้เห็นท่านพระสารีบุตรมาแต่ไกล จึงกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก สีหน้าของท่านหมดจด ผ่องใส วันนี้ท่านพระสารีบุตรอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ?

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส ดังเราจะบอก เราเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ เพราะล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานเสียได้โดย

ประการทั้งปวงอยู่ อาวุโส เรามิได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าสัญญา-เวทยิตนิโรธอยู่ หรือว่าเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธแล้ว หรือว่าออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธแล้ว แท้จริง ท่านพระสารีบุตร ถอนอหังการ มมังการ และมานานุสัยออกได้นานแล้ว ฉะนั้น ท่านพระสารีบุตรจึงมิได้คิดอย่างนี้ว่า เราเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ หรือว่าเข้าสัญญา-เวทยิตนิโรธแล้ว หรือว่าออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธแล้ว.

จบ สัญญาเวทยิตนิโรธสูตรที่ ๙

๗. อรรถกถาสารีปุตตสังยุต

อรรถกถาสูตรที่ ๑-๙

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๑ แห่งสารีปุตตสังยุต ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **น เอวำ โหติ** ความว่า เพราะท่านละอหังการ (ความสำคัญว่าเรา) และมมังการ (ความสำคัญว่าของเรา) ได้แล้ว จึงไม่มีความคิดอย่างนี้.

แม้ในสูตรที่ ๒ เป็นต้น (จนถึงสูตรที่ ๙) ก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๑-๙

๑๐. สูจิมุขีสูตร

ว่าด้วยความแตกต่างการเลี้ยงชีวิตของสมณพราหมณ์

[๕๑๘] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน-กลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น เป็นเวลาเช้า ท่านพระสารีบุตรนุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ เที่ยวบิณฑบาต ตามลำดับตรอกในกรุงราชคฤห์ แล้วอาศัยเชิงฝาแห่งหนึ่งฉันบิณฑบาตนั้น ครั้งนั้นนางปริพาชิกาชื่อสูจิมุขี เข้าไปหาท่าน-พระสารีบุตรถึงที่อยู่ ครั้นแล้ว ได้กล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า ดูก่อนสมณะ ท่านก้มหน้าฉันหรือ ? ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ดูก่อนน้องหญิง เรามิได้ก้มหน้าฉัน.

สู. ถ้าอย่างนั้น ท่านแหงนหน้าฉันหรือสมณะ ?

สา. เรามิได้แหงนหน้าฉันหรอกน้องหญิง.

สู. ถ้าอย่างนั้น ท่านมองดูทิศใหญ่ฉันหรือสมณะ ?

สา. เรามิได้มองดูทิศใหญ่ฉันหรอกน้องหญิง.

สู. ถ้าอย่างนั้น ท่านมองดูทิศน้อยฉันหรือสมณะ ?

สา. เรามิได้มองดูทิศน้อยฉันหรอกน้องหญิง.

สู. ดิฉันถามว่า ดูก่อนสมณะ ท่านก้มหน้าฉันหรือ ท่านก็ตอบว่า เรามิได้ก้มหน้าฉันหรอกน้องหญิง ดิฉันถามว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านแหงนหน้าฉันหรือสมณะ ท่านก็ตอบว่า เรามิได้แหงนหน้าฉันหรอก

น้องหญิง ดิฉันถามว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านมองดูทิศใหญ่ฉันหรือสมณะ ท่านก็ตอบว่า เราไม่ได้มองดูทิศใหญ่ฉันหรอก น้องหญิง ดิฉันถามว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านมองดูทิศน้อยฉันหรือสมณะ ท่านก็ตอบว่า เรามิได้มองดูทิศน้อยฉันหรอกน้องหญิง ก็บัดนี้ ท่านฉันอย่างไรเล่าสมณะ.

สา. ดูก่อนน้องหญิง ก็สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เหตุดิรัจฉานวิชา คือ วิชาดูพื้นที่ สมณพราหมณ์เหล่านี้เรียกว่า ก้มหน้าฉัน ดูก่อนน้องหญิง สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เหตุดิรัจฉานวิชา คือ วิชาดูดาวนักษัตร สมณพราหมณ์เหล่านี้เรียกว่า แหงนหน้าฉัน ดูก่อนน้องหญิง สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เหตุประกอบการรับส่งข่าวสาส์น สมณพราหมณ์เหล่านี้เรียกว่า มองดูทิศใหญ่ฉัน ดูก่อนน้องหญิง สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เหตุดิรัจฉานวิชา คือ วิชาทายองค์อวัยวะ สมณพราหมณ์เหล่านี้เรียกว่า มองดูทิศน้อยฉัน ดูก่อนน้องหญิง ส่วนเรานั้นมิได้เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เหตุดิรัจฉานวิชา คือ วิชาตรวจพื้นที่ มิได้เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เหตุดิรัจฉานวิชา คือวิชาดูดาวนักษัตร มิได้เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เหตุประกอบการรับส่งข่าวสาส์น มิได้เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ เหตุดิรัจฉานวิชา คือ วิชาทายองค์อวัยวะ (แต่) เราแสวงหาภิกษาโดยชอบธรรม ครั้นแสวงหาได้แล้วจึงฉัน.

ครั้งนั้น นางสูจิมุขีปริพาชิกาเข้าไปในกรุงราชคฤห์ จากถนนหนึ่งไปอีกถนนหนึ่ง จากตรอกหนึ่งไปอีกตรอกหนึ่ง แล้วประกาศอย่างนี้ว่า ท่านสมณศากยบุตรทั้งหลายย่อมฉันอาหารอันประกอบ

ด้วยธรรม สมณศากยบุตรทั้งหลายย่อมฉันอาหารอันหาโทษมิได้ ขอเชิญท่านทั้งหลายถวายบิณฑบาตแก่สมณศากยบุตรทั้งหลายเถิด.

จบ สารีปุตตสังยุต

๑๐. อรรถกถาสูจิมุขีสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน**สูตรที่** ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สูจิมุขี** คือ นางปริพาชิกาผู้มีชื่ออย่างนี้

บทว่า **อุปสงฺกมิ** ความว่า นางปริพาชิกานั้น เห็นพระเถระมีรูปสวย น่าดู มีผิวพรรณงดงามดังทองคำ ชวนให้เกิดความเลื่อมใสตลอดเวลา จึงเข้าไปหาด้วยคิดว่า เราจักทำการร่าเริงกับพระเถระนี้ ครานั้นเมื่อพระเถระปฏิเสธคำพูดนั้น นางจึงสำคัญอยู่ว่า บัดนี้เราจักโต้วาทะกับพระเถระนั้น จึงกล่าวว่า **สมณะ** ถ้าอย่างนั้น ท่านก็แหงนหน้าฉัน (แหงนหน้าหากิน) ละซี ?

บทว่า **ทิสามุโข** ได้แก่ หันหน้าสู่ทิศทั้ง ๔. อธิบายว่า มองดูทั้ง ๔ ทิศ (ทิศใดทิศหนึ่ง).

บทว่า **วิทิสามุโข** ได้แก่ มองดูทิศเฉียงทั้ง ๔ ทิศ.

บทว่า **วตฺถุวิชฺชาติรจฺฉานวิชฺชาย** ได้แก่ ดิรัจฉานวิชา กล่าวคือ วิชาตรวจดูพื้นที่. อุบายเครื่องรู้ถึงเหตุที่ทำให้พื้นที่ทั้งหลายมีพื้นที่ปลูก น้ำเต้า ฟักเขียว และมัน เป็นต้น สมบูรณ์พูนผลชื่อว่าวิชาดูพื้นที่.

บทว่า **มิจฺฉาชีเวน ชีวิกํ กปฺเปนฺติ** ความว่า เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ กล่าวคือดิรัจฉานวิชา ได้แก่ วิชาตรวจดูพื้นที่นั้นนั่นแล.

อธิบายว่า บริโภคปัจจัยที่เหล่าชนผู้เลื่อมใส เพราะความสมบูรณ์พูนผลแห่งพื้นที่เหล่านั้นอยู่.

บทว่า **อโธมุขา** ความว่า ชื่อว่า ก้มหน้าบริโภค (ก้มหน้าหากิน) ด้วยอำนาจตรวจดูพื้นที่แล้วบริโภค.

อีกอย่างหนึ่ง ในบทเหล่านี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **นกฺขตฺตวิชา** ได้แก่ วิชาที่เป็นเหตุให้รู้อย่างนี้ว่า วันนี้ ฤกษ์นี้ ควรไปด้วยฤกษ์นี้ ไม่ควรไปด้วยฤกษ์นี้ ควรทำสิ่งนี้ สิ่งนี้ ด้วยฤกษ์นี้.

บทว่า **ทูเตยฺยํ** ได้แก่ งานของทูต คือ การรับเอาสาส์นของคนเหล่านั้น ๆ ไปในที่นั้น ๆ.

บทว่า **ปหิณคมนํ** ได้แก่ การเข้าไปยังตระกูลหนึ่ง ด้วยสาส์นของอีกตระกูลหนึ่ง ในหมู่บ้านเดียวกันนั่นแล.

บทว่า **องฺควิชฺชา** ได้แก่ วิชชาเป็นเหตุให้รู้องคสมบัติ (ลักษณะอวัยวะที่ดี) ตามอิตถีลักษณะ และปุริสลักษณะ แล้วทราบอย่างนี้ว่า บุคคลจะได้สิ่งนี้ ด้วยองคสมบัติอย่างนั้น.

บทว่า **วิทิสามุขา** ความว่า เพราะว่า วิชาตรวจดูอวัยวะ ชื่อว่าเป็นไปในทิศเฉียงทั้งหลาย เพราะปรารภส่วนของสรีระนั้น ๆ เป็นไป (การตรวจดูลักษณะต่าง ๆ ต้องหันหน้าไปทั่วทุกทิศ) เพราะเหตุนั้น บุคคลทั้งหลายผู้หากินเลี้ยงชีวิตด้วยวิชานั้น จึงชื่อว่าหันหน้าสู่ทิศเฉียงทั้งหลาย บริโภค (ส่ายหน้าหากิน).

บทว่า **เอวมาโรเจสิ** ความว่า นางปริพาชิกา เมื่อกล่าวคำเป็นต้นว่า **ธมฺมิกํ สมณ** ชื่อว่า กล่าว (สรรเสริญ) คุณของพระศาสนา

ว่า เป็นนิยยานิกธรรม.

ก็มนุษย์ทั้งหลาย ได้ฟังกถานั้นแล้ว พากันเลื่อมใสในพระศาสนา ประมาณ ๕๐๐ ตระกูล แล.

จบ อรรถกถาสูจิมุขีสูตรที่ ๑๐

จบ อรรถกถาสารีปุตตสังยุต

รวมพระสูตรที่มีในสังยุตนี้ คือ

๑. วิเวกสูตร ๒. อวิตักกสูตร ๓. ปีติสูตร ๔. อุเปกขาสูตร ๕. อากาสานัญจายตนสูตร ๖. วิญญาณัญจายตนสูตร ๗. อากิญ-จัญญายตนสูตร ๘. เนวสัญญานาสัญญายตนสูตร ๙. สัญญาเวทยิต-นิโรธสูตร ๑๐. สูจิมุขีสูตร.

๘. นาคสังยุต

๑. สุทธกสูตร

[๕๑๙] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กำเนิดของนาค ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ นาคที่เป็นอัณฑชะ เกิดในไข่ ๑ นาคที่เป็นชลาพุชะ เกิดในครรภ์ ๑ นาคที่เป็นสังเสทชะ เกิดในเถ้าไคล ๑ นาคที่เป็นอุปปาติกะ เกิดผุดขึ้น ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กำเนิดของนาค ๔ จำพวกนี้แล.

จบ สุทธกสูตรที่ ๑

๘. อรรถกถานาคสังยุต

๑. อรรถกถาสุทธกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน**นาคสังยุต สูตรที่** ๑ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อณฺฑชา** แปลว่า เกิดในฟอง.

บทว่า **ชลาพุชา** แปลว่า เกิดในมดลูก.

บทว่า **สํ เสทชา** แปลว่า เกิดในที่ชื้นแฉะ.

บทว่า **อุปปาติกา** แปลว่า เกิด (เร็ว) เหมือนผุดขึ้น

ก็แลสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ เพราะเป็นเหตุเกิดของเรื่อง. เพราะว่าภิกษุทั้งหลายสนทนากันว่า กำเนิดนาคมีเท่าไรหนอแล? ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงอธิบายกำเนิดนาคให้แจ่มแจ้ง จึงตรัสสูตรนี้ เพื่อให้บุคคลทั้งหลายเบื่อหน่ายกำเนิดนาค

จบ อรรถกถาสุทธกสูตรที่ ๑

๒. ปณีตตรสูตร

[๕๒๐] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กำเนิดของนาค ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ นาคที่เป็นอัณฑชะ ๑ นาคที่เป็นชลาพุชะ ๑ นาคที่เป็นสังเสทชะ ๑ นาคที่เป็นอุปปาติกะ ๑ ในนาค ๔ จำพวกนั้น นาคที่เป็นชลาพุชะ สังเสทชะ และอุปปาติกะ ประณีตกว่า นาคที่เป็นอัณฑชะ นาคที่เป็นสังเสทชะและอุปปาติกะ ประณีตกว่า นาคที่เป็นอัณฑชะและชลาพุชะ นาคที่เป็นอุปปาติกะ ประณีตกว่านาคที่เป็นอัณฑชะ ชลาพุชะและสังเสทชะ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กำเนิดของนาค ๔ จำพวกนี้แล.

จบ ปณีตตสูตรที่ ๒

๓. อุโปสถสูตรที่ ๑

[๕๒๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระ-วิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้นาคที่เป็นอัณฑชะบางพวกในโลกนี้ รักษาอุโบสถและสละกายได้ ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุ นาคบางพวกที่เป็นอัณฑชะในโลกนี้ มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน พวกเราเป็นผู้กระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ พวกเรานั้น กระทำ

กรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เมื่อตายไป จึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ ถ้าวันนี้ พวกเราพึงประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจไซร้ เมื่อเป็นอย่างนี้ เมื่อตายไป พวกเราจะพึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เชิญพวกเรามาประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจเสียในบัดนี้เถิด ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้นาคที่เป็นอัณฑชะบางพวกในโลกนี้ รักษาอุโบสถและสละกายได้.

จบ อุโปสถสูตรที่ ๑

๔. อุโปสถสูตรที่ ๒

[๕๒๒] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้นาคที่เป็นชลาพุชะบางพวกในโลกนี้ รักษาอุโปสถและสละกายได้ ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุ นาคบางพวกที่เป็นชลาพุชะในโลกนี้ มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน พวกเราเป็นผู้กระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ พวกเรานั้น กระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เมื่อตายไป จึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นชลาพุชะ ถ้าวันนี้ พวกเราพึงประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจไซร้ เมื่อเป็นอย่างนี้ เมื่อตายไป พวกเราจะพึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เชิญพวกเรามาประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เสียในบัดนี้เถิด ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แล

เป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้นาคที่เป็นชลาพุชะบางพวกในโลกนี้
รักษาอุโบสถและสละกายได้.

จบ อุโปสถสูตรที่ ๒

๕. อุโปสถสูตรที่ ๓

[๕๒๓] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้นาคที่เป็นสังเสทชะบางพวกในโลกนี้ รักษาอุโบสถและสละกายได้ ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุ นาคบางพวกที่เป็นสังเสทชะในโลกนี้ มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน พวกเราเป็นผู้กระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ พวกเรานั้นกระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เมื่อตายไป จึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ ถ้าวันนี้ พวกเราพึงประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจไซร้ เมื่อเป็นอย่างนี้ เมื่อตายไป พวกเราจะพึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เชิญพวกเรามาประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เสียในบัดนี้เถิด ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้นาคที่เป็นสังเสทชะบางพวกในโลกนี้ รักษาอุโบสถและสละกายได้.

จบ อุโปสถสูตรที่ ๓

๖. อุโปสถสูตรที่ ๔

[๕๒๔] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้นาคที่เป็นอุปปาติกะบางพวกในโลกนี้ รักษาอุโบสถและสละกายได้ ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุ นาคบางพวกที่เป็นอุปปาติกะในโลกนี้ มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน พวกเราได้เป็นผู้กระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ พวกเรานั้นกระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เมื่อตายไป จึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ ถ้าวันนี้ พวกเราพึงประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เมื่อเป็นอย่างนี้ เมื่อตายไป พวกเราจะพึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เชิญพวกเรามาประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เสียในบัดนี้เถิด ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้นาคที่เป็นอุปปาติกะบางพวกในโลกนี้ รักษาอุโบสถและสละกายได้.

จบ อุโปสถสูตรที่ ๔

๗. สุตสูตรที่ ๑

[๕๒๕] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไปเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอัฌฑชะ พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกนาคที่เป็นอัณฑชะ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ ครั้นตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ.

จบ สุตสูตรที่ ๑

๘. สุตสูตรที่ ๒

[๕๒๖] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นชลาพุชะ พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกนาคที่เป็นชลาพุชะ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นชลาพุชะ ครั้นตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นชลาพุชะ ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นชลาพุชะ.

จบ สุตสูตรที่ ๒

๙. สุตสูตรที่ ๓

[๕๒๗] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกนาคที่เป็นสังเสทชะ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ ครั้นตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ.

จบ สุตสูตรที่ ๓

๑๐. สุตสูตรที่ ๔

[๕๒๘] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า

พวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก. เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ ครั้นตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ.

จบ สุตสูตรที่ ๔

๑๑-๒๐ ทานูปการสูตรที่ ๑

[๕๒๙] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้กระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกนาคที่เป็นอัณฑชะ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ เขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน มาลา ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีป และ อุปกรณ์แห่งประทีป ฯลฯ เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ.

จบ ทานูปการสูตรที่ ๑

๒๑-๔๐. ทานูปการสูตรที่ ๒-๔

[๕๓๐] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นชลาพุชะ... ของพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ... ของพวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ เขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน มาลา ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีป และอุปกรณ์แห่งประทีป เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกนาคที่เป็นอุปปาติกะ.

จบ ทานูปการสูตรที่ ๒๑-๕๐

(พร้อมไปยาลนี้ ขยายได้ ๑๐ สูตร ทำเป็นไวยากรณะได้ ๔๐ ไวยากรณะ ในกำเนิดทั้ง ๔ (แต่ละกำเนิดได้ถวายทานวัตถุ ๑๐ อย่าง แต่ละอย่าง ๆ) ๑๐ สูตรกับไวยากรณะ ๔๐ จึงรวมเป็น ๕๐ สูตร)

จบ นาคสังยุต

อรรถกถาสูตรที่ ๒ เป็นต้น

พึงทราบวินิจฉัยใน**สูตรที่ ๒** เป็นต้น ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **โวสฺสฏฺฐกายา** คือ ปล่อยกายโดยไม่คำนึงถึงอันตราย ที่เกิดจากหมองู.

บทว่า ทุวยการิโน แปลว่า ผู้มีปกติทำทั้งสองอย่าง อธิบายว่า มีปกติทำทั้งกุศลและอกุศล.

บทว่า **สจชฺช มยํ** ความว่า ถ้าว่า วันนี้เราทั้งหลาย.

บทว่า **สหพฺยตํ อุปปชฺชติ** ความว่า ถึงความเป็นผู้ (อยู่) ร่วมกัน (สหภาพ). อกุศลเป็นปัจจัยให้บุคคลนั้นเกิดขึ้นในกำเนิดนาคนั้น (ส่วน) กุศลเป็นปัจจัยให้นาคทั้งหลายที่เกิดมาแล้วสมบูรณ์.

บทว่า **อนฺนํ** ได้แก่ ของเคี้ยวของกิน.

บทว่า **ปานํ** ได้แก่ น้ำดื่มทุกชนิด.

บทว่า **วตฺถํ** ได้แก่ ผ้านุ่ง ผ้าห่ม.

บทว่า **ยานํ** ได้แก่ ปัจจัยที่ช่วยในการเดินทาง ทุกชนิด เริ่มตั้งแต่ร่ม และรองเท้า.

บทว่า **มาลํ** ได้แก่ ดอกไม้ทุกชนิด เช่น ดอกมะลิเป็นต้น.

บทว่า **คนฺธํ** ได้แก่ เครื่องลูบไล้ทุกชนิด เช่นแก่นจันทน์ เป็นต้น.

บทว่า **เสยฺยาวสถปทีเปยฺยํ** ความว่า ให้ที่นอนมีเตียงและตั่ง เป็นต้น ให้ที่อยู่อาศัยมีเรือนชั้นเดียวเป็นต้น (และ) ให้อุปกรณ์ประทีป มีไส้และน้ำมันเป็นต้น. *

๑. ปาฐะว่า....**ปทีปการณ์** ฉบับพม่าเป็น....**ปทีปูปรณ์** แปลตามฉบับพม่า

ก็การที่นาคเหล่านั้น ทำความปรารถนาเพื่อให้มีอายุยืน มีผิวพรรณสวยงาม และมากไปด้วยสุขเอาไว้ แล้วให้ทานทั้ง ๑๐ อย่างนี้ จึงบังเกิดในภพนาคนั้น ก็เพื่อเสวยสมบัตินั้นแล.

บทที่เหลือในทุกสูตร ก็มีความหมายง่ายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถานาคสังยุต

รวมพระสูตรที่มีในสังยุตนี้ คือ

๑. สุทธกสูตร ๒. ปณีตตรสูตร ๓. อุโปสถสูตรที่ ๑ ๔. อุโปสถสูตรที่ ๒ ๕. อุโปสถสูตรที่ ๓ ๖. อุโปสถสูตรที่ ๔ ๗. สุตสูตรที่ ๑ ๘. สุตสูตรที่ ๒ ๙. สุตสูตรที่ ๓ ๑๐. สุตสูตรที่ ๔ ๑๑-๒๐. ทานูปการสูตรที่ ๑ ๒๑-๔๐. ทานูปการสูตรที่ ๒-๔

(รวม ๕๐ สูตร)

๙. สุปัณณสังยุต

๑. สุทธกสูตร

[๕๓๑] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กำเนิดของครุฑ ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ครุฑที่เป็นอัณฑชะ ๑ ครุฑที่เป็นชลาพุชะ ๑ ครุฑที่เป็นสังเสทชะ ๑ ครุฑที่เป็นอุปปาติกะ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กำเนิดของครุฑ ๔ จำพวกนี้แล.

จบ สุทธกสูตรที่ ๑

๙. อรรถกถาสุปัณณสังยุต

อรรถกถาสุทธกสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยใน**สุปัณณสังยุต** ดังต่อไปนี้ :-

ครุฑทั้งหลายเรียกว่า **สุบรรณ** เพราะปีกมีสีสวย. สูตรที่ ๑ แม้ใน**สุปัณณสังยุต**นี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ก็ตรัสไว้ในเพราะเป็นเหตุเกิดของเรื่องตามนัยแรกนั่นเอง.

จบ อรรถกถาสุทธกสูตรที่ ๑

๒. หรติสูตร

[๕๓๒] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กำเนิดของครุฑ ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ครุฑที่เป็นอัณฑชะ ๑ ครุฑที่เป็นชลาพุชะ ๑ ครุฑที่เป็นสังเสทชะ ๑ ครุฑที่เป็นอุปปาติกะ ๑ ในครุฑทั้ง ๔ จำพวกนั้น ครุฑที่เป็นอัณฑชะ ย่อมนำนาคที่เป็นอัณฑชะไปได้

นำนาคที่เป็นชลาพุชะ สังเสทชะ อุปปาติกะไปไม่ได้ ครุฑที่เป็นชลาพุชะ ย่อมนำนาคที่เป็นอัณฑชะและชลาพุชะไปได้ นำนาคที่เป็นสังเสทชะ อุปปาติกะไปไม่ได้ ครุฑที่เป็นสังเสทชะ ย่อมนำนาคที่เป็นอัณฑชะ ชลาพุชะและสังเสทชะไปได้ นำนาคที่เป็นอุปปาติกะไปไม่ได้ ครุฑที่เป็นอุปปาติกะ ย่อมนำนาคที่เป็นอัณฑชะ ชลาพุชะ สังเสทชะ และอุปปาติกะไปได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กำเนิดของครุฑมี ๔ จำพวกนี้แล.

จบ หรติสูตรที่ ๒

อรรถกถาหรติสูตรที่ ๒

บทว่า **หรนฺติ** แปลว่า เฉี่ยวเอาไป. ก็แลครุฑเหล่านั้น เมื่อจะเฉี่ยว ก็จะสามารถเฉี่ยวแต่พวกนาคที่ไม่เท่าเทียมกับตน หรือที่เท่ากับตน (เท่านั้น) (แต่) ไม่สามารถเฉี่ยวพวกนาคที่ประณีตกว่าตนขึ้นไปได้.

ก็ชื่อว่านาคที่ครุฑเฉี่ยวเอาไปไม่ได้ มี ๗ จำพวก คือ นาคที่ชาติสูงกว่า พวกหนึ่ง **นาคกัมพลอัสสดร** พวกหนึ่ง **นาคธตรฐ** พวกหนึ่ง **นาคที่อยู่ในมหาสมุทรสัตตสีทันดร** พวกหนึ่ง นาคที่อยู่บนแผ่นดิน พวกหนึ่ง **นาคที่อยู่ที่ภูเขา** พวกหนึ่ง นาคที่อยู่ในวิมาน พวกหนึ่ง.

บรรดานาคเหล่านั้น นาคที่เป็น**ชลาพุชะ**กำเนิดเป็นต้นสูงกว่านาคที่เป็น**อัณฑชะ**กำเนิดเป็นต้น นาคที่เป็น**ชลาพุชะ**กำเนิดเป็นต้นเหล่านั้นอันครุฑเหล่านั้นเฉี่ยวเอาไปไม่ได้. ส่วนนาคพวก**กัมพลอัสสดร**เป็นนาคเสนาบดี ครุฑทุกตัวเห็นนาคเหล่านั้นในที่ใดที่หนึ่งแล้วก็

ไม่สามารถจะเฉี่ยวเอาไปได้. **นาคธตรฐ** เป็นนาคราชา แม้นาคธตรฐเหล่านั้น ครุฑตัวไหนก็ไม่สามารถจะเฉี่ยวเอาไปได้.

ส่วนนาคเหล่าใด อยู่ในมหาสมุทร **สัตตสีทันดร** ครุฑตัวไหนก็ไม่สามารถจะเฉี่ยวเอานาคเหล่านั้นไปได้ เพราะเหตุที่ใคร ๆ ไม่สามารถจะทำให้หวั่นไหวได้ในที่ไหน ๆ (ในมหาสมุทรสัตตสีทันดรนั้น).

สำหรับพวกนาคที่อยู่ตามพื้นดินเป็นต้น จะมีโอกาสที่หลบซ่อนอยู่ ฉะนั้นครุฑจึงไม่สามารถจะเฉี่ยวเอานาคแม้เหล่านั้นไปได้. ส่วนนาคเหล่าใดอยู่บนหลังละลอกคลื่นในมหาสมุทร ครุฑลางตัวที่ทัดเทียมกันหรือประณีตกว่า จะไม่สามารถเฉี่ยวเอานาคเหล่านั้นไปได้. บทที่เหลือ มีนัย (ความหมาย) ดังกล่าวแล้วในนาคสังยุตนั่นแล.

จบ อรรถกถาหรติสูตรที่ ๒

จบ อรรถกถาสุปัณณสังยุต

๓. ทวยการีสูตรที่ ๑[๑]

[๕๓๓] กรุงสาวัตถี. ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้กระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า

๑. สูตรที่ ๓ เป็นต้นไป ไม่มีอรรถกถาแก้ไว้

พวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ ครั้นตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ.

จบ ทวยการีสูตรที่ ๑

๔-๖ ทวยการีสูตรที่ ๒-๔

[๕๓๔] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นชลาพุชะ... ของพวกครุฑที่เป็นสังเสทชะ... ของพวกครุฑที่เป็นอุปปาติกะ พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกครุฑที่เป็นอุปปาติกะ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอุปปาติกะ ครั้นตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอุปปาติกะ ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอุปปาติกะ.

จบ ทวยการีสูตรที่ ๒-๔

๗-๙. ทานูปการสูตรที่ ๑

[๕๓๕] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ เขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน มาลา ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีปและอุปกรณ์แห่งประทีป เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ

จบ ทานูปการสูตรที่ ๑

๑๐. ทานูปการสูตรที่ ๒-๔

[๕๓๖] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นชลาพุชะ... ของพวกครุฑที่เป็นสังเสทชะ... ของพวกครุฑที่เป็นอุปปาติกะพระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำกรรมทั้งสองด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกครุฑที่เป็นอุปปาติกะ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอุปปาติกะ เขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน มาลา ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีปและอุปกรณ์แห่งประทีป เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอุปปาติกะ ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกครุฑที่เป็นอุปปาติกะ.

(พระสูตร ๔๖ สูตร พึงประมวลมาอย่างนี้)

จบ ทานูปการนูปกสูตรที่ ๒-๔

จบ สุปัณณสังยุต

รวมพระสูตรที่มีในสังยุตนี้ คือ

๑. สุทธกสูตร ๒. หรติสูตร ๓. ทวยการีสูตร ๔ สูตร ๔. ทานูปการสูตร ๔ สูตร.

๑๐. คันธัพพกายสังยุต

๑. สุทธกสูตร

[๕๓๗] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่คนธรรพ์แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่คนธรรพ์เป็นไฉน ? พวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รากก็มี สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่นก็มี สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กะพี้ก็มี สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือกก็มี สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ดก็มี สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบก็มี สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอกก็มี สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผลก็มี สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รสก็มี สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่นก็มี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกนี้เราเรียกว่า พวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่คนธรรพ์.

จบ สุทธกสูตรที่ ๑

๑๐. อรรถกถาคันธัพพกายสังยุต

อรรถกถาสุทธกสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยใน**คันธัพพกายสังยุต** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **มุลคนฺเธ อธิวตฺถา** ความว่า ต้นไม้ใดมีกลิ่นอยู่ที่ราก เทวดาอาศัยต้นไม้นั้นบังเกิด. ก็ต้นไม้แม้ทั้งหมดนี้ย่อมสำเร็จ

ประโยชน์แก่เทวดาเหล่านั้น. แม้ในบทที่เหลือ ก็มีนัย (ความหมาย) อย่างเดียวกัน นี้แล.

บทว่า **คนฺธคนฺเธ** ได้แก่ ที่กลิ่น บรรดากลิ่นมีกลิ่นเกิดจากรากเป็นต้น

ก็ส่วนแม้ทั้งหมด มีรากเป็นต้น ของต้นไม้ใดมีกลิ่นต้นไม้นั้น ชื่อ **คันธะ** ในที่นี้ ที่กลิ่นของต้นไม้ที่มีกลิ่นนั้น. เทวดาสิงอยู่ที่ต้นไม้ที่มีกลิ่นนั้น. ในที่นี้ ส่วนทั้งหมดมีรากเป็นต้น ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่เทวดาเหล่านั้นแล.

จบ อรรถกถาสุทธกสูตรที่ ๑

๒. สุจริตสูตร[๑]

[๕๓๘] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่คนธรรพ์ พระเจ้าข้า ?

ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่คนธรรพ์ มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่คนธรรพ์ ครั้นตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่คนธรรพ์

๑. ไม่มีอรรถกถาแก้ไว้

ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่คนธรรพ์.

จบ สุจริตสูตรที่ ๒

๓. มูลคันธทาตาสูตร

[๕๓๙] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้ มีกลิ่นที่ราก มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก เขาเป็นผู้ให้ทานต้นไม้มีกลิ่นที่ราก เมื่อตายไปเขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก.

จบ มูลคันธทาตาสูตรที่ ๓

อรรถกถามูลคันธทาตาสูตรที่ ๓

บทว่า **ดส ทาตา โหติ มูลคนฺธานํ** ความว่า เขาเป็นผู้ให้ทาน กลิ่นรากไม้ มีกลิ่นกระลำพัก เป็นต้น. พึงทราบความหมายในทุกบทอย่างนี้.

ก็เทวดาทั้งหลาย (เมื่อครั้งเป็นมนุษย์) ให้ทานที่มีผลเช่นเดียวกันกับสิ่งที่ให้แล้ว ตั้งความปรารถนา (ที่จะได้มารับผลทานนี้) ไว้ ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้. เพื่อจะแสดงแม้ทานที่ให้ผลไม่เหมือนกับสิ่งที่ให้นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสวัตถุทาน ๑๐ อย่างไว้ มีอาทิว่า **โส อนฺนํ เทติ** (เขาให้ข้าว). บทที่เหลือในทุกสูตร ก็มีความหมายง่ายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถามูลคันธทาตาสูตรที่ ๓

จบ อรรถกถาคันธัพพกายสังยุต

๔-๑๒ สารคันธาทิทาตาสูตร[๑]

(รวม ๙ สูตร)[๒]

[๕๔๐] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึง

๑. ตั้งแต่สูตรที่ ๔ เป็นต้นไป ไม่มีอรรถกถาแก้ไว้

๒. เทวดาทั้งหมดมี ๙ จำพวก ๆ ละ ๑ สูตร จึงเป็น ๙ สูตร

ความเป็นสหายของเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กะพี้... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือก... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ด... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบ... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผล... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รส... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้ มีกลิ่นที่แก่น... ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กะพี้... ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก... ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผล... ที่ต้นไม่มีกลิ่นที่รส... ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กะพี้... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือก... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ด... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบ... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผล... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รส... ของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น เขาจึงให้สิ่งของอันมีกลิ่นที่แก่น... มีกลิ่นที่กะพี้... มีกลิ่นที่เปลือก... มีกลิ่นที่สะเก็ด... มีกลิ่นที่ใบ... มีกลิ่นที่ดอก... มีกลิ่นที่ผล... มีกลิ่นที่รส... มีกลิ่นที่กลิ่น เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น... ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย

ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น...

จบ สารคันธาทิทาตาสูตรที่ ๔-๑๒

๑๓-๒๒ มูลคันธทานูปการสูตร

(รวม ๑๐ สูตร)[๑]

[๕๔๑] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก. พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้ มีกลิ่นที่ราก มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก เขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน มาลา ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีปและอุปกรณ์แห่งประทีป เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป เข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก.

จบ มูลคันธทานูปการสูตรที่ ๑๓-๒๒

๑. เทวดา ๑ จำพวก ให้วัตถุทาน ๑ อย่างเป็น ๑ สูตร วัตถุทาน ๑๐ อย่าง จึงเป็น ๑๐ สูตร

๒๓-๑๓๒. สารคันธาทิทานูปการสูตร

(รวม ๙๐ สูตร)[๑]

[๕๔๒] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น... สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กะพี้... สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือก... สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ด... สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบ... สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก... สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผล... สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รส... สิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า... พวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น มีอายุยืน มีวรรณะงาม... มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดา ซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น เขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน มาลา ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีปและอุปกรณ์แห่งประทีป เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น ดูก่อนภิกษุ

๑. เทวดา ๑ จำพวก ให้วัตถุทาน ๑๐ อย่าง นับเป็น ๑ สูตร เทวดา ๙ จำพวก แต่ละพวกให้วัตถุทาน ๑๐ อย่าง จึงรวมเป็น ๙๐ สูตร

ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น.

จบ สารคันธาทิทานูปการสูตรที่ ๒๓-๑๓๒

จบ คันธัพพกายสังยุต

รวมพระสูตรที่มีในสังยุตนี้ คือ

๑. สุทธกสูตร ๒. สุจริตสูตร ๓. มูลคันธทาคาสูตร ๔-๑๒. สารคันธาทิทาตาสูตร ๑๓-๒๒. มูลคันธทานูปการสูตร ๒๓-๑๒๒. สารคันธาทิทานูปการสูตร ๙๐ สูตร (รวม ๑๑๒ สูตร)

๑๑. วลาหกสังยุต

๑. เทสนาสูตร

[๕๔๓] กรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่วลาหกแก่เธอ ทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่วลาหกเป็นไฉน ? พวกเทวดาที่เป็นสีตวลาหกก็มี ที่เป็นอุณหวลาหกก็มี ที่เป็นอัพภวลาหกก็มี ที่เป็นวาตวลาหกก็มี ที่เป็นวัสสวลาหกก็มี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกนี้เราเรียกว่า พวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่วลาหก.

จบเทสนาสูตรที่ ๑

๑๑. อรรถกถาวลาหกสังยุต

อรรถกถาเทสนาสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยใน**วลาหาสังยุต** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **วลาหกกายิกา** ได้แก่ เทวดาที่ล่องลอยไปในอากาศ ซึ่งเกิดขึ้นในหมู่เทพ นามว่า **พลาหกะ**.

บทว่า **สีตวลาหกา** ได้แก่ เทวดาพลาหก (เทวาก้อนเมฆ) ที่ทำให้เกิดความเย็น.

แม้ในบทที่เหลือ ก็มีนัย (ความหมาย) อย่างเดียวกันนี้แล.

จบ อรรถกถาเทสนาสูตรที่ ๑

๒. สุจริตสูตร

[๔๔๔] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่วลาหก พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่วลาหก มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่วลาหก เขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน มาลา ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีปและอุปกรณ์แห่งประทีป เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่วลาหก ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาซึ่งนับเนื่องในหมู่วลาหก ?

จบ สุจริตสูตรที่ ๒

๓-๑๒. สีตวลาหกทานูปการสูตร

(รวม ๑๐ สูตร)[๑]

[๕๔๕] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว

๑. เทวดา ๑ จำพวก ให้วัตถุทาน ๑๐ อย่าง นับเป็น ๑ สูตร ให้วัตถุทาน ๑๐ อย่าง จึงเป็น ๑๐ สูตร

ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็นสีตวลาหก พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกเทวดาที่เป็นสีตวลาหก มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็นสีตวลาหก เขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน มาลา ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีปและอุปกรณ์แห่งประทีป เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็นสีตวลาหก. ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็นสีตวลาหก.

จบ สีตวลาหกทานูปการสูตรที่ ๓-๑๒

๑๓-๕๒ อุณหวลาหกทานูปการาทิสูตร

(รวม ๔๐ สูตร)

[๕๔๖] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็นอุณหวลาหก... ?

[๕๔๗] ... เข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็นอัพภวลาหก ... ?

[๕๔๘] ... เข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็นวาตวลาหก ... ?

[๕๔๙] ... เข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็นวัสสวลาหก ... ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ เขาได้สดับมาว่า พวกเทวดาที่เป็นวัสสวลาหก มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ เมื่อตายไป ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นสหาย ของพวกเทวดาที่เป็นวัสสวลาหก เขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน มาลา ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีปและอุปกรณ์แห่งประทีป เมื่อตายไป เขาเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็นวัสสวลาหก. ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้บุคคลบางคนในโลกนี้เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพวกเทวดาที่เป็นวัสสวลาหก.

อรรถกถาสูตรที่ ๑๓-๕๒

บทว่า **เจโตปณิธิมนฺวาย** ความว่า อาศัยการตั้งจิต.

บทว่า **สีตํ โหติ** ความว่า ความเย็นใดมีในวัสสานฤดู และเหมันตฤดู ความเย็นนั้นมีฤดูเป็นสมุฏฐานทั้งนั้น. ส่วนความเย็นที่เย็นมากกว่าความเย็นทั้งหลาย และความเย็นที่เกิดขึ้นในคิมหันตฤดูอันใด ความเย็นนั้น จัดเป็นความเย็นที่บังเกิดขึ้นด้วยอานุภาพของเทวดา.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๑๓-๕๒

๕๓. สีตวลาหกสูตร

[๕๕๐] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ความหนาวมีในบางคราว พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ พวกเทวดาชื่อว่า สีตวลาหกมีอยู่ เมื่อใด เทวดาพวกนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ พวกเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตน เมื่อนั้น ความหนาวย่อมมี เพราะอาศัยความตั้งใจของเทวดาพวกนั้น ดูก่อนภิกษุ ข้อนั้นแลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้ความหนาวมีในบางคราว.

จบ สีตวลาหกสูตรที่ ๕๓

อรรถกถาสูตรที่ ๕๓

บทว่า **อุณฺหํ โหติ** ความว่า ความร้อนในคิมหันตฤดูใด ความร้อนนั้นเป็นความร้อนปกติ (ธรรมดา) นั่นเอง มีฤดูเป็นสมุฏฐาน ส่วนความร้อนจัดที่มีแม้ในหน้าร้อน และความร้อนที่มีในหน้าหนาว ชื่อว่า เป็นความร้อนที่บังเกิดขึ้นด้วยอานุภาพของเทวดา.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๕๓

๕๔. อุณหวลาหกสูตร

[๕๕๑] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ความร้อนมีในบางคราว พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ พวกเทวดาชื่ออุณหวลาหกมีอยู่ เมื่อใด เทวดาพวกนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ไฉนหนอพวกเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตน เมื่อนั้น ความร้อนย่อมมี เพราะอาศัยความตั้งใจของเทวดาพวกนั้น ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ความร้อนมีในบางคราว.

จบ อุณหวลาหกสูตรที่ ๕๔

อรรถกถาสูตรที่ ๕๔

บทว่า **อพฺภํ โหติ** ความว่า มีมณฑปเมฆ (กลุ่มเมฆ). แม้ในสูตรนี้ เมฆที่ก่อตัวขึ้น ในวัสสานฤดู (ฤดูฝน) และในสิสิรฤดู (ฤดูหนาว) เป็นเมฆตามปกติ (ธรรมดา) นั่นเอง มีฤดูเป็นสมุฏฐาน.

ส่วนเมฆหนา[๑] ในฤดูมีเมฆนั่นแหละ ที่บดบังพระจันทร์และพระอาทิตย์ ทำให้มืดมิดหมด เป็นเวลาถึง ๗ สัปดาห์ และเมฆในเดือด ๕ เดือน ๖ ชื่อว่าเมฆที่เกิดขึ้นด้วยอานุภาพของเทวดา.

จบ อรรถกถาสูตรที่ ๕๔

๕๕. อัพภวลาหกสูตร

[๕๕๒] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้เมฆหมอกมีในบางคราว พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ พวกเทวดาชื่อว่าอัพภวลาหกมีอยู่ เมื่อใด เทวดาพวกนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ

๑. ปาฐะว่า **อพฺภํ** ฉบับพม่าเป็น **อภิอพฺภํ** แปลตามฉบับพม่า.

พวกเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตน เมื่อนั้น เมฆหมอกย่อมมี เพราะอาศัยความตั้งใจของเทวดาพวกนั้น ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เมฆหมอกมีในบางคราว.

จบ อัพภวลาหกสูตรที่ ๕๕

อรรถกถาสูตรที่ ๕๕

บทว่า **วาโต โหติ** ความว่า ลมตามปกติที่พัดมาจากทิศเหนือ และจากทิศใต้เป็นต้น ที่มีในฤดูนั้น นี้เป็นลมมีฤดูเป็นสมุฏฐานนั่นเอง ส่วนลมแรงที่พัดทำลายต้นไม้เป็นต้น และลมที่เกิดขึ้นผิดฤดูกาล อย่างอื่นนี้ชื่อว่า ลมที่เกิดด้วยอานุภาพเทวดา.

จบ อรรถกถาอัพภวลาหกสูตรที่ ๕๕

๕๖. วาตวลาหกสูตร

[๕๕๓] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ลมมีในบางคราว พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ พวกเทวดาชื่อว่าวาตวลาหกมีอยู่ เมื่อใด เทวดาพวกนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ไฉนหนอพวกเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตน เมื่อนั้น ลมย่อมมี เพราะอาศัยความตั้งใจของเทวดาพวกนั้น ดูก่อนภิกษุ ข้อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้ลมมีในบางคราว.

จบ วาตวลาหกสูตรที่ ๕๖

อรรถกถาวาตวลาหกสูตรที่ ๕๖

บทว่า **เทโว วสฺสติ** ความว่า ฝนที่ตกตลอด ๔ เดือน ที่เป็นฤดูฝน มีอุตุเป็นสมุฏฐานทั้งนั้น. ส่วนฝนชุกที่ตกในฤดูฝน และฝนในเดือน ๕ เดือน ๖ ชื่อว่า เกิดขึ้นด้วยอานุภาพเทวดา.

ในข้อนั้น มีเรื่องนี้เป็นตัวอย่าง :-

เล่ากันว่า วัสสพลาหกเทพบุตรตนหนึ่ง ไปหาพระเถระผู้ขีณาสพ ซึ่งจำพรรษาอยู่ในกุฏิไม้กฤษณา แล้วได้ยืนอยู่ข้างนอก.

"พระเถระถามว่า ท่านเป็นใคร ?"

"กระผมคือ วัสสพลาหกเทพบุตร ขอรับ."

"ทราบว่า ด้วยอำนาจจิตของท่าน ทำให้ฝนตกได้หรือ ?"

"ถูกแล้ว ขอรับ"

"พวกอาตมา อยากเห็น"

"ท่านจักเปียก นะครับ"

"เค้าเมฆใหญ่ หรือเสียงฟ้าร้อง ไม่ปรากฏเลย พวกเราจักเปียกได้อย่างไร ?"

"ท่านขอรับ อำนาจจิตของผมทำให้ฝนตกได้ ขอนิมนต์ท่านเข้าบรรณศาลาเถิด"

"ดีแล้ว เทพบุตร" พระเถระรับคำแล้วล้างเท้า เข้าสู่บรรณศาลา. เมื่อพระเถระนั้นกำลังเข้าไป เทพบุตรก็ขับเพลงขับบทหนึ่ง แล้วยกมือขึ้น. ได้มีก้อนเมฆก้อนหนึ่ง รอบ ๆ สถานที่ประมาณ ๓ โยชน์ (ทำให้เกิดฝนตก) พระเถระเปียกครึ่งตัว เข้าไปสู่บรรณศาลา.

อนึ่ง ชื่อว่าฝนนี้ จะหยุดตกก็เพราะเหตุ ๘ ประการ คือ เพราะ**อานุภาพของนาค ๑ เพราะอานุภาพของครุฑ ๑ เพราะอานุภาพของเทวดา ๑ เพราะมีอุตุเป็นสมุฏฐาน ๑ เพราะมารบันดาล ๑ เพราะพลังฤทธิ์ ๑ เพราะเมฆประลัยกัลป์** (เมฆที่ยังกัปให้พินาศ) ๑

จบ อรรถกถาวาตวลาหกสูตรที่ ๕๖

๕๗. วัสสวลาหกสูตร[๑]

[๕๕๔] กรุงสาวัตถี. ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ฝนมีในบางคราว พระเจ้าข้า ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ พวกเทวดาชื่อว่าวัสสวลาหกมีอยู่ เมื่อใด เทวดาพวกนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ไฉนหนอพวกเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตน เมื่อนั้น ฝนย่อมมี เพราะอาศัยความตั้งใจของเทวดาพวกนั้น ดูก่อนภิกษุ ข้อนั้นแลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ฝนมีในบางคราว.

จบ วัสสวลาหกสูตรที่ ๕๗

จบ วลาหกาสังยุต

รวมพระสูตรที่มีในสังยุตนี้ คือ

๑. เทสนาสูตร ๒. สุจริตสูตร ๓-๑๒. สีตวลาหกทานูปการสูตร ๑๐ สูตร ๑๓-๕๒. อุณหวลาหกทานูปการาทิสูตร ๕๓. สีตวลาทกสูตร ๕๔. อุณหวลาหกสูตร ๕๕. อัพภวลาหกสูตร ๕๖. วาตวลาหกสูตร ๕๗. วัสสวลาหกสูตร

๑. สูตรที่ ๕๗ ไม่มีอรรถกถาแก้ไว้

๑๒. วัจฉโคตตสังยุต*

๑. รูปอัญญาณสูตร

[๕๕๕] สมัยหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร-เชตวัน อารามของท่าน อนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น ปริพาชกชื่อว่าวัจฉโคตร เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงบ้าง โลกไม่เที่ยงบ้าง โลกมีที่สุดบ้าง โลกไม่มีที่สุดบ้าง ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้นบ้าง ชีพเป็นอย่างอื่น สรีระก็เป็นอย่างอื่นบ้าง สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกบ้าง สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมไม่เกิดอีกบ้าง สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็มี ย่อมไม่เกิดอีกก็มีบ้าง สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนวัจฉะ เพราะความไม่รู้ในรูป ในเหตุเกิดแห่งรูป ในความดับแห่งรูป ในปฏิปทาที่จะให้ถึงความดับแห่งรูป จึงเกิดทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้ขึ้นในโลกอย่างนี้ว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ดูก่อนวัจฉะ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง.

๑. อรรถกถาวัจฉโคตตสังยุต แก้รวมไว้ท้ายสังยุตนี้

๒. เวทนาอัญญาณสูตร

[๕๕๖] กรุงสาวัตถี. วัจฉโคตรปริพาชกนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคดม อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกหามิได้บ้าง ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนวัจฉะ เพราะความไม่รู้ในเวทนา ในเหตุเกิดแห่งเวทนา ในความดับแห่งเวทนา ในปฏิปทาที่จะให้ถึงความดับแห่งเวทนา พึงเกิดทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้ขึ้นในโลกอย่างนี้ว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ดูก่อนวัจฉะ ข้อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง.

๓. สัญญาอัญญาณสูตร

[๕๕๗] กรุงสาวัตถี. วัจฉโคตรปริพาชกนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนวัจฉะ เพราะความไม่รู้ในสัญญา ในเหตุเกิดแห่งสัญญา ในความดับแห่งสัญญา ในปฏิปทาที่จะให้ถึงความดับแห่งสัญญา จึงเกิดทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้ขึ้นในโลก

อย่างนี้ว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ดูก่อนวัจฉะ ข้อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้ทิฏฐิหลายอย่างเกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง.

๔. สังขารอัญญาณสูตร

[๕๕๘] กรุงสาวัตถี. วัจฉโคตรปริพาชกนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนวัจฉะ เพราะความไม่รู้ในสังขารทั้งหลาย ในเหตุเกิดแห่งสังขาร ในความดับแห่งสังขาร ในปฏิปทาที่จะให้ถึงความดับแห่งสังขาร จึงเกิดทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้ขึ้นในโลกอย่างนี้ว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ดูก่อนวัจฉะ ข้อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง.

๕. วิญญาณอัณญาณสูตร

[๕๕๙] กรุงสาวัตถี. วัจฉโคตรปริพาชกนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า

โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนวัจฉะ เพราะความไม่รู้ในวิญญาณ ในเหตุเกิดแห่งวิญญาณ ในความดับแห่งวิญญาณ ในปฏิปทาที่จะให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้ขึ้นในโลกอย่างนี้ว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ดูก่อนวัจฉะ ข้อนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง.

๖-๑๐. รูปอทัสสนาทิสูตร

[๕๖๐] กรุงสาวัตถี. วัจฉโคตรปริพาชกนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่เห็นในรูป ฯลฯ ในปฏิปทาที่จะให้ถึงความดับแห่งรูป ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้จึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ฯลฯ.

[๕๖๑] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่เห็นในเวทนา... .

[๕๖๒] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่เห็นในสัญญา... .

[๕๖๓] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่เห็นในสังขารทั้งหลาย....

[๕๖๔] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่เห็นในวิญญาณ... .

๑๑-๑๕. รูปอนภิสมยาทิสูตร

(รวม ๕ สูตร)

[๕๖๕] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่ตรัสรู้ในรูป... .

[๕๖๖] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่ตรัสรู้ในเวทนา... .

[๕๖๗] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่ตรัสรู้ในสัญญา... .

[๕๖๘] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่ตรัสรู้ในสังขารทั้งหลาย.....

[๕๖๙] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่ตรัสรู้ในวิญญาณ... .

๑๖-๒๐. รูปอนนุโพธาทิสูตร

(รวม ๕ สูตร)

[๕๗๐] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่รู้ตามในรูป... .

[๕๗๑] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่รู้ตามในเวทนา... .

[๕๗๒] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่รู้ตามในสัญญา... .

[๕๗๓] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่รู้ตามในสังขารทั้งหลาย....

[๕๗๔] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่รู้ตามในวิญญาณ... .

๒๑- ๒๕. รูปอัปปฏิเวธาทิสูตร

(รวม ๕ สูตร)

[๕๗๕] กรุงสาวัตถี. ข้าแต่ท่านพระโคดม อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้ เกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยง ฯลฯ เพราะไม่แทงตลอดในรูป ฯลฯ ในวิญญาณ ฯลฯ.

๒๖-๓๐. รูปอสัลลักขณาทิสูตร

(รวม ๕ สูตร)

[๕๗๖] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่กำหนดในรูป ฯลฯ ในวิญญาณ ฯลฯ.

๓๑-๓๕. รูปอนุปลักขณาทิสูตร

(รวม ๕ สูตร)

[๕๗๗] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่เข้าไปกำหนด ในรูป ฯลฯ ในวิญญาณ ฯลฯ.

๓๖-๔๐. รูปอสมเปกขณาทิสูตร

(รวม ๕ สูตร)

[๕๗๘] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่เพ่งในรูป ฯลฯ ในวิญญาณ ฯลฯ.

๔๑-๔๕. รูปอัปปัจจเวกขณาทิสูตร

(รวม ๕ สูตร)

[๕๗๙] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่พิจารณาในรูป ฯลฯ ในวิญญาณ ฯลฯ.

๔๖-๕๐. อัปปัจจุปลักขณาทิสูตร

(รวม ๕ สูตร)

[๕๘๐] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะไม่เข้าไปกำหนดเฉพาะในรูป ฯลฯ ในวิญญาณ ฯลฯ.

๕๑-๕๔. รูปอัปปัจจักขกัมมาทิสูตร

(รวม ๔ สูตร)

[๕๘๑] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น วัจฉโคตรปริพาชก ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลก ว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนวัจฉะ เพราะกรรมคือการไม่เห็นประจักษ์ในรูป ในเหตุเกิดแห่งรูป ในความดับแห่งรูป ในปฏิปทาที่จะให้ถึงความดับแห่งรูป ฯลฯ.

[๕๘๒] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะกรรมคือการไม่เห็นประจักษ์ในเวทนา ฯลฯ.

[๕๘๓] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะกรรมคือการไม่เห็นประจักษ์ในสัญญา ฯลฯ.

[๕๘๔] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะกรรมคือการไม่เห็นประจักษ์ในสังขารทั้งหลาย ฯลฯ.

๕๕. วิญญาณอัปปัจจักขกัมมสูตร

[๕๘๕] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนวัจฉะ เพราะกรรมคือการไม่เห็นประจักษ์ในวิญญาณ ในเหตุเกิดแห่งวิญญาณ ในความดับแห่งวิญญาณ ในปฏิปทาที่จะให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ จึงเกิดทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้ขึ้นในโลกอย่างนี้ว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง ดูก่อนวัจฉะ ข้อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงบ้าง โลกไม่เที่ยงบ้าง โลกมีที่สุดบ้าง โลกไม่มีที่สุดบ้าง ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้นบ้าง ชีพเป็นอย่างอื่น สรีระก็เป็นอย่างอื่นบ้าง สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกบ้าง สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมไม่เกิดอีกบ้าง สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็มี ย่อมไม่เกิดอีกก็บ้าง สัตว์หลังจากตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้บ้าง.

จบ วัจฉโคตตสังยุต

อรรถกถาวัจฉโคตตสังยุต

พึงทราบวินิจฉัยใน**วัจฉโคตตสังยุต** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อญฺญาเต** แปลว่า เพราะไม่รู้.

พึงทราบความหมายในทุกบทด้วยอำนาจเป็นตติยาวิภัตติ เหมือนกับดังพรรณนามาฉะนี้. ก็บทเหล่านี้ทุกบทเป็นไวพจน์ของกันและกันนั่นเองแล.

ก็แลในสังยุตนี้พึงทราบว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสสูตรไว้ ๑๑ สูตร ตรัสไวยากรณะไว้ ๕๕ ไวยากรณะ.

จบ อรรถกถาวัจฉโคตตสังยุต

รวมพระสูตรในสังยุตนี้ คือ

๑. อัญญาณสูตร ๕ สูตร ๖-๑๐. อทัสสนสูตร ๕ สูตร ๑๑-๑๕. อนภิสมยสูตร ๕ สูตร ๑๖-๒๐. อนนุโพธสูตร ๕ สูตร ๒๑-๒๕. อัปปฏิเวธสูตร ๕ สูตร ๒๖-๓๐. อสัลลักขณสูตร ๕ สูตร ๓๑-๓๕. อนุปลักขณสูตร ๕ สูตร ๓๖-๔๐. อสมเปกขณสูตร ๕ สูตร ๔๑-๔๕. อัปปัจจเวกขณสูตร ๕ สูตร ๔๖-๕๐. อัปปัจจุปลักขณสูตร ๕ สูตร ๕๑-๕๔. อัปปัจจักขกัมมสูตร ๔ สูตร ๕๕. วิญญาณอัปปัจจักขกัมมสูตร.

๑๓. สมาธิสังยุต

๑. สมาธิสมาปัตติสูตร

[๕๘๖] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการเข้าในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการเข้าในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิและฉลาดในการเข้าในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธานสูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด เนยข้นเกิดจากนมส้ม เนยใสเกิดจากเนยข้น หัวเนยใสเกิดจากเนยใสในจำนวนนั้น หัวเนยใสเขากล่าวว่าเป็นเลิศ ฉันใด ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการเข้าในสมาธิ ก็นับว่าเป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด เป็นประธานสูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น ฉันนั้นเหมือนกัน.

จบ สมาธิสมาปัตติสูตรที่ ๑

อรรถกถาสมาธิสังยุต

อรรถกถาสมาธิสมาปัตติสูตรที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยใน**สูตรที่ ๑ แห่งสมาธิสังยุต** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สมาธิกุสโล** ความว่า เป็นผู้ฉลาดในการกำหนดองค์อย่างนี้คือ ปฐมฌานมีองค์ ๕.

บทว่า **น สมาปตฺติกุสโล** ความว่า ไม่สามารถทำจิตให้ร่าเริงให้สามารถแล้วเข้าฌานได้.

พึงทราบบทที่เหลือโดยนัยนี้.

จบ อรรถกถาสมาธิสมาปัตติสูตรที่ ๑

๒. ฐิติสูตร

[๕๘๗] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธานสูงสุดและดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด เนยข้นเกิดจากนมส้ม เนยใสเกิดจากเนยข้น หัวเนยใสเกิดจากเนยใส ในจำนวนนั้น หัวเนยใสเขากล่าวว่าเป็นเลิศ ฉันใด ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ ก็นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น ฉันนั้นเหมือนกัน.

จบ ฐิติสูตรที่ ๒

อรรถกถาฐิติสูตรที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยใน**สูตรที่ ๒** เป็นต้น ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **น สมาธิสฺมึ ฐิติกุสโล** ความว่า ไม่ฉลาดที่จะหยุดฌานไว้ได้ คือไม่สามารถจะหยุดฌานไว้ได้ชั่ว ๗-๘ ลัดนิ้วมือ.

จบ อรรถกถาฐิติสูตรที่ ๒

๓. วุฏฐานสูตร

[๕๘๘] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการออกจากสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการออกจากสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

จบ วุฏฐานสูตรที่ ๓

อรรถกถาวุฏฐานสูตรที่ ๓

บทว่า **น สมาธิสฺมึ วุฏฺานกุสโล** ความว่า ไม่ฉลาดจะออกจากฌาน คือ ไม่สามารถจะออกได้ตามเวลาที่กำหนดไว้

จบ อรรถกถาวุฏฐานสูตรที่ ๓

๔. กัลลิตสูตร

[๕๘๙] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

จบ กัลลิตสูตรที่ ๔

อรรถกถากัลลิสูตรที่ ๔

บทว่า **น สมาธิสฺมึ กลฺลิตกฺสฺโล** ความว่า ไม่ฉลาดที่จะยังจิตให้ร่าเริงแล้วทำให้สามารถ.

จบ อรรถกถากัลลิตสูตรที่ ๔

๕. อารัมมณสูตร

[๕๙๐] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑ บางคน

ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิและฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

จบ อารัมมณสูตรที่ ๕

อรรถกถาอารัมมณสูตรที่ ๕

บทว่า **น สมาธิสฺมึ อารมฺมณกุสโล** ความว่า ไม่ฉลาดในอารมณ์คือกสิณ

จบ อรรถกถาอารัมมณสูตรที่ ๕

๖. โคจรสูตร

[๕๙๑] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ที่ได้ฌานฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลศประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่า

ผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

จบ โคจรสูตรที่ ๖

อรรถกถาโคจรสูตรที่ ๖

บทว่า **น สมาธิสฺมึ โคจรกุสโล** ความว่า ไม่ฉลาดในอารมณ์ของกรรมฐาน และในที่โคจรเพื่อภิกษาจาร.

จบ อรรถกถาโคจรสูตรที่ ๖

๗. อภินีหารสูตร

[๕๙๒] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

จบ อภินีหารสูตรที่ ๗

อรรถกถาอภินีหารสูตรที่ ๗

บทว่า **น สมาธิสฺมึ อภินีหารกุสโล** ความว่า ไม่ฉลาดที่จะนำกรรมฐานให้สูงขึ้นไป.

จบ อรรถกถาอภินีหารสูตรที่ ๗

๘. สักกัจจการีสูตร

[๕๙๓] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่กระทำความเคารพในสมาธิ ๑ บางคนกระทำความเคารพในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่กระทำความเคารพในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และกระทำความเคารพในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และกระทำความเคารพในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

จบ สักกัจจการีสูตรที่ ๘

อรรถกถาสักกัจจการีสูตรที่ ๘

บทว่า **น สมาธิสฺมึ สกฺกจฺจการี** ความว่า ไม่ใช่ผู้มีปกติทำโดยเคารพเพื่อทำฌานให้บรรลุอัปปนา.

จบ อรรถกถาสักกัจจการีสูตรที่ ๘

๙. สาตัจจการีสูตร

[๕๙๔] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ ๑ บางคนกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุดและดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ

จบ สาตัจจการีสูตรที่ ๙

อรรถกถาสาตัจจการีสูตรที่ ๙

บทว่า **น สมาธิสฺมึ สาตจฺจการี** ความว่า ไม่ใช่ผู้มีปกติทำอย่างติดต่อเพื่อออกจากฌาน คือ ทำเป็นบางครั้งบางคราวเท่านั้น.

จบ อรรถกถาสาตัจจการีสูตรที่ ๙

๑๐. สัปปายการีสูตร

[๕๙๕] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่กระทำความสบายในสมาธิ ๑ บางคนกระทำ

ความสบายในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ ๑ บางคน ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่กระทำความสบายในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และกระทำความสบายในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และกระทำความสบายในสมาธิ นับว่าเป็นเลิศประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๕๙๖] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และที่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ นับว่าเป็นเลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๕๙๗] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้เป็นผู้ฉลาด ในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในการออกจากสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น

ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในการออกจากสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๕๙๘] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด เป็นประธานสูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๕๙๙] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้เป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๐๐] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดการเข้าสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โคนมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๐๑] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุดและดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๐๒] กรุงสาวัตถี. ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จาพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่กระทำความเคารพในสมาธิ ๑ บางคนกระทำความ

เคารพในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดใน การเข้าสมาธิ และไม่กระทำความเคารพในสมาธิ ๑ บางคนฉลาด ในการเข้าสมาธิ และกระทำความเคารพในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และกระทำความเคารพในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๐๓] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการ เข้าสมาธิ แต่ไม่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ ๑ บางคน กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่กระทำความเพียรเป็นไป ติดต่อในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิและกระทำความเพียร เป็นไปติดต่อในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการ เข้าสมาธิ และกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ นับว่าเป็น ผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๐๔] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดใน การเข้าสมาธิ แต่ไม่กระทำความสบายในสมาธิ ๑ บางคนกระทำ ความสบายในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาด ในการเข้าสมาธิ และไม่กระทำความสบายในสมาธิ ๑ บางคนฉลาด ในการเข้าสมาธิ และกระทำความสบายในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น

ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และกระทำความสบายในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๐๕] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการออกในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ และไม่ฉลาดในการออกในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ และฉลาดในการออกในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ และฉลาดในการออกในสมาธิ นับว่าเป็นเลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๐๖] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการออกในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการออกในสมาธิ และไม่ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการออกในสมาธิ และฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการออกในสมาธิ และฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๐๗] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ และไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ และฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในความเป็นผู้ฉลาดในสมาธิ และฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสด เกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๐๘] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ และไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๐๙] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในโคจรในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ ๑ บางคนฉลาด

ในการบริหารจิตไปในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ และไม่ฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ และฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในโคจรในสมาธิ และฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๑๐] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ แต่ไม่กระทำความเคารพในสมาธิ ๑ บางคนกระทำความเคารพในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ ๑ บางคนไม่ฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ และไม่กระทำความเคารพในสมาธิ ๑ บางคนฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ และกระทำความเคารพในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการบริหารจิตไปในสมาธิ และกระทำความเคารพในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๑๑] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำความเคารพในสมาธิ แต่ไม่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ ๑ บางคนกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ แต่ไม่กระทำความเคารพในสมาธิ ๑ บางคนไม่กระทำความเคารพในสมาธิ และ

ไม่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ ๑ บางคนกระทำความเคารพในสมาธิ และกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่กระทำความเคารพในสมาธิ และกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด ฯลฯ.

[๖๑๒] กรุงสาวัตถี. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ ๔ จำพวกเป็นไฉน? คือ ผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ แต่ไม่กระทำความสบายในสมาธิ ๑ บางคนกระทำความสบายในสมาธิ แต่ไม่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ ๑ บางคนไม่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ และไม่กระทำความสบายในสมาธิ ๑ บางคนกระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ และกระทำความสบายในสมาธิ ๑ ใน ๔ จำพวกนั้น ผู้ได้ฌานที่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ และกระทำความสบายในสมาธิ นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด เนยข้นเกิดจากนมส้ม เนยใสเกิดจากเนยข้น หัวเนยใสเกิดจากเนยใส หัวเนยใสเขากล่าวว่าเป็นเลิศ ฉันใด ผู้ได้ฌานที่กระทำความเพียรเป็นไปติดต่อในสมาธิ และกระทำความสบายในสมาธิ ก็นับว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าผู้ได้ฌานทั้ง ๔ จำพวกนั้น ฉันนั้นเหมือนกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว

ภิกษุเหล่านั้นดีใจชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนี้แล.

จบ สัปปายการีสูตร

(สูตรอีก ๕๐ สูตร พึงให้พิสดารโดยนัยนี้)

จบ สมาธิสังยุต

อรรถกถาสัปปายการีสูตรที่ ๑๐

บทว่า **น สมาธิสฺมึ สปฺปายการี** ความว่า ไม่สามารถจะทำธรรมที่เป็นสัปปายะ คือเป็นอุปการะแก่สมาธิให้บริบูรณ์ได้.

จบ อรรถกถาสัปปายการีสูตรที่ ๑๐

ต่อจากนี้ไป **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสจตุกกะไว้ (โดย) ประกอบเข้ากับบททั้งหลาย มีสมาบัติเป็นต้น. เนื้อความของจตุกกะเหล่านั้นพึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วนั่นแล. ส่วนสมาธิสังยุตในวรรคนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ตรัสไว้โดยเป็นโลกิยฌานเท่านั้นแล

จบ อรรถกถาสมาธิสังยุต

อรรถกถาขันธวารวรรค คัมภีร์สังยุตตนิกาย
ชื่อสารัตถปกาสินี จบบริบูรณ์ด้วยประการฉะนี้

จบ อรรถกถาสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค

รวมพระสูตรที่มีในสังยุตนี้ คือ

๑. สมาธิสมาปัตติสูตร ๒. ฐิติสูตร ๓. วุฏฐานสูตร ๔. กัลลิตสูตร ๕. อารัมมณสูตร ๖. โคจรสูตร ๗. อภินีหารสูตร ๘. สักกัจจการีสูตร ๙. สาตัจจการีสูตร ๑๐. สัปปายการสูตร.

จบ ขันธวารวรรคสังยุต

รวมวรรคที่มีในขันธวารวรรคสังยุตนี้ คือ

๑. นกุลปิตุวรรค ๒. อนิจจวรรค ๓. ภารวรรค ๔. นตุมหากวรรค ๕. อัตตทีปวรรค รวม ๕ วรรค เรียกว่ามูลปัณณาสก์ ๖. อุปายวรรค ๗. อรหันตวรรค ๘. ขัชชนียวรรค ๙. เถรวรรค ๑๐. ปุปผวรรค รวม ๕ วรรค พระสัมพุทธเจ้าผู้ฉลาดทรงประกาศว่า เป็นมัชฌิมปัณณาสก์ ๑๕. อันตวรรค ๑๒. ธรรมกถิกวรรค ๑๓. อวิชชาวรรค ๑๔. กุกกุฬวรรค ๑๕. ทิฏฐิวรรครวม ๕ วรรค ท่านเรียกว่า จุลลปัณณาสก์ และเรียกว่าเป็นนิบาต.

ในขันธวารวรรคมี ๑๓ สังยุต คือ

๑. ขันธสังยุต ๒. ราธสังยุต ๓. ทิฏฐิสังยุต ๔. โอกกันติสังยุต ๕. อุปปาทสังยุต ๖. กิเลสสังยุต ๗. สารีปุตตสังยุต ๘. นาคสังยุต ๙. สุปัณณสังยุต ๑๐. คันธัพพกายสังยุต ๑๐. วลาหกสังยุต ๒. วัจฉโคตตสังยุต ๑๓. สมาธิสังยุต ฉะนี้แล.